३२
२४९

अथस्कंदपुराण द्वितीय खंड २ प्रारंभः ॥ श्री ॥

श्रीगणेशायनमः श्रीगुरुभ्योनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीमुनयऊचुः दक्षिणार्णवतीरेतुयानितीर्था
निपंचच ताब्रूहिविशालाक्षवर्णयंस्तितानिच सर्वतीर्थफलंयेषुनारदाद्यावदंतिच तेषांचरितमा
हत्म्यंश्रोतुमिच्छामहेवयं उग्रश्रवाउवाच शृणुध्वमस्वद्भुतपुण्यसत्कथंकुमारनाथस्यमहाप्रभा
वं द्वैपायनायन्ममन्चाहपूर्वंहर्षाश्रुसमाकुमचर्चितांगः कुमारनाथगीतान्नश्रूयतांमुनिसत्तमाः
यासर्वदेवैमुनिभिःपितृभिश्चप्रपूजिता साध्वाचारःस्तंभतीर्थंयोनिषेवेतमानवः नियतंतस्यवा
सःस्याद्ब्रह्मलोकेयथाममब्रह्मलोकाद्विष्णुलोकस्तस्मादपिशिवस्यच पुत्रप्रियत्वात्तस्यापि
गुहलोकोमहत्तमः अत्राश्चर्यकथायाचफाल्गुनस्यपुरेरिता नारदनमुनिश्रेष्ठस्तावांवक्ष्यामिवि
स्तरात् पुरानिमित्तेकस्मिंश्चित्किरिटीमणिपूरतः समुद्रंदक्षिणंभ्यागातस्नातुंतीर्थानिपंचसः व
र्जयंतिसदायानिभयात्तीर्थानितापसाः कुमारेशस्यपूर्वंचतीर्थमस्तिमुनेःप्रियं स्तंभेशस्यद्वितीयंच
सौभद्रस्यमुनेप्रियं॥ वर्केश्वरंमन्यच्चपौलोमिप्रियमुत्तमं चतुर्थंचमहाकालंकरंधमनृपप्रियं भ
रद्वाजस्यतीर्थंचसिद्धेशाख्यंहिपंचमं एतानिपंचतीर्थानिदृष्टोदेगुरुपुंगवः तपस्विभिर्वर्जितानिम

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

 हापुण्यानि तानि च दृष्ट्वा पार्थो नारदादिकान्पूर्वतमहामुनीन् तीर्थानीमानि रम्याणि प्रभावा
द्भुतवंतिच किमर्थं त्वतवर्ज्यंते सदैवब्रह्मवादिभिः तापसा ऊचुः ग्राहाः पंचवसंत्येषु हरंतिचतत्
२ पोधनान् अतएतानि वर्ज्यंते तीर्थानि कुरुनंदन इति श्रुत्वा महाबाहुर्गमनाय मनो दधे ततस्तं ताप
साः प्रोचुर्गंतुं नार्हसि फाल्गुन बहवो भक्षिता ग्राहै राज्ञा नो मुनयस्तथा तत्वं द्वादशवर्षाणि तीर्थाना
मर्बुदेष्वपि स्नातः किमेतैस्तीर्थैस्त्वमापतंगवत्लोभव अर्जुन उ॰ यदुक्तं करुणासारैः सारंकिलदिहोच्य
तां धर्मार्थामनुज्ञायश्च न सर्वार्थामहत्त्वमिभिः धर्मकामं हि मनुजं यो वारयति मंदधीः तदाश्रितस्य
जगतो निःश्वासे भस्मसाद्भवेत् यज्जीवितं चाचिविद्युत्तरांशुसमानक्षणभंगुरं तच्चधर्मकृते यातियाति
लोपास्तिकानतु जीवितं च धनं दाराः पुत्राः क्षेत्राणि गृहाणि च यांति येषां धर्मकृते तएव भुवि मानजः ताप
सा ऊचुः एवं ते ब्रुवतः पार्थ दीर्घमायुः प्रवर्धतां सदा धर्मरतिर्भूयाद्याहि स्वं कुरु वांछितं एवमुक्तः प्रण
म्य तानात्रीर्भिरभिसंस्तुतः जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं भरतसत्तमः ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमु २
त्तमं विगाह्य तरसा वीरः स्नानं चक्रे परंतपः अथ तं पुरुषव्याघ्रमंतर्जलचरो महान् निजग्राह जले ग्राहः

कुंतीपुत्रं धनंजयं तमादायैव कौंतेयो विस्फुरंतं जलेचरं उदतिष्ठत महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः उद्धृतस्तु
तदा ग्राहः सोर्जुनेन यशस्विना बभूव नारी कल्याणि सर्वाभरणभूषिता दीप्यमानाश्रियाविप्रादिव्य
रूपा मनोरमा तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो धनंजयः तां स्त्रियं परमप्रीतामिदं वचनमब्रवीत् कावै त्व
मसि कल्याणि कुतो वा जलचारिणी किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती ह्यसि नार्युवाच अप्सरा ह्यस्मि कौं
तेय देवारण्यनिवासिनी इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्चा नाम महाबलं मम सख्यश्च तस्यान्याः सर्वाः कामगमाः शु
भाः ताभिः सार्धं प्रयातास्मि देवराजनिवेशनात् ततः पश्यामहे सर्वा ब्राह्मणं नाविकेतकं रूपवंतमधी
यानमेकमेकांतचारिणं तस्यैव तपसा वीर तद्वनं तेजसावृतं आदित्य इव तं देशं कृत्स्नमेवावभासयत्
तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृक् रूपं चाद्भुतदर्शनं अवतीर्णास्मितं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया अहं च सौरभेयी च
सामयी बुद्बुदा लता योगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम तारत गायंत्यो लसमानाश्च लोभयंत्यश्च तं द्विजं
सचनास्मासु कृतवान्मनो धीरः कथंतन नाकंपत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले सास्मान्कुपितोस्मा
सु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ग्राहभूता जले यूयं भविष्यथ शतं समाः तेनावयं प्रव्यथिताः सर्वाभरणसत्तमा

स्कं०पु०२ आयाता शरणं विप्रं तपोधनमकल्मषं रूपेण वयसा चैव कंदर्पेण च दर्पिताः अयुक्तं कृतव
त्यस्मक्षंतुमर्हसि नो द्विज एष एव च धास्माकं सपर्यास्तु तपोधन यद्वयं शंसितात्मानं प्रलोब्धु
३ स्त्वामुपागता अवध्याश्च स्त्रियः सृष्टा मन्यते धर्मचिंतकाः तस्माद्धर्मेण धर्मज्ञ एष वादो मनीषिणां
शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वंति पालनं शरण्यं त्वां प्रपन्नास्मा तस्मात्वं क्षंतुमर्हसि एवमुक्तस्तु ध
र्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत प्रसादं कृतवान्भूरिरविसोमसमप्रभः ब्राह्मण उवाच भवतीनां
शरीरेण परिमृद्यामि चेतसि अहो धार्ष्ट्यमहो मोहो व्यवसायप्रवर्धनं मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि प
श्यदयं जनः ओ हे रोपि न रोचते किमुताकार्यकारिता अहो मानुष्यकं जन्म सर्वजन्मसु दुर्लभं
तृणवत्क्रियते कैश्चिद्योषिमुद्धैर्दुराधरैः तान्ययं समदृष्ट्वा मो जनिर्वे किं निमित्तमः कोवा ऊर्मो वि
चार्यैतन्मनसा सह मान्यतां नवै तापरिनंदामो जनिर्याभ्यप्रवर्तते केवलं तास्त्रिनिंदामो यच्चता
सुरनिर्गलाः यतः पद्मभुवा सृष्टं मिथुनं विश्ववृद्धये तत्तथा परिपाल्यं वै नास्ति दोषोस्ति कश्चन ३
या वांधवैः प्रदत्ता स्याद्वन्हि द्विज समागमे — गार्हस्थ्यापनं धन्यं तया साकं हि सर्वदा यथा प्रकृति पुंयो

र्योगो योयत्नेनातिपरस्परं साध्यमानो गुणाय स्यादगुणायाप्यसिद्धितः एवं यत्नात्साध्यमानं स्वकं
गार्हस्थ्यमुत्तमं गुणाय महते भूयादगुणायाथ साधितं पुरि पंच मुखश्चास्य एकादश भटाश्च युतः
साकं भार्यो बहूयसा सकथं स्यादचेतनः यश्च स्त्रियासमायोगः पंचयज्ञादिकर्मभिः क्रियायत्र
तबैस्सृष्टो मृदेहो साध्यतेऽन्यथा अहो शृणुध्वं नो चेद्भूः भ्रूश्रूषा जायते शुभाः तथापि बाहुमुखोरा
रूयामः श्रेणोतिकः षट्धातुसारं तद्वीर्यं समानां परिहाय च विनिक्षिपकुर्यानौ तु तस्यैदं प्रोक्तवा
नयमः प्रथमं चौषधीद्रोग्धा आत्मद्रोग्धा ततः पुनः पितृद्रोग्धा विश्वद्रोग्धा यास्य संधं त्वाश्वतीः स
माः मनुष्यं ति तरो देवा मुनयो मानवास्तथा भूतानि चौपजीवंति तदर्थं नियता भवेत वच सामन
सान्वे च जितेन्द्र्याकरश्चात्रैकैः दांतमाकुर्हं ततीर्थकाकतीर्थमतः परं काकप्रायेन रैयस्मि नरमंतेता
मसा जनाः हंसोपमितदेवानां कोर्थस्तेन विचिंतयतां एवं विधं हि विश्वस्य निर्माणं स्मरतां हृदि अ
पि कृतत्रिलोक्याश्च कथं पापरमेनमतः तदिदं न्यमर्त्यानां शास्त्रदृष्टमहो स्त्रियः यभ्लोकमयाद्दृष्टं
मुत्क्षिप्रत्यक्षतः कथं भवतीपुच्चकः पोक्ता येय दर्थं हि निर्मिताः तत्तमर्थं प्रकुर्वंति सस्समस्तु चेमवच

स्कं०पु०२ ज्ञातंसहस्रंविश्वेचसर्वमक्षयवाचकं परिमाणंज्ञातंलवनेतदक्षय्यवाचकं यदाचवोग्राहभूता गृ
ह्णातिपुरुषाजले उत्कर्षतिजलात्कश्चित् स्थलंपुरुषसत्तमः यदायूयंपुनःसर्वाःस्वरूपंप्रतिपत्स्यथ आ
४ मत्कंनोक्तपूर्वंमेहसतापिकदाचन कल्याणश्चकुसंस्पृष्टश्शुद्धिस्तद्वदुराहिवः नार्युवाच ततोभिवाद्यतं
विप्रंकृत्वाचैवप्रदक्षिणं अर्चितयामोपस्पसतस्माद्वयात्सुदुःखिताः क्वनुनामवयंसर्वाः कालेनाल्पेन
तंनरंसामागच्छेमयेनस्वंरूपमापादयेसुनः तावयंचिंतयित्वेहमुहूर्तादिवभारत दृष्टवत्योमहाभागं
देवर्षिमथनारदं सर्वाहृष्टाःस्मतद्दृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिं अभिवाद्यचतंपार्थस्थितास्मोव्यथिताननाः
सनोपृच्छद्दुःखमूलमुक्तवत्योवयंचतं श्रुत्वातच्चतथातत्त्वमिदंवचनमब्रवीत् दक्षिणसागरेनूपेपं
चतीर्थानिसंतिते पुण्यानिरमणीयानितानिगच्छतमाचिरं तत्रस्थापुरुषव्याघ्रःपांडवोधनंजयः
मोक्षयिष्यतिशुद्धात्मादुःखादस्मानसंशयः तस्यसर्वावयंवीरश्रुत्वावाक्यमिहागताः त्वमिदंसत्यव ४
चनंकर्तुमर्हसिपांडव त्वद्विधानांहिसाधूनांजन्मदीनोपकारकं श्रुत्वेतिवचनंतस्याःसस्नौतीर्थेष्व
नुक्रमात् ग्राहभूताश्चोज्जहारयथापूर्वासपांडवः ततःप्रणम्यतावीरंप्रोच्यमानाजयाशिषः गंतुंरु

ताभिलाषिन्य माहपार्थोधनंजयः एषमेहृदिसंकल्पःसुहृदःपरिवर्तते कस्माद्वोनारदमुनिर्नतुजान
नसंशयः सर्वःकोप्यतिदीनोपिस्वपूज्यस्यार्थसाधकः स्वपूज्यतीर्थवासंप्रोक्तवान्नारदःकथं तथे
यनवदुर्गास्सुसतीषतिवलास्तुच सिद्धेशसिद्धगणपश्चापिवोत्तिस्थितिकथं एकैकएषांशक्तोहि अ
पिदेवानभिवारितुं तीर्थसंरोधकारिण्यः सर्वानावारयत्कथं इतिचिंतयतेमह्यंमन्येदोलायतेमनः मह
न्मेकौतुकंजातंसत्संवावक्तुमर्हथ अथसरज० योग्यपृच्छसिकौंतेयपुनःपर्यात्तरांमुखं एषस्वविप्रैरभि
संवृतार्थोमुनिःसमायातितथेतिनारदः सर्वेहिपृच्छतवचैषवक्ताप्रोक्तोवमाकान्तलंगतस्ताः इति
श्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेप्रथमोध्यायः १ श्री सूतउवाच ततोद्विजंपरिवृतंनारदंदेवपू
जितं अभिगम्योपजग्राहसर्वानार्यःपृथक्पृथक् ततस्तंनारदःप्राहजयारातिधनंजयः धर्मेभवतुतेबु
द्धिर्देवेषुब्राह्मणेषुच कच्चिद्दत्तामहायात्रावर्षिकी आचरेनखिद्यसेनेवमथिवाकुप्यसेन
च मुनिनामपिचेतांसितीर्थयात्रासुपांडव खिद्यंतिपरिकुप्यंतिश्रयसांविधुमूलतः कच्चिन्नेतेनदोषे
णसमाश्लिष्टोसिपांडव अत्रवांगीरसांगीतांगाथामेतांहिशुश्रुमः यस्यहस्तौचपादौमनश्चैवसुसंयतं

स्कं०पु०२ निर्विका याः क्रियाः सर्वाः स तीर्थफलमश्नुते तदिदं हृदि धार्यं ते किं लालं तातमन्यसे भ्राता युधि
ष्ठिरो यस्य सखा यस्य स केशवः पुनरेतत्समुचितं यद्धर्मः क्षिप्तं नृणां वयं हि धर्मगुरवः स्था
५ पितास्तेन विष्णुना विष्णुना चात्र श्रृणु मे गीतां गाथां द्विजान्प्रति यस्यामलामलयशः श्रवणा
वगाह सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुंठः साहं भवद्भिरुपलभ्य सुतीर्थकीर्तिं छिंद्यां स्वबाहु
मपि वः प्रतिकूलवृत्तिं प्रियं च पार्थ ते ब्रूमो येषां कुशलकामुकः सर्वे कुशलिनस्ते च यादवाः पां
वस्तथा अधुना भीमसेनेन कुरूणामुपतापकः शासनाद्धृतराष्ट्रस्य वीरवर्मा नृपाहतः स हि
राज्ञामजेयोऽभूद्यथा पूर्वं बलिर्बली कंटकं कंटकेनैव धृतराष्ट्रो जिगाय तं इत्यादि नारदप्रोक्तां
वाचमाकर्ण्य फाल्गुनः अतीव मुदितः प्राह तेषामकुशलं कुतः ये ब्राह्मणमते नित्यं ये च ब्राह्म
णपूजकाः अहं चक्रोत्त्या नियतस्तीर्थानि विचरन्नतु आगतस्तीर्थतद्विप्र मोदाती वमहृदि
तीर्थानां दर्शनं धन्यमवगाहस्ततोधिकाः माहात्म्यश्रवणं तस्मात्दैवैरपि मुनिरब्रवीत् तदहं ५
श्रोतुमिच्छामि तीर्थस्यास्य गुणान्मुने एतेनैव श्रव्यमेतत्यत्वयांगीकृतं मुने त्वं हि त्रिलोक्यं

विचरन्वेत्सि सर्वां हि सारतां तदेतत्सर्वतीर्थेभ्योऽधिकं मन्यो त्वदाहृतं नारद उवाच उचितं
तव पार्थैतद्यत्पृच्छसि गुणिन् गुणान् गुणिनामेव युज्यते श्रोतुं धर्मो भवान् गुणान् साधूनां ध
र्मश्रवणैः कीर्तिर्नैयौति चान्वहं पापानामसतां लोपे रायुर्याति यथान्वहं तदहं कीर्तयिष्यामि ती
र्थस्यास्य गुणान्बहून् यथाश्रुतानि जानासि युक्तमंगीकृतं मया पुराहं विचरन्पार्थ त्रिलोक्यं
कपिलानुगः गतवान्ब्रह्मणो लोकं तत्रापश्यं पितामहं स हि राजर्षिदेवर्षिमूर्तामूर्तैः सुसंवृ
तः विभाति विमलो ब्रह्मा नक्षत्रैरुडुराडिव तमहं प्रणिपत्याथ चक्षुषा कृतस्वागतः उपविष्टः
प्रमुदितः कपिलेन सहैव च एतस्मिन्नंतरे तत्र वार्त्तिका समुपागताः प्रहीयंते हि ते नित्यं जग
द्द्रष्टुं हि ब्रह्मणा कृतप्रणामान्तथा तान्समासीनान्पितामहः चक्षुषामृतकल्पेन ल्हादयन्निव
चाब्रवीत् कुत्र कुत्र विविचिंर्णं वो दृष्टं श्रुतमथापि वा किंचिदेकाद्भुतं ब्रूत श्रवणाद्येन पुण्यता
इत्युक्ताः भगवता तेषां यः प्रव रो मतः सुश्रवानाम ब्रह्माणं प्रणिपत्येदमुक्तवान् प्रभो राग्रच
वित्ति यथा दीपार्व स्तथा तथापि खलु वाच्यं मे परार्थं प्रेरितेनिते मुनिः कात्यायनो नाम श्रुता

स्कं०पु०२ धमान् बहून्नबहून् सारजिज्ञासयातस्थावेकाग्रमनास्तं समाः ततः प्रोवाच तं दिव्या वाणी कात्यायन
शृणु पुण्ये सरस्वतीतीरे पृच्छ सारस्वतं मुनिं स ते सारं धर्ममध्ये धर्मज्ञोभिवदिष्यति इति श्रुत्वा मुनि
६ वरा मुनिश्रेष्ठमुपसृत्य प्रणम्य शिरसा भूमौ पप्रच्छेदं हृदिस्थितं सत्यं केचित्प्रशंसंति तपः शौचं त
थापरे सांख्यं केचित्प्रशंसंति योगमन्ये प्रचक्षते क्षमां केचित्प्रशंसंति तथैव च शमार्जवं केचि
न्मौनं प्रशंसंति केचिदाहुः परं श्रुतं सम्यक्ज्ञानं प्रशंसंति केचिद्वैराग्यमुत्तमं अग्निष्टोमादिकर्माणि
तथा केचित्परं विदुः आत्मज्ञानं परं केचित् समलोष्टाश्मकांचनाः इत्थं व्यवस्थिते लोके कृत्याकृत्य
विधौ जनाः व्यामोहमेव गच्छंति क्षेमं यइति वादिनः यदेतेषु परं कृत्यमनुष्ठेयं महात्मभिः वक्तुमर्हसि
धर्मज्ञ मम सर्वार्थसाधकं सारस्वत उवाच यन्मां सरस्वती प्राह सारं वक्ष्यामि तच्छृणु छायाकारं जग
त्सर्वमुत्पन्नं क्षयधर्मि च वरांगनानेत्रभंगरत्नबुद्बुदमेव च धनायुर्यौवनं भोगान् जलचंद्रवदस्थि
रान् बुध्वा सम्यक्परामृश्य स्थाणुदानं समाश्रयेत् दानयुक्तः पुरुषः पापं नलं कर्तुमितिश्रुतिः स्थाणु
भक्तो जन्म सूनामो नीतिश्रुतिस्तथा सावर्णिनाचगाथेद्वे कीर्तिते शृणुष्व पुरा रूपोऽहि भगवान्धर्मो वृषभो यस्य

MEMORIAL

वाहनं पूज्यते स महादेवः स धर्मपर उच्यते दुःखावर्ततमो वीचिधर्माधर्मजले तथा क्रोधयं केहमो
ग्राहे लोभबुद्बुदसंकटे ज्ञानगंभीरपाताले सत्ययानविभूषिते मज्जंतं तारयेल्लोको हरसंसारसा
गरात् दानं दत्ता दानं वाचः कीर्तिधर्मात्तथायुषः परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् धर्मरागं
श्रुतौ चिंता दाने व्यसनमुत्तमं इंद्रियार्थेषु वैराग्यं संप्राप्तं जन्मने फलं देशेऽस्मिन् भारते जन्म प्राप्य मा
नुष्यमध्रुवं न कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनात्मा वंचितश्चिरं देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभं तत्
संप्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा सर्वस्य मूलं मानुष्यं तथा सर्वार्थसाधकं यदि लाभेन यत्नेन तन्म
लं रक्ष प्रयत्नतः महता पुण्यमूल्येन क्रीयते कायनौस्त्वया गंतुं दुःखोदधेः पारं तर यावन्न भिद्यते
अविकारिशरीरं तं दुःप्राप्यं प्राप्य वै ततः नापक्रामति संसारात् आत्मदासनराधमः तपस्तप्यंति यत
यो जुह्वते चात्र याज्ञिनः दानानि चात्र दीयंते परलोकार्थमादरात् कात्यायन उवाच दानस्य तपसो वा
पि भगवन् किं च दुष्करं किं वा महत्फलं प्रेत्य सारस्वत ब्रवीहि तत् सारस्वत उवाच न दानाद्दुष्करतरं
पृथिव्यामस्ति किंचन मुने प्रत्यक्षमेवैतद्दृश्यते लोकसाक्षिकं परित्यज्य प्रियान्प्राणान् धनार्थे हि म

हाभयं प्रविशंति महालोभात् समुद्रमटवीं गिरिं सर्वामन्ये प्रपद्यंते श्च वृत्तिरितिया स्मृता हिं
सा प्रायां बहुक्लेशां कृषिं चैव तथापरे तस्य दुःखार्जितस्येह प्राणेभ्योपि गरीयसः आयासशतल
ब्धस्य परित्यागस्तु दुष्करः यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनं अन्ये मृतस्य क्रीडंति दारैरपि ध
नैरपि अहन्यहनि यो चैतमहं मन्ये गुरुं यथा मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने दीयमानं
हि नोपैति भूय एवाभिवर्धते कूप उत्सिच्यमानो हि भवेच्छुद्धो बहूदकः एकजन्मकृतस्यार्थं सह
स्राणि विलोपयेत् प्राज्ञो जन्मसहस्राणि संचिनोत्येकजन्मनि मूर्खो हि न ददात्यर्थानिह दारिद्र्य
शंकया प्राज्ञस्तु विसृजत्यर्थान् अमुत्रास्येव शंकया किं धनेन करिष्यंति देहिनो भंगुराश्रयाः य
दर्थं धनमिच्छंति तच्छरीरमशाश्वतं अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा तदिदं देहि देही
ति विपरीतमुपस्थितं बोधयंति च याचंते देहीति कृपणं जनाः अवस्थेयमदानस्य माभूदेवं
भवानपि दातुरेवोपकाराय वदत्यर्थी ति देहि मे यस्माद्धातप्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही दरि ७
द्रा व्याधिता मूर्खाः परप्रेष्यकराः सदा अदत्तदाना जायंते दुःखस्यैव हि भाजनाः धनवंतमदाता

रं दरिद्रं चातपस्विनं उभावंभसि मोक्तव्यौ कंठे बध्वा महाशिलां शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च
पंडितः वक्ता दशसहस्रेषु दाता जायेत वा न वा गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः
अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही शिबिरौशीनरो गात्राणि सुतं च प्रियमौरसं ब्राह्मणार्थमु
पाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके ब्राह्मणायातुलां कीर्तिमिहा
मुत्र चाश्नुते निमी राष्ट्रं च वैदेहो जमदग्न्यो वसुंधरां ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वी सपत्तनां
अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतनिवासकृत् वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिव प्रजाः ब्रह्मदत्तश्च
पांचाल्यो राजा बुद्धिमतांवरः निधिं शंखं द्विजाग्र्येभ्यो दत्वा स्वर्गमवाप्तवान् सहस्रजिच्च राजर्षिः
प्राणानिष्टान् महायशाः ब्राह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् एते चान्ये च बहवः सश
णो दानेन भक्तितः रुद्रलोकं गता नित्यं शांतात्मानो जितेंद्रियाः एषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्था
स्यति मेदिनी इति संचिंत्य सारार्थी स्थाणुदानपरो भव सोपि मोहं परित्यज्य तथा कात्यायनो
भवत् श्रीनारद उवाच ब्रह्मप्रेषितेन चारेण कथामाकर्ण्य पद्मभूः हर्षाश्रुसंयुतातीव प्रश

स्कं·पु·२ शंसमुद्रमुद्रः साधु ते व्याहृतं वत्स एवमेतन्न चान्यथा सत्संसारस्वतं प्राह प्राहुश्चेदं तथा श्रुति दा
८ नं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवंति दानेनारीनभ्यं मोहंत दानेनारि द्विषंतो
मित्राणि भवंति तस्मात्सर्वेषु लोकेषु सर्वे दाने प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परं वदंतीति संसारसागरे घोरे
धर्माधर्मोर्मिसंकुले दानं तत्र निषेवेत तच्च नौरिव निर्मलं इति संचिंत्य च मया पुष्करे स्थापिता द्विजाः
रुद्रेण नागराश्चैव पार्वत्या शक्तिपुर्भवाः श्रीमाले च तथा लक्ष्म्या ह्येवमादि सुरोत्तमैः नानाग्रहाराः संद
त्ता लोकोद्धरणकांक्षया नहि दानफलेकांक्षा काचिन्नास्ति सुरोत्तमाः साधुसंशिष्यर्णार्थं हि नैदानः परि
कीर्तितं ब्राह्मणाश्च कृतस्थाना नानाधर्मोपदेशनैः समुद्धरंति वर्णांस्त्रींस्ततः पूज्यतमा द्विजाः दा
नं चतुर्विधं दानमुत्सर्गं कल्पितं तथा संश्रुतं चेति त्रिविधं तत्क्रमान्नू परिकीर्तितं वापीकूपतडाकानां वृ
क्षविद्या सुरोकसां मठप्रपाग्रहक्षेत्रदानमुत्सर्ग इष्यते उपजीवन्त्रिमानूयश्च पुण्यं कोपि चरेन्नरः ष
ष्ठमंशं स लभेत यावद्योविस्रजेद्द्विजः तदेषामेव सर्वेषां विप्रसंस्थापनं परं देवसंस्थापनं चैव धर्मस्त ८
न्मूल एव यत देवतायतनं यावद्यावच्च ब्राह्मणगृहं तावद्दातुः पूर्वजानां पुण्यां शाश्वोपतिष्ठति एतस्वल्पं

हि वाणिज्यं पुनर्बीजं फलप्रदं जीर्णोद्धारे च द्विगुणमेतद्देवत्र कीर्तितं तस्मादिदं लहमपि ब्रवीमि सुर
सत्तमाः नास्ति दानसमं किंचित्संसारस्य तारणे श्रीनारद उ॰ इति सारस्वतप्रोक्तो तथापद्मभुवे
रितां साधु साधितमोद्यत सुराश्चाहं सुविस्मितः ततः सभाविसर्गो ते सुरम्ये मेरुमूर्धनि उपवित्वयत्रि
लारेषु अहमेतदचिंतयं सत्यमाह विरंचस्तु स किमर्थं नु जीवति येनैकमपि दानं न आचरीतमित्सथो
तदहं दानपुण्यं हि करिष्यामि कथं स्फुटं कौपीनदंडमात्रधनो धनं स्वल्पं हि नास्ति मे अनर्हते यद्ददाति न
ददाति तथार्हते अर्हानर्हपरिज्ञानाद्दानधर्मो हि पुष्करः देशे काले च पात्रे च शुद्धेन मनसा तथा न्या
यार्जितं च यो दद्याद्योवने च तथा श्रुत तमोद्वतसुयाद्द्यात भयक्रोधात्तथैव च भुंक्ते दानफलं तद्विगर्भ
स्थनात्र संशयः बालस्यापि च सोश्नाति यद्दत्तं दंभकारणात् दत्तमन्यायतो वित्तं तथा चैवार्थकारणात्
तस्माद्देशे च काले च सुपात्रे विधिना नरैः शुभार्जितं प्रयुंजीत श्रद्धया मविवर्जितं तदेतन्निर्धनत्वाच्च क
थं नाम भविष्यति सत्यमाहुः पुरा वाक्यं पुराणमुनयोमलाः नाधनस्यास्त्ययं लोको न परश्च कथं चन
अभिशास्तं प्रपश्यंति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितं दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तं शंसितुमर्हसि पतितः सोच्यते सर्वेनि

स्कं·पु·२ धनश्चापि सोच्यते यः कृशाश्वः कृशाधनः कृशाभृत्यः कृशातिथिः सवै प्रोक्तः कृशो नाम न शरी
रकृशः कृशः अर्थवान्दुःकुलीनोपि लोके पूज्यते मानरः शशिनस्तुल्यवंशोपि निर्धनः परिभूय
९ ते ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा येच वृद्धा बहुश्रुताः ते सर्वे धनवृद्धाश्च द्वारे तिष्ठंति वारिताः यद्यप्ययं
त्रिभुवनेऽर्थोस्माकं परान्नहि तथाप्यन्यप्रार्थितो हि तस्यैव फलदो भवेत् अथवै अग्रतं सर्वं चिंत
यिष्यामि सस्फुटं विलोकयामि पूर्वं तु किंचिद्योग्यं हि स्थानकं संचिंतयित्वेति बहुप्रकारं देशां
ग्रामान्नगराणि चाश्रमान् बहून्नहं पर्यटनाभुयामि स्थानं हितं स्थाप ये पत्र विप्रान् इतिश्री स्कं
दपुराणे कुमारिकाखंडे द्वितीयोध्यायः सूत उवाच एवं स्थानानि पुण्यानि यानि यानि हि वै भुवि
निरीक्षंस्तत्र तत्राहं नारदो विप्रसत्तम विचरन्मेदिनीं सर्वां प्राप्तोहमाश्रमं भृगोः यत्र रेवा नदी
पुण्या सप्तकल्पस्मरा वरा महापुण्या पवित्रा च सर्वतीर्थमयी शुभा पुनाति कीर्तनेनैव दर्शने
न विशेषतः तन्नावगाहनात्सार्थमुच्यते जंतुरंहसा यथास्मिन्पिंगला नाडी देहमाध्य व्यवस्थि
ता इयं ब्रह्मांडपिंडस्य स्थाने तस्मिन्प्रकीर्तिता तत्रास्ति शुक्लतीर्थाख्यं रेवायां पापनाशनं यत्रैवे

स्नानमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति तस्यापि संनिधौ पार्थ रेवाया उत्तरे तटे नानावृक्षसमाकी
कीर्णं लतागुल्मोपशोभितं नानापुष्पफलोपेतं कदलीखंडमंडितं अनेकश्वापदाकीर्णं विह
गैरनुनादितं सुगंधपुष्पशोभाढ्यं मयूररवनादितं भ्रमरैः सर्वमुत्सृज्य निलीनं रावसंयुतं य
था संसारमुत्सृज्य भक्तेन हरपादयोः कोकिलामधुरैः स्वानैर्ह्लादयंति यथा मुनीन् तथा कथामृ
ताख्यानैर्ब्राह्मणा भवभीरुकान् यत्र वृक्षा ह्लादयंति फलैः पुष्पैश्च पत्रकैः छायाभिरपि काष्ठैश्च
लोकानिव हरव्रताः पुत्रपुत्रीति वासं ते यत्र पुत्रप्रिया खगाः यथा शिवप्रियाः शैवा नित्यं शिवशिवे
ति च एवंविधं मुने तस्य भृगोराश्रममंडलं विप्रैस्त्रिवर्घसंयुक्तैः सर्वतः समलंकृतं ऋग्यजुःसाम
निर्घोषैरापूरितदिगंतरं रुद्रभक्तेन वीरेण यथैव भुवनत्रयं तत्राहं वीरसंप्राप्तो यत्रास्ते मुनिसत्त
मः भृगुः परमधर्मात्मा तपसा द्योतितप्रभाः आगच्छंतं तु मां दृष्ट्वा दीनं च मुदितं तदा अभ्युत्थानं कृ
तं सर्वैर्विप्रैर्भृगुपुरोगमैः कृत्वा तु स्वागतं दत्वा अर्घ्यार्घं भृगुणा सह आसनेषूपविष्टास्ते मुनींद्राः
सहिता मया विश्रांतं तु ततो ज्ञात्वा भृगुर्मामभ्युवाच ह क्वगंतव्यं मुनिश्रेष्ठ कस्मादिह समागतः आ

सं॰पु॰२ गमनकारणं सर्वं समाचक्ष्व परिस्फुटं ततस्तंचिंतयाविष्टोभृगुपार्थोहमब्रवं श्रूयतामभिधास्यामि यदर्थं
महमागतः मयापर्यटितासर्वासमुद्रांताचमेदिनी द्विजानांभूमिदानार्थंमार्गमाणःपदेपदे निर्दोषां
१० चपवित्रांचतीर्थैश्चापिसमन्वितां रम्यांमनोरमांभूमिंनपश्यामिकथंचन भृगुरुवाच विप्राणांस्थापना
स्थार्थंमयापिभ्रमितापुरा पृथ्वीसागरपर्यंतादृष्ट्वासर्वातदानघ महीनामनदीपुण्यासर्वतीर्थमयीशुभा
दिव्यामनोरमासौम्यामहापापप्रणाशिनी नदीरूपेणतत्रैवपृथ्वीनात्रसंशयं पृथिव्यांयानितीर्थानिदृष्ट्वा
दृष्टानिनारद तानिसर्वाण्यितत्रैवनिवसंतिमहीजले सासमुद्रेणसंप्राप्तापुण्यतोयामहानदी संजातस्त
त्रदेवर्षेमहीसागरसंगमः स्तंभाख्यंतत्रतीर्थंतुत्रिषुलोकेषुविश्रुतं तत्रयेमनुजास्नानंप्रकुर्वंतिविप
श्चितः सर्वपापविनिर्मुक्तोनोपसर्पंतिवैयमं तत्राद्भुतंहिदृष्टंमेस्नातुंतत्रागतेनवै तदहंकीर्तयिष्या
मिमुनेशृणुमाहाद्भुतं यावत्स्नानंव्रजाम्यस्मिन्महीसागरसंगमे तीरस्थितंप्रपश्यंतिमुनींद्रंपावकोप
मं प्रांशुहृद्दूचास्थिभ्रांतंतपोलक्ष्म्याविभूषितं भुजावूर्ध्वौततःकृत्वाप्ररुदंतंमुहुर्मुहुः तंतथादुःखितंदृष्ट्वा
दुःखितोहमथाभवं सतांलक्षणमेतद्धियदृष्ट्वादुःखितंजनं तत्सख्यंजायतेतस्यतथाघकलापहं अ

हिंसासत्यमस्तेयंमानुष्येसतिदुर्लभं ततस्तमुपसंगम्यपर्यपृच्छमहंतदा किमर्थंरोदिषिमुनेत्रोकेकिंकार
णंतव सुगुप्तमपिमेब्रूहिजिज्ञासाहतोहिमे मुनिस्ततोमावदत भर्गोनिर्भाग्यवानहं तेनरोदिमिमापृच्छ
दुर्भाग्यंचालयेद्विजः तमहंविस्मयाविष्टःपुनरेवेदमब्रुवं दुर्लभंभारतेजन्मतत्रापिचमनुष्यता मनुष्य
त्वेब्राह्मणत्वंमुनित्वंतत्रदुर्लभं तत्रापिचतपःसिद्धिःप्राप्येतत्सर्वचकंपरं किमर्थंरोदिषिमुनेविस्मयोत्रम
हान्मम एवंसंपृच्छतेमह्यमेतस्मिन्नेवचांतरे सुभद्रोनामनाम्नाचमुनिस्तत्राभ्युपाययौ सहिमेरूपरित्य
ज्यस्नात्वातीर्थस्यसारतां कृताश्रमःपूजयतितदास्तंभेश्वरंमुनिः सोप्येवंमामिवापृच्छन्मुनिंरोदनकार
णं अथाहाचम्यसमुनिःश्रूयतांकारणंमुने अहंहिदेवशर्माख्योमुनिसंयतवाग्मनाः निवसामिकृत
स्थानांगंगासागरसंगमे तत्रदत्तंतर्पयामिसदैवचपितृनहं श्राद्धांतेतेचप्रत्यक्षाह्याशिषोमेददंति
च ततःकदाचित्पितरःप्रहृष्टामामथाब्रुवन् वदंदाव्रचादामोदेवशर्मन्तिवांतिके स्थानेऽस्माकंकदाचि
त्वंनचायातिकृतःसुतः आहंस्थानंदिदृक्षुस्ततनत्राक्तोस्मिवेदितु ततःपरमित्युक्त्वागतवान्पितृभिःसह
पितृणांमंदिरंपुण्यंसोमलोकसमास्थितं तत्रतत्रस्थितश्चाहंतेजोमंडलदुर्दर्शान् दृष्ट्वाग्रतःपूजयाब्धा

स्कं·पु· न पश्यंस्तान्पितॄनिति किं ह्यमि समुपायं ति भर्त्तुं तस्तां भगार्चिताः भर्त्तुं प्रमुदितानेव तथा स्व
यं तथाह्यमी पितरज३० भद्रे ते पितरः पुण्याः समुद्रस्य महामुनेः तर्पितास्तेन मुनिना महीसाग
३३ रसंगमे सर्वतीर्थमयी यत्र निलीनाश्च दृश्यामही तत्र दर्शे तर्पयति सुभद्रस्तां स्वमन्तसुतं इत्या
कर्ण्य वचस्तेषां जजितोहं भर्त्तांतदा विस्मितश्च प्रणम्यैतान्पितॄन्स्वंस्थानमागतः तथा तथा चि
तितं च तत्र यास्याम्यहं स्फुटं पुण्याय त्रापि विख्याता महीसागरसंगमः कृताश्रमश्च तत्रैव तर्प
यिष्यति जान्पितॄन् दृष्टो दृष्टो यथा चासौ सप्त नामा समुद्रकः किं तेन ननु जातेन कुलांगारेण
पापिना यस्मिन्जीवति सपिनिजाः पितरोन्यस्य हाकराः इति संचित्य मुदितो रुचिं भार्यामथाब्रु
वं रुचे त्वया समायुक्तो महीसागरसंगमं गत्वा स्थास्यामि तत्रैव शीघ्रं त्वं सन्मुखीभव पतिव्र
तासि शुश्रूषासि कुलीनासि यशस्विनी तस्मादेतन्ममशुभे कर्तुमर्हसि चिंतितं रुचिस्तस्याजनि
नो भर्त्ता कथं पापङ्गराम्सना हे स्मत्रानस्तं भयं नाहं दत्तातुभ्यमकं त्वया इह कंदफलाहारैर्यत्किंतेन ३३
न पूर्यते तत्तुमिच्छसि मां तत्र यत्र क्षारोदकं सदा त्वमेव तत्र संयाहि नेदं तु तत्पूर्वजाः गच्छाति

छवाह ध्वसधा को कथं चिरं तथा ब्रुवंत्यास्तस्याश्च कर्णौ विस्मि पिधाय च विपुलं शिष्यमादिश्य
गृहे एको त्र आगतः सोहं स्नात्वात्र संतर्प्य पितॄन् श्रद्धापरायणः चिंतासु विपुलां प्राप्तो नरके
दुःकृतीयथा यदि तिष्ठामि चात्रैव अर्धदेहधरो ह्यहं नरो हि गृहिणी हीनो अर्धदेह इति स्मृतः
यथात्मना विना देहं कार्यं किंचिन्न सिध्यति एवं गृहिण्या हीनो हि न सत्कर्म सुरास्यते यो नरः स्त्रीषु
देहेषु अनुरक्तस्त्व सो पशुः अनयोर्हि फलं ग्राह्यं सारथा नात्र काचन अर्धदेही जमनुजस्त्व संस्थ
त्यः स तां मतः उत्तानपादिरस्य शय उत्तमो हि सुरैः कृतः अथ चेत्तत्र संयामि न महीसागरस्ततः
यामि चान कथं पादो चलतो मे कथंचन एतस्मिन्मे मनो विक्षुब्धं खिद्यते ज्ञानसंकटे अतो हमति
मुह्यामि भर्त्तुं त्वामिति रोदिमि इति श्रुत्वा वचस्तस्य भर्त्ता रोमांचपूरितं साधु साध्विति सथोवाच तं
सुभद्रा प्रयंतथा दंडवच्च प्रणमितो महीसागरसंगमं चिंतयाय वः स्वमनसि प्रतिकारं मुने
रुभौ यदि हि मानुष्यमासाद्य जलबुद्बुदभंगुरं परार्थाय भवंत्येते पुरुषान्यपुरीषकाः ततः सचिं
ताप्रोहेदं सुभद्रा मुनिसत्तमं मा मुने परिखिद्य स्वदेव त्रामेन राखिराभव अहं ते नाशयिष्याम्यशं

स्कं॰पु॰२ सूर्यस्तमो यथा गमिष्यस्याश्रमे स्वं च नात्रापि परिहास्यते शृणुत कारणं तुभ्यं तर्पयिष्ये पितॄन् नहं
देवशर्मा एवं ते वदमानस्य आयुरस्तु शतं समाः यदत्वाक्यं महत्कर्म कर्तुमिच्छसि मत्कृते हर्षस्थाने
१२ विषादश्च पुनर्मां बाधते शृणु अपि वाक्यं शुभं सोतो न गच्छन्ति मिया मुने कथमेतन्महत्कर्म कारयिष्ये
धावद् पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि यथा मे निःकृतिर्भवेत् त्वया स्थानकारितोसि मे यथावच्मि तथा कुरु अहं स
दा करिष्यामि श्राद्धं चोद्दिश्य ते पितॄन् श्राद्धं गार्ण्ये चात्र मत्पितॄणां त्वमाचर हीनत्वे चापि तपसः संचित
स्यापि जन्मना चतुर्भागं प्रदास्यामि एवमेवैतदाचर सुभद्र उवाच यद्येवं तव संतोषोस्त्वेवमस्तु मुनी
श्वर साधूनां च तथा हर्षस्तथा कार्यं विजानता भृगुरु॰ देवशर्मा ततो हृष्टो दत्वा पुण्यं त्रिवार्षिकं चतु
र्थांशं ययौ धाम स्वं सुभद्रोपि च स्थितः एवंविधो नारदासौ महीसागरसंगमः यमनुस्मरतो मद्य रोमां
चो द्यापि वर्तते नारद उ॰ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं हर्षगद्गदया गिरा मतो मतद्वाचो वाचं साधु साध्विति तं मे
गु यूयं वयं गमिष्यामो महीतीरं सुशोभनं आवामीक्षावहे सर्वं स्थानकं तदनुत्तमं नारदस्य वचः श्रुत्वा
भृगुस्तेन सहाययौ समस्तं तु महापुण्यं महीकूलं निरीक्षितं तद्दृष्ट्वा चातिहृष्टोहं मासं रोमो चकं चुकः

MEMORIAL

अब्रुवं मुनिशार्दूलं हर्षगद्गदया गिरा त्वत्प्रसादात्करिष्यामि भृगो स्थानमुत्तमं स्वस्थानं गम्यतां
ब्रह्मन्ततः कृत्यं विचिंतये एवं भृगुं चास्मि विसर्जयित्वा कल्लोलकोलाहलकौतुकी तटे अथोपविश्येदमचिं
तयं तदा किं कृत्समात्मानमिवैकयोगी इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे तृतीयोध्यायः ३ नारद उ॰
ततस्त्वहं चिंतयामि कथं स्थानमिदं भवेत् ममायत्तं यतो राज्ञां भूमिरेषा सदा यतः यत्वं धर्मं चर्माणं ग
त्वा या चामि मेदिनी अपर्यत्वे च सत्वभे याचितोनपुनः परः तथा हि मुनिभिः प्रोक्तं द्रव्यं त्रिविधमुत्तमं उ
त्तमं मध्यं च शबलं मध्यमं कृष्णमुच्यते श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात्प्राप्तं शुक्लं च कन्यया तथा कुसीद वाणिज्यं कृ
षि याचितमेव च शबलं प्रोच्यते सद्भिर्द्यूतचौर्यणसाहसैः व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतं शु
क्लवित्तेन यो धर्मं प्रकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः तीर्थं पात्रं समासाद्य देवत्वं तत्समश्नुते राजसेन च भावेन वित्तेन श
बलेन च प्रदद्याद्दानमर्थिभ्यो मानुषत्वं तदश्नुते तमोवृतस्तु यो दद्यात्कृष्णवित्तेन मानवः तिर्यक्त्वं तत्फ
लं प्रेत्य समश्नाति नराधमः तन्नु याचितद्रव्यं मे राजसं हि स्फुटं भवेत् अथ ब्राह्मणभावेन नृपयाचे प्रति
ग्रहं तदप्यहो चापि कष्टं हेतुनानेन मे मतं अयं प्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः प्रतिग्रहेण संयुक्तो

स्कं॰पु॰२ जीवराज्ञी वंसेतद्द्विजः तस्मादहं निवृत्तिश्च पापादस्मात्प्रतिग्रहात् ततः केनाभ्युपायेन द्वयोरन्य
तरेण तु स्थायतं स्थानकं कूर्म एतत्संचिंतयन्मुहुः यथा कुभार्यः पुरुषश्चिंतां तं प्रपद्यते तथैव विम
३३ ऽश्चाहं चिंतां तन लभाम्यणु एतस्मिन्नंतरे पार्थ स्नातुं तत्र समागताः बहवो मुनयः पुण्ये मही साग
रसंगमे अहं तानब्रुवं सर्वान् कुतो यूयं समागमाः तेमामूचुः प्रणम्याथ सौराष्ट्रविषये मुने धर्मव
र्मेपि न पतियोस्य देशस्य भूपतिः स तु दानस्य तत्वार्थी तिपवर्षगणान् बहून् ततस्तं प्राह हर्षेवा
णी श्लोकमेकं नृप शृणु द्विहेतु षडधिष्ठानं षडंगं च द्विपाकयुक् चतुःप्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं
दानमुच्यते इत्येकं श्लोकमाभाष्य खे वाणी विरराम ह श्लोकस्यार्थं ना वभोग पृच्छमानापि नार
द ततो राजा धर्मवर्मा पटहेनाभ्यघोषयत् यस्तु श्लोकस्यैवास्य लब्धस्यत्प्रसामया करोति
सम्यक् व्याख्यातं तस्यैवैतद्दाम्यहं गवां च सप्त निलक्षं सुवर्णं चैतदेव तु सप्तग्रामान् प्रयच्छा
मि श्लोकव्याख्यां करोति यः पटहेनेति नृपतेः श्रुत्वा राज्ञो वचो महन् आजग्मुर्बहुदेशीया ब्रा ३३
ह्मणाः कोटिशो मुने वयं च तत्र याताः स्म धनलोभेन नारद दुर्बोधत्वान्नमस्कृत्य श्लोकं चात्र स

मागताः एवं फाल्गुन तेषां तु वचः श्रुत्वा महात्मनां अतीव संप्रहृष्टोहं तान्विसृज्य व्यचिंतयं अ
हो मा सदुपायो मे स्थानप्राप्तौ न संशयः श्लोकं व्याख्याय नृपतेर्लप्स्ये स्थानं धनं तदा विद्यामूल्येन
नैवं च याचितः स्यात्प्रतिग्रहः सम्यगाह पुराणर्षिर्वासुदेवो जगद्गुरुः धर्मस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सा
नैव पूर्यते एवं विविधविद्वांसः प्रकुर्वंतु यथारुचि स सम्मतद्विभोर्वाक्यं पुर्णं भाति तथाद्य मे मनो
रथोयं + पापस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सापि न पूर्यते + सफलः संभृतो कुरुत स्फुटं एवं च दुर्विनं श्लोकं
महं जानामि सस्फुटं अस्मत्तैः पितृभिः पूर्वमपख्यातो हि मे पुरा एवं हर्षान्वितः पार्थ संचिंत्याहं तत्ते
मुहुः प्रणम्य तीर्थं चलितो मही सागरसंगमं वृद्धब्राह्मणरूपेण ततोहं यातवान्नृपं इदं भणितवा
न स्मिं श्लोकव्याख्यां नृप शृणु यत्पटहाविख्यातं दानं च प्रगुणीकुरु एवमुक्ते नृपः प्राह प्रोचुरेवं
हि कोटिशः द्विजोत्तमा पुनर्नास्य प्राक्कुमर्थो हि शक्यते ये द्वेहेतु षडाख्यातान्यधिष्ठानानि कानि
च कानि चैव षडंगानि कौ द्वौ पाकौ तथा स्मृतौ के प्रकाराश्च चत्वारः किं च त्रिविधं द्विज त्रयो ना
शाश्च के प्रोक्ता दानस्यैतत्स्फुटं वद स्फुटानि मां स्तांस्तान्सप्तय दि वक्ष्यति ब्राह्मणे ततो गवां सप्त नियु

स्कं·पु·२ तं सुवर्णं चेत् देयतु सप्तग्रामाश्च दास्यामि नो चेत्सि स्वं गृहं इत्युक्तवचनं पार्थ सौराष्ट्रस्वामिनं नृपं धर्म
वर्माणमस्विदं प्रवोचम्मवधारय श्लोकव्याख्यां स्फुटां वक्ष्ये दानहेतुर्यतोऽशृणु मा लक्ष्मीतस्या अल्पतां भु
१४ द्यावहं श्रद्धा आस्तिक्यबुद्धिः शक्तिरा द्यैरहिते अत्र श्रद्धाविषश्लोका ---- भवंति कायक्लेशैश्च ब
हुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा धर्मो हुतं तपः श्रद्धा स्वर्गस्य मोक्षस्य श्रद्धास
र्वमिदं जगत् सर्वस्वं जीवितं चापि दद्यादश्रद्धया यदि नाप्नुयात्स फलं किंचित् श्रद्दधानस्ततो भवेत्
श्रद्धया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः अकिंचना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवं गताः त्रिविधा भवति श्रद्धा
देहिनां सा स्वभावजा सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु यजंते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि रा
जसाः प्रेतान्भूतपिशाचांश्च यजंते तामसा जनाः तस्माच्छ्रद्धावता पात्रे दत्तं न्यायार्जितं हितत् ते नैव भगवा
न् रुद्रः स्वल्पके नापि तुष्यति शक्तिविषये श्लोका भवंति कुटुंबभक्तवसनाः भक्तमन्नं वसनं वस्त्रं याच
त्तद्रव्येण कुटुंबस्य वस्त्रमन्नं च संपद्येते तदतिरिक्तं देयं इतरत्तु न दोष मित्यर्थः मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दा १४
तुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् शक्ते परजने दाता स्वजने दुःखजीविनी मध्वापाने विषास्वाद स धर्मो न प्रतिरूपकः

भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यूर्ध्वदैहिकं तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतोऽस्य मृतस्य च सामान्यं याचितं न्या
स माधि र्दाराश्च दर्शनं अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं चान्वये सति आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पंडितैः
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः इति ते गदितं राजन् द्विहन्त श्रूयतामतः अधिष्ठानानि वक्ष्यामि
षडेतच्छृणु तान्यपि धर्ममर्थं च कामं च व्रीडा हर्षभयानि च अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनं केवलं धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते धनिनं धनलोभेन लोभयि
त्वार्थमाहरेत् तदर्थदानमित्याहुः कामदानमतः शृणु प्रयोजनमपेक्ष्यैवं प्रसंगाद्यत्प्रदीयते अनर्हे
षु सरागेण कामदानं तदुच्यते संसदि व्रीडया श्रुत्वा अर्थैरर्थिभ्यः प्रयाति च प्रदीयते च यद्दानं व्रीडादान
मिति श्रुतं दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद्यत्प्रदीयते हर्षदानमिति प्रोक्तं दानं तद्धर्मचिंतकैः अक्रोशा
नर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्भवेत् दीयते महोपकारिभ्यो भयदानं तदुच्यते प्रोक्तानि षडधिष्ठानानि अंगानि
षट् च मे शृणु दाता प्रतिग्रहीता च शुद्धिर्देयं च धर्मयुक् देशकालौ च दानानामंगान्येतानि षड् द्विजः अप
रोगी च धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः अनिंद्यजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते अनृजुश्चाश्रद्दधानानां ता

त्मा दृढभीरुकः असत्यसंधो निद्रालु दाता यंता मसो धमः ॥ त्रिशुक्लः कृषिवृत्तिश्च घृणालुः सक
लेंद्रियः विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते सोमुख्याद भिसंप्रीति रर्थिनां दर्शने सदा
३५ सत्कृतिश्चानुसूया च तदा शुद्धिरिति स्मृताः अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनं स्वल्पं वा विपुलं
वापि देयमित्यभिधीयते तेनापि किल धर्मेण उद्दिश्य किंचित्किंच देयं त धर्मयुगति शून्यशून्य
फलं मतं न्यायेन दुर्लभं द्रव्यं देशकालेपि वा पुनः दानार्हो देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ नचान्यथा
षडंगानीति चोक्तानि द्वौ च पाकावतः शृणु द्वौ पाकौ दानजौ प्रोक्तः परत्रार्थमिहोच्यते सद्भ्यो यद्दी
यते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति असत्सु दीयते किंचित्तद्दानमिह भुज्यते वैदिको दानमार्गोयं
चतुर्धा वर्ण्यते द्विजैः प्रपारामतडागादि सर्वकामफलं ध्रुवं तद्दानं त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिने
दिने अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं च दीयते इच्छासंस्थं च यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते का
लापेक्षं क्रियापेक्षं गुणापेक्ष्यमिति स्मृति त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सदा होमविवर्जितं इति प्रोक्ता ३५
प्रकारास्ते त्रैविध्यमभिधीयते अष्टोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः कनीयसानि शेषाणि त्रिवि

धत्वमिदं विदुः गृहप्रासादविद्याभूकूपक्षा प्राणहाटकं एतान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः
अन्नारामं च वासांसि उयप्रभृति वाहनं दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः कनीयसानि
शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः उपानच्छत्रपात्रादि दधिमध्वासनानि च दीपकाष्ठोपलादीनि चर
मं बहुवार्षिकं इति कनीयसान्याहुर्दानना शत्रयं शृणु यद्दत्वा तप्यते पश्चादासुरं तद्बुतामतं
अश्रद्धया यद्ददाति राक्षसं स्याद्वृथैव च यच्चाक्रुश्य ददात्यंग दत्वा चाक्रोशति द्विजं पैशाचं त
द्वृथा दानं दाननाशास्त्रयस्त्वमी इति सप्तपदे षं दानमाहात्म्यमुत्तमं शक्यते कीर्तितं राज
न् साधु वा साधु वा चदा धर्मवर्मोवाच अधमेसफलं जन्म अद्यमे तपसः फलं अद्य ते कृत
कृत्योस्मि कृतकृतिमतां वर पवित्रा सकलं जन्म वृथाचारी यथावृथा बहुक्लेशान्प्राप्त भार्या
सा वृथा प्रियवादि कृत्रान कृत्वा रूपं वा स च क्षारोदके वृथा बहुक्लेशैर्जन्मनीता विना धर्मेय
था वृथा एवं मे यवृथा नाम जातं तत्सकलं च यत् कृतं तस्मान्नमस्तुभ्यं द्विजोत्पन्नमानमः स
समाह पुरा विष्णुः पुरा मां विष्णुसद्मनि नाहं तथाग्नि यजमानह विस्मिता नेश्वानतत्घृतप्लुतमद

स्कं॰पु॰२ नष्टं तम्भग्मुखेन यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरितानुपासं तुष्टस्य मध्यवर्हितैनिजकर्मपाकैः तन्मयाद्धर्म
३६ णावापियद्विप्रेष्वप्रियंकृतं सर्वस्य प्रभवो विप्रास्तत्क्षमंतु प्रसादये त्वं च को सीन सामान्यः प्रणम्याहं प्र
सादये आत्मानं ख्यापयमुने प्रोक्तश्चैवं ब्रुवंतदा नारद उ॰ नारदोपि नृपश्रेष्ठ स्थानकार्थी समागतः
प्रार्थये देहि मे द्रव्यं भूमितस्थानहेतवे यद्यपीयं देवतानां भूमिद्रव्यं च पार्थिव तथापि यस्मिन्योराजाका
ले प्रार्थ्यः सनिश्चितं महीश्वरस्यावतरो भर्तादाता भवश्च सः तथैव त्वामहं याचे द्रव्य श्रुधिरभीप्सया त
थैव मालयं पूर्वे देयार्थे प्रार्थनापरः राजा उ॰ यदि त्वं नारदो विप्र राज्यमस्त्वखिलं तव अहं हि ब्राह्मणानां
तदा स्वं कर्तानसंशयः नारद उ॰ यद्यस्माकं भवान्भक्तस्तत्ते कार्यं वचो न्वच प्रोक्तं द्रव्यं तयदेहि न स्त्र
च द्रव्यं भुवं च मे मह्यं सप्तगंग्यूतिमात्रां भयालोपस्य तथेति सोपि मे नेत्वहं चित्तचार्थनोपं इति श्रीस्कंद
पुराणे कुमारिकाखंडे चतुर्थोध्यायः ४ नारद उ॰ ततोहं धर्मवर्माणं प्रोक्तातिष्ठ तु धनं त्वयि कृत्य
कालं ग्रहीष्यामि स्थाय यौरैवतं गिरि आसं प्रमुतं चाहं पश्यं तं गिरिसत्तमं आवृयानं न रान्साधून्भ ३६
मेर्भुजमिवोत्थितं यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशंते समंततः साधू गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा

मुदिता यत्र संत्वृत्ता वासंते कोकिलादयः सद्गुरोर्ज्ञानसंपन्ना यथा शिष्यगणा भुवि यत्र तप्ता तपो मर्त्या
यथेप्सितमवाप्नुयुः श्रीमहादेवसामाद्य भक्तो यद्वन्मनोरथं तस्याहं च गिरः पार्थ समासाद्य महाशैलं
शीतसो वायुनोदेन प्रीणितो चिंतयं हृदि आदौ न्मायास्थानमासं यदतीव सुदुर्लभं इदानीं ब्राह्मणार्थेहं कू
र्मे तावदुपक्रमं ब्राह्मणाश्च विलोक्यो मे यो हि पात्रतमो मतः तथाहि चात्रश्रूयंते वचांसि श्रुतिवादिनं न ज
ला नरेणा न्यक्ता यद्वान्नौः कर्मवर्जिता तद्वद्दुष्टोप्यनामारो विप्रो नाधरणक्षमः ब्राह्मणोह्यनधीयानस्तृ
णाग्निरिव त्राम्यति तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते दानं पात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते यदन्ने
गाम्नि क्रम्य गर्दभस्य गवान्हिकं उषारवापितं बीजं भिन्नभांडे च गोदुहं भस्मनि वहुतं द्रव्यं मूर्खे दान
म त्राश्वतं विधिहीने यथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहं न केवलं हि तद्याति शेषं पुण्यं प्रणश्यति भराप्तान्
गास्तथा भोगान्सुवर्णं रहमेव च अश्वभक्षुस्त्वचं वासो घृतं तेजस्तिलाः प्रजाः घ्नंति तस्मादविद्वांस्तु वि
भियाच्च प्रतिग्रहात् स्वल्पकेनाप्यविद्वांस्तु पंके गौरिव सीदति तस्माद्धिगृह्णलपसो गृह्णस्वाध्यायसाध
काः स्वदारनिरताः शांतास्तेषु दत्तं सदाक्षयं देशे कालाद्युपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितं पात्रे प्रदीयते यत्त

स्कं.पु.२ सकलं धर्मलक्षणं न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रच
क्षते एतेषां तिसृणां चापि विद्या मुख्या महागुणः विद्यां विनांधवद्धि प्रपश्यंस्तु ष्मंतो हिते मताः
१० तस्माद्विप्रानृष्मातो विद्वान् देवोदेवोपरिक्षेयत् प्रश्नांश्चेन्मम वक्ष्यंति तेभ्यो दास्याम्यहं ततः
इति संचिंत्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थिताः आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मि फाल्गुन इमान् श्लो
कान् गायनः प्रश्नरूपान् श्रृणुध्वतान् मातृकां को विजानाति कतीधा कीदृशाक्षरां पंचपंचा
द्भुतं गेहं को विजानाति वा द्विजः बहुरूपां स्त्रियां कर्तुमेकरूपां च वेत्ति कः को वा चित्रकथं बंधं
वेत्ति संसारगोचरः को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः को वाष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्रा
ह्मणसत्तमः युगानां च चतुर्णां वा को मूलदिवसान् वदेत् चतुर्दशानां मनूनां वा मूलवासरं वेत्ति
कः कस्मिंश्चैव दिने प्राप्य पूर्वं वा भास्करो रथं उद्दुजयति भूतानि कृष्णाहिरिव वेत्ति कः को वास्मि
न् घोरसंसारे दक्षदक्षतमो भवेत् यथा नावप्ययिद्धो कश्चित् वेत्ति वक्ति ब्राह्मणः इति मे द्वादशाप्र १०
श्नान् ये विदुर्ब्राह्मणोत्तमाः ते मे पूज्यस्तस्मात्तेषामहमाराधकश्चिरं इत्यहं गायमानो वै भ्रमित

सकलां महीं तेचाद्धुर्दुरवयाख्याताः प्रश्नास्ते कूर्महे नमः इत्यहं सकलां पृथ्वीं विचिंत्यालब्धब्राह्म
णाः हिमाद्रिशिखरासीनो भूयश्चिंतामवाप्तवान् सर्वे विलोकिता विप्राः किमतः कर्तुमुत्सहे न
तो मे चिंतया नस्य पुनर्जाता मतिस्त्वियं अद्यापि न गतश्चाहं कलापग्राममनुत्तमं यस्मिन् विप्राः संव
संति मृत्तानि वतपांसि च चतुरासीतिसाहस्राः श्रुताध्ययनशालिनः स्थाने तस्मिन् गमिष्यामि
सुखो हचलितस्तदा खेचरो हिममाक्रम्य परं पारं गतस्ततः अद्राक्षं पुण्यभूमिस्थं ग्रामरत्नं महं
महत् शतयोजनविस्तीर्णं नानावृक्षसमाकुलं यत्र पुण्यवतां संति शतशः प्रवराश्रमाः सर्वेषाम
पि जीवानां यत्रान्योन्यन दुष्टता यत्र भातां मुनीनां यत् उपकारकरं सदा सतां धर्मवतां वृद्धा उपका
रान् शाम्यति यत्र कृतयुगस्यार्थे बीजं पार्थावशिष्यते सूर्यस्य सोमवंशस्य ब्राह्मणानां तथैव च
स्थानकं तत्समासाद्य प्रतिष्ठाहं द्विजाश्रमान् तत्रैते विविधान्वादान् वदंति द्विजोत्तमाः प्रतिप
क्षस्थापनेहोनावितं जातितथाना तत्र मधाविनः केचिदर्थमन्ये प्रपूरितं विचिक्षिपुर्महात्मा
नोनभोगतमिवामिषं तत्राहं करमुद्यम्य प्रावोचं पूर्यतां द्विजाः का कारायैः किमेतेर्वा यद्यस्ति ज्ञानशा

स्कं॰पु॰२ ठिता व्याकुरध्वं ततः प्रश्नान्समसृजं षष्ठान् बहून् ब्राह्मणा ऊ॰ वदब्राह्मणान्प्रश्नान्स्तान्श्रुत्वाधास्या
महे वयं परमोद्वेषनो लोभाः प्रश्नान्पृष्टसि यद्भवान् अहं पूर्वं विकयाते वेन्यरोधं ततः परस्परं अहं पूर्वम
१८ हं पूर्वमिति रीवायथारेण ततस्तानब्रुवप्रश्नानहं द्वादशावर्षकान् श्रुत्वोतमांमेवाचंत्त लीलायंतोमु
नीश्वराः किंते द्विजबालप्रश्नैरमिभिः स्वल्पकैरपिअस्माकं यंनिर्हिनं संमन्यसे सब्रवीलमुन् ततोतिवि
स्मितश्चाहं मन्यमानः कृतार्थतां तेषांनिर्हिनं संचित युष्माकमब्रवीलयं ततः सुतनुनामास बालोबा
लोभ्युवाचमां ममंदीयते वाणि प्रश्नैः स्वैसैस्तर्यद्विज तथापिवक्ष्मिमांयस्मान्निर्हिनं मतेभवान् सुत
नुवाच अक्षरास्तुद्विपंचाशत् मातृकायां प्रकीर्तिता ॐकारप्रथमस्तत्र चतुर्दश स्वरास्तथा स्पर्शाश्चै
वत्रयस्त्रिंशदनुस्वारस्तथैव च विसर्जनियस्यपरो जिह्वामूलियएव च उपध्मानियएवापिद्विपंचाश
दमीस्मृताः इतितेकथितासंख्या अर्थं वेषां शृणुद्विज अस्मिन्नर्थेचेतिहासं तव वक्ष्यामियःपुरा मिथिला
यांप्रवृत्तोभूद्ब्राह्मणस्यनिवेशने मिथिलायांपुरापुर्वाब्राह्मणःकौथुमाभिधा येनविद्याःप्रपठिताःभुविव
र्ततियाद्विज एकत्रिंशत्सहस्राणिवर्षाणांसकृतादरः क्षणमप्यनवच्छिन्नंपठितागेहयाभूत् ततःकेनापि

कालेनकौथुमास्याभवत्सुतः जड वद्वर्तमानः समातृकांप्रपद्यत पठित्वामातृकामन्यनोधीतिसकथंच
न ततःपितारिंवनरूपोजडं तं समभाषत अधीष्वपुत्रकाधिष्वतवदास्यामिनोदकान् अथान्यस्मै प्रदास्या
मिकन्यांयुत्पादयामिते पुत्रउ॰ तातकिंमोदकार्थायपच्यतेलोभहेतवे पठनं नामयत्पुंसांपरमार्थंहि
तत्स्मृतं कौथुमाउ॰ एवंतेवदमानस्यआयुर्भवतुब्राह्मणः साध्वीबुद्धिरियंतेस्तुकुतोनाध्येष्यतःपरं
पुत्रउ॰ तातसर्वंपरिज्ञेयंज्ञातमत्रैवचैवेयतः ततःपरंकंठशोषःकिमर्थंक्रियतेवद पिताउ॰ विचित्रंभा
षमबाउज्ञातोत्रार्थश्चकस्त्वया ब्रूहिब्रूहिपुनर्वत्साथोतुमिच्छामितेगिरं पुत्रउ॰ एकत्रिंशत्सहस्राणिप
वतापितयापितः नानातर्केनभ्रांतिरवसाधितामनसिस्वके अयंच्चायंचायमितिधर्मोयोदर्शितो दितः
तयुबालायंतेचेतस्तवस्तन्नायामिते उपदेशामुपस्वैवंथैवार्थतोसितत्ततः पाठमात्राहियविप्राद्विप
दापन्नांवाहिते तत्तेब्रवीमितद्वाक्यंमोहमार्तउमद्भुतं अकारःकथितोब्रह्माउकारोविष्णुरुच्यते मका
रश्चस्मृतोरुद्रस्त्रयश्चितेगुणास्मृताः अर्धमात्राचयामूर्ध्निपरमःससदाशिवः एवमोंकारमाहात्म्यश्रुति
रेषासनातनी ॐकारस्यमहात्म्यंयाथास्येननशक्यते वर्षाणामयुतेनापिग्रंथकोटिभिरेव च पुनर्यसार

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ सर्वस्वं प्रोक्तं यतश्शृयतां परं ॐकारांता अकाराद्या मनवस्ते चतुर्दश स्वायंभुवश्च स्वारोचि
रोत्तमो रैवतस्तथा तामसश्चाक्षुषस्तथा वैवस्वतोधुना सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णि रुद्रसावर्णि
३० रेवच दक्षसावर्णिरेवापि धर्मसावर्णिरेवच रौच्याभौत्यस्तथा वापि मनवोपि चतुर्दश श्वेतः
पांडुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुपिशंगः पिशंगकः त्रिवर्णश
बलोवर्णैः कर्कंधुर इतिक्रमात् वैवस्वतरकारश्च तातकृष्णः प्रपद्यते ककाराद्या हकारांतास्त्र
यस्त्रिंशच्च देवताः ककाराद्या घकारांता आदित्या द्वादश स्मृताः धाता मित्रोर्यमा शक्रो वरु
णश्चांशुरेवच भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा एकादशस्तथा त्वाष्टा विष्णुर्द्वादश उ
च्यते जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ङकाराद्या बकारांता रुद्राश्चैकादशोर्वते
कपाली पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चंडो भवस्तथा भ
काराद्या षकारांता अष्टौ हि वसवो जताः ध्रुवो ध्वरश्च सोमश्च आपश्चैवनलोनिलः प्रत्यूषश्च ३०
प्रभासश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः सश्च हस्ताश्विनौ संख्यातौ त्रयस्त्रिंशदिमे स्मृताः अनुस्वारो

विसर्गश्च जिह्वामूलीय एवच उपध्मानिय इत्येते जरायुजतथांडजाः स्वेदजाश्चोद्भिजाश्चे
ति पितजीवाः प्रकीर्तिताः मवार्थकथितश्चाहं तत्वार्थं शृणु सांप्रतं ये पुमांसस्त्वमून्देवान्समा
श्रित्य क्रियापराः अर्धमात्रात्मिके नित्यपदे लीनास्त एव हि चतुर्णां जीवयोनीनां तदेव परिमु
च्यते यदाम्नन्मनसा वाचा कर्मणा च भजेत्सुरान् यस्मिन्शास्त्रे त्वमी देवा मानिता नैव पापिभिः
तच्छास्त्रं हि न मंतव्यं यदि ब्रह्मा स्वयं वदेत् अमी चेद्देवाः सर्वत्र श्रौते मार्गे प्रतिष्ठिताः पाखंड
शास्त्रं सर्वत्र निषिद्धा पापकर्मभिः तदमून्यव्यतिक्रम्य तपोदानमथो जपं ये कुर्वंति दुरात्मा
नो व यंति मरुतः पथि अहो माहस्य महात्म्यं पतत्यताविजितात्मनां पठंति मात्रकां पापाम
न्यंते न सुरानिति सूत उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा पिताभूदतिविस्मिताः पप्रच्छ च बहू
न्प्रश्नान्साध्यवादीत्तथा तथा मयापि तव प्रोक्तायं मातृकाप्रश्न उत्तमं द्वितीयं शृणु तं
प्रश्नं पंचपंचाद्भुतं गृहं पंचभूतानि पंचैव कर्मज्ञानेंद्रियाणि च पंचपंचापि विषया मनोबुध्य
हं मेव च प्रकृति पुरुषश्चैव पंचविंशः सदाशिवः पंचपंचभिरेतैस्तु निष्पन्नं गृहमुच्यते द

स्कं॰ पु॰ २ हेमतदिदं वेद तत्त्वतो यात्यसौ निर्वं बहुरूपां स्थितं प्राकृ बुध्यं वेदांतवादिनः साहिनानार्थभजनान्नाना
रूपं प्रपद्यते धर्मकेस्येस्य योगात्तु बहुर्धा यकैकै व च इतियो वेद तत्त्वार्थं नासौ नरकमाप्नुयात् मुनि भि
२० र्यच्चनप्रोक्तं यत्नमन्यत् देवतान् वचनं तद्बुधाः प्राहु वंधं चित्रकथं स्थिति यच्च कामान्वितं वाक्यं पंचम वा
घ्यतः शृणु एको लोभो महान्ग्राहो लोभात्पापं प्रवर्तते लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्तते लो
भान्मोहश्च माया च मानस्तंभः परासुता अविद्याप्रज्ञता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते हरणं परवित्तानां परदारा
भिमर्शनं साहसानां च सर्वेषां मकार्याणां क्रियास्तथा स लोभः सहमोहेन विजेतव्यो जितात्मना दंभो द्रो
हश्च निंदा च पैशून्यं मत्सरस्तथा भवंत्येतानि सर्वाणि लुब्धानामकृतात्मनां सुमहांतापि शास्त्राणि धार
यंति बहुश्रुताः छेत्तारः संशयानां च लोभग्रस्ता व्रजंत्यधः लोभक्रोधमसक्ताश्च शिष्टाचारबहिःकृताः
अंतःक्षुरा वाग्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव कुर्वते ये बहून्मार्गांस्तां स्तां हेतुबलान्विताः सर्वमार्गं विलुं
पंति लोभाज्ञातिषु निष्ठुराः धर्मावतंसकाः क्षुद्रा मुष्णंति ध्वजिनो जगत् एते ते पापिनो ज्ञेया नित्यं लोभसम २०
न्विताः जनको युवनाश्वश्च वृषादर्भिः प्रसेनजित् लोभक्षयादिदं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः तस्मात्त्यजंति

यो लोभं ते तितिक्रामंति सागरं संसाराख्यमतोन्ये ये ग्राहग्रस्तान संशयः अथ ब्राह्मणभेदांस्त्वमष्टौ विप्रावधा
रय मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च ततः परं अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनिः एते ह्यष्टौ समुद्दि
ष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ तेषां परस्परश्रेष्ठा विद्यावृत्तविशेषतः ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत्
अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते एकोद्दिश्यमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः स ब्राह्मण इति प्रोक्तो नि
भृतः सत्यवाग्घृणी एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरंगैरधीत्य च षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित्
वेदवेदांगतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः श्रेष्ठः श्रोत्रियवान्प्राज्ञः सोऽनूचान इति स्मृतः अनूचानगुणोपेतो यज्ञ
स्वाध्याययंत्रितः भ्रूण इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेंद्रियः ऊर्ध्वरेता भवत्यग्र्यो नियताशी न संशयी शा
पानुग्रहयोः शक्तः सत्यसंधो भवेदृषिः निवृत्तः सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ध्यानस्थो निष्क्रियो दांतस्तु
ल्यमृत्कांचनो मुनिः एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः त्रिशुक्लानाम विप्रेंद्राः पूज्यंते सवनादिषु एवं वि
धं च विप्र त्वमुक्तं शृणु युगादयः वैशाखस्य तृतीया या कृती स्यादि प्रकीर्तिता कार्तिकस्यादि नवमी क्रोधं त्रे
तादिरुच्यते माघ पंचदशी नाम द्वापरादिः स्मृता बुधैः त्रयोदशी नभस्ये च कृष्णा साहि कलेः स्मृता युगादयः

स्कं॰पु॰२ स्मृताह्येतादत्तस्याक्षयकारकाः एताश्चतस्रस्तिथयो युगाद्या दत्तं हुतं चाक्षयमाशु विद्यात् यु
गे युगे वर्षशतेन दत्तं युगादिकाले दिवसेन तत्फलं युगाद्याः कथिता ह्येता मन्वाद्याश्च शृणु सांप्रतं अ
२१ श्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च फाल्गुनस्यत्वमा
वास्या पौषस्यैकादशी तथा आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी श्रावणस्याष्टमी कृष्णा त
थाषाढी पूर्णिमा कार्तिकी फाल्गुनी चैव ज्येष्ठे पंचदशी सिता मन्वंतरादयश्चैता दत्तस्याक्षयका
रकाः यस्यां तिथौ रथं पूर्वं प्राप देवो दिवाकरः सा तिथिः कथिता विप्रैर्माघे या रथसप्तमी तस्यां दत्तं
हुतं चेष्टं सर्वमेवाक्षयं मतं सर्वदारिद्र्यशमनं भास्करप्रीतये मतं नित्यं देहे जलकमात् कुर्यं बुधास्तत्श
णु तत्वतः यश्च याचनिकोऽनित्यं न स स्वर्गस्य भाजनं उद्वेजयति भूतानि यथा चोरस्तथैव सः नरकं
याति पापात्मा नित्योद्वेगकरस्त्वसौ १० इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा क्व च प्रयातव्यमतो भवान्म
या विचार्यं चर्यं प्रतिकारकारी बुधैः सदा कार्यो द्विजदक्षदक्षैः मासैरष्टमिरह्ना च पूर्वेण वयसायु २१
षा तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनांते सुखमेधते अर्चिर्धूमश्च मार्गौ द्वौ वाकुर्वेदांतवादिनः अर्चिषा या

ति मोक्षं च धूमेनावर्तते पुनः यज्ञैरासाद्यते धूमो नैःकर्म्येणार्चिराप्यते एतयोरपरो मार्गः पाखंड
इति कीर्त्यते यो देवान्मन्यते नैव कर्माश्रममनुस्मृतान् नैतौ समयति पथानो न स्वार्थायं निरूपितः
इति ते कीर्तिताः प्रश्नाः त्वत्प्रश्ना ब्राह्मणसत्तम साधु वा साधु वा ब्रूहि स्वात्मपर्यालोकनमेव च इति श्री
स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे प्रश्नकथनं नाम पंचमोऽध्यायः श्रीनारद उ॰ इति श्रुत्वा फाल्गुनाहं रो
मांचपुलकीकृतः स्वरूपं प्रगटीकृत्य ब्राह्मणानिदमब्रुवं अहो धनपिता स्माकं यस्य स्रष्टस्य पा
लकाः युष्मद्विधा ब्राह्मणेंद्राः स समाह पुरा हरिः मत्तोऽप्यनंतात्सरतः परस्मात्समस्तभूतादीयतेर्न
किंचित् येषां किमुस्यादितरेण तेषां द्विजेश्वराणां मम माग्रवादिनां ते सर्वथा ह्यद्य धन्याः स्म संप्रा
प्तं जन्मनः फलं यद्भवंतो मया दृष्टाः पापापद्भववर्जिताः ततस्ते समहोत्साय ज्ञातात्तत्पुरोगमाः
अर्घपाद्यादिसत्कारैः पूजयामास मां द्विजाः प्रोक्तवंतश्च मां पार्थ वचः साधुजनोदितं धन्या वयं
हि देवर्षे त्वमस्मान् यदिहागतः कुतो वागमनं तुभ्यं गंतव्यं वा क्व सांप्रतं यत्राप्यागमने कार्यमुच्य
तां मुनिसत्तमः श्रुत्वा प्रीतिकरं वाक्यं द्विजानामिति पांडव प्रसन्नोऽहं मुनीन्द्रांस्तान् पृच्छयतां द्विजसत्तमाः

स्कं॰पु॰२ अहंहिब्राह्मणेभ्यश्चद्विप्राणांस्थानकंशुभं दातुकामोमहातीर्थेमहीसागरसंगमे परिक्ष्यब्राह्मणांस्तत्र
प्राप्तोयूयंपरिक्षिताः अहंवस्थापयिष्यामिचानुजानितद्विजाः एवमुक्तोविलोक्यैवमहीसागरसंगमः य
२२ त्रस्नातोमहातीर्थेफलंसर्वमुपाश्नुत पुनरेकोमहान्दोषोबिभीमोतितरांयतः तत्रचौरास्तुबहवोनिर्घृणाः
प्रियसाहसाः स्पर्शेषुवांउग्रांश्चेकस्मिंश्चांगच्छतिनोधनं धनेनतेनहीनानांकोदूराज्जन्मनोभवेत् वरंबुभु
क्षयायोसामाचारकरणावयं अर्जुनउवा॰ अद्भुतंवर्णतेविप्रकेहाचौराप्रकीर्तिताः किंधनंचहरस्तेतेयेभ्यो
बिभ्यतिब्राह्मणाः श्रीनारदउ॰ कामक्रोधादयश्चौरास्तपएवधनंतथा तस्यापहारभीतास्तेमामुचुरीति
ब्राह्मणाः तेनेहंप्राब्रुवंपश्चाद्द्विजानीतद्विजोत्तमाः जितक्रोधमनुष्याणांचौराकुर्वंतिकिंखलाः भयभीता
श्चालसाश्चनामहेशुचयोद्विजाः तेनाकिंनामकिंसाध्यंभूमिस्तंग्रसतेनरं शातातपउ॰ वयंचौरभयाभी
तास्तेहरंतिधनंमहत् कर्तुंतदाकथंशक्यंअगजागरणंतथा खलाश्चौरागताःक्वापितत्तोनस्थेनयावयं तस्मा
त्सर्वस्वनामोत्राभयंभीतावयंमुने प्रतिग्रहश्चयेघोराःषड्भिंग्राःफलदस्तथा एवंब्रुवतितस्मिंश्चहारीतोनाम २२
व्याब्रवीत् मूढबुध्याहिकोनाममहीसागरसंगमं सतेजश्चयत्रमोक्षश्चस्वर्गश्चकरगेतथा कलापादिषु

ग्रामेषुकोवसेतविचक्षणः यदीवासस्तमतीर्थेक्षणार्धमपिलभ्यते भयंचचौरजंसर्वंकिंकरिष्यतितत्रनः
कुमारनाथंमनसीपालकंकुर्वतादृढं साहसंचविनाभूतिनकथंचनलभ्यते तस्मान्नारदतत्राहमायास्ये
तववाक्यतः षट्त्रिंशतसहस्राणिब्राह्मणामेपरिग्रह षट्कर्मनिरताःशुद्धालोभदंभविवर्जिताः तैः
सार्धमागमिष्यामिममेदंतमनुत्तमं इत्युक्तवचनेतांश्चकृत्वाहंदंडुमूर्धनि निर्गतःसहसापार्थखचरोदि
मुदान्वितः शतयोजनमात्रंतुहिममार्गमतीत्यच केदारंसमुपायातोयुक्तस्तैर्द्विजसत्तमैः आकाशो
नसुशक्यश्चबिलेनाथसेदशकः अतिक्रांतुनाथाचतथास्कंदप्रसादतः अर्जुनउवाच कःकलापश्चत
त्ग्रामंकथंशक्यंबिलेनच कथंस्कंदप्रसादस्याद्देतन्मेब्रूहिनारद नारदउवाच केदाराधिमसंयुक्तंयो
जनानांशतंस्मृतं तदंतेयोजनशतंविस्तृतंतत्कलापकं तदंतेयोजनशतंवालुकार्णवमुच्यते शतयो
जनमात्रःसमूमिःस्वर्गस्ततस्मृताः बिलेनचयथाशक्यंगंतुतत्रशृणुष्वतत् निरन्नोवानिरुदकंदेवमारा
धयेद्गुरुं दक्षिणायांदिशितेतोनिःपापंमन्यतेयदा तदागुहोस्यदिशतिस्वप्नेगच्छतभारत तंतोगुहास्य
श्रीमतोबिलमस्तिबृहत्तरं तत्रप्रविश्यगंतव्यंक्रमाणांशतसप्तकं तत्रमारकतंलिंगमस्तिसूर्यसमप्र

स्कं॰पु॰२ मं तदग्रे मस्तिका चास्ति स्वर्णवर्णा सुनिर्मला नमस्कृत्य च तं लिंगं गृहीत्वा मृत्तिकां च तां आ
गतव्यं स्तंभतीर्थं समाराध्य कुमारकं कोलं वा कूपतो ग्राह्यं मृत्तायां निश्चितं जलं तेनोदकेन मृ
२३ त्तिकया स्नाने वद्रूपां जनं उद्वर्तनं चाद्य हस्य कदाचित् षष्ठिमे पदे नेत्रांजनप्रभावाच्च बलं प
श्यति शोभनं तेन मध्येन तृतीयातिगात्रो दूर्तप्रभावतः कारीषे नो मया सुय्यं ग्रे भक्ष्यं तेनैव कीट
कैः बिलमध्ये च संपश्यन् सिद्धान् भास्करसन्निभान् यास्येवं यास्मि सा पार्थ कलापग्राममुत्तमं
तत्र वर्षसहस्राणि चत्वार्यायुः प्रकीर्तितं फलानां भोजनं च स्यात् पुनः पुण्यं च नार्जयेत् दृष्ट्वैतत्कौ
थितं तुभ्यं मतश्चाभ्रज्ञणुध्वतत् ततः सामार्थ्यतः सूक्ष्मादं उस्याग्रे निधारयन् द्विजानहं समा
यातो महीसागरसंगमे तदेतत्कार्यमयामुक्तास्तीरपुण्याज्जलाश्रये ततो मया कृतं स्नानं सह तै
र्द्विजसत्तमैः निःशेषदोषदहनो महीसागरसंगमे पितॄणां देवतानां च कृत्वा तर्पणसत्क्रि
या जपमानापरं जप्यं निविष्टां संगमे वयं भास्करं समवेक्ष्यं तश्चिंतयंतो हरं हृदि तस्मिंश्चेवा २३
तरे पार्थ देवाः शक्रपुरोगमाः आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे लोकपालाश्च संगताः देवानां योनयो ह्यष्टौ

गंधर्वाप्सरसां गणाः महोत्सवे ततस्तस्मिन् गीतवादित्र उत्तमे पादप्रक्षालनं कर्तुं विप्राणामु
द्यतस्त्वहं तस्मिन्काले चाश्रृणव महमातिथ्यवाक्यतां सामध्वनिसमायुक्तां तृतीयस्वरनादि
तां अतीव मनसो रम्यां शिवभक्तिभिवोत्तमां विप्रैरुत्थाय संपृष्टः कस्त्वं विप्रक चागतः किं वासा
पार्थ्यसि ब्रूहि यत्ते मनसि रोचते विप्र उ॰ मुनिः कपिलनामाहं नारदायानिवेधतां आगतः प्रार्थ
नो यव तच्छ्रुत्वाहमथाब्रुवं अन्याहं यदिहा याता: कपिल त्वं महामुने नास्त्यदेयं तवास्माभिः पा
त्रं नास्ति तवाधिकं कपिल उ॰ ब्रह्मपुत्र त्वयादेयं यदि मत्त्वं श्रृणुध्वतत् अष्टौ विप्रसहस्राणि म
मदेहीति नारद भूमिदानं करिष्यामि कलापग्रामवासिनां ब्राह्मणानामहं चैषां तदिदं क्रिय
तां च भो ततो मया प्रतिज्ञातमेवमस्तु महामुने त्वया पि क्रियतां स्थानं कापिलं कपिलोत्तमं
श्राद्धे वा प्राज्ञकाले वा ह्यतिथिर्विमुखो भवेत् यस्याश्रयमुपायात सुष्यसर्वं हि निष्फलं स गच्छेत्
रौरवान्लोकान्यो तिथिं नाभिपूजयेत् अतिथिः पूजितो येन स देवैरपि पूज्यते दानैर्यज्ञैस्त
तस्मिन्भाजितः कपिलामुनिः ततो मया मुनिः श्रीमान् हारीतो ह्ययितस्तदा पादप्रक्षालना

स्कं॰ पु॰ २ र्थो यस्मिन्देवसमागमे हारीतश्च पुरस्कृत्य वामपादं तदा स्थितः ततो हासो महाञ्जज्ञे सिद्धाप्सरसु
पर्वणा किंचित्स वक्त्रधा पृथ्वी साधुसाधु कृता द्विजाः ततो ममापि मनसि शोकवेदो महानभूत् स तां चे
२४ वतथा मेने गाथां पूर्वं बुधेरितां सर्वेष्वपि च कार्येषु हा तिष्ठेद्विगर्हितः कुर्वतामतिकार्याणि नीलापातो
ध्रुवं भवेत् ततोऽहमब्रुवं विप्रान् यूयं सर्वे भविष्यथ धनधान्यासमायुक्ता दारिद्र्यकलिलावृताः एव
मुक्ते प्रहस्यैव हारीतः प्राब्रवीदिदं तवैव यं मुने हानिर्यदस्माच्छापितो भवान् कः शापो दीयते तुभ्यं शापो
यमयमेव ते ततो विमृश्य [illegible] हमब्रुवं किमहं द्विजे तथाविधस्य भवतो वामपादप्रदानतः हारीतः
शृण्वतत् कारणं धीमान् श्रूयतामयतो भवत् इति चिंतयतश्चिन्ते हा दुःखाहं प्रतिग्रहः प्रतिग्रहेण वि
प्राणां ब्राह्मणं तेजो हि नाम्यति महादानं हि गृह्णतो ना ब्राह्मणं स्वं शुभं हि तत् यदातुर्दाता च अशुभं पृच्छ
ति स्वकं दाता प्रतिग्रहीता च वचनौ हि परस्परं मन्यते धः करो यस्य सोऽल्पबुद्धि--यते इति चिंतयतो म
ह्यं श्रूयताम् द्विनारदः निद्रार्तश्च भयार्तश्च कामार्तः शोकपीडितः हतस्वश्चान्यचिन्तश्च शून्यो ह्य तेभ
वंति च तेदेषु मतिमन् कोपं न कुर्वीथा यदि त्वया कृतः कोपस्ततस्तुभ्यमेवं हानिरियं मुने ततस्तापान्

चितश्चाहं तान्विप्रानब्रुवं पुनः धिग्मासस्तु सुदुबुम [illegible] विमृश्यार्थकारणं कुर्वतामविमृश्यैव तत्किं न स्तिनयद्भवेत्
सहसा न क्रियां कुर्यात् परं मतन्महापदं विमृश्यकारिणं धीरं वृणुते सर्व संपदः स त्वमाह महाबुद्धिश्चिरका
रीपरोऽहि सः पुरा हि ब्राह्मणं कश्चित् प्रख्यातोऽगिरसां कुले चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याभवत्सुतः चिरेण स
र्वकार्याणि यो विमृश्य प्रपद्यते चिरकार्याभिसंपत्तेश्चिरकारी तथोच्यते अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथो
च्यते बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना व्यभिचारेण कस्मिंश्चिद्व्यतिक्रम्यापरान्सुतान् पित्रोक्तः कुपि
तेनाथ जहीमां जननीमिति स तथेति चिरेणोक्त स्वभावाच्चिरकारकः विमृश्य चिरकारित्वाच्चिंतयामास वै चि
रं पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथं कथं धर्मच्छलेनास्मिन्निमज्जेयमसाधुवत् पितुराज्ञा परो धर्मः स्व
धर्मो मातृरक्षणं अस्वतंत्रं च पुत्रत्वं किं तु मां नात्र पीडयेत् स्त्रियं हत्वा मातरं च को हि जातु सुखी भवेत् पित
रं चाप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात् अनवज्ञा पितुर्युक्ता युक्तं मातुश्च रक्षणं क्षमायोग्यावुभावेतौ नाति
वर्तेत वै कथं पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञिवानिति शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च सोऽह
मात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे परिकल्पितः जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौ

स्कं॰पु॰२ रवलीक्षया शरीरादीनि देयानि पिता लोकः प्रयच्छति यस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्यं कथंचन
पातकान्यपि पूर्यंते पितुर्वचनकारिणः पितास्वर्गः पिताधर्मः पितापरमकं तपः पितरि प्रीतिमाप
२५ न्ने सर्वाः प्रीयंति देवताः आशिषस्ता भजंत्येनं पुरुषं प्राह याः पिता निःकृतिः सर्वपापानां पिता यद
भिनंदति मुच्यते बंधनात्पुष्पं फलं वृंतात्प्रमुच्यते क्लिश्यन्नपि सुतस्नेहैः सुतास्नेहं न मुंचति एतद्वि
चिंतितं तावत्पुत्रस्य पितृगौरवं पिता नास्यतरं स्थानं चिंतयिष्यामि मातरं योह्ययं मयि संघातो म
र्त्यत्वे पांचभौतिकः अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथारणी माता देहारणिः पुंसः सर्वस्यार्तस्य
निर्वृतः मातृलाभे सनाथत्वमनाथत्वं विपर्यये न स शोचति नाप्येनं स्थाविर्यमपि कर्षति श्रिया हीनोपि यो
गेहे अंबेति प्रतिपद्यते पुत्रपौत्रसमापन्नो जननीयः समाश्रितः अपि वर्षशतस्यांते सद्विहायन
वाचरेत् समर्थं वासमर्थं वा कृतं वाप्यकृतं तथा रक्षते च सुतं माता तान्नुपोष्यविधानतः तदा स
वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा विमुच्यते नास्ति मातृसमा २५
छाया नास्ति मातृसमा गतिः नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा कुक्षी संधारणाधात्री

जननाज्जननी तथा अंगानां वर्धनादंबा वीरसूत्वेन वीरसूः शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूर्माता स्यादा
ननांतथा देवतानां समावापमेकत्वं पितरं विदुः मर्त्यानां देवतानां च पूगो नान्वेति मातरं पतिता
गुरवस्त्याज्या माता च न कथंचन गर्भाधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी एवं स कौशिकी तीरे व
हिराजा न मीक्षती स्त्रीकृतं चिरकालत्वाद्बुद्धिस्था स्वमातरं विमृश्य चरकालं हि चिंतां तत्र नाभ्य
पद्यते एतस्मिन्नंतरे शक्रो ब्राह्मणरूपमास्थितः गायन् गाथामृषा यातः पितुस्तस्याश्रमांतिके
अनृता हि स्त्रियः सर्वाः सूत्रकारो यदब्रवीत् अतस्ताश्चिंतयन् प्राप्तो भृशमश्रूणि वर्तयन् अहो
हमीर्ष्यता क्षिप्ता मग्नो हं दुःखसागरे हत्वा नारीं च साध्वीं च को नु मां तारयिष्यति सत्वरेण मया
ह्यत्रश्चिद्कारी तु दारधीः यद्ययं चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् चिरकारीक भद्रं ते भ
द्रं ते चिरकारिक यद्यद्य चिरकारी त्वं ततोसि चिरकारिकः त्राहि मां मातरं चैव तपो पचार्जितं म
या आत्मानं पातकेभ्यष्टं शुचावद्य चिरकारिकः एवं सुदुःखितं प्राप्तो गौतमो चिंतयन् तदा चिरका
रीकं ददर्शाथ पुत्रं मातुरुपांतिके चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वा परदुःखिताः शस्त्रं सत्यक्त्वा स्थितो मूर्ध्ना

स्कं॰पु॰२ सादायोपचक्रमे मेधातिथिसुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि पत्नीं चैव तु जीवंतीं परामभ्यागमन्मुदं हत्यावि
२६ तिनसा वेदशास्त्रपारगो स्थिते सुते बुद्धिराशी सुतं दृष्ट्वा पितुश्चरणयोर्नतं शास्त्रग्रहणचापल्यं संवृणोति
भयाद्धिति ततः पित्रा चिरं श्रुत्वा चिरं चाघ्राय मूर्धनि चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरं जीवेत्युदाहृतः चिरमुदा
न्वितः पुत्रं मेधातिथिरथाब्रवीत् चिरकारी कभद्रं ते चिरकारी भवेश्चिरं चिराय यत्कृतं सौम्य चिरमस्मिन
दुःखितः गाथाश्चाप्यब्रवीद्विद्वान्गौतमो मुनिसत्तमः चिरेण मंत्रं संधीयात् चिरेण च कृतं सजेत् चिरेण
विहितं मंत्रं चिरं धारणमर्हति रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्य
ते बंधूनां सुहृदां चैव भृत्यानां स्त्रीजनस्य च अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते चिरं धर्मान्निषेवत कुर्या
च्चान्वेषणं चिरं चिरमन्वास्य विदुषश्चिरमिष्टानुपास्य च चिरं विनियतात्मानं चिरयात्यनवज्ञतां ब्रु
वतश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितं चिरं पश्येच्च शृणुयात् चिरं न परिभूयते धर्मोज्ञास्तो शास्त्रह
स्ते पात्रे च निकटस्थिते भये च साधुपूजायां चिरकारी न शस्यते एवमुक्त्वा पुत्रभार्यासहित प्राप्य चाश्रमं २६
ततश्चिरमुपास्याथ दिवं पातश्चिरं मुनिः वयं त्वेवं श्रुवंतोपि मोहेनैव प्रतारिताः कलौ च भवतां विप्राम

छायां निपतिष्यति केचित्सदा भविष्यंति विप्राः सर्वो गुणैर्युताः पादप्रक्षालनं कृत्वा ततोहं----
समीपे साक्षान्देवान्कृत्वा संकल्पमाचरं कांचनैर्गोप्रदानैश्च गृहदानैर्धनादिभिः भार्याभूषणवस्त्रै
श्च कृतार्था ब्राह्मणाः कृताः ततः करं समुद्धृत्य प्राहं द्रोदेवसंगमे हरां गुरुं धर्मामाधायावदेथी गिरः सुताः
बाणाधीशो वयं यावद्यावत्त्रिभुवनत्विदं तावन्नं घादिदं स्थानं नारदस्थापितं सुराः ब्रह्मशापो रुद्रशापो
विष्णुशापस्तथैव च द्विजशापस्तथा भूयादिदं स्थानविलुंपतः ततस्तथेति तैः सर्वैर्हृष्टैस्तत्र तथोदितं
एवं मया स्थापिते स्थापितेस्मिन्संस्थापयामास च कापिलं मुनिः स्थानं सुतो देवकृतं प्रतीतस्ततो ताय
युदेवतादेवपश्य इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नारदीयस्थानप्रतिष्ठायां षष्ठोध्यायः अर्जुन
उ॰ महीसागरमाहात्म्यमद्भुतं कीर्तितं त्वया विस्मयः परमो मह्यं प्रहर्षश्चोपजायते तदहं विस्तराच्छ्रोतु
मिच्छामि नारद कस्य च त्वं मही ग्लाना वन्हितापाभितापिता श्रीनारद उवा॰ महदाख्यानमाख्यास्ये
यथा जाता मही नदी शृण्वन्नेतां कथां पुण्यां पुण्यमाप्स्यसि पांडव पुराभूद्भूपतिर्भूमाविंद्रद्युम्न इति श्रु
तः वदान्यः सर्वधर्मज्ञो मान्यमानयता प्रभुः उचितज्ञो विवेकस्य निवासो गुणसागरः न तदस्ति धरापृष्ठेन

स्कं·पु·२ गरं ग्राममपत्तनं तदीयपूर्तधर्मस्य चिन्हेन मम यद्दृतिकं कन्यादानानि बऊधा श्रौत्येण विधिना
२७ व्यधात् भूपालोसौ नतदानमासहस्राधनार्थिनां दशमीदिवसरात्रौ जगच्छैदेनदुंदुभिः ताड्य
तेतस्पुरे प्राप्तः कार्यमेकादशीव्रतं यज्ञनोतेन भूपेन नाविच्छिन्नं सोमपायिना स्तरेणरास्तितादृशा
श्वयंगुलोत्सेधितामही गंगायां सिकता धारा वर्षतो दिवितारका शक्यागणयितुं प्रोक्तैस्तदीयंसु
कृतं न तु ईदृतैः सुकृतैरेष तेनैव वपुषा नृपः धाम प्रजापतेः प्राप्तो विमानेन कुरुद्वह बुभुजे स
तदाभोगानदुर्लभानमरैरपि अथ कल्पशतस्यांते व्यतीते तं महीपतिं प्राह प्रजापतिः सेवावसराया
तमात्मना ब्रह्माउ· इंद्रद्युम्न द्रुतं गच्छ धरापृष्ठं नृपोत्तम नस्थातव्यं मदीये घे लोके क्षणमपि त्वया
इंद्रद्युम्नउ· कस्माद्भूतलं नितो भूमो मां प्रेषयसि संप्रति सतीपुण्ये मदीये तु बहुले वद कारणं ब्र
ह्माउ· न पुण्यं केवलं राजन्नगृत्तं सर्वस्य साधकं किंतु निःक्लेमषा कीर्तिस्त्रिलोकीतलविस्तृता तव
कीर्तिसमुच्छेदः सांप्रतं वसुधातले संजातश्चिरकालेन गत्वा तां कुरु नूतनां यदिवाछमहीपालम २७
मधाम निसंस्थितो इंद्रद्युम्नउ· मदीयं सुकृतं ब्रह्मन् कथं भूमौ भवेदिति छन्नं तथा कृतं नेतन्म

मचेतसितिश्रुति श्रीब्रह्माउ· बलवानेष भूपाल कालः कालयति स्वयं ब्रह्माडान्यपि मां चैव गणना
का भवादृशां तदेतदेव मन्येहं तव भूपाल सांप्रतं यत्कीर्तिमात्मनो व्यक्तिं नीलाभ्येहि पुनर्दिवं
शुश्रुत्वानिति वाचं स ब्रह्मणः पृथ्वीपतिः पश्यती स्म तथात्मानं महीतलमुपागतं कांपिल्यनग
रे भूपः पप्रच्छात्मानमात्मना नगरं स तदा देशमस्याशीदिति विस्मितः जना ऊचुः जनानिमो
वयं भूप मिंद्रद्युम्नतत्पुरं यत्त्वं पृच्छसि नो भद्र कं चिरप्रच्छ चिरायुषं इंद्रद्युम्नउ· कः संप्रति धरापृ
ष्ठे चिरायुः प्रथितो जनाः पृथिवीजयराजेस्मिन् यत्र प्रश्रुतमाचिरं जनाऊउ· श्रूयते नैमिषा
रण्ये सप्तकल्पस्मृतो मुनिः मार्कंडेय इति ख्यातस्तं गत्वा पृच्छ संशयं तथोपदिष्टैर्गत्वा तत्र तं
मुनिपुंगवः निशाम्य प्रणिपत्याह नृपस्वहृदयस्थितं इंद्रद्युम्नउ· चिरायुर्भगवान् भूमौ विश्रुतः
सांप्रतं ततः पृच्छाम्यहं भवान्वेत्ति इंद्रद्युम्नं नृपं न वा श्रीमार्कंडेयउ· न दृष्टो न श्रुतः क्वापि को
पीद्रद्युम्नसंज्ञिकः भूपालं किमहं वच्मि तवान्यस्तत्पृच्छ संशयं तथोपदिष्टैस्तैर्गत्वा तत्र तं मुनिपुं
गवं ज्ञानिरानास्तदाकर्ण्य वचो भूपाग्निसाधने भमुंधोगंतदाचक्रे तं दृष्ट्वाह पुनर्मुनिः श्रीमार्कं

स्कं॰पु॰२ उवाच॰ मासाहसमिदं कार्षी भद्रवाचं शृणुष्वमे एतिजीवंतिमानंदोनरं वर्षशतादपि तत्करोमिप्रति
कारं तवदुःखोपशांतये शृणुभद्र ममास्तीह बकोमित्रश्चिरंतनः नाडीजंघइतिख्यातः सवाज्ञास्यत्यसं
२८ शयः तस्मादेहिद्रुतंयावद्यावांतत्रव्रजावहे परोपकारैकफलं जीवितंहि महात्मनां यदिज्ञास्यत्यसंदि
ग्धमिंद्रद्युम्नसवक्ष्यति तौप्रस्थितावितितदाविप्रेंद्रनृपपुंगवौ हिमाचलप्रतिप्रौ तौनाडिजंघालयंप्र
ति बकोथमित्रंस्ववीक्ष्यचिरकालादुपागतं मार्कंडेयंययौप्रीत्यकंपितः सन्मुखंद्विजः कृतसंविरम्भ
सर्वे कुशलस्वागतादिना पप्रच्छानंतरंकार्यंवदागमनकारणं मार्कंडेयोथतंप्राह बकंप्रश्नमतीप्सितं
इंद्रद्युम्नंभवान्वेत्तिभूपालंपृथिवीतले एतस्यममित्रस्यतेनज्ञातेनकारणं नायंसजतिवाप्राणान्पु
रावन्हिप्रवेशनात् एतस्यप्राणरक्षार्थंब्रूहिजानासिचेत्त्वं नाडीजंघ॰ चतुर्दशस्मराम्यस्मिन्कल्पान्विंद्रं
द्रसांप्रतं आस्तोतदर्शनंवार्तामपिवानस्मराम्यहं इंद्रद्युम्नोमहीपालः कोपिनासीन्महीतले एतावन्मा
त्रमेवाहंजानामिद्विजपुंगव श्रीनारद उ॰ ततःसविस्मयाविष्टतस्यायुरितिशुश्रुवान् पप्रच्छराजाकोहेतुर्दी २८
नस्यतपसोथते यदायुरीदृशंदीर्घंसजातमितिविस्मितः नाडीजंघउ॰ घृतकंबलमहात्म्यान्ममेदवस्यशूलि

नः दीर्घमायुरिदंविप्रशापाद्बकवपुःशृणु राजाजन्मन्यहंबालोब्राह्मणस्याभवंभुवि पाराशर्यसगोत्र
स्यविश्वरूपस्यसन्मुने वद्धलबककुलेवंप्र तीसातिप्रियःपितुः चपलोतिबलात्कलेनिसर्गादेवभद्रक अ
थमारकतंलिंगंदेवतावसरात्पितुः चापल्याबालभावाच्च पद्मस्यनिहितंमया घृतस्यकुंभसंक्रांतौमक
रस्योत्तरायणे अथाप्रातर्यंतीतायांनिशीयावसितांमम निर्माल्यापनयंचक्रे तावच्छून्यंशिवालयं
निशम्यकंदिशीकामांमप्रच्छमधुरस्वरं वत्सकुनुलयालिंगंनूनंविनिहतंवद दास्यामिवांछितंयत्तेभ
क्ष्यमन्यत्त्वप्सितं ततोमयाबालभावाद्भक्ष्यलब्धेन पितुः घृतकुंभांतराकृष्यभद्रलिंगंसमर्पितं अथ
कालेतुसंप्राप्तेप्रमीतोहंनृपालये जातोजातिस्मरस्तातआनर्ताधिपतेःसुतः घृतकंबलमहात्म्यात्
मकरस्थेदिवाकरे अपिबाल्यादविज्ञानात्संयोगात्घृतलिंगयोः ततःसंस्थापितंलिंगंप्राक्जन्मस्म
रतामया ततःप्रभृतिलिंगानिघृतेनाछादयाम्यहं पितृपैतामहंप्राप्यराज्यंशक्त्यानुरूपतः ततःप्र
संनोभगवान्पार्वतीपतिरादृमां पूर्वजन्मनिपुष्टोहंघृतकंबलपूजया प्रयच्छामिस्मतेराज्यमधुनाभि
मतंवृणु ततोमयावृतःप्रादात्गाणपसंमदीप्सितं केलासमांज्ञिवानिसंसंतुष्टःप्राहेचेतिमां तेनेव

स्कं॰पु॰२ हिशरीरेणप्रणतंपुरतस्थितं अद्यप्रभृतिसंक्रांतोमकरस्यापरोविधिः घंटेनपूजांकर्तासोभाविम
२९ मगणस्फुटं इत्युक्त्वामांशिवोभद्रगणकोटीश्वरंव्यधात् प्रतीपंगालवंनाम संस्थितंशिवशा
सनं ततःकामादितिःषड्भिःपदैश्चक्रमणात्मिकां निस्त्रैर्गपदंप्राप्यभ्रमरीमिवतंश्रियं नैवा
लभमभवंतस्याधारणेदेवयोगतः विचचारतदामत्तःकिंस्नेहेचारणोयथा कृत्याकृत्यविचारेण
विमुक्तोतीवगर्वितः विद्यामभीजनंलक्ष्मींप्राप्यनीचनरोयथा आपदांपात्रतांमतिसिंधुतामव
सागरः अथकालव्यतीक्रांतेकियन्मात्रेय दृच्छया विचरंनगमंशैलंहिमानिरुध्यकंदरं तप
स्यतिमुनिस्तत्रगालवोभार्ययासह सदेवतीवतपसाकृशोधमनिसंततः ब्राह्मणस्यहिदेहो
यंनैवैहिकफलप्रियः कृच्छ्रायतपसेचेहप्रेत्यानंतसुखायच तस्यभार्यातिरूपेणविजित्यवि
श्वाविनी तन्वीश्यामामृगाक्षीसाच्छिन्नोनतपयोधरा हंसगद्गसंभाषामत्तमातंगगामिनि
विस्तीर्णजघनामध्यक्षामादीर्घशिरोरुहा निम्ननाभिर्विधात्रेषानिर्मितासंदिदृक्षुणा विको २९
र्णमिवसौदर्यमकपात्रमिवस्थितं सतोविनिसत्तांवीक्ष्यभद्रगालववल्लभां अहमासंशरब्र

तेस्ताडितःपुष्पधन्विना विवेकिनोपिमुनयस्तावदेवविवेकिनः यावन्नहरिणाक्षीणांनी
रंगीविवरेक्षिताः मयव्यवसितंचित्ततदानीतांजिहीर्षुणा इतिचेतिहरिष्यामितपसारक्षितां
मुने अस्याःकृतेयदिशापन्मुनिस्तत्रपराभवः ममभावीभवेदेषाभार्याप्सुरूतापिमे तस्मा
च्छिष्योभवाम्यस्यशुश्रूषानिरतोमुनेः प्राप्यांतरंहरिष्यामिनास्ययोग्यमंगना इति व्यस्यवि
द्यार्थीमूर्तिमास्थायगालवं नमस्तुत्यवचोवाचमितिभाव्यर्थनोदितः तथामतिस्तथामंत्रव्यव
सायस्तथानृणां भवेदवश्यंतद्भाविपथापुंभिःपुराकृतं विवेकवैराग्ययुतोभवंतमुपस्थितः
शिष्योहंभवतापाव्यकर्णधारंमहामुनिं अपारपारदंविद्धिविप्रमूर्तिमुपाश्रितं नमस्येत्वत्तने
ब्रह्मप्रत्यक्षंगालवाख्यया अविद्याकृष्णसर्पेणदृष्टंतद्विषपीडितं उपदेशमहामंत्रैर्मांजांगलिक
जीवय महामोहमहावृक्षोहृद्यावापसमुत्थितः तद्रूप्यतीक्ष्णधारेणकुठारेणक्षयंव्रजेत्
अपवर्गमथव्यापिमूढसंसर्गचेतनः छिद्यतांसूत्रधारेणविद्यापरशुनाधुना भजामितवशि
ष्योहंवरिवस्यापुजापरः समिद्दर्भान्मूलफलंदारुणिजलमेवच आहरिष्येनुगृह्णीष्वविनि

स्कं॰ पृ॰२ तंमामुपस्थितं इत्थंपुरा बकाभिख्यंबकवृत्तिमुपाश्रितं तदाजीवतमतिरनुजग्राहमां मुनिः ततोतीव
३० विनीतोहं भूत्वातं ब्राह्मणीयुतं विश्वासनायसुदृढं तोषयामिदिनेदिने स्वजानन्मुनिःपत्नीं पात्रभूतामवि
विश्वसत् स्त्रीचरित्रविदं केतांपिधाय स्वपति द्विजः अथास्मिन्दिने साभूद्भार्याथरजस्वला तद्दू
रस्थायिनीरात्रौविश्वासान्मतपस्विनी इदं मंतरमित्यंतविचिंत्याहं प्रहर्षितः मलिम्लुचाकृतीभूत्वा निशीथे
तमथाहरं विललाप तथाबाला ह्रीयमाणामथोच्चकैः मेवं मेवमितिज्ञात्वा मास्वरेणाब्रवीन्मुनिं बकवृत्तिर
यं दुष्टो धर्मकंचुकमाश्रितः हरतिमांपुराभूत्वा कोप्येषोद्यमलिम्लुचः मांत्रिहीर्षितितद्रक्ष त्राणत्राणं भ
व तद्वाक्यसमकालं संप्रबुद्धोगालवो मुनिः तिष्ठतिष्ठेतिमामुक्त्वागतो स्तंभं व्यधान्मम ततश्चित्राकृतिह
र स्तंभितो मुनिनाभवं ब्रीडितः प्रतिज्ञाभीवस्वांगानि किललज्जया ततः प्रकुपितः प्राह मामभ्येत्याथगाल
वः तदलक्ष्यः सहं वाक्यं येनाहमभवं बकः गालव उवाच बकवृत्तिमुपाश्रित्य विचितोहं यतस्त्वया तस्माद्ब
कस्त्वं भविता चिरकालं नराधम इतिशप्तोहमभवं मुनिना धर्ममाश्रितः परदारोपसेवार्थमनर्थमिममाग
तः नहिदृक्शमनायुष्यं लोके किंचनविद्यते यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनं ततः सती साचास्पर्शादूषि

तांगी तमस्विनी मयाविमुक्ता स्नात्वामां तथैवानुशशापह एवं ताभ्यामहंशप्तो यश्चवृत्पर्णवद्भवत् कंपमा
नः प्रणम्याभाव चोचं तत्र दंपती गणाहमीश्वरस्य दुर्विनीततरायुवां विरोधमेवकुरुतं भगवंभावनग्रहं
याचिक्षुरेनावनीतं हृदयं हिद्विजन्मनां प्रकुप्यंतिप्रसीदंति क्षणेनापिप्रसादिताः त्वयि विप्रतिपन्नस्य
त्वमेवन्नारणंमम भूमौस्खलितपादानां भूमिरेवावलंबनं गणाधिपत्यमपिमे जातं परिभवास्पदं
विपदं ताहि जायंते दुर्विनीतस्यसंपदः विदुरप्यद्विजापायं परतोन्येविवेकितः नैवोभयं विदुर्नीचः स्वि
नानुभवमात्मना दुर्विनीतः श्रियं प्राप्य विद्यामैश्वर्यमेववा नतिष्ठति चिरं स्थाने यथाहं मदगर्वितः
विद्यामदो धनमदस्तृतीयोभिजनोमदः एतमदामदांधतामितएवसतांदमाः नादर्कत्शालिनी बुद्धिर्ये
षामविजितात्मनां तेश्रियश्चापलायान्यं नीयंते मादृशोर्जनैः तत्प्रसीदमुनिश्रेष्ठ शापांतं मे धुनाकुरु
दुर्विनीतेष्वपि सदा क्षमाचाराहि साधवः इत्थं वचस्तविज्ञप्तो विनीतेनापिवैमया प्रसादप्रवणोभूत्वा
शापांतं तंतदाव्यधात् छन्नकीर्तिसमुद्धार सहायस्त्वंभविष्यसि यदेंद्रद्युम्नभूपस्य तदामोक्षमवाप्स्य
सि इत्यहंमुनिशापेन तदाप्रभृतिपर्वते हिमाचले बकोभूत्वा कान्त्यं पयोवसामिच राज्यं चिरायुरितिम

MEMORIAL

स्कं.पु.२ घृतकंबलस्यजातिस्मरत्वमनोधुंपितथानुभावात् शापात्बकत्वमभवन्मुनिगालवस्यततम
३१ द्रसर्वमुदितंमयाद्यपृष्ठं इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडे महिप्रादुर्भावेसप्तमोध्यायः ७
श्रीनारदउ॰ नाडीजंघबकेनोक्तां वाचमाकर्ण्यभूपतिः मार्कंडेयेनसंयुक्तो बभूवातीवदुःखितः
तंनिरीक्ष्यमुनिर्भूपं दुःखितंसाश्रुलोचनं समानव्यसनः प्राहतदार्थसपुनर्बकं विधायाशांम
हाभागत्वदंतिकमुपागतो आवांचिरायुर्ज्ञातास्मोइंद्रद्युम्नमितिद्विज निष्पन्नंनास्यतत्कार्यं
प्राणानेषमुमुक्ष्यति वन्हिप्रवेशनपरं वैराग्यंसमुपागतः तन्मामुपागतोहंच त्वामिहंनास्य
वांछितं तदेनमनुयास्यामिमरणेनत्वयात्रपि आशांकृत्वाभ्युपायांतंनिराशंतेक्षितुंक्षमाः
भवंतिसाधवस्तस्मात्जीवितान्मरणंवरं प्रार्थितंचामुनाहस्यंमयाचास्मैप्रतिश्रुतं त्वामित्रं
तस्यारित्वामेधत्वाहृदिचिरायुषं असंपादयतोनार्थंप्रतिज्ञातंममायुषा कलुषेनार्थिनामात्रापु
रकेणसखेधुना प्रतिश्रुतकृतश्लाघ्यादासतांत्वत्तपक्षेण हरिश्चंद्रस्य - न्नणांनश्लाघ्यासत्यसं ३१
धता मित्रंस्नेहस्यपर्यायस्तत्रसाप्तपदंस्मृतं स्नेहःसकीदृशोमित्रोदुःखितेयोनदूयते तदव

श्यमहंसाकमधुनावन्हिसाधनं करिष्येकीर्तिवपुषः कृतसत्यमिदंसखे अनुजानीहिमामेतदर्शी
नंतवपश्चिमं त्वयासाहमयानाम नाडीजंघद्विजोत्तम श्रीनारदउ॰ वज्रवदुःसहावाचंमार्कंडे
यसमीरितां शुश्रूषानसक्षणंध्यात्वाप्रतीतःप्रतीतप्राहतावुभो नाडीजंघउवाच यद्येवंतमिदं
मित्रंविज्ञातद्वालनेधुना निवारयमुनिश्रेष्ठमात्तास्तिचिरजीवितः प्राकारकर्णनामास्तावुलूकः
शियपर्वते सज्ञास्यतिमहीपालमिंद्रद्युम्नंनसंशयः तस्मादहंत्वयासार्धममुनाचशिवालयं
व्रजामितंशिखरिणंमित्रकार्यप्रसिद्धये इत्येवमुक्तोतजग्मुस्त्रियोपिद्विजपुंगवाः कैलासंददृ
शुस्तत्रतमुलूकंस्वनीडगं कृतसंविदसोतेनबकःस्वागतपूजया पृष्टश्चतावुभोप्राहतत्सर्वम
भिवांछितं चिरायुरसिजानीषेयदिद्रयुम्नभूपतिं ततब्रूहितेनज्ञानेनकार्यंजीवामहेवयं दृ
तिपृष्टःसविमानाभिवकार्यप्रसाधनात कौशिकःप्राहजानामिनेद्रद्युम्नमहंनृपं अष्टाविंशत्प्रमा
णामकल्पाज्ञातस्यभूतले नदृष्टोनश्रुतोवासाविंद्रद्युम्नोनृपःक्षितौ तच्छ्रुत्वाविस्मितोभूपतस्या
युरितिमात्वतः दुःखितोपितदाहेतुं पप्रच्छासोतदायुषः एवमायुर्यदितवकथंप्राप्तंब्रवीहितत्

स्कं·पु·२ उलूकत्वं कथमिदं जुगुप्सितमतीव च प्राकारकर्ण उ॰ शृणु भद्र यथा दीर्घमायुर्मे शिवपूजनात् जुगु
प्सितमुलूकत्वं शापेन च महामुनेः वसिष्ठकुलसंभूतः पुराहमभवं द्विजः घंट इत्यभिविख्यातो वारा
३२ णस्यां निवरतः धर्मश्रवणनिष्ठस्य साधूनां सत्सदि स्वयं श्रुतास्म पूजया मीशं बिल्वपत्रैरखंडितैः न
मालती न मंदारः शतपत्रैर्न मल्लिका तथा प्रियाणि श्रीवृक्षो यथा मदनविद्विषः अखंडबिल्वपत्रेण
एकेन शिवमूर्धनि निहितेन नरैः पुण्यं प्राप्यते लक्षपुष्पजं अखंडितैर्बिल्वपत्रैः श्रद्धया स्वयमाहृतैः
लिंगप्रपूजनं कृत्वा वर्षलक्षं वसेद्दिवि तन्नाम स्वभ्य इति कृत्वा पूजयामहमीश्वरं त्रिकालं श्रद्धया पत्रैः
श्रीवृक्षस्य त्रिभिस्त्रिभिः तासां वर्षशतस्यांते तुतोष त्र्यंबको विभुः प्रत्यक्षी भूय मामाह मेघगंभीर
या गिरा ईश्वर उ॰ तुष्टोस्मि तव विप्रेंद्र खंडबिल्वदलार्चनात् वृणीष्वाभिमतं यत्ते दास्याम्यपि च दुर्ल
भं अखंडबिल्वपत्रेण यथा पुष्टिः प्रजायते येकेनापि यथान्येषां तथा न मम कोटिभिः इत्युक्तोहं भग
वता शंभुना स्वमनस्थितं वृणोमि स्म वरं देव कुरु मामजरामरं अथ लीलाविलासो मां तथेत्युक्त्वावि ३२
चारितं यथावदर्शनं प्रीतिमहं च महतीं गतः कृतकृत्यं तदात्मानं जिज्ञासिष महं क्षितौ एतस्मिन्न व

काले तु भृगुवंशे भवद्द्विजः अवज्ञातस्त्रिजन्मासो अक्षवित् अक्षरा[illegible]र्थवित् सुदर्शनेति प्रतिप्र
थिता प्रिया तस्याभवत् सती अतीव मुदिता पत्युर्मुखप्रेक्षस्य दर्शनात् तनया देवकस्यैव रूपेण प्रतिमा भुवि
तस्यां तस्मादभूत्कन्या विशेषानिजारणे निरत्त बालभावाभूत् कुमारी यौवनोन्मुखी नालं बभूव तां दातुं त
नयां गुणशालिनीं कस्यापि जनक [illegible] सा च वयः संधौ मया क्षिता प्रविशंत्यौ वनाभोगभावै रतिमनोहरा
निर्वास्य मौनरपरैस्तिलतंडुलताकृतिं श्री उमानाथ यस्याभिलाषिण्य प्रतिमयसा विचिंतय महं विप्र तां नि
शिश्य सुमध्यमां अनन्याकृतिमन्यासौ विधेर्यनिर्मिता ततः सात्विकभावानां तत्क्षणाद्दृष्टिगोचरं प्रा
पितो लीलया हन्य बाणैः कुसुमधन्विना ततो मया सखलज्जं प्रष्टा तस्याति तत्सखी प्राहेति भृगुवंशस्य क
न्येयं द्विजजन्मनः अनूढाद्यापि केनापि समायातीत्र खेलितुं ततः कुसुमबाणेन शारद्यातेन्दुशोहतः पित
रं प्रणतो गत्वा याचितां भृगुद्वहं स च मां सदृशं मत्वा शीलेन च कुलेन च अतीव चार्थितं मह्यं ददौ वाचा
पुरःक्रमात् ततः सा तनया तस्य भार्गवस्याश्च णोदिति दत्तास्मि तस्मै विप्राय विरूपायेति जल्पती रोरू
यमाणा जननीमाह पत्रय यथाकृतं अतीवानुचितं दत्ता जनकेन यथा वरे विषमालोज्यपास्यामि प्र

स्कं॰कु॰२ वेश्याभिकृतामानं वरं न तु विरूपस्योद्वोढुं भार्या कथंचन ततः संबोध्य जननीं तांस्तु तामाह भा
३३ र्गवं न देयास्मै त्वया कन्या विरूपायेति चाग्रहात् स वल्गुभावचः श्रुत्वा धर्मशास्त्राण्यवेक्ष्य च
दत्तामपि हरेत्पूर्वं कन्यां निर्धारिमध्यतु अनेराव वरनथी दीजइए [illegible] हवा अक्षर ७३ श्रेयांश्चे
दूरआवर्जेत् अर्वाकृशीलाक्रमणतोनिष्टास्यासप्तमे पदे इति व्यवस्यप्रददावन्यस्मै तां द्विजः
सुतां श्वोभाविनि विवाहे तु तच्च सर्वं मया श्रुतं ततोतीव विवक्ष्योहं वयस्यानां पुरस्तदा ना
नाशाकं वदनं भद्र तथादृष्टापि तुं निज कामातोतीव तां सुसामर्थाग्नीक्षितदाहरं तां नीत्वा
दुर्गमे कांते कार्ष मोद्वाहिकं विधि गांधर्वेण विवाहेन ततो कार्ष हृदिप्सितं अनिछंतित राबा
लां बलात्सुरतेसवनं अथानुपदमागस्य तत्पिता प्रातरेव मां निशाम्यं संवृतो विप्रैस्तां वीक्ष्याद्व
हितां सुतां सुशापकुपितो भद्र मां तदानीं सभार्गव भार्गवउ॰ निशाचरे स्यधर्मेण यत्वयाद्व
द्दुहिता सुता तस्मान्निशाचरः पापभवत्वमविलंबितं इति शप्तः प्रणम्यैनं पादोपग्रहपूर्वकं ३३
हाहेति च ब्रुवन गाढं साश्रु तेत्रं सगद्गदं ततोहमब्रुवं कस्माद्दोषं मां भवानिति शापेतभवता

दत्ता मम वाचा पुरा सुता सा दुहिता मया कन्यादानं सकृदिति स्मृतिः सकृज्जल्पंति राजानः
सकृत्जल्पंति ब्राह्मणाः सकृत्कन्या प्रदीयंते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् किं च प्रतिश्रुतार्था
स निर्वोहस्तत्सतां व्रतं भावदश्यनां साधूनां तस्य त्यागोविगर्हितः प्रतिश्रुतस्त्वया लब्धा तदा
कालमियं मया उद्वोढा चाधुना नाहमुचितः शापभाजनं वृथा कृत्वाति महांश्च भवतस्तद्विचा
र्यतां योदत्वा कन्यकां वाचा पश्चाद्धरति दुर्मतिः स याति नरकं चेति धर्मशास्त्रेषु निश्चितं तदा
कर्ण्य विमृश्यासौ तथ्यतद्वचनं हृदा पश्चात्तापसमोपेतो मुनिर्मामित्थमब्रवीत् न मेस्यादन्य
था वाक्यमुक्तं त्वं भविष्यति निशाचरो घुलूकोपि प्राप्यते द्विजसत्तम यदेंद्रद्युम्नविज्ञानेस
हायस्त्वं भविष्यति तदात्वं प्रकृतिं विप्र प्राप्स्यसीत्यब्रवीत्स मां तद्वाक्यसमकालं च कोशीकमिदं म
मं एतावंति दिनान्यासीद्दृष्टाविंशद्दिनं विधे बिल्वे दलै रति पुराशानिशापरस्य संपूजनेन मम दीर्घ
तिरं कुलायुः संजातमत्र च जुगुप्सितमस्य शाके लासरोधसि निशाचररूपमासीत् इति श्रीस्कं
दपुराणे कुमारिकाखंडे मही प्रादुर्भावे अष्टमोध्यायः ८ उ॰ कृ॰ उवा॰ इतीदमुक्तमखिलं पूर्वज

स्कं·पु·२ न्मसमुद्भवं स्वरूपमायुषोहेतुःकौशिकत्वस्यचेतिमे इत्युक्त्वाविरतेतस्मिन्पुरुहूतसनामनि नाडिजं
घोबकोमित्रमाहतंदुःखितोवचः नाडीजंघ यदर्थंवयमायाताः स्तन्नसिद्धंमहामुने कार्यंतन्मरणंनू
३४ नंत्रयाणामभ्युपागतं इंद्रद्युम्नापरिज्ञानेभद्रकार्यंमुमूर्षति तस्यानुमित्रंमार्कंडःस्तंचान्वहमपिस्फुटं मि
त्रकार्येविनिर्वृत्तेम्रियमाणेनिरीक्ष्यते योमित्रंजीवितंतस्यधिगस्तिर्गर्धंदुरात्मनः तदेतावनुयास्यामि
म्रियमाणावहंद्विजः आपृच्छत्वांनमस्कारअश्लेषश्चाथपश्चिमः प्रतिज्ञानमनिष्पाद्यमित्रस्याभ्यागतस्य
च कथंकारंनरज्जेतहताशाजीवितेप्लवः तस्मिद्वन्हिंप्रवेक्ष्यामिसार्धमाभ्यामसंशयं आपृष्टोस्यधु
नाहंस्येममदेहिजलांजलिं इत्युक्तवत्युलूके सोनाडीजंघेसगद्गदं साश्रुनेत्रंस्थिरीभूयप्राहवाचंसुधा
मुचं मयिजीवतिमित्रंमेभवान्मृत्युमुपैतिचेत् अद्यप्रभृतिकस्तर्हिसुहृदामभिलष्यति अस्त्युपायोमहा
त्रगंधमादनपर्वते मत्तश्चिरायुर्मित्रंचगृध्रःप्राणसमःसुहृत् सविज्ञास्यतियोदिष्टमिंद्रद्युम्नंमहीपतिं
इत्युक्त्वापुरतस्तस्यबकूकःसचमूपतिः मार्कंडेयोबकश्चैवप्रययुर्गंधमादनं तमायातमथालोक्यचय
स्यपुरतःस्थितं उलूकंगृध्रराजश्चकार्यंपप्रच्छतंतथा सबान्धवस्यावयंमित्रंबकोमेस्यमुनिःकिल मुने ३४

यपित्वतीयोयंमित्रस्यार्थेयमुद्यमः इंद्रद्युम्नपरिज्ञानेह्ययंजीवतिनान्यथा वन्हिंप्रवेक्ष्यतेवाक्क्रमयं
तदनुवेवयं मयानिषिद्धोयत्ज्ञात्वालंचरितंनमात्मना तच्चेजानासितब्रूहित्वतुर्णांदेहिजीवितं
संरक्ष्यावन्हिसत्कीर्तिक्षयंवाखिलपाप्मनः गृध्रउ· षद्यं न्वाश्राद्यतितामिकल्पाजातस्यकौशिक नदृष्टोन
श्रुतोस्माभिरिंद्रद्युम्नोमहीपतिः तच्छ्रुत्वाविस्मयाविष्टइंद्रद्युम्नोपिदुःखितः पप्रच्छजीवितेहेतुमति
मात्रविहंगमं गृध्रउ· शृणुभद्रपुराजातोमार्कंडोहंचचापल आसंकदाचिदभवंतवसंतोथरतुःक्रमा
त् तत्राजाग्रेदेवदेवस्यवनमध्येशिवालये भयोद्भवस्यपुरतोजगद्योगेश्वराभिधे चतुर्दशीदिनेचि
त्रानक्षत्रेहर्षणाभिधे योगेचैत्रेसितपक्षेआसीदमनकोत्सवः अन्नसुवर्णदोलायांलिंगमारोपि
तंजनैः निशायामधिरुह्याहंदोलांतांचव्यचालयं निसर्गोज्ञातिचापल्याच्चिरकालंपुनःपुनः अ
थप्रभातआयाताजनाःपूजांकृतेकपि दोलाधिरूढमालोक्यलकुटैर्मामताडयत् दोलासंस्थितएवा
हंप्रमतःशिवमंदिरे तेषांप्रहारैःसुदृढैर्बकुभिर्वज्रदुःसहैः शिवांदोलनमाहात्म्याज्जातोहंनृपमंदिरे
वाराणसीश्वरस्यतनयःप्रतीतास्मिकुशध्वजः जातिस्मरस्ततोराज्येकृमात्साप्याहमीश्वरं कारयाभिधरापृष्ठे

रु.पु.२ वैवे दमनकोत्सवं यथा यथा दोलयति शिवं दोलास्थितं नरः तथा तथा शुभं याति पुण्यामायाति
भद्रक शिवदीक्षामुपागम्याखिलसंस्कारसंस्कृतः शिवाचार्यविमुक्तोहं पशुपाशैस्तदागमात्
३९ निर्वाहदीक्षापर्यंतान्संस्कारान्प्राप्य संयतः आराधयामि देवेशं प्रसन्नचित्तमुमापतिं समस्तक्ले
शविच्छेदकारणं जगतां गुरुं चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः जपन्नुद्गीथमस्यार्थभा
वयंश्च मंत्रसं ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेन दृढभूमिना अंतरायानुपहतं ज्ञात्वा तुष्टोब्रवीद्धरः
ईश्वरउ॰ कुत्राध्वज्ञाहं तुष्टोद्य वरं वरय वांछितं न हीदृशमनुष्ठानं कस्याप्यस्ति महीतले इति श्रु
त्वा वचः शंभुं मया भूयां गणेश्वरः अनेनैव शरीरेण तथेत्युक्त्वाह मां प्रभुः ततः कैलासमानीय
विमाने मम चादिक्षात् सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतं विचरामि प्रतीतोहं तदारूढो हि
दृच्छया अथ कालेन कियन्मात्रे व्यतीते तत्रैव पर्वते गवाक्षाधिष्ठितापश्यं वसंतं मुनिकन्यकां प्र
वाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपिनि अग्निवेश्यसुतां भद्रविवस्त्रां जलमध्यगां उद्भिन्नयौव ३९
नां रूपाढ्यां मध्यक्षामां मृगेक्षणां विस्तीर्णजघनाभोगां रंभोरुं संहतस्तनीं तामंकुरितलावण्यां ज

लसेकादिवाग्रतः प्राप्तरूपं कलमुखीं वर्णनीयतमाकृतिं यथा प्रज्ञानयाथात्म्या द्विड्भिरपि
वाग्भिर्यां प्राग्घ्यकाटाक्षविक्षेपैः शरश्रोतैरिव स्मरः स्वायं तदंगमास्थाय ताडयामास मां दृढं व
यस्यासंवृतामेवं खेलमानां यदृच्छया अवतीर्याहमहरं विमानान्मदनातुरः सा गृहीता मया
दीर्घं प्रकुर्वाणा महारवं नीतेति च विमानस्थारूढा दातिय भद्रक ततो वयस्यास्तादीनामुनी
मांश्च प्रधाविताः वैमानिकेन केनापि ह्रीयते तत पुत्रिका रुदंती भगवन्नेतां त्रायस्वेति तिष्ठेति सर्वतः
तासां तदाकर्ण्य वचो मुनिर्भद्रतपोनिधिः अग्निवेश्यो भगात्तस्याग्न्यो मन्युपपदं त्वरन् तिष्ठति
ष्ठेति मामुक्त्वा संस्तंभ्य तपसा गतिं ततः प्रकुपितः प्राह मुनिर्मामतिदुःसहं अग्निवेश्य उ॰
यस्मान्मदीया तनया मांसपेशीव ते हृता गृध्रेणेवाधुना व्योम्नि तस्माद्गृध्रो भवद्रुतं अनीछं
तिमदीयेयं सुता बाला तपस्विनी त्वया हृताधुनास्येतत्फलमाप्नुहि दुर्मते इत्याकर्ण्य मया
विष्टो लज्जया दीनमुनेः पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन्नतितरं तदा न मयेयं परिज्ञाय हृता ज्ञानी ना
द्यापि धर्षिता प्रसादं कुरु मे शापं व्यावर्तय तपोनिधे प्रणतेषु क्षमावंतो निसर्गेण तपोधनाः

स्कं॰पु॰२ चैत्रे दमनकोत्सवं यथायथा दोलयति शिवं दोलस्थितं नरः तथातथा शुभं याति पुण्यामायाति
भद्रक शिवदीक्षामुपागम्याखिलसंस्कारसंस्कृतः शिवार्चार्थं विमुक्तोहं पशुपाशैस्तदागमात्
३५ निर्वाहदीक्षापर्यंता संस्कारान्प्राप्य संयतः आराधयामि देवेशं प्रसन्नचित्तमुमापतिं समस्तक्ले
शविच्छेदकारणं जगतां गुरुं चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः जपन्नुद्गीथमस्यार्थं भा
वयन्नष्टमं रसं ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेन दृढभूमिना अंतरायानुपहतं ज्ञात्वा तुष्टो ब्रवीद्धरः
ईश्वर उ॰ कुंभध्वज अहं तुष्टो द्य वरं वरय वांछितं नहीदृशमनुष्ठानं कस्याप्यस्ति महीतले इति श्रु
त्वा वचः शंभुं मया भुर्यां गणेश्वरः अनेनैव शरीरेण तथेत्येवाहमां प्रभुः ततः कैलासमानीय
विमानं मम चादिशत् सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतं विचरामि प्रतीतोहं तदारूढो हि
दृच्छया अथ कालेकियन्मात्रे व्यतीते तत्रैव पर्वते गवाक्षाधिष्ठितापश्यं वसंते मुनिकन्यकां प्र
वाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपिने अग्निवेश्यसुतां भद्रविवस्त्रां जलमध्यगां उद्भिन्नयौव ३५
नां रूपाम्ं मध्यक्षामां मृगेक्षणां विस्तीर्णजघनाभागां रंभोरुं संहतस्तनीं तामंकुरितलावण्यां ज

लसेकादिवाग्रतः प्राप्तिदर्पकजमुखीं वर्णनीयतमाकृतिं यथा प्रज्ञानयाथात्म्यादिह ब्रह्मिरपि
वास्त्रियां प्राघत्काटाक्षविक्षेपैः शरव्रातैरिव स्मरः स्थापयं तदंगमास्थाय ताडयामास मां दृढं व
यस्यासंवृतामेवं खेलमानां यदृच्छया अवतीर्याहमहरं विमानान्मदनातुरः सा गृहीता मया
दीर्घं प्रकुर्वाणा महारवं तातेतिच विमानस्थारूरोदातिय भद्रक ततो वयस्यास्तादीना मुनी
मांडुमधावितः वैमानिकेन केनापि ह्रीयते तव पुत्रिका रुदंती भगवन्नेतां त्राहुमित्ति ष्ठेति सर्वतः
तासां तदाकर्ण्य वचो मुनिर्भद्र तपोनिधिः अग्निवेश्योभगात्तस्या व्योमन्युपपदं त्वरन् तिष्ठति
ष्ठेति मामुक्त्वा संस्तंभ्य तपसा गतिं ततः प्रकुपितः प्राह मुनिर्मामतिदुःसहं अग्निवेश्य उ॰
यस्मान्मदीया तनया मां सपत्नी वते हृता गृध्रेण वाधुना व्योम्नि तस्माद्गृध्रो भव द्रुतं अनीप्सं
ति मदीयेयं सुता बाला तपस्विनी त्वया हृताधुनास्यैतत्फलमाप्नुहि दुर्मते इत्याकर्ण्य मया
विष्टो लज्जया दोषं मुनेः पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन् अतितरं तदा न मयेयं परिज्ञाय हृता ज्ञो ना
द्यापि धर्षिता प्रसादं कुरु मे शापं व्यावर्तय तपोनिधे प्रणतेषु क्षमावंतो निसर्गेण तपोधनः

स्कं॰पु॰२ भवंति संतस्तद्ध्रो मा भैवंयंप्रसीद मे इति प्रपन्नेन मया प्रणतो सौ महामुनिः प्रसन्नः प्राह नो मि
थ्या मम वाक्यं भवेत्क्वचित् किंलिंद्रद्युम्नभूपालपरित्राणे सहायतां यदाया स्यसि त्रापस्य तदा मुक्तिमवा
प्स्यसि इत्युक्त्वा स मुनिः प्रायाद्गृहीत्वा निजकर्णिकां अखंडश्रीलोमशावाक्यमहं ग्रध्रो भवं तदा एवं तद्दादमन
३८ कालमीश्वरस्य आंदोलनेनन्नपवेत्रमनिमवतारः श्रीमार्गणात्मम भवन्त्वत दाग्निवेश्य शापनग्रध्र इह
भद्रतेव दमुक्तं इतिश्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नवमोध्यायः श्रीरेनाद्रउ॰ ग्रध्रस्येतद्वचः श्रुत्वा दुः
खविस्मयसंयुतः इंद्रद्युम्नस्तमापृच्छ्य मरणायोपचक्रमे ततस्तमालोक्य तथा तम्‌पृष्ठःकृत्का कादि
भिः स संहितं विचिंसाहृदीर्घायुषमथात्मनः मेवं कार्षिः श्रृणुगिरं भद्रकल्पं चिरंतन मताप्यतिस्फुटं
चैव ज्ञास्यंति तदभीप्सितं मानेसस्सरसि ख्यातः कूर्मोमंतरकाख्यया तस्य नाविदितं किंचिदहितत्रव्रजा
महे ततः प्रतीतास्तम्‌पमुनिग्रध्रबकास्तथा उलूकसहिताजग्मुः सर्वे कूर्मादिदृक्षवः सरस्तीरस्थितः कू
र्मस्तान्निशाम्य विदूरगान् कांदिश्रीको विवस्त्रासोजलं शीघ्रतरं तदा कात्रीको थतमाहेदं प्रहस्य वचनं
स्वयं कस्मात्कूर्म प्रनष्टोद्य विमुखो भीतेग्ये घपि अग्निर्द्विजानां विप्रश्च वर्णानां रमणा स्त्रियां गुरुः पिता च

MEMORIAL

पुत्राणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः विहायतमिमं धर्ममातिथ्यविमुखः कथं गच्छामि पापां से वेषां ब्रूहि कूर्मा
धुनोत्तरं कूर्मउ॰ चिरंतनो हि जानामिकर्तुमातिथ्यसत्क्रियां अभ्यागते षपचतिं धर्मशास्त्रेषु निश्चितां सुमह
त्कारणं चात्र श्रूयतां तद्विदामिव नाहं पराङ्मुखो जात एतावंति दिनान्यपि अभ्यागतस्य कस्यापि सर्वसत्का
रसद्व्रती किं तेषपंचमोयोयो दृश्यते सरलाकृतिः इंद्रद्युम्नो महीपालो बिभेम्यस्मादलं तरां अमुनायज्ञमा
नेन रीचकाख्ये पुरा पुरे यत्रपावकदग्धो मे पृष्ठिर्नाद्यपि निर्वृणा तन्मे भयं पुनर्जातं किमयं पुनरेवमां
असुतीवलमाधाय भुवि वक्ष्यसि संप्रति इति वाक्यावसाने तु कर्मस्य कुरुसत्तम पपात पुष्पवृष्टिस्वाद्विमु
क्तासरसां गणैः सस्वनुर्देवयाद्यामिकोर्वद्द्वोरमहीपते वि स्मितास्तेत्वदद्द्दशुर्विमानं पुरतस्थितं इं
द्रद्युम्नकृते देवदूतेनाधिष्ठितं तदा अयातयामाः प्रदउराशिषो स्मैसुरद्विजाः साधुवादो दिवि महाना
सीत्तस्य महीपतेः ततो विमानमालभ्य देवदूतस्तमब्रवीत् इंद्रद्युम्नमुवाचेदं स्मरत्यतानाकवासिनो देव
दूत उवाच नवीकृता धुना कीर्तिस्तव भूपाल निर्मला त्रिलोक्यमपि तच्छीघ्रं विमानमिदमारुह गम्यतां
ब्रह्मणो लोकमाकल्पं तपसो र्जि प्रपितो हमनेनैव तवानयनकारणात् यावत्कीर्तिमनुष्यस्य पृथिव्यां प

स्कं०पु०२ स्थिताभवेत्‌ तावानेतभवे स्वर्गो सतिपुतिपुण्यात्यनंतके सुरालयं सरोवापिकूपारामादि क
३० ल्पना एतदर्थंहिपूर्तोख्यधर्मशास्त्रेषुनिश्चिता इंद्रद्युम्नउवाच अमीमेमेवसुहृदोमार्कंडबक
काशिकाः कूर्मश्गृध्राप्रभवोयममीषांममवत्संये तेचदमीमयासाकंब्रह्मलोकमयांत्सुत पु
रस्थिताततद्यास्येब्रह्मलोकंचनान्यथा परेषांमनपेक्ष्यैवकृतप्रतिकृतंहियः प्रवर्ततेहिता
येवससुहृत्प्रोच्यतेबुधैः स्वार्थोद्युक्तधियोप्येस्युरन्वर्थास्तेर्वसुंधरा मरणंप्रकृतिश्चैवजीवि
तंविकृतिर्यदा प्राणिनांपरमोलाभः केवलंप्राणिसौहृदं हरिद्वाराभिगेणासत्यप्रतिज्ञाताग्
रुद्रुहः विश्वावमानिनःपापाःप्रायोनरकमंडनाः परार्थनिष्ठास्तदमीपंचसंप्रतिसाधवः
ममकीर्तिसमुद्धारःसप्रभावोमहात्मनां अमीषांयदितेस्वर्गंप्रयास्यंतिमयासह तदाहम
पियास्यामिदेवदूतान्यथानहि देवदूतउ० एतेहरगणाःसर्वेशापभ्रष्टाःक्षितिंगिताः शापांते
हरपार्श्वेतुयास्यंतिपृथिवीपते विहायमानतांभूपलोमागच्छमयासह नचैषांरोचतेस्वर्गो ३०
हित्वादेवंमहेश्वरं इंद्रद्युम्नउ० वाद्यंवंगच्छततभद्रनयास्येहंत्रिविष्टपं तथातथायतिष्यामि

भविष्यामियथागणः अविश्रुधक्षयाधिक्यदूषणैरभिनिंदितः स्वर्गःसदानुश्रुविकतस्मा
देननकामये तत्रस्थस्यपुनःपातोभयंनात्येतिमानसात्‌ अहंदिवंगतःपुंसस्तस्मात्स्वर्गंन
कामयेत्‌ सतिपुण्येस्वयंतेनपातितोनिजलोकतः चतुर्मुखेनैवलक्ष्यंगतोस्मिकिंकमेमतं
इतीदमुक्त्वादूतंतंदूतस्यैवयविस्मयात्‌ अप्राक्षीद्भूपतिःकूर्मंतदायुःकारणंतदा इदमायुः
कथंजातंकूर्मदीर्घतमंतव सुहृन्मित्रोगुरुस्त्वंचयेनकीर्तिर्मयोद्धृता कूर्मउ० श्रृणुभूतकथां
दिव्यांश्रवणात्तापनाशिनीं कथांसुमधुरांमलांशिवमाहात्म्यसंयुतां श्रृण्वन्निमामपिकथां
नृपतेमनुष्यःसुधयाभवतिपापविमुक्तदेहः शंभोप्रसादमधिगम्ययथायुरेवमासात्तप्र
मादतइयंममकूर्मताच इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेमहीप्रादुर्भावेदशमोध्यायः
॥ कूर्मउ० शांडिल्यइतिविख्यातःपुराहमभवंद्विजः बालभावेमयाभूपक्रीडमानेननि
र्मितं पुराप्रावृषिपांशूत्थंशिवायतनमुच्छ्रितं जलार्द्रैर्वालुकाप्रायप्रांशुप्राकारशोभितं पं
चायतनविन्यासमनोहरतनंनृप विनायकशिवासूर्यमधुसूदनमूर्तिमत्‌ पीतमृत्स्वर्णक

स्कं॰पु॰२ लशांध्वजमालाविभूषितं बाल्याद्रूपलरूपं तद्दूर्वादिभिश्शुभैर्मतः अर्कपुष्पैस्तथान्यैश्च केदारोत्थैः समाहि
तैः कमलैरपाराशपुष्पैर्द्रोतिवल्लिसमुद्भवैः कूष्मांडैश्चैव वर्णाद्यैरूत्मतः कुसमायुतैः मंदारैर्बिल्वपत्रैश्च दू
३८ र्वांधैश्च नवांकुरैः पूजाविरचिता रम्या शंभोरिति मया नृप तस्मिंस्तेऽवमारब्धमनुपक्षितसत्क्रियां शिव
स्य पुरतो बाल्यक्रीडितं च स्वरवर्जितं अकार्षं सक्रोदहं बाल्ये शिशुगणावृतः ततो मृतोऽहं जातश्च विप्रो जा
तिस्मरो नृप वैदिशे नगरे कार्षं शिवपूजां विशेषतः शिवदीक्षामुपागम्यानुगृहीतः शिवागमैः शिव
प्रसादमाधाय लिंगं श्रद्धासमन्वितः कल्पकोटिं वसेत्स्वर्गे यः करोति शिवालयं यावंति परमाणूनि शि
वस्यायतने नृप भवंति तावद्वर्षाणि कारकः शिवसद्मनि इति पौराणवाक्यानि स्मरन् शैलं शिवालयं
अवाकार्षमहं रम्यं विश्वकर्मविधानतः मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टशैलमेव वा कृतमायतनं दद्या क्रमा
दशगुणं फलं भस्मशायी त्रिषवणो भिक्षान्नकृतभोजनः जटाधरस्तपस्वी च शिवाराधनतत्परः इ
त्थमेकुर्वतो जातं पुनर्भूपममारणं जातो जातिस्मरस्तत्र तृतीये हि भवांतरे सर्वभौमो महीपालः प्रति ३८
ष्ठानपुरोत्तमे जयदत्त इति ख्यातः सूर्यवंशसमुद्भवः ततो मया बहुविधाः प्रासादाः कारितान्नृप तस्मिन्

भवांतरे शंभोराराधनपरेण च ततो निरूपिता जाता बहुपुष्पपुरःसरा सौवर्णै राजतै रत्ननिर्मितैः कुसु
मैर्नृप यथाविधि तद्दानादि करोमि नृपसत्तम केवलं शिवलिंगानां पूजां पुष्पैः करोम्यहं ततो मे भग
वान् शंभुः संतुष्टोऽथ वरं ददौ अजरामरतां राजस्तेनैव वपुषावृतः ततस्तथाविधं प्राप्यानन्यसाधारणं
वरं विचरामि महीमेतां मंदांध इव वारणः शिवभक्तिं विहायान्येऽतोऽहं मदनातुरः प्रधर्षयितुमार
ब्धः स्त्रियः परपरिग्रहे आयुषस्तपसः कीर्तेस्तेजसो यशसः श्रियः विनाशकारणं मुख्यं परदारप्रधर्षणं
स कर्णश्रुतिहीनोऽसौ पत्रथमां धावदन् जडः अचेतनश्चेतनावान् मूर्खो विद्वानपि स्फुटं तदा भवति भूपा
ल पुरुषः क्षणमात्रतः यदैव हरिणाक्षीणां गोचरं याति चक्षुषां मृतस्य निरये वासो जीवतश्च पराभवं
एवं लोकद्वयं हंत्री परदारप्रहर्षणा जरामरणहीनोऽहमिति निश्चयमास्थितः ऐहिकामुष्मिकभयं वि
हायाहं ततः परं प्रधर्षयितुमारब्धास्तदा भूतपरस्त्रियः अथ मां संपरिज्ञाय मर्यादारहितं यमः वरप्र
दानादीषस्य तदंतिकमुपाययौ विजित्य पन्नदीयं च शंभोर्धर्मव्यतिक्रमं नाहं तयानुभावेन गुप्तस्या
स्य विनिग्रहे अपि पापकृतो देव मन्नियोगोऽन्यमादित जगदाधाररूपा हि लये शक्ता पतिव्रताः गावो विप्रा

स्कं·पु·२ सनिगमा अनुष्ठादानशीलिनः सत्यनिष्ठा द्युतिस्वामिं स्तेषां मुख्यतमा सती तास्त्वेन धर्षिता तु
सं मदीयं धर्मशासनं वरदानप्रमत्तेन त्वेवं परिभूय मां अथ दत्तेन देवेश प्रतिष्ठानाधिवास
३९ ना इमान् धर्मस्य भगवान् गिरमाकर्ण्य कोपितः शशाप मां समानीय वेपमानं कृतांजलिं ई
श्वर उ॰ यस्मादुष्टसमाचार धर्षितास्ते परिव्रताः कामतो मम यासत्तः तस्मात्कूर्मेक्षणाद्भव त
तः प्रणम्य विज्ञप्तः शापांतायहरो मया प्राह षष्टितमे कल्पे विशापो भविता गणः मदीय इति स
प्रोक्ता जगामादर्शनं शिवः अहं कूर्मस्तदा जातो दशयोजनविस्तृतः समुद्रसलिलेनीत स्त्व
याहं यज्ञसाधने पुरस्ताद्याजज्ञेकेन स्मरंस्तच्चविभेमिते दग्धस्त्वयाथ हं पृष्ठेन व्रणान्येतानि
पश्यमे चयनानि बहून्यत्र कल्पे त्वत्र विधानतः पृष्ठोपरि कृतान्यासन् इंद्रद्युम्न तदालया भूयः
संतापिताय ज्ञैः पृथिवी पृथिवीपते सुश्राव सर्वतीर्थानां सारं साभून्महानदी तस्यां च स्नानमा
त्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ततो नैमित्तिके कस्मिन् अपि प्रलय आगतः प्लवमान इंद्र राजन् मानसं ३९
शतयोजनं षष्टंचाशत्प्रमाणेन कल्पा मम पुरा नृप व्यतीता इह चत्वारः शेषमोक्षस्ततः परं

एवमायुरिदं दीर्घमेवं शापाच्च कूर्मता ममाभूद्विश्वरस्येव सती धर्मइहो नृप ब्रूहि किं क्रियतां
शत्रोरपि तगृहगामिनः ममपृष्ठेश्चिरं भूप त्वया दग्धाग्निनाधुना अहं कृतं तिमिव तां पश्या
म्यद्यापि सत्रिणा इदं वीमानमायातं त्वया कस्मान्निराकृतं देवदूतसमायुक्तं मुक्तभोगानि जा
·जीतान् इंद्रद्युम्न उ॰ चतुर्मुखेण तेनाहं स्वर्गानि वासितः स्वयं विलक्ष्योन प्रयास्यामि पाताधिके
ति दृष्यते तस्माद्विवेके वैराग्यमविद्यापापनशनं अर्जिग्याहं यतिष्यामि प्राप्यबोधं विमुक्तये
तन्मे गृहागतस्याद्य यथातिथ्यं करो भवान् तदादीशाय यथापार पारदः को पिमे गुरुः कूर्म उ॰ लो
मशो नाम दीर्घायुर्मत्तोप्यस्ति महामुनिः मया कलापग्रामे स पूर्वं दृष्टः कचिन्नृप इंद्रद्युम्न उ॰ त
स्मादागच्छ गच्छामस्तमेव सहिता वयं प्राहु पूततमं तीर्थादपि सत्संगतिं बुधाः इत्थं निशम्य नृ
पते वचनं तदानीं सर्वे पितषडथितं मुनिमुख्यमाशु चिन्तविधाय बकुधाः प्रययुर्द्विजेंद्र जिज्ञा
सवः सुचिजीवितहेतुमस्य इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे महीप्रादुर्भावे कूर्माख्यानं ना
मएकादशोध्यायः ११ श्रीनारद उ॰ अथते ददृशुः पार्थसंयमस्थं महामुनिं क्रियायोगसमा

 युक्तं तपो मर्तिधयैस्था जटाभिर्परणां स्नातकपिलाशिरसा तदा धारयंतं लोमशाख्यमाज्यमितिमबालै
 नै सव्यहस्ते तृणोघं च छायार्थं विप्रसत्तमं दक्षिणे चाक्षमालां च बिभ्रंतं मैत्रमार्गगं अहिंसयेंदु संजातः प्रा
णिनां भूम्रचारिणां यः स्निग्धैर्मतिजल्प्यन समैत्रामुनिरुच्यते बकभूपद्विजोलूककगृध्रकूर्मा विलोक्यतां ने
मुकलापग्रामेलंचिरंतनं तपोनिधिं स्वागतासनसत्कारेणामुनीनितिसत्कृताः यथोचितं प्रतितास्तमाहुः का
र्यं हृदि स्थितं कूर्मउ॰ इंद्रद्युम्नोयमवनीपतिस्त्रिजनाग्रणीः कीर्तिलोपान्निरस्तोयं वेधसानाकपृष्ठतः
मार्कंडेयादिभिः प्राप्य कीर्तिं सद्वारं च सत्तम नायं काम्यते स्वर्गं पुनःपातादिभीषणं भवतानुगृहीतोयमि
हेच्छति महोदयं प्राणाय्यस्त्वदयं भूपः शिष्यस्ते भगवान्मया लब्धकाशामिहानीतो
ब्रूहिमध्वस्य वांछितं परोपकरणं नाम साधूनां व्रतमाहितं विशेषतः प्राणायानां शिष्यवृत्तिमुपेयुषां
अप्रणायेषु पापेषु मधुप्रोक्तमसंशयं विद्वेषं मरणं वापि कुरुते न्यतरस्य च अप्रमत्तः प्रणाय्येषु मुनि
रेषप्रयच्छति तमेवेतीभवानेतं धर्मवेत्ति कुतो वयं लोमशाः कूर्मयुक्तमिदं सर्वं त्वयाभिहितमघनः ध ४०
र्मशास्त्रापनेतं तस्मारितोः संपुरातनं ब्रूहिराजन्सुविश्रब्धं संदेहं हृदयस्थितं कस्ते किमर्थीच्छिं वक्ष्या

म्यहमसंशयं इंद्रद्युम्नउ॰ भगवन्प्रथमं प्रश्नस्तावेदेव ममोच्यतां ग्रीष्मकालेपमध्यस्थेरवौ किन्न
तवाश्रमः कुटिमात्रोपि यच्छायात्तेणोः शिरसि पाणिगैः लोमशउ॰ मर्तव्यमस्त्यवश्यं च काय एष पतिष्य
ति कस्यार्थं क्रियते गेह मनित्यस्य वमध्यगैः यस्य मृत्युर्भवेन्मित्रं पितं वामृतमुत्तमं तस्यैतदुचितं वक्तु मि
दं मेश्वो भविष्यति इदं युगसहस्रेषु भविष्यमभवद्दिनं तदप्यमलमापन्नं का कथा मरणावधेः कारणानु
गतं कार्यमिदं शुक्रादभूद्वपुः कथं शुचित्वमायाति क्षालितांगारवद्दृढ तदस्यापि कृते पापं शात्रुषड्वर्गनि
र्जिताः कथं कारं न लज्जंते कुर्वाणा नृपसत्तम तद्भुत्वण दहोच्छंनः सिकताद्यसंभव निगमोक्तं पवञ्छृण्व
न्निदजीविष्यते कथं तथापि वेच्छवीमायामोहयत्यविवेकिनां हृदयस्थं न जायेति यापिमृत्युशतायुषः
दंताश्चलाश्चलालक्ष्मीर्यौवनं जीवितं नृप चलाचलमतीवेदं दानमेव गृहं नृणां इति विज्ञाय संसारमसा
रं च चलाचलं कस्यार्थं क्रियते राजन्कुटजादि परिग्रहः इंद्रद्युम्नउ॰ चिरायुर्भगवान्नेकश्रूयते भुवन
त्रये तदर्थमहमायातस्ते किमियं वयस्तव लोमशउ॰ प्रतिकल्पं ममैतस्मात् शरीरादेकरोमपरिक्षयः जायते स
र्वनाशे च मम भावि प्रमापणं पश्य जानुप्रदेशे रोमश्यंगुलं रोमवर्जितं जातं वपुस्तच्छिमेमि मर्तव्ये सति किं

स्कं·पु·२ ग्रंहें· नारद उ· इत्थं निशम्य तद्वाक्यं स प्रहस्यातिविस्मितः भूपाल स्तस्य पप्रच्छ कारणं ताद
शायुषः इंद्रद्युम्न उ· ।१८ पृच्छामि त्वामहं ब्रह्मन् यदायुरिदमीदृशं तव दीर्घप्रभावोऽसौ दानस्य त
४१ पसोऽपि वा शृणु भूप प्रवक्ष्यामि पूर्वजन्मसमुद्भवं शिवधर्मयुतां पुण्यां कथां पापप्रणाशनीं अ
हमासं पुरा शूद्रो दरिद्रोऽतिव भूतले भ्रमामि वसुधापृष्ठे ह्युदरानापीडितो भृशं ततो मया महल्लिं
गं जालिमध्यगतं तदा मध्याह्ने स्वजलाधारादृष्टं शैवाविदूरतः ततः प्रविश्य तद्द्वारि पीत्वा स्नात्वा
च शांभवं तल्लिंगं स्नापितं पूजा विहिता कमलैः शुभैः अथ क्षुत्क्षामकंठोऽहं श्रीकंठं तं नमस्य च पु
नः प्रचलितो मार्गे प्रमीतो नृपसत्तम ततोऽहं ब्राह्मणागेहे जातो जातिस्मरः सुतः स्नापनाच्छिव
लिंगस्य सकृत्कमलपूजनात् स्मरन् विलसितं मिथ्या सत्याभासमिदं जगत् अविद्याभयमि
त्येवं ज्ञात्वा मूकत्वमास्थितः तन्नमित्रेण वार्द्धक्ये समाराध्य महेश्वरं प्राप्तोऽहमिति मे नाम इशानइ
ति कल्पितं ततः स विप्रो वात्सल्यादौषध्यास्तु बह्वी मम चकार व्यपनेष्यामि मूकत्वामिति निश्चयः ४१
मंत्रवादान् बहून्वैद्यानुपायानपरानपि पित्रोस्तथा महामायां संबंधमनसोस्तथा निरीक्ष्य मूढतां

हास्यमासीन्मनसि मे तदा तथा यौवनमासाद्य नित्शिहित्वा निजागृहं संपूज्य कमलैः शंभुं ततः
शायनमध्यगो तप्रमीते पितरि मूक मित्यमुद्रितः संबंधिभिः प्रतीतोऽथ फलाहारमवस्थितः
प्रतीतः पूजयामीशा मकार्षं कुविधैस्तथा अथ वर्षशतस्यांते वरदः शशिशेखरः प्रत्यक्षो याचि
तो मे भूजरामरणसंक्षयं ईश्वर उ· अजरामरता नास्ति नामरूपध्वंता यतः ममापि देहपातस्या
द्वधिं कुरुनी विते इति शंभोर्वचः श्रुत्वा मया वृतमिदं तदा कल्पांतरो मपातोस्तु मरणं सर्वसंक्ष
ये ततस्त्वं गणो भूयामिति मे भाषितो वरः तथेत्युक्त्वा स भगवान् हरश्चादर्शनं गतः अहं तपस्विनि
ष्ठश्च ततः प्रभृति चाभवं ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते शिवपूजनात् ब्रह्मांडैरितरैर्वापि कमलैर्नात्र
संशयः एवं कुरु महाराज त्वमप्यायुष्यमिवांछितं हरभक्तस्य लोकस्य त्रिलोक्यां नास्ति दुर्लभं बहिः
प्रवृत्तिसंग्राह्य ज्ञानकर्मेंद्रियाणि च ।२० यः सदा शिवनिष्ठं मतयोगो प्रमुच्यते दुष्करत्वाद्बहिर्योगं
शिव एव स्वयं जगो पंचभिश्चार्चनं भेर्तेर्विशिष्टफलदं ध्रुवं क्लेशाकर्मविपाकाद्यैराशयैश्चापि संयु
तं ईशानमाराध्य जपन् प्रणमुक्तिमवाप्नुयात् सर्वपापक्षये जाते शिवभवति भावना पापापहत बु

क्षीनां शिवेवा तोपि दुर्लभा दुर्लभं भारते जन्म दुर्लभं शिवपूजनं दुर्लभं जान्हवी स्नानं शिवे भक्तिसु
दुर्लभा दुर्लभे ब्राह्मणादानं दुर्लभं वन्हिपूजनं अल्पपुण्यैश्च दुःप्रापं पुरुषोत्तमपूजनं लक्षेण धनुषा

योगस्तदर्धेन कृतात्मनः पात्रं शतसहस्रेण सेवा रुद्रस्य षष्टिभिः इतीदमुक्तमखिलं मया तव महीं
पते यथायुरभवद्दीर्घं समाराध्य महेश्वरं न दुर्लभं न दुःप्रापं न चासाध्यं महात्मनां शिवभक्तिरतां
पुंसां त्रिलोक्यामिति निश्चितं नंदीश्वरस्य तेनैव वपुषा शिवपूजनात् सिद्धिमालोक्य का राजन् श्र
द्धां न नमस्याति श्वेतस्य च महीपस्य श्रीकंठं च नमस्यतः कालोपि प्रलयं यातः कस्तमीशं न पूजयेत्
यादृच्छया विश्वमिदं जायते व्यवतिष्ठति तथा संजायते चांते कस्तं न शरणं व्रजेत् एतत् रहस्यमिदं
मेवन्रणां प्रधानं कर्तव्यमत्र शिवपूजनमेव भूप यस्यांतरायपदवीमुपयाति लोकाः सद्योत्तराः शि
व ततः शिवमेति सत्यं इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारीखंडे महीप्रादुर्भावे द्वादशोध्यायः १२ नारद उ०
इति तस्य मुनींद्रस्य भूपतिः शुश्रुवान्वचः प्राह नाहं गमिष्यामि त्वां विहाय नरं कंचित् लिंगमाराधयि
ष्यामि सर्वसिद्धिप्रदं नृणां त्वयैवानुगृहीतोद्य यातु सर्वे यथागतं तद्भूपतिवचः श्रुत्वा बकोग्रधोथ क
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

च्छपः उलूकश्च तथैवोचुः प्रणता लोमशं मुनिं स च सर्वसुहृद्विप्रस्तथैवेत्याह तांस्तदा आज्ञाप्यान्प्रण
तान्सर्वाननुजग्राह शिष्यवत् शिवदीक्षाविधानेन लिंगपूजां समादिशत् तेषामनुग्रहपरो मुनिः प्र
णतवत्सलः तीर्थदप्यधिकस्थाने स तां साधुसमागतः तदुत्तमफलः सद्यो दुरंतकलुषापहः अपूर्वः को
पि सद्भोष्टिसहस्रकिरणोदयः ऐकांततया संततमंतर्गततमोपहः साधुगोष्टीसमुद्भूतसुखामृतरसा
दसी सर्वेवराः सुधाकारात्शार्करामधुषट्रसाः ततस्ते साधुसंसर्गे संप्राप्तशिवशासनात् औरभिरत्रि
यो मार्गं मार्कंडेय नृपपूर्वकाः तेषां तपस्यतामेव मार्गतास्मिकदाचन तीर्थयात्रानिषंगेण लोमशालो
कनोत्सुकः मुख्यापुरुषयात्राहि तीर्थयात्रानिषंगतः सद्भिः समाश्रितो भूप भूमिभागस्तथोच्यते कृतार्ह
णातिथ्यविधिं विश्रांतं मुंच फाल्गुन प्रणम्य तेथ पप्रच्छुर्नाडीजंघपुराः सराः ते ऊचुः शापभ्रष्टा वयं ब्रह्मश्च
त्वारोपि स्वककर्मणा तन्मुक्तिसाधनार्थं यस्थानं किंचिन्मादिश इयं हि निष्फला भूमिः सफलं भारतं मुनेः
तत्रापि क्वचिदेकत्र सर्वतीर्थफलं वद इति पृष्टस्त्वहं तेश्च तानब्रुवमिदं तदा संवर्तं परिपृच्छध्वं स वो वक्ष्या
ति तत्त्वतः सर्वतीर्थफलावाप्तिकारकं भूप्रदेशकं ते ऊचुः कुत्रासौ विद्यते योगी नाज्ञासि प्मावयं च तं

स्कं·पु·२ संवर्तदर्शनान्मुक्तिरितिचास्मदनुग्रहः यदिजानासितंब्रूहिसुहृत्संगोननिःफलः ततोहम
ब्रुवंतांश्चविचार्येदंपुनःपुरा वाराणस्यामसौयास्तेसंवर्तोगुप्तलिंगभृत् मलदिग्धोविवसनो
४३ भिक्षाशीकृतपादनुः करपात्रकृताहारः सर्वथानिष्परिग्रहः भावयन्ब्रह्मपरमं प्रणवाभि
धमीश्वरं मुक्तानिर्यातिसायान्हेवनंनज्ञायतेजनैः योगीश्वरोसौतद्रूपाः सत्संनेलिंगधारि
णां। वक्ष्यामिलक्षणंतस्ययथाज्ञास्यतथामुनिः प्रतोल्यांराजमार्गेतुनिशीभूमौशवंजनैः
अविज्ञातंस्थापनीयमास्थेयंहिविदूरतः यस्तंभूमिमुपागम्यअकस्माद्विनिवर्तते ससं
वर्तोनचाक्रामत्सेषशल्यमसंशयं पृष्टव्योभिमतंचासावुपाश्विसविनीतवत् यदिपृच्छतिके
नाहंमाख्यातइतिमांततः विवेद्यचेतद्दृक्तव्यंत्वामाख्यायाग्निमाविशत् तच्छ्रुत्वातेतथाचक्रुः
सर्वेपिवचनंमम प्राप्यवाराणसींदृष्ट्वासंवर्ततेतथाव्यधुः शिवंदृष्ट्वान्वतेनस्तिसंवर्तोवैन्य
वर्तत क्षुसरीतोपितंज्ञात्वाययुस्तमनुशीघ्रगं तिष्ठब्रह्मन्क्षणमितिजल्पंतोराजमार्गगं या ४३
तिनिर्भत्सयसेषनिवर्तध्वमितिब्रुवन् मयासहेवरम्यानागंतव्यंनवोहितं पलायनमसौ

ब्रह्मन्गत्वादूरतरंसरः कुपितःप्राहतान्सर्वान्केनाख्यातोहमित्युत ·निवेद्यतशीघ्रमेय
थाभस्मकरोमितं शापाग्निवाथवायुष्मान्यदिसत्यंनवक्ष्यथ अथप्रकंपितामाऊर्नारदेने
तितंमुनि सतानिहपुनर्यातपिशुनःक्वनुसंप्रति लोकानांयेनशापाग्नौभस्मनोषंकरोमितं
पिशुनचेतहेतुनाभीतास्तितंपुनर्मुनिं तेऊचुः तानिवेद्यसचास्माकंप्रविष्टोहव्यवाहनं
तत्कालमेवविप्रेंद्रनविप्रस्तत्रकारणं संवर्तअहमप्येवकर्तातेनस्वयंकृतं तद्ध्रुवंकार्यं
नेवत्रचिरंस्थास्यामिवःकृते अर्जुनउ· यदिनारदादवेर्षप्रविष्टोसिऊताशनं जीवितस्त
*कथंभूयआश्चर्यमितिमवद नारदउ· नऊताशः समुद्रोवावायुर्वाक्षपर्वताः आ
युधंवानमेशक्तादेहपातायभारत पुनरेतत्कृतंचापिसंवर्तोमन्यतेयथा आहंसन्मानि
तश्चेतिवन्हिप्राणाप्यगाम्यहं यथापुष्पगृहेकश्चित्प्रविश्यसंगफाल्गुन तथाहमग्निसं
विश्ययातवानुत्तरंशृणु संवर्तस्तान्पुनःप्राहमार्कंडप्रमुखानिति विश्वस्यक्रियतांपथाः
क्षुधितोहंपुनःपुरीं भिक्षार्थंपर्यटिष्यामिप्रश्नंप्रब्रूतचेवमे तेऊचुः शापभ्रष्टावयंमोक्षंप्रा

स्कं॰पु॰२ त्स्यामत्वदनुग्रहात् प्रतिकारं तदाख्याहि प्रणतानां महामुने यत्रतीर्थे सर्वतीर्थफलं प्राप्नोति मान
वः तत्तीर्थं ब्रूहि सवर्ततिष्ठामो यत्रैमेवयं संवर्तत्‌ नमस्कृत्य कुमाराय दुर्गाभ्यश्च नरोत्तमाः तीर्थं
४४ चसंप्रवक्ष्यामि महीसागरसंगमं अमुना राजसीं हेन इंद्रद्युम्नेन धीमता यजताद्यं गुलोत्सेधाकृते यं व
सुधा यदा संताप्यमानाया भुव काष्ठस्यवे यथा सुश्रव योजलौघश्च सर्वदेवनमस्कृतः मही नाम न
दी साच पृथिव्यां यानि कानिचित् तीर्थानि तेषां सलिलं संभवं तज्जलं विदुः मही नाम समुत्पन्ना
दं ग्रामालवकाभिधानं दद्दिणं सागरं प्राप्ता पुण्या भयत्तटा शिवा सर्वतीर्थमपि पूर्वे मही नाम म
हानदी किंतु मह्यां समायोगस्तस्याश्च सरितांपते वाराणसी कुरुक्षेत्रं गंगा रेवा सरस्वती तापीप
योष्णी निर्विंध्या चंद्रभागा इरावती कावेरी सरयूश्चैव गंडकी नैमिषं तथा गया गोदावरी चैव अरुणा
वरुणा तथा एताः पुण्यास्तातशोन्यायाः काश्चित्सरितो भुवि सहस्रविंशतिश्चैव षट्शतानि तथैव च
तासां सारं समुद्धृतं महीतोयं प्रकीर्तितं पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नातात्तत्फलमश्नुते तन्मही सागरे ४४
प्रोक्तं कुमारस्य वचो यथा एकत्र सर्वतीर्थानां यदि संयोगमिच्छथ तद्गच्छथ महापुण्यं महीसागरसंग

मं अहं चापि च तत्रैव बहून् वर्षगणान् पुरा अवश्यं चागतश्चात्र नारदस्य भयात्तथा सहीतत्त्व स
मीपस्थाः पिशुनश्च विशेषतः मरुतः कुरुते यत्नं तस्मै ब्रूयादिदं भयं अत्र दिग्वाससां मध्ये बहूनां त
त्समस्त्वहं निवसाम्यति प्रच्छन्नो मरुता इति वीतीव त् पुनरत्रापि मामेतं कथयिष्यति नारदः तथा वि
धा हि चेष्टास्य पिशुनस्य प्रदृश्यते भवद्भिश्च न चाप्यत्र वक्तव्यः कस्यचित्क्वचित् मरुतः कुरुते यत्नं भू
पालो यज्ञसिद्धये देवाचार्येण संत्यक्तो भ्रात्रा मे कारणांतरे गुरुपत्नं च मां ज्ञात्वा यज्ञार्त्विज्यस्य कारणा
त् अविद्यां तर्गते र्यज्ञकर्मभिर्न प्रयोजनं मम हिंसात्मकैरस्ति निगमोक्तैरचेतनैः समित्पुष्पकुशा
द्यैर्यैः साधनैर्यज्ञचेतनैः क्रियते तत्तथा भाविकार्यकारणवर्त्मना तद्यूयं तत्र गच्छध्वं शीघ्रमेव
नृपात्मजाः अस्ति विप्रः स्वयं ब्रह्मा याज्ञवल्क्यश्च तत्रैव स हि पूर्वाभिधः पूर्या वसं नाश्रममुत्तमं
आगच्छमानं नकुलं दृष्ट्वा गार्गी वचो ब्रवीत् गार्गि रक्ष पयो भद्रे नकुलोयमुपैति च पयः पातुकृतम
तिं नकुलं तं निराकुरु इत्युक्तो नकुलः क्रुद्धः सहक्रोधः पुराभवत् जमदग्नेः पूर्वजैश्च शप्तः प्रोवाच तं
मुनिं अहो वा धिग्धिग्गिरेव भूयो धिगिति चैव हि निसंजता मनुष्याणां दृश्यतां पापकारणा कथं तेना

स्कं॰ पु॰ २ म पापानि प्रकुर्वंति नराधमाः मरणांतरितो येषां नरके तीव्रवेदना निमिषोपि नराक्येन ज्ञायितेय
स्य निश्चितं तस्मान्न परमाणुर्थं पापं कुर्यात्कथं स च त्वं मुनिं मन्यसे चेदं कुलिनोस्मीति बुद्धिमान्
४५ ततः क्षीप समांगरे नकुलोयमिति स्मयत् किमधीतं याज्ञवल्क्य कायो गोश्वरतां तव निरपेराधं
क्षिपसि धिगधीतं हि तत्तव कस्मिन्वेदे स्मृतौ कस्यां प्रोक्तमेतद्ब्रवीहि मे परुषैरतिवाक्यैर्मं निकु
लेति ब्रवीषि यत् किमिदं नैव ज्ञानासि याय त्वपरुषा गिरः परः संश्राव्यते तावत्कंपते ऽश्रोत्रतः पु
रा कंठेयपानुगाः पादं कृत्वात स्य सुदुर्मते अतीव रुद्रतो लोहशंकून्क्षेप्यंति कर्णयोः यावदूका
श्च ध्रुवज्ञिनो मुच्छंति कृपणान् जनान् स्वयं हस्तसहस्रेण धर्मश्चैवमवद्विधाः वज्रस्य दिग्धशास्त्र
स्य कालकूटस्य चाप्युत समेन वचसा तुभ्यं भ्रंसोरपि समाभवत् कर्णिनालीकनाराचा निर्हरंति श
रीरतः वाक्यशल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः यंत्रः पिंडेह समाक्रम्य वरेमेष हतो नरः न
तु तं परुषैर्वाक्यैर्जिघांसित कथंचन त्वया त्वयो हे तव स्यस्तु निसंपंडितमानिना नकुलीसीति ४५
तीव्रेणक्व सा ताडितः कुतः संवर्त० इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं विस्मितमानसः याज्ञवल्क्योब्रवीद्

तत्वबद्धकरसंपुटः नमो धर्माय महते न विज्ञोयस्त्वं चैव यं परमाणुमपि व्यक्तं कोत्र विद्यामतः
सतां विरंचिधिष्ण्यप्रमुखाः सामेंद्रप्रमुखास्तथा सर्वज्ञास्तेपि मुह्यंति गणनास्माद्दृशां च का
धर्मज्ञोस्मीति यो मोहादात्मानं प्रतिपद्यते स वायुं मुष्टिना बद्धुमिच्छति क्रमणो नरः कश्चिदज्ञानतो
नष्टः केचिज्ज्ञानमदादपि ज्ञानं प्राप्यापि नष्टाश्च केचिदालस्यतोधमाः वेदस्मृतीतिहासेषु पुराणे
षु प्रकाशितं चतुष्पादं तथा धर्मं नाचरस्य धमः पशुः स पुरान्त्रोच्यते व्यक्तं प्येप्रोतं चातकांग्रहं
तथाहि गृह्यकारेण श्रुतौ प्रोक्तमिदं वचः न कुलं सकुलं ब्रूयान्न केचिन्मर्मणि स्पृशेत् अपवल्पिचे
वाहमिदं सर्वं तथा शुकः आकस्वेनाप्यजात्याचाराद्यथाकारकमंगतत् केवलं पात्रमात्रेण यश्च संतुष्य
ते नरः तथा पंडितमानी च कोन्यस्तस्मात्पशुर्मतः नष्ट दांसि वृजिनात्तारयति मायाविनं माययाव
र्तमानं नीडं शाकुंताइव जातपक्षाश्छंदांस्येनं प्रजहत्यंतकाले स्वर्गाय ब्रह्मकक्षाय पात्रमात्रेण
ब्राह्मणः स बालो मातुरंकस्थो गृहीतुं सोममिच्छति तद्वान् सर्वथामघमनयं सोढुमर्हति सर्व
कोपि वदसे यं तन्मयैव मुदाहृतं नकुलउ० यथेदं भाषितं तुभ्यं सर्वलोकेन मत्समं आत्मानं मन्यसे

स्कं.पु.२ नैवकृत्कुयोग्यंमहात्मनां वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससां नारीपुरुषतोयानामंतरंमहदंतरं
अन्येयप्राकृतालोका बहुपापानिकुर्वते प्रधानपुरुषेणापि कार्यंतत्प्रेक्षताना किं सर्वार्थनिर्मितं शास्त्रंमनो
४८ बुध्यितथैवच ददातिवधासर्वेषांतथापियदिपापिनः ततोविधातुःकोदोषस्तएवखलुदुर्भगाः ब्रह्म
णेनविशेषेण किंभाव्यंलोकवद्यतः यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तद
नुवर्तते तस्मात्सदाभवद्भिश्च आत्मार्थंचपरार्थतः सतांधर्मोनसंत्याज्यो तेषांसदाशिक्षणंनव यस्मा
त्त्वयापीडितोहंघोरेणवचसामुने तस्माच्छीघ्रंत्वांशप्स्यामिशापयोग्योहिममतः नकुलोसीतिमामाहभ
वांस्तस्मात्कुलाधमः शीघ्रमुत्पत्स्यसेमोहात्त्वमेवनकुलोमुने संवर्तउ॰ इतिवाचंसमाकर्ण्य भाव्यर्थकृत
निश्चयः याज्ञवल्क्यामरोदेशविप्रस्याजायतात्मजः दुराचारस्यपापस्यनिर्घृणस्यातिवादिनः दुःकुली
जातोसौ तदाजातीस्मरःसुतः सोर्थज्ञानासमालोक्यभर्तृयज्ञइतिद्विजः गुप्तक्षेत्रंसमापन्नोमहीसाग
रसंगमं तत्रपाशुपतोभूत्वाशिवाराधनतत्परः स्वायंभुवंमहाकालंपूजयन्वर्ततेधुना योहिनित्यंम ४८
हाकालंश्रद्धयापूजयेत्सुमान् सदोःकुलिनदोषाभ्यामुच्यतेहिशिवल्लभा यथायथाश्रयसौतल्लिंगपरि

पश्यति तथातथाविमुच्येतदोषैर्जन्मसमुद्भवैः भर्तृयज्ञस्तुतत्रैवलिंगस्याराधनात्क्रमात् बीजदोषाद्वि
निर्मुक्तस्तल्लिंगमहिमालसौ ब्रह्मंचनकुलंप्राहविमुक्तोदुष्टजन्मत यस्मात्तस्मादिदंतीर्थंख्यातंचैवअपाव
नं तस्माद्भजध्वंतत्रैवमहीसागरसंगमं पंचतीर्थानिसेवंतोमुक्तिमाप्स्यथनिश्चितं इतीदमुक्तासंवर्तोय
यावभिमतंद्विज भर्तृयज्ञंमुनिंप्राप्यतेचतत्रास्थिताभवत् ततस्तानाहसत्तातागणान्शौनेनशौभवान्
महद्दोविमलंपुण्यंगुप्तक्षेत्रंयदत्रवै भवंतोभ्यागतायत्रमहीसागरसंगमे स्नानंदानंजपोहोमः पिंडदानं
विशेषतः अक्षयंजायतेसर्वंमहीसागरसंगमे कृतंयथाक्षयंसर्वंस्नानदानक्रियादिकं यदात्रस्थान
कंचक्रेदेवर्षिनारदःपुरा तदाग्रहेर्वरादत्ताशनिनाचवरस्त्वसौ शनैश्चरेणसंयुक्तोत्समावास्याय
दाभवेत् श्राद्धंतत्रनकुर्वीतस्नानदानपुरःसरं यदिश्रावणमासस्यशनैश्चरदिनेशुभा कुहूर्भवतित
स्यांतुसंक्रांतिंकुरुतेरविः तस्यामवतिथौयोगोव्यतीपातोभवेद्यदि पुष्करंनामतत्पर्वसूर्यपर्वशताधि
कं सर्वयोगसमावापःकथंचिदपिलभ्यते तस्मिन्दिनेशनिंलोहं कांचनंभास्करंतथा महासागरसं
संगे पूजयित्वायथाविधिः शनिमंत्रैःशनिंध्यात्वासूर्यमंत्रैर्दिवाकरं अर्घंदद्याद्भास्करस्य सर्वपापप्र

स्कं॰पु॰२ शांतये प्रयागादधिकं स्नानं दानं क्षेत्रात्कुरोरपि पिंडदानं गयाश्राद्धादधिकं पांडुनंदन इदं सं
५७ प्राप्यते पर्वमहद्भिः पुण्यराशिभिः पितृणामक्षयात्तृप्तिर्जायते दिविनिश्चितं यथा गयाशिरः
पुण्यां पितृणां तृप्तिदं परं तथा समधिकः पुण्यो महीसागरसंगमः अग्निश्चरेतो मउया चदेहो
रेतधा विष्णुरमृतस्य नाभिः एवं ब्रुवन्नश्वथा सत्यवाक्यं सतो वगाहितमहीसमुद्रं मुखं च यः
सर्वनदीषु पुण्यः पाथोधिरं बा प्रवरा मही च समस्ततीर्थाकृतिरेतयोश्च ददामि चार्घं प्रणमा
मिनोमि ताम्रारस्या पयो वाहा पित्तप्राप्तिप्रदा शुभाः सत्यमाता महासिंधुर्दाता दाता पृथुस्तु
ता इंद्रद्युम्नस्य कन्या च क्षितिजन्मा इरावती महीपर्णा महीसंगा गंगा पश्चिमवाहिनी नदीरा
जनदी चेति नाम्ना ष्टादशमालिका स्नानकाले च सर्वत्र श्राद्धकाले पठेन्नरः पृथुनोक्तानि ना
मानि यत्तमूर्तिपदं व्रजेत् महीदोहमहादानं संदोह विश्वजीविनि जातासि सहितां राज्ञि पा ५७
पं हर मही द्रवे अर्घः कंकणं रजतस्यापि यो त्र निक्षीयते नरः स जायते महीपृष्ठे धनधान्ययुते
कुले मही च सागरं चैव रौप्यकंकणपूजया पूजयामि भवेन्नो मे द्रव्यं नात्रो दारिद्रता यत्फलं स

र्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलं तत्फलं स्नानदानेन महीसागरसंगमे विवादे च समुत्पन्ने अपरा
धाच्च योमतः जलहस्त सदा वाच्यो महीसागरसंगमे भक्तयत्तं शिवस्यावंतेषामाराधनक्रमं शि
वागमोक्तमादिश्य पूजायोगं यथाविधिं शिवभक्तिसमुद्रेक पूरितः प्राह तान्मुनिः न शिवात्परमो
देवः सत्यमेतच्छिवव्रतः शिवं विहाय यो ह्यन्यदसत्किंचिदुपासते करस्थं सोऽमृतं त्यक्त्वा मृगतृष्ण
सभावृति शिवभक्तिसमंह्येत प्रत्यक्षं दृश्यते जगत् लिंगांकं च भगांकं च नान्यदेवांकितं क्वचित्
पश्चितं पितरं रुद्रं त्यक्त्वा मातरमंबिकां वर्तते सोऽस्वपितरं त्यक्तो दपित्तपिंडकः तस्य रुद्रस्य म
हात्म्यं ज्ञातरुद्रियमुत्तमं शृणुध्वं यदि पापानां मिछध्वं क्षालनं परं ब्रह्महाटकलिंगं च समाराध्य
कपर्दिनः जगत्प्रधानमिति च नाम तत्त्वाविराजते कृष्णमूले कृष्णलिंगं नाम चार्जितमेव च सन
काद्यैश्च तल्लिंगं पूज्यते पुः जगद्गतिं दर्भांकुरमयं सप्त मुनयो विश्वयोनिकं नारदस्त्वंतरिक्षे च ज
गद्बीजमयं गृणान् वज्रमिंद्रो लिंगमेवं विश्वात्मानं च नाम च सूर्यस्ताम्रो तथा लिंगं नाम विश्वसृ
जं जपन् चंद्रस्य मौक्तिकं लिंगं विश्वयोनिं जपन् हरं पद्मरागमयं शुक्रो विश्वकर्मेति नाम सः हेम

स्कं.पु.२ लिंगं च धनदो जप्यं नाम्नं तथेश्वरं रौप्यजं विश्वदेवाश्च नामापि जगतां गतिं वायवो रितिजं लिंगं शंभुमि
त्येव नाम च लोहं च रक्षसं नाम भूतभव्यभवोद्भवं गुह्यकासीतिजं लिंगं नाम योगं जपंति च जैगीषव्योऽ
४८ ब्रह्मरंध्रं नाम योगेश्वरं जपन् निमिर्नयन योर्लिंगं जपन्सर्वेति नाम च धन्वंतरिर्गोमयं च सर्वलोकेश्वरेश्व
रं गंधर्वा दारुजं लिंगं सर्वश्रेष्ठेति नाम च वरुणः स्फाटिकं लिंगं नाम्ना च परमेश्वरं नानातिअनेकघोरे
व नामा लोकत्रयंकरं भारती तालिलिंगं च नाम लोकत्रयंकरं शनिश्वसगमावर्ते जगन्नाथेति नाम च आ
निर्दन्त्रो मध्यरात्रौ महासागरसंगमे जातिजं रावणो लिंगं जपन्नाम सुदुर्लभं सिद्धाश्च कामजं नाम का
मम्रत्युजरातिगं उच्छजं चैवलिंगं च ज्ञानात्मेत्यस्य नाम च मरीचिपा पुष्पजं च ज्ञानगम्येति नाम च
आकूतां शाकूतं लिंगं ज्ञानज्ञेयेति नाम च फेनपाः फेनजं लिंगं नाम चापि सुदुर्विदं कपिलो वालुकं लिंगं
वरदं च जपन्नहरं सारस्वतो वाचि लिंगं नाम वागीश्वरेति च आरवलिंगं बुधो नाम कनिष्ठमिति संजपन्
अश्विनौ मृन्मयं लिंगं नाम्ना चैव सुवेधसं विनायकः पिष्टलिंगं। गणा मूर्तिमयं लिंगं नाम रुद्रेति चाब्रुवन्
जांबूनदमयं देवा सितिकंठेति नाम च। नाम्ना चापि कपर्दिनं नावनीतं कुजो लिंगं नाम चापि करालयं तार्क्ष्य

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तुदनलिंगं च हर्यक्षेति नाम च गोउं कामस्तथा लिंगं रतिदं चेति नाम च शचीलवणलिंगं तु बभ्रुकेशे
ति नाम च विभीषणः पार्श्वजं सद्वृत्तमिति नाम च विश्वकर्मा च प्रासादलिंगं याम्येति नाम च वंशांकुरो
थ सगरो नाम संगतमेव च राजुश्चरामठं लिंगं नाम सम्येति कीर्तयन् लेप्यलिंगं तथा लक्ष्मीर्हरिनेत्रेति
नाम च योगिनः सर्वभूतिस्थं स्थाणुरित्येव नाम च नानाविधं मनुष्याश्च पुरुषं नाम नाम च तेजोमयं
चरक्षाप्णि भगं नाम च भास्वरं किंनरा धातुलिंगं च सुदीप्तमिति नाम च देवदेवेति नामास्ति लिंगं च ब्र
ह्मराक्षसाः दंतजं चारणलिंगं नाम रंहसमेव च सप्तलोकमयं साध्या बहुरूपेति नाम च दूर्वांकुरम
यं लिंगं मृतवः सर्वनाम च कौंकुमप्सरसो लिंगं नाम शंभोः प्रेयेति च आंद्रं चोर्वशी च नाम च प्रियवा
सनं ब्रह्मचारि गुरुलिंगं नाम चाक्षीक्षणं विदुः अलक्तकिं च योजिन्यो नाम चास्य सुबभ्रुवं श्रीखंडं सि।
द्धयोगिन्यः सहस्राक्षेति नाम च डाकिन्यो मांसलिंगं च नाम चास्य च मीढुषं अन्नजं मनवो गिरीशोति च
नाम च अगस्त्यो व्रीहिजं चापि सुशांतिमिति नाम च यवजं देवजं लिंगं पतिमित्येव नाम च वल्मीकजं च
वाल्मीकिश्चिरवासेति नाम च प्रतर्दनो बाणलिंगं हिरण्यभुज नाम च राजिकं च तथा देत्या नाम उग्रेति कीर्तितं

नीलरजं दनावाश्वलिंगं नामचदिक्पतिं सघा निरमयं लिंगं पर्जन्यपतिनामच स्कंदपाषाणलि
गंच नामसेनान्य एवच नागश्चाश्वतरो धान्यं मध्यमेतस्य नामच पुरोडाशमयं राजचोलामयय
४९ क्ष्मा नाममूत [illegible] तपतिस्मृतिं तिलात्मजं च पितरो नाम ऋषपतिस्तथा गोतमो गोरजमयं
नाम गोपतिरेवच वानप्रस्थाः फलजं च नाम वृक्षावंतितिच यं यष्टास्नुचहस्तेति नामच यमः
कालोहसमयं नामः प्राह च धान्विनं यवांकुरं ज्ञामदग्न्यो गर्भेदि तस्यनामच पुरूरवा चानमयव
द्रुरूपतिनामच मांधाता नूर्करालिंगं नामविश्वपतिस्मृतं नारायणनरो मौंजं सहस्रशिर ना
मच तार्क्ष्यपृथुस्तथालिंगं सहस्रचरणाभिधं पक्षिणो व्योमलिंगं च नामसर्वात्मकेतिच पृथि
वीमेरुलिंगं च द्विनतुं चास्यनामच भस्मलिंगं पाशुपतिं नामचास्य महेश्वरः ऋषयो ज्ञानलिंगं
चचिरस्वानीतिनामच गावः पयोमयं लिंगं च नाम ज्येष्ठेति तं विदुः गोरोचनमयं शेषो नामपशु
पतिमयं स्मृतं वासुकिं वसुलिंगं च नामवेत्रां करेतिच तक्षकः कालकूटाक्षं बहुरूपतिनामच ४९
हालाहलं च कर्णाट एकाक्ष इतिनामच शृंगीविषमयं पद्मो नामधूर्जटिरेवच पुत्रपित्रमयं लि

गं विश्वरूपतिनामच पारदं च शिवादेवी नामत्र्यंबकमेवच मत्स्याद्याः शस्त्रलिंगं च नामचा
पि वृषाकपिः एवं किं बहुनोक्तेन यद्यत्सत्वं विभूतिमत् जगत्यामस्ति तज्ज्ञातं शिवाराधनयो
गतः भस्मनां यदि रक्षत्वं ज्ञायते निरसेचनात् शिवभक्तिविहीनस्य ततोस्य फलमुच्यते ध
र्मार्थकाममोक्षाणां यदि प्राप्तो भवेन्मतिः ततो हरः समाराध्यः त्रिजगत्याप्रदो मतं यइदं शत
रुद्रीयं प्रातः प्रातः पठिष्यति तस्य प्रीतः शिवो देवः प्रादास्यत्सखिलान्वरान् नातः परं पुण्यत
मं किंचिदस्ति महाफलं सर्ववेदरहस्यं च सूर्येणात्तमिदं मम वाचा च यत्कृतं पापं मनसा चाप्यु
पार्जितं पापं तं नाशमायाति कीर्तिते शतरुद्रिये रोगार्तो मुच्यते रोगाद् बद्धो मुच्येत बंधनात् भ
यान्मुच्येत भीतश्च जपेद्यः शतरुद्रियं नाम्नां शतेन यः कुंभो पुष्पैस्तावद्भिरीश्वरं प्रणामानां श
तेनापि मुच्यते सर्वपातकैः लिंगानां शतमेतच्च शतमाराधकास्तथा नामानि च शतं सर्वदोष
कनाशकं स्मृतं विशेषादेषु लिंगेषु यः पठिष्यति पंचसु पंचभिर्विषयो द्भूतैः सदोषैः परिमुच्य
ते नरदउ० निशम्यैवं प्रार्थितेपि गुप्ताक्षत्रेमुदान्विताः पंचलिंगान्यर्चयंतः शिवध्यानपराभवन्

स्कं॰पु॰२ ततो बहुतिथे काले प्रत्यक्षीभूय शंकरः प्राह तान्मुदितो देवस्तेषां भक्तिविशेषतः वकोलूक गृध्र कूर्मा इं
द्रद्युम्नश्च पार्थिवः सारूप्यान्मुक्तिमापन्ना मल्लोके निवसिष्यथ लोमशश्चापि मार्कंडेयो जीवन्मुक्तो भविष्यथ इत्यु
५० क्ते देवदेवेन लिंगं स्थापितवान्नृपः इंद्रद्युम्नेश्वरं नाम महाकालाख्यमिच्छया ज्ञात्वा तीर्थगुणान् राजा
कीर्तिमिच्छंश्चिरंतनां निरम्यमतुलं लिंगं स्थापयेद् मुदा च ह यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी
इंद्रद्युम्नेश्वरं लिंगं नंदताच्छाश्वतीः समाः ततस्तथेति भगवान् शिवः प्रोक्त्वाब्रवीत्पुनः अत्र यो नियतं लिंग
मिंद्रद्युम्नं प्रपूजयेत् स गणो जायते [illegible] नूनं मम लोके न विशेषति इत्युक्त्वा सहितश्चैव पंचभिः शशिशेख
रः रुद्रलोकमवाप देवस्तेपि जाता गणाः पुनः एवं प्रभावो राजाभूदिंद्रद्युम्नो महीपतिः यज्ञतोयेन चीरेण नि
र्मितेयं मही नदी एवंविधः स पुण्योयं मही सागर संगमः भूयांसोपि संक्षेपात् वपार्थ प्रकीर्तिताः स्ना
त्वात्र संगमे यश्च इंद्रद्युम्नेश्वरं नरः पूजयेत्तस्य वासः स्याद्यत्रेशः पार्वतीपतिः सर्वबंधहरं लिंगं गाणा
पत्यमिदं खिदं यतो बंधान्विहायैव स्थापितं तेन फाल्गुन इदं ते मुक्तं तव पुण्य का महात्म्यमस्योत्तमसं ५०
गमस्य पुण्यात्तमं [illegible] चेंद्रद्युम्नेश्वरस्य यः कीर्तयेत्तस्य पुण्यं महत्स्यात् इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखं

डे मही सागर महात्म्ये त्रयोदशोध्यायः १३ अर्जुन उ॰ कुमारनाथ माहात्म्यं यत्त्वयोक्तं कथांतरे तदहं श्रो
तुमिच्छामि विस्तरेण महामुने श्रीनारद उवाच तारकं विनिहत्यैव वज्रांगतनयं प्रभुः गुहः संस्थापयामा
स लिंगमेतच्च फाल्गुन दर्शनाच्छ्रवणात् ध्यानात् पूजया स्तुतिवंदनैः सर्वपापापहः पार्थ कुमारेशो भनशयः
अर्जुन उ॰ इत्याश्चर्यमयी रम्या कथेयं पापनाशनी विस्तरेण च मे ब्रूहि याथातथ्येन नारद वज्रांगः कोह्य
सौ दैत्यः किंप्रभावश्च तारकः कथं स निहतश्चैव जातश्चैव कथं गुहः कथं संस्थापितं लिंगं कुमारेश्वर संज्ञि
कं किंफलं चास्य लिंगस्य ब्रूहि तद्विस्तरान्मम नारद उ॰ प्रणिपत्य कुमाराय सेनान्येश्वराय च शृणुष्वैक
मनाः पार्थ कुमारचरितं महत् मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः षष्टिं सोजनयत्कन्या वीरण्यां ना
म फाल्गुन ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश सप्तविंशति सोमाय चतस्रोरिष्टनेमिने भूतांगिरकृशा
श्वेभ्यो द्वे द्वे चैव ददौ प्रभुः नामधेयान्यमूषां त्वं सपत्नीनां च मे शृणु यासां प्रसूतिः प्रभवैर्लोका आपूरिता
स्त्रयः भानुर्लंबा ककुद्भूमिर्विश्वा साध्या मरुत्वती वसुर्मुहूर्ता संकल्पा धर्मपत्न्यः सुतान् शृणु भानोस्तु देव ऋ
षभ इंद्रसेनः सुतोभवत् विद्योत आसील्लंबाया ततश्च स्तनयित्नवः ककुदः संकटः पुत्रः कीकटस्तनयो यतः

स्कं·पु·२ भवोउगंस्तथास्वर्गोनंदिश्चैवततोभवत् विश्वेदेवाश्चविश्वायाअप्रजास्तान्प्रचक्षते साध्याद्द्वादश
साध्यायाअर्थसिद्धिस्ततःसुतः मरुत्वांश्चजयंतश्चमरुत्वत्यांबभूवतुः नरनारायणोप्रादुर्यौतौज्ञा
५३ नविदोजनाः वसोश्चवसवश्चाष्टौमुहूर्तायांमुहूर्तकाः एवेफलंप्रयच्छंतिभूतानांस्वस्वकालजं संक
ल्पायाश्चसंकल्पःकामसंकल्पजःसुतः सरूपासुतभूतस्यरुद्रानेकादशैवच कपालिपिंगलोभीमो
विरूपाक्षोविलोहितः अजकःशासनःशास्ताशंभुश्चांतोभवस्तथा रुद्रश्चपार्षदश्चान्येविरूपा
याःसुतास्मृताः प्रजापतेरंगिरसःस्वधापत्नीपितॄनथ याप्तसेनियथापुत्रमथर्वांगिरसंप्रभुं कृशा
श्वस्यवदुभार्येअर्चिश्चधिषणास्तथा अस्त्रग्रामोभार्ययोःपुत्रःसंप्रहारःप्रकीर्तितः पतंगीयामिनीता
म्रातिमिश्चारिष्टनेमिनः पतंग्यस्तुपतगान्यमीनीशलभानथ ताम्रायश्येनगृध्राद्यास्तिमेर्यादो
गणास्तथा अथकश्यपपत्नीनांयत्प्रसूतमिदंजगत् शृणुनामानिलोकानांमातॄणांशंकराणिच अ
दितिर्दितिर्दनुःसिंहीदनायुसुरभिस्तथा अरिष्टाविनतायावातथाक्रोधवशाइरा कद्रूर्मुनिश्चतोचा ५३
मेमातरस्ताःप्रकीर्तिताः आदित्याश्चादितेःपुत्रादितिर्दैत्याःप्रकीर्तिताः दनोश्चदानवाप्रोक्ताराहुःसिं

हिसुतोग्रहः दनायुषस्तथाजातोदनायोश्चगणोबली गावश्चसुरभेर्जातारिष्टापुत्रापुगंधराः वि
नतासुतअरुणंगरुडंचमहाबलं श्रावयाश्चापदाःपुत्रागणःक्रोधवशास्तथा जातेक्रोधवशाया
श्चइरायामहीरुहास्मृताः कद्रूसुताःस्मृतानागामुनेरप्सरसांगणाः तत्रैद्वौतनयौयोवदितेस्तौवि
ष्णुनाहतौ हिरण्यकशिपुर्वीरोहिरण्याक्षस्तथापरः ततोनिहतपुत्रासादितिराराध्यकश्यपं
अयाचतवरंदेविपुत्रमन्यंमहाबलं समरेशक्रहंतारंसततस्यामददत्प्रभुः नियमेचाभिवर्तस्वव
र्षाणांचसहस्रकं इत्युक्तासातथाचक्रेपुष्करस्थासमाहितः वर्ततानियमेतस्याःसहस्राक्षःसमा
हितः उपासामाचरद्भक्त्यासाचैनमनुमन्यत दशावत्सरशेषस्यसहस्रस्यतदादितिः उवाचश
क्रंसुप्रीताभक्त्याशक्रस्पंतोपिता दितिरुवाच अत्रोत्तीर्णव्रतप्रायांविद्धिमादेवसत्तम भवि
ष्यतितवभ्राताततेनसार्धमिमांश्रियं भोक्ष्यसेलंयथान्यायंत्रैलोक्यांहतकंटकं इत्युक्त्वानिद्रया
विष्टाचरणाक्रांतमूर्धजा दिवासुप्तादितिर्देवीभाव्यर्थबलमोहिता तच्छुरंध्रमवेक्ष्यैवयोगमूर्ति
थाविषत् जठरस्थंदितेर्गर्भंचक्रेणत्तेनसप्तधा एकैकंचपुनःखंडंचकारमघवांस्ततःसप्तधा

स्कं·पु·२ स प्राधाकोपात्तूद्बुध्यत ततोदिति नहंतव्यो नहंतव्य इतिसा शक्रमब्रवी यत्नेन कृतमानानां बुभासा
रोदनेनच ततश्च क्रश्च मारोदीरिति चानवचनं वदन् निर्गत्य जवरात स्मात्ततः प्रांजलिरग्रतः उवा
५२ चवाक्यंचात्रस्तो मातरं रोषपूरितां दिवादिवास्वपत्कृश्रामातः पादः क्रांतशिरोरुहा सत्ताथसुचिरं
मातश्छिन्नोगर्भोमयातव कृताकृता एकोनपंचाशद्भागावज्रेण तेसुताः सत्संभवंतुतेवाक्यं सार्धमोक्ष्या
मितेःश्रिये दास्यामितेषांस्थानानिदिवियावदहंतिते मारोदीतिमप्रोक्ताः ख्याताश्चमरुतस्तति इत्युक्ता
साचसक्रीडा दितिर्जाता निरुत्तरा सार्धंतेर्गलवानिंद्रोदिवंतेवायवः स्मृताः ततः पुनश्चभर्तारं दितिः
प्रोवाचदुःखिता पुत्रंमेभगवन्देहि शक्रहंतारमूर्जितं योनात्रशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेत्रिदिववासिनां नद
दास्युत्तरं विधिमतामेवप्रजापते इत्युक्तः सतदोवाच तांपत्नीमतिदुःखितां दशवर्षसहस्राणितापानि
घातुतप्स्यसे वज्रसारमयैरंगैरच्छेद्यैरायसैर्दृढैः वज्रांगोनामपुत्रस्तेभविताधर्मवत्सलः सातुलब्ध
वरादेवी जगामतपसेवनं दशवर्षसहस्राणितपोघोरंसमाचरत् तपसांतेभगवतीजनयामासदुर्जयं ५२
पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयंवज्रदुश्छिदं सजातमात्रएवाभूत्सर्वशास्त्रार्थपारगः उवाचमातरंभक्त्या

मातः किंकरवाण्यहं तमुवाचततोहृष्टादितिर्दैत्याधिपंसुतं बहवोमेहताः पुत्राः सहस्राक्षेणपुत्रक तेषाम
पचितिंकर्तुमिच्छामि शक्रवधादहं बाढमित्येवतस्योक्त्वा जगामत्रिदिवंबली ससैन्यंसमरेशक्रं सचबाल्हा
युधाजयत् पादेनाकृष्यदेवेंद्रंसिंहः क्षुद्रमृगंयथा मातुरंतिकमागच्छत् याचमानंभयातुरं एतस्मिंन
तरेब्रह्माकश्यपश्चमहातपा आगतौतत्रसंत्रस्तौवथोब्रह्माजगादतं मुंचामुंपुत्रयाचंतंकिमनेनप्र
योजनं अवमानंवधः प्रोक्तोविरसंभावितस्यच अस्मद्वाक्येनयोमुक्तोजीवन्नपिमृतोहिसः शत्रुये
घ्नंतिसमरेनतेवीराः प्रकीर्तिताः कृत्वानामपरिम्लानिंयेमुंचेतिवराहिते यथामान्यतमांमत्वात्वयामा
तुर्वचः कृतं यथापितुर्वचः कार्यंमुंचामुंपुत्रवासवं त्वंसुरासुरनाथोवैममचप्रपितामहः करिष्यत्व
द्वचोदेवएवमुक्तशतक्रतुः नचकांक्षेशक्रमुक्ता x एतत्श्रुत्वातुवज्रांगः प्रणतोवाक्यमब्रवीत् नमेकृ
त्यमनेनास्तिमातुराज्ञाकृतामया x मिमांत्रैलोक्यराज्यत्वं परभुक्तांयथानारींपरभुक्तामिवस्रजं य
च्चत्रिभुवनेचास्तिसारंतन्ममकथ्यतां श्रीब्रह्मोवाच तपसानपरंकिंचित्तपोहिमहतांधनं तपसाप्रा
प्यतेसर्वंतपोयोग्योसिपुत्रक वज्रांगउवाच तपसेमेरतिर्देवनविघ्नंतत्रमेभवत् तेचप्रसादेनभगव

स्कं॰पु॰२ नित्युक्त्वा विरराम सः ब्रह्मोवाच क्रूरभावं परित्यज्य यदि त्वं सितपः सुतः अनयाचितबुध्यार्थेत्वया
स्तं जन्मनः फलं इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां संसर्जायतलोचनां तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसंभवः व
५३ रांगेति च नामस्याः कृतवांश्च पितामहः जगाम च ततो ब्रह्मा कश्यपेन समं दिवं वज्रांगोपि तया सा
र्धं जगाम तपसे वनं ऊर्ध्वबाहुः स दैत्येंद्रो तिष्ठदब्दसहस्रकं कालं कमलपत्राक्षः शुद्धबुद्धिर्महा
तपाः तावानधोमुखः कालं तावान्पंचाग्निसाधकः निराहारो घोरतपाः स्तपोराशिरजायत
ततः सोंतर्जले चक्रे कालं वर्षसहस्रकं जलांतरं प्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता तस्यैव तीरे सर
सस्तत्परा मौनमाश्रिता निराहारं पतिं मूत्वा तपस्तेपे पतिव्रता तस्यास्तपसि वर्तंत्या इंद्रश्च
क्रे बिभीषिकां भूत्वा तु मर्कटाकारस्तस्याश्रमपदं महत् अपविध्यत्पिकुंभं पुष्पतोयं च का
रसः तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा विलोलकेशांतां चक्रे विधिसुस्तपसः क्षितिं
ततश्च मेषरूपेण क्रूरां तस्याश्चकार सः तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा ततो भुजग ५३
रूपेण बध्वा चरणयोर्धयो आपाकर्षत दूरं स तस्मादाश्रमतस्तथा तपोबलाच्च सा तस्य नवध्यतां

जगाम ह क्षमया च महाभागा क्रोधमण्वपि नाकरोत् ततो गोमायुरूपेण तद्दूषयदाश्रमं
अग्निरूपेण तस्याश्च सदादाह महाश्रमं चकर्ष वायुरूपेण महोग्रेण च तां शुभां एवं सिंह च
काद्याभिर्भीषकाभिः पुनः पुनः विरराम यदा नैव वज्रांगमहिषी तदा शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापं
दातु व्यवस्यत तां शापाभिमुखीं दृष्ट्वा शैल पुरुषविग्रहं उवाच तां वरारोहां विरूलाभिरुलोचन
शैलउ॰ नाहं महाव्रते दुष्टः सेव्योहं सर्वदेहिनां अति खेदं करोत्येष तत्क्रुद्धस्तु वृत्रहा एतस्मिं
न्नंतरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः तस्मिन्याते स भगवान्कालि कमलसंभवः तुष्टः प्राह च वज्रां
गं तमागम्य तलाद्रायं ब्रह्मोउ॰ ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनंदन एवमुक्तस्ततोत्थाय दे
त्येंद्र तपसो निधिः उवाच प्रांजलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहं वज्रांग उवाच आसुरो मेस्तु मा भावः
त्राक्रराज्ये च मा रतिः तपो धर्मे रतिश्चास्तु रवणोम्येतत्पितामहः एवमस्त्विति तं ब्रह्मा प्राह विस्मित
मानसः उपेक्ष्यस्तवराक्रं सभ्यर्थकोतिवर्तते इति चिंत्य विरंचोपि तत्रैवांतरधीयते वज्रांगोपि
समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः आहारमिच्छन्स्वभार्यां न ददर्शाश्रमे स्वके भार्याहीनो फलश्चेति

स्कं॰पु॰२ ससिंचिक्षेतपस्तेपे: विलोकयन् स्वकां भार्यां विधित्सुकर्म नैत्यकं॥ विलोकयंश्च ददर्शाथ इहामुत्रसहायनीं
५४ रुदंतीं स्वां प्रियां दीनां तरुपछादिताननां तां विलोक्य ततो सौ दैत्यो वाच्यपरिसांत्वयत्. किं वा कामं प्रयच्छामि
त्वीघ्रं प्रब्रूहि मामिति गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां पंचधयोगे न पतितं समतां न लालयेत्स्मरयेन्नैव कामं सर्वं
पुमान् पुमान्न मतो स्ति इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कुमारेश्वरमहात्म्ये चतुर्दशोध्यायः १४
वरांगी उ॰ नाथितस्मापविद्धास्मि त्रासिता पीडितास्मि च रौद्रेण देवनाथेन नष्टनाथवभीरिताः दुःखपार
मपश्यति प्राणास्त्यक्तुं व्यवस्थिता पुत्रं मे घोरदुःखस्य तारकं देहि चेत्कृपा एवमुक्तस्तु दैत्येंद्रो दुःखितो
चिंतयद्धृदि आसुरेष्वपि भावेषु सहायश्चापि नास्ति च तथापि मन्ये शास्त्रेच स्तनुकं प्याप्रियेतियत्. साध्वी
श्रमानुपादाय स्वाश्रमेण कलत्रकान् व्यसनार्णवमत्येति जलयानैरिवार्णवं यामाश्रित्येंद्रियारातीन् दुर्जेया
नितराश्रमैः गृहिनाहेलया जिग्युर्दस्यून् दुर्गपतिर्यथा नाके पि प्रभवस्तोवाप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीं अथायुषा
याकश्र्मेन धर्मं दित्सुर्यथेवच यस्यां भर्ता तिचात्मैव ततो जायानिगद्यते भर्तव्योयश्च यस्माच्च ततस्माद्भार्येति
स्मृता सा एव गृहमुक्तं च गृहिणी सा ततः स्मृता संसारकल्मषात्त्रात्री कलत्रमिति सा ततः एवंविधां प्रियां

MEMORIAL

कोवै नानुकंपितुमर्हति श्राणिज्यातीं घिपुरुष इति वैदावलो ब्रवीत्. भार्याकर्मणविघ्नश्च संसाध्यं यत्तत्स्त्र
यं तदेनां पीडितां चेत्पतिर्भूत्वा न पालयेत्. ततो यास्थ्यज्ञात्स्वादान्नरकां तेन संज्ञायः अहमप्येनमिंद्र
येन्नात्यां जेतुं यथा त्वण्णां पुनः कामं करिष्यस्याः दास्ये पुत्रं महाबलं इति संचिंत्य वज्रांगः कोपव्याकुललोच
नः प्रतिकर्तुं महेंद्राय ततो भूयोव्यवस्यत ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्माक्रूरं तरं पुनः आजगाम त्वरायुक्तो
यत्रासौ दितिनंदनः उवाचैनं स भगवान् प्रभुर्मधुरया गिरा श्रीब्रह्मा उ॰ किमर्थं भूयेयवलं नियमं क्रूर
मिच्छति आहाराभिमुखो दैत्यस्तन्मे ब्रूहि महाव्रत यावद्वर्षसहस्रेण निराहारेण वै फलं सजतां प्राप्तमा
हारं लभ्यं तेक्षणमात्रतः सा गोह प्राप्तकामानां न तथा च गुरुस्मृतः यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोच
न श्रुत्वेतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्य प्रांजलिरब्रवीत् पत्न्यर्थेहं करिष्यंति तपो घोरं पितामह पुत्रार्थमुद्यत
श्चाहं यस्याक्रीर्वाण दर्पहा एतत्श्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा उवाच दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुरा
ननः श्रीब्रह्मा उ॰ अलं ते तपसा वत्स मा क्लेशो विस्तरेविना पुत्रस्ते तारकानाम भविष्यति महाबलः दे
वसीमंतिनीकाम्यधम्मिल्लकविमोक्षणः इत्युक्त्वा दैत्यराजस्तु प्रणम्य प्रपितामहं विसृज्य गत्वा महिषंनं

स्कं॰पु॰२ दयामास तां मुदा तौ दंपती कृतार्थौ च जग्मतुश्चाश्रमं तदा आहितं च तता गर्भं वरांगी च स्वर्णि
नी पूर्णवर्षसहस्रं तु दधारोदर एव हि ततो वर्षसहस्रांते वरांगी संप्रसूयत जायमाने तु दैत्ये
५५ द्रे तस्मिंल्लोकभयंकरे चचाल कंपे सा पृथ्वी प्रोद्धूता महार्णवाः चेलुर्धराधराश्चापि च तु
र्वाता विभीषणाः जेपुर्जप्यं मुनिवरा व्याधविद्धा मृगा इव जह्रुः कांतिं च सूर्याद्या निहाराच्छाद
यन् दिशः जाते महासुरे तस्मिन् सर्व एव महासुराः आजग्मुर्हर्षितास्तत्र तथा चासुरयोषि
तः जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुरांगनाः ततो महोत्सवे जाते दानवानां प्रहेऽर्जुन विष्व
मनसो देवाः समहेंद्रास्तदाभवत् जातमात्रस्तु दैत्येंद्रस्तारकश्चंडविक्रमः अभिषिक्तो सुरेंद्रै
स्तैः कुरंगमहिषादिभिः सर्वासुरमहाराज्यैर्युतः सर्वैर्महासुरैः स तु प्राप्य महाराज्यं तारकः
पांडुसत्तम उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः शृणुध्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाब
लाश्च स्थिरया बुद्ध्या क्रियतां वचनं मम अस्माकं जातिधर्मेण विरूढं वैरमक्षयं सुरैः सार्धं ५५
करिष्यामः स्तत्तेषां विजयाय च किं तु तत्तपसा साध्यं मन्येऽहं सुरसंगमं तस्माद्घोरं करिष्यामि त

पो घोरं दनोः सुताः ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगत्त्रयं युक्तोपायोऽपि पुरुषः स्थिरश्री
र्न जायते अयुक्तश्च पदं प्राप्तामपि रक्षितुमक्षमः तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु
साधु साध्विति वोचुस्ते वचनं तस्य विस्मिताः सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः कंदरमुत्तमं सर्वर्तुकुसुमा
कीर्णं नानौषधिविदीपितं नानाधातुरसाश्चाविचित्रं नानागुहाश्रयं अनेकाकारबहुलं पृथ
क्पक्षिकुलाकुलं नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाश्रयं प्राप्य तत्कंदरं दैत्यश्चकार विपुलं
तपः वहन्पाशुपतीं दीक्षां पंचागमोक्तान्पंचमंत्रान् अघोरादीञ्जजापसः निराहारः पंचतत
पा वर्षायुतमभूत्किल ततः स्वदेहादुत्कृत्य वर्षे वर्षे दिने दिने मांसस्याग्नौ जुहावैव ततो निर्मां
सतां गतः ततो निर्मांसतो देहस्तेजोराशिरजायत जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः उ
द्विग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः तारकस्य वरं दा
तुं जगाम विपिनं गिरेः प्राप्य तं प्रोज्ज्वलज्ज्वालं हंसस्यंदनमास्थितः उवाच तारकं देवो गिरा मधुरया
तदा श्रीब्रह्मा॰ उत्तिष्ठ पुत्र तपसा नास्त्यसाध्यं तवाधुना वरं वृणीष्वाभीमतं यत्ते मनसि वर्तते

स्कं॰पु॰२ इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्रांजलिप्राह तं विभुं तारक उ॰ वयं प्रभो जातिधर्माः कृतवैराः सहामरैः तैश्चापि
निघ्नंतो दैत्या कृता क्रूरैर्नरा वसत् तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः अवध्यः सर्वभूतानां मास्त्राणां
५८ च महौजसां स्यामहं चामरश्चैष यो मम हृदि स्थितः एतन्मे देहि देवेश नान्यं वैरोचये वरं तमुवाच ततो दे
वो विरंचो मरनायकः न युज्यते विना मृत्युं देहिनो देहधारणं जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः सत्यमेतच्छ्रुतौ रि
तं इति संचिंत्य वरयं वरं यस्मान्न संकसे ततः संचिंत्य दैत्येंद्रः शिशुतः सप्तवासरान् वासराणां च सप्ता
नां वर्जयित्वा तु बालकं देवानामपवध्योहं भूयासं तेन याचितः तं ब्रह्मा सुरामृत्युं ब्राह्मणं मानमोहितः
ब्रह्माप्रोच्यत तत्तं च तथेति हरवाक्यतः जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योपि स्वकमालयं उत्तीर्णं तपसस्तं च
दैत्यं दैत्येश्वरास्तदा परिवव्रुः फलाकीर्णं वृक्षं शकुनयो यथा तस्मिन्महति राज्यस्थे तारके शितिनंदने
ब्रह्मणाभिहितस्थाने महार्णवतटांतरे तरवो जज्ञिरे पार्थ तत्र सर्वर्तवः शुभाः कांतिद्युतिधृतिमेधाश्री
रवं उच्चदानवं परिवव्रुर्गुणाकीर्णा निश्छिद्राः सर्व एव हि कालागरुविलिप्तांगं महामुकुटबृंहिणां रुचि ५८
रांगदसंनद्धं महासिंहासने स्थितं न स्वं स्वप्सरसः श्रेष्ठं गंधर्वा गायंति च चंद्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यंजनेषु

च मारुताः ग्रहाद्याप्सरास्तस्य जीवादि स्नापभार्षिणः एवं स्वकावबऊबलात्स दैत्यः संप्राप्य परिमोद
मानः कदाचिदाभाष्य जगाद मंत्रिणः प्रोवन्न सर्वांगबलेन दर्पितः इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखं
डे कुमारेश्वरमहात्म्ये पंचदशोऽध्यायः १५ तारक उ॰ राज्येन बहुदोषेन स्त्रिभिरश्वैश्च पानकैः मोहिता
जन्मलब्धात्र सुजते पौरुषं नराः जन्म तस्य वृथा सर्वमाकल्पांतं न संशयः मातापितृभ्यां न करोति कामा
न्बंधूनशोकान्करोति यो या कीर्तिं हि वा नार्जयते न मानं नरः स जातोपि मृतो त्रैलोके तस्माज्जयायाम
रपुंगवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रं संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं जलं च मे दुर्जयदैत्यचक्रे ध्वजं च मे
कांचनपट्टबंधच्छत्रं मे मौक्तिकजालबद्धं अद्याहमासां सुरकामिनीनां धम्मिद्वन्श्वार्थितान्करिष्ये य
थापुराम्कर्टकोज्जन्यास्तस्याश्च सत्योनन्तुकारतस्यां श्रीनारद उवाच तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनो नाम
दानवः सेनानी दैत्यराजश्च तथा चक्रे विलंबितं आहत्य भेरीं गंभीरां दैत्यानाहूय सत्वरः सज्जं चक्रे रथं
दैत्यो दैत्यराजस्य धीमतः गरुडानां सहस्रेण गरुडोपमितत्विषां ते हि पुत्राः सुपर्णस्य संस्थितामे रु
कंदरे विजित्य दैत्यराजेन वाहनत्वे प्रकल्पिताः अष्टाष्टचक्रः स रथश्चतुर्योजनविस्तृतः नाना क्रीडा

 ग्रहयुतो गीतवाद्यमनोहरः गंधर्वनगराकाराः संयुक्तः प्रत्यदृश्यते आजग्मुस्तत्र दैत्याश्च द
शाचंडपराक्रमा कोटिकोटिपरीवारा अन्ये च बहुशो रणे तेषामग्रेसरो जंभः कुजंभोनंतर
 स्तथा महिषः कुंजरो मेघः कालनेमिर्निमिस्तथा मथनो जंभकः शुंभो दैत्येंद्रा दश नायकाः
अन्ये च शतशस्तत्र पृथिवीतोलनक्षमाः दैत्येंद्रा गिरिवर्माणः संति चंडपराक्रमाः नानावि
धप्रहरणा नानाशास्त्रार्थपारगाः तारकस्याभवत्केतुर्बहुरूपो महाभयः क्वचिच्च राक्षसो घो
रः पिशाचध्वांक्षगृध्रकः एवं बहुविधाकारः स केतुः प्रत्यदृश्यत केतुना मकरेणापि सेना
नी ग्रसनो बभौ पिशाचवदनं जंभस्यासीदयोमयं खरो विधूतलांगूलः कुजंभस्याभ
वद्ध्वजे महिषस्य च गोमायुः कांता हेमस्तदा बभौ गृध्रो वै कुंजरस्यासीन्मेषस्याभूच्च राक्ष
सः कालनेमेर्महाकालो निमेरासीन्महातिमिः राक्षसी मथनस्यापि ध्वांक्षोभूज्जंभकस्य च
महावृकस्य शुंभस्य ध्वज एवंविधा बभुः अनेकाकारवीन्यासादन्येषां च ध्वजा भवन् शतेन
शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनां ग्रसनस्य रथो युक्तो महामेघरवो बभौ शतेन चापि हिंसा

नां रथो जंभस्य योजितः कुंभजस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः तावद्भिर्महिषस्योष्ट्रैर्जग
स्य च हयायुतं मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुंजरैः कालनेमिनः पर्वतं वै समारूढो निश्चिस्यविध
तं गदैः चतुर्दंष्ट्रैर्गंधवद्भिश्चतुर्भिर्मेघसंनिभैः शतहस्तायते कृष्णो तुरंगे हेमभूषणे श
शाचामरजालेन शोभितपुष्पदामनी मथनो नाम दैत्येंद्रः पाशहस्तो व्यराजत किंकिणीमा
लिनीं चोष्ट्रमारूढो भूच्च जंभकः कालमुचं महामेघमारूढः शुंभदानवः अन्ये च दानवा वीरा ना
नावाहनहेतयः प्रचंडचित्रवर्माणः कुंडलोष्णीषभूषिताः नानाविधोत्तरासंगा नानामाल्यवि
भूषणाः नानासुगंधगंधाढ्या नानाबंदिशतस्तुताः नानावाद्यपरिस्पंसाग्रेसरमहारथाः
नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्ये महारथाः तद्बलं दैत्यसिंधस्य भीमरूपं व्यदृश्यत भूरे
णुसममातंगतुरंगरथपत्तिकं स च दैत्येश्वरः क्रुद्धः समारूढो महारथं दशभिः शुशुभे दै
त्यदर्शी बाहुरिवेश्वरः जगत्त्रयं तु प्रव वीक्ष्य प्रतस्थे सोसुरान्प्रति एतस्मिन्नंतरे वायुर्देव
दूतः सुरालयं दृष्ट्वा तद्दानवबलं जगामेंद्रस्य शासितुं सगत्वा तु शुभां दिव्यां महेंद्रस्य महास

नः अत्रां समध्ये देवानामिदं कार्यमुपस्थितं तच्छ्रुत्वा देवराजश्च निमिलितविलोचनः बृहस्पतिमुवाचेदं
५८ वाक्यं काले महामति इंद्रउ॰ संप्राप्तोति विग्रहोयं देवानां दानवैः सह कार्यं किमत्र तद्ब्रूहि निस्तुपायोपबृं
हितं एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महेंद्रस्य गिरांपतिः प्रत्युवाच महाभागो बृहस्पतिरुदारधीः बृहस्पतिरुवाच
सामपूर्वं स्मृतानि तिश्चतुरंगा पताकिनी जीगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरेषा सनातनी सामदानं च भेद
श्च चतुर्थो दंड एव च तोक्रमात्प्रयोज्याश्च देशकालविशेषतः तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्गेषु गुणवत्सु च
दानं लुब्धेषु भेदश्च शंकितोश्चपि निश्चयः दंडश्चापि प्रयोक्तव्यो नित्यकालं दुरात्मसु सामैदैत्येषु नैवा
स्ति निर्गुणत्वा दुरात्मसु श्रियेतेषां च किं कार्यं समृद्धानां तथापियत् जातिधर्मेण चाभेद्या विधातुर
पि ते मता एको ह्युपायो दंडोत्र भवतां यदि रोचते दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन लालितः पा
लितो वापि चास्वभावं न मुंचति एवं मे मन्यते बुद्धिर्भवंतो यच्च वस्यता एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवे ५८
सं त्युवाच ह कर्तव्यता चैव विलप्रोवाचामरसंसदि बकुमानेन नेमवाचं शृणुध्वं नाकवासिनः भवंतो य
ज्ञभोक्तारः सतामिष्टाश्च सात्विका स्वेस्वपदे स्थितानि सं जगतः पालने रताः भवतां च निमित्तेन बा

धते दानवेश्वराः तेषां समादिनैवास्ति दंड एव विधिर्यथा क्रियतां समरे बुद्धिसैन्यं संयोज्यतां ता
मिति अबाधं तां च शास्त्राणि पूज्यंतां शास्त्रदेवताः वाहनानि विमानानि योजयंतु ममामराः यमं सेनापतिं
कृत्वा शीघ्रं निर्यांतु देवताः इत्युक्ताः सन्नह्यंत देवानां ये प्रधानतः वायुनाम युतेनाजौ हेमपट्टपरिस्कृतः नाना
श्चर्यगुणोपेतो दुर्जयो देवदानवैः रथो मातलिना युक्तो महेंद्रस्य प्रदृश्यते यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे स
मवर्तत चंडकिंकिणिवृंदेन सर्वतः परिवारितः कल्पकालोद्धतज्वालापूरितांबरगोचरः हुताशनः शु
कारूढः सेनाग्रे समदृश्यत शक्तिहस्तो व्यवस्थितः पवनांकुशपाणिस्तु विस्तारितमहाजवः महारक्षस
मारूढः सेनाग्रे समदृश्यत भुजंगेंद्रसमारूढो जलेशो भगवान्स्वयं महापाशधरो वीरः सेनाग्रे समव
र्तत नरयुक्तरथे दिव्ये धनाध्यक्षो व्यवीयच महासिंहरवो युद्धे गदाहस्तो व्यवस्थितः रक्षसैन्याथ निर्ऋ
तिरग्रे रक्षोमुखैर्हयैः धन्वी रक्षोगणैर्वृतो महारावो व्यदृश्यत चंद्रादित्यावश्विनौ च वसवः साध्यदेवताः
विश्वेदेवाश्च रुद्राश्च संनद्धास्तस्तुराहवे हेमपीठोत्तरासंगाश्चित्रवर्मायुधाध्वजाः गंधर्वाः प्रत्यदृश्यंत कृ
तविश्वावसुमुखे तथा रक्तोत्तरासंगा निर्मलांगविभूषणाः गृध्रध्वजाः प्रदृश्यंते राक्षसाः रक्तमूर्धजा

स्कं॰पु॰२ तथाभीमाननिकराः कृष्णवर्णामहारथाः यक्षास्तत्रव्यदृश्यंत माणिभद्रादिकोटिशः ताम्रोलोक
ध्वजाप्रायाद्रुःप्रखमुखालायुधा गुह्यकास्तत्रराजंते महावेगपुरःसराः तथैवश्वेतवसनाः सि
५८ तपदृपताकिनः मत्तेभवाहनप्रायाः किंनरास्तस्तुराहवे मुक्ताजालपरिस्कारो हंसो हारसमप्र
भः केतुर्जलाधिनाथस्य सौम्यरूपोव्यराजत पंचरागमहालविदं कोधनदस्यच ध्वजः समुच्छ्रि
तोभाति यातुकाबद्दबांबरं कार्ष्ण्यलोभमयोध्वाक्षोयमस्याभून्महाध्वजः राक्षसेन्द्रस्यवदनं प्रेत
स्यध्वजआबभौ हेमसिंहध्वजोदेवोऽयंद्राकविमितद्युतिं कुंभेनचित्रवर्णेनकेतुरश्विनयोरभूत्
मातंगोहेमरचितश्चित्ररत्नपरिस्कृत ध्वजः शतक्रतोसातसितचामरसंस्थितः अन्येषांचध्व
जास्तत्रनानारूपाबभूरणे सनागयक्षगंधर्वमहोरगनिशाचराः सेनासीदेवराजस्यदुर्जयाप्र
सदृश्यते कोदयस्तास्त्रयस्त्रिंशनानादेवनिकायिनां हिमाचलाभसीतवर्णचामरे सुवर्णप
द्मामलसुंदरस्तजे कृताभिरामोद्गलकुंकुमांकुरेकपोललीलालिविमुक्तरावश्रितस्तथैरावण ५८
नामकुंरेमहाबलश्चित्रविरोषितांबरः विषाणवल्गांगवितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमंड

सहस्रदिग्वंदिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेन्द्रोभत पाकशासन इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखं
डेषोडशोध्यायः १६ श्रीनारदउ॰ ततस्तयोसमायोगःसेनयोरुभयोरभूत् युगांतसमनु
प्राप्तेयथाक्षुब्धसमुद्रयोः सुरासुराणांसंमर्दे तस्मिन्परमदारुणे कुमलं सुमहक्रांतं सेनयोरुभ
योरपि गर्जतां देवदैत्यानांशंखभेरीरवेणच तुर्याणांचैवनिर्घोषैर्मातंगानांचबृंहितैः हेषतांह
यवृन्दानां रथनेमिस्वनेनच घोषेणचैवतूर्याणां युगांत इवचाभवत् रेणाभिपरितांगास्तत्क्षणजीवित
चेतसः समसज्जंततेन्योन्यमक्रमेणातिलोपितः रथारथैःसमायुक्ता गजाश्चापिमहागजैः पतयःप
तिभिश्चैवहयाश्चापिमहाहये ततःप्रासाशनिगदाभिंडमालपरस्वधैः शक्तिभिःपट्टिशैःशूलैर्मु
द्गरैःकणयैर्गुडैः चक्रैश्चशतघ्निभिश्चैवतोमरैरंकुशैरपि कर्णिनालीकनाराचवत्सदंतार्धचंद्र
कैः भल्लैर्वैतपसश्चैशुकतुंडैश्चनिर्मलैः कृषिभिश्चाद्भुताकारैर्गगनंसमपद्यत संप्रच्छाद्यदिशः
सर्वास्तमोमयमिवाभवत् प्राज्ञायंतनतेन्यान्यंतस्मिंस्तमसिसत्कुले अदृश्यभूतास्तमसिनकृतं
तपसस्परं ततोभुजैर्ध्वजैश्छत्रैःशिरोभिश्चसकुंडलैः गजैस्तुरंगैःपादातैःपतद्भिःपतितैरपि आका

स्कं॰पु॰२ शाखिरसोप्यष्टैः पंकजैरिव भूःश्रिता भग्नदंता भिन्नकुंभाश्छिन्नशीर्षमहाकराः गजाः शैलनिभा येतु तुरं
६० गाश्च सहस्रशः तस्मिंस्तथाविधे युद्धे सेनानिर्ग्रसनोरिहा बाणवर्षेण महता देवसैन्यमकंपयत् ॥ ध
रण्यां रुधिरस्रवाः भग्नेषाश्च रथा पेतुर्भग्नाक्षाः शकलीकृताः पतयः कोटिशः पेतुः ॥ ततो ग्रसनमालोक्य
यमः क्रोधविमूर्छितः ववर्ष शरवर्षेण विरोमदग्निवर्चसा स विद्धो बहुभिर्बाणैर्ग्रसनोतिपराक्रमः
कृतप्रतिकृताकांक्षी धनुरानम्य भैरवं शतैः पंचसहस्रैश्च लक्षैश्चैव व्यताडयत् ग्रसनेन विमुक्तानां श
राणां चाथ विचिंत्य च बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् कृतांतशरवृष्टीनां संततीं प्रतिसर्पती
प्राहिणोन्मुद्गरं दीप्तं ग्रसनस्य रथं प्रति स तं मुद्गरमायांतमुपत्सरथसत्तमात् जग्राह च महस्तेन लील
या ग्रसनोरिहा तेनैव मुद्गरेणाथ यमस्य महिषं रुषा ताडयामास वेगेन स पपात महीतले उत्सत्या
थ यमस्तस्मात् महिषान्निपतिष्यत प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढं स तु प्रासप्रहारेण मूर्छितो
न्यपतद्भुवि ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जंभो भीमपराक्रमः यमस्य पिंडमालेन प्रहारं चाकरोत् हृदि यमस्तेन प्र
हारेण सुश्राव रुधिरं मुखात् अतिगाढप्रहारार्तः कृतांतो मूर्छितोभवत् कृतांतमर्दितं दृष्ट्वा गदपाणिर्ध

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

नाधिपः वृतो यक्षायुतगणैर्जंभं प्रत्यधयोरुषा जंभोरुषातमायातं दानवानीकसंवृतः जग्राह वाक्यं
राज्ञस्तु यथास्निग्धेन भाषितं ग्रसनो लब्धसंज्ञोथ यमस्य प्राहिणोद्गदां मणिहेमपरिस्कारां गुर्वीं परिघ
मर्द्दिनीं तामापततिं संप्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः गदया प्रतिघातार्थं जगत् स्तलतभैरवं दंडमुमोचको
पेन ज्वालामालासमाकुलं स गदां वियति प्राप्य शरासाबुधराध्वतः संघट्टश्चाभवत्ताभ्यां लोलाभ्यामि
वद्रुःसहं ताभ्यां निःशेषनिर्ह्रादजडीकृतदिगंतरं जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागदशंकया क्षणाच्छरां
तनिर्ह्रादं ज्वलदुल्कसमाचितं निपेषणं तयोर्भीमं मभ्रद्गगनगोचरं निहत्याथ गदां दंडस्ततो ग्रसनमू
र्धनि पपात पौरुषं हत्वा यथा दैवं पुरार्जितं स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा दिशः पपात भूमौ निःसं
ज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेत
नं अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणांबरां स चापि चिंतयामास कृतप्रतिकृतक्रियां धिगस्तु पौरु
षं मह्यं प्रभोरग्रेसरः कथं मया श्रितानि सैन्यानि जितं मयि जितानि च असंभावितरूपो हि सज्जनानां मर
ते सुखं संभावितस्य शत्रूणां चित्तस्य नायं परोपि वा एवं संचिंत्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः मुद्गरं काल

दंडाभं गृहीत्वा गिरिसंनिभं ग्रसनो घोरसंकल्पः संदष्टोष्ठपुटच्छदः रथेन त्वरितो गत्वा दास
सां दांतकारेण समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्य मुद्गरं वेगेन महता रौद्रं विक्षेप यममूर्धनि

विलोक्य मुद्गरं दीप्तं यमः संभ्रांतलोचनः वंचयामास दुर्धर्षं मुद्गरं तं महाबलः तस्मिन्निपति
ते दूरं चंडानां भीमकर्मणां याम्यानां किंकराणां च अयुतं निःपिपेष ह ततस्तदयुतं दृष्ट्वा हरिः
किंकरवाहिनी दशार्बुदमिता क्रुद्धा ग्रसनायान्वधावत ग्रसनस्तु समालोक्य तां किंकरमयीं भ्र
मीं मेने यमसहस्राणि तादृग्रूपबलानि हि सा विगाह्य ग्रसनं सेना ववर्ष शरवृष्टिभिः कल्पांतघो
रसंकाशो बभूव समहारणाः केचिच्छूलैर्बिभिदुः केचित् बाणैरजिह्मगैः पिपिषुर्यगदाभिः के
चिन्मुद्गरवृष्टिभिः केचित्प्रासप्रहारैस्तु दारुणैस्ताडितः स च अपरे किंकरास्तस्य ललंबुर्बाहुमं
डले शिलाभिरपरे जघ्नुर्द्रुमैरन्ये महोच्छ्रयैः तस्यापरे च गात्रेषु दन्तानां श्वान्यपातयत अपरे मु
ष्टिभिः पृष्ठे किंकरास्ताडयंति च एवं चाभिद्रुतस्तैः स ग्रसनः क्रोधमूर्छितः उत्सृज्य गात्रं भूपृष्ठे ६३
निपिपेष सहस्रशः कांश्चिदुत्थाय जघ्ने सौ मुष्टिभिः किंकरान् रणे कांश्चित्पादप्रहारेण धावन्

न्यान चूर्णयत् क्षणेकेन सतानि स यमलोकाय भारत स च किंकरयुद्धेन वव्रधेग्निरिवैधसा तमा
लोक्य यमः श्रांतं श्रांतास्तांश्च हतांस्तु कान् आजगाम समुद्यम्य दंडं महिषवाहनः ग्रसनस्तु तमा
यांतमाजघ्ने गदयोरसि अचिंतयित्वा तत्कर्म ग्रसनस्यांतकोरिहा व्याघ्रान्दंडेन संजघ्ने स रथान्नप
तद्भुवि ततः क्षणेन चोत्थाय संचिंत्यात्मानमक्षतः वायुवेगेन सहसा यमरथं प्रति पदाति
स रथं तं च समारुह्य यमं यदा योजयामास बाहुभ्यामाकृष्य बलिनां वरः यमोपि शस्त्राण्युत्सृज्य
बाहुयुद्धे प्रवर्तते ग्रसनः कटिवस्त्रं तु यमं गृह्य बलोत्कटः भ्रामयामास वेगेन संभ्रमाविष्टचेत
सं विमोच्याथ यमः कृष्टात्के विविष्टभ्य चासुरं बाहुभ्यां भ्रामयामास सोथात्मानममोचयत् ततोज
घ्नतुरन्योन्यं मुष्टिभिर्निर्दयौ च तौ दैत्येंद्रस्यातिवीर्यत्वात्सश्रांततरो यमः स्कंधे निधाय दैत्यस्य
सुखं विश्रांतिमैच्छत तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रांतमुत्पाद्य तौजसा निपिपेष महीपृष्ठे विनिघ्नन्पा
र्ष्णिपाणिभिः ततो यमस्य वदनात्सुस्राव रुधिरं बहु निर्जीवमिति तं दृष्ट्वा ततः संत्यज्य दानवः
जयं प्राप्याहतं नादं मुक्त्वा संत्रास्य देवताः स्वकं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिवाचलः नोदनं तस्य

स्कं॰पु॰२ ग्रसनस्य संरब्धे महायुद्धेश्चादिति सर्वगात्राः गतेरूतांते यसुधां चनिःप्रभे चक्रं पिरिकांदिशिकाःसुरास्त
इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे सप्तदशोध्यायः १७ श्रीनारद उ॰ धनाधिपस्य जंभेन सायकैर्मम
६२ र्मभेदिभिः दिशोपरुध्याः कुबेरसैन्यं चाभ्यर्दितमभूत् तं दृष्ट्वा कर्म दैत्यस्य धनाध्यक्षः प्रतापवान् आकर्णा
कृष्टचापस्तु जंभबाणो महाबलं हृदि विव्याध बाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसां सप्रहस्य ततो वीरो बाणाना
मयुतत्रयं नियुतं च तथा कोटिमर्बुदं चाक्षिपत्क्षणात् तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा क्रुद्धोगृह्य महागदां धनाध्य
क्षः प्रचिक्षेप स्वंगेस्तु स्वपनं यथा मुक्तायां च गदायां वै नादोभूत्प्रलये यथा भूतानां बहुधारावो जज्ञिरे
खे महाभयाः वायुश्च सुमहान् जज्ञे रवमासीन्मेघसंकुले सहि वैश्रवणस्यास्त्रे त्रैलोक्याभ्यर्चिता गदा
आयांतीं तां समालोक्य ताड्डिसंघातदुर्दृशां दैत्यो गदाविघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह चक्राणि कणया
प्रासान्भुषुंढीः पट्टिशांस्तथा परिघान्मुशलान्वृक्षान् गिरींश्चातुलविक्रमः कदर्थीकृतशस्त्राणि ता
निसर्वाणि सा गदा कल्पांतभास्कराग्रुग्रस्य पतद्दैत्यवक्षसि स तया गाढभिन्नः सन्फेनं रुधिरं वम ६२.
न् पपात रथाज्जंभो वसुधां गतचेतनः जंभं निपतितं दृष्ट्वा कुजंभो घोरनिश्चयः धनाधिपस्य संक्रुद्धो

नादेनापूरयन्दिशः चक्रे बाणसमं जालं शकुंतस्येव पंजरं विच्छिद्य बाणजालं च मायाजालमिवोत्कटं
मुमोच बाणानपरांस्त्वस्य यक्षाधिपो बली विच्छेद लीलया तांश्च दैत्यक्रोधीव सद्वचः निःफलांस्तानतो दृष्ट्वा
बाणान्क्रुद्धो धनाधिपः शक्तिं जग्राह दुर्धर्षां ज्वलद्घंटां महास्वनां प्रेषिता सा तदा शक्तिर्दारयामास तं हृदि
यथाल्पबोधपुरुषं दुःखं संसारसंभवं अथास्य हृदयं भित्वा जगाम धरणीतलं निमेषात्सोभिसंस्तभ्य
दानवो दारुणाकृतिः जग्राह पट्टिशं दैत्यो गिरिणामपि भेदनं स तेन पट्टिशेनाजौ धनदस्य स्तथांतरं
वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्माक्षरविसर्पिणा निर्बिभेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा तेन पट्टिशघाते
न धनेशः परिमूर्छितः निषसाद रथोपस्थे दुर्वाच्यासु जनो यथा तथा गतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं वैर्मतं यथा रा
क्षसो निर्ऋतीर्देवो निशाचरबलानुगः अभिदुद्राव वेगेन कुजंभं भीमविक्रमं अथ दृष्ट्वातिदुर्धर्ष कुजं
भं भीमविक्रमं नोदयामास दैत्यान्सः राक्षसेन्द्ररथं प्रति स दृष्ट्वा नोदितां सेनां प्रबलां स्तांस्तु भीषणां
रथादाप्लुत्य वेगेन निर्ऋती राक्षसेश्वरः खड्गेन तीक्ष्णधारेण चर्मपाणिरधावत प्रविश्य दानवानीकं
जगः पद्मसरो यथा लोडयामास बहुधा विनिघ्नन्स सहस्रशः चिच्छेद कांश्चिच्छत्रशो बिभेदन्यान्वरासि

स्कं·पु·२ ना संदृष्टो समुरैः पृथ्वीं दैत्यानां सोभ्यपद्यत । ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वां चमूं तदा मु
क्ताधनपतिं दैत्यः कुजंभो निर्ऋतं ययौ लब्धसंज्ञस्तु जंभोपि धनाध्यक्षस्तु गोत्रिवग्राहं स जग्राह ब
६३ ध्वा पाशैः सहस्रधा मूर्तिमंति च रत्नानि पद्मादींश्च निधींस्तथा वाहनानि च दिव्यानि विमानानि
च सर्वशः धनेशो लब्धसंज्ञस्तु तामवस्थां विलोक्य सः निःश्वसन् दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्रविलो
चनः ध्यात्वास्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं संधाय कार्मुके मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारुणं प्रथ
मं कार्मुकं तस्य वन्हिज्वालमदृश्यत निश्चेरुर्विस्फुलिंगानां कोट्यो धनुषस्तथा ततो ज्वाला
कुलं व्योम चाक्रेशास्त्रसमंततः तदस्त्रं सहसा दृष्ट्वा जंभो भीमपराक्रमः संवर्तमुमुचे तेन संशांतं
गारुडं तथा ततस्तं दानवो दृष्ट्वा कुबेरं रोषविह्वलः अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदानदन् अ
थाभिमुखमायांतं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः बभूव संभ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ततः पलायन ६३
स्तस्य मुकुटो रत्नमंडितः पपात भूतले दीप्तो रविबिंबमिवांबरात् यक्षाणामभिजातानां भग्नं
यं प्रहेतरणात् मर्तुं संग्रामशिरसि युक्तेनो भूषणाग्रतः इति व्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाण

यः युयुत्सवस्तथा यक्षा मुकुटं परिवार्य तं अभिमानधना वीरा धनदस्य पदानुगाः तानमर्षाच्च सं
प्रेक्ष्य दानवश्चंडपौरुषः मुषंढीं भीषणाकारां गृहीत्वा शैलगौरवां रक्षिणां मुकुटस्यार्थं निःपिपे
ष निशाचरान् तान प्रथ्याशु नियुतं मुकुटं स्वके रथे समारोप्यामरारिपुर्जित्वा धनदमाहवे ध
नानि च निधीन् गृह्य स्वसैन्येन समावृतः नादेन महता देवान्द्रावयामास सर्वशः धनदोपि धनं स
र्वं गृहीतं मुक्तमूर्धजः पदातिरेकः संतत्रस्तः प्राप्य वंदीनवत्स्थितः कुजंभेनाथ संसक्तो रजनीच
रनंदनः मायाममोघामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः मोहयामास दैत्येंद्रं जगत्कृत्वा तमोमयं
ततो विफलनेत्रा पि दानवानां बलानि च नैशांकुशं अलिकुं तत्र पदादपि पदं तदा ततो नानास्त्र
वर्षेण दानवानां महाचमूः जघान निर्ऋतिर्देवस्तमसा संवृतां भृशं हन्यमानेषु दैत्येषु कुजंभ
मूढचेतसि सहिषो दानवेंद्रस्तु कल्पांतांभोदसंनिभः अस्त्रं चकार सावित्रं मुक्तासंघातमंडि
तं विजृंभत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि प्रणशमागमत्तीव्रं तमो घोरमनंतरं ततो विस्फुलिंगां
कतमःशुद्धं व्यजायत प्रोत्फुल्लारुणपापद्माघं शारदीवामलं सरः ततस्तस्मिन्सशांते दैत्येंद्राः प्राप्तुच

स्कं॰पु॰२ क्षुषश्चक्रुः क्रूरेणतमसादेवानिकंमहाद्भुतं अष्टादायधनुर्घोरमिषुंचाशीविषोपमं कुजंभोधाव
तक्षिप्रंरक्षोदेवबलंप्रति राक्षसेंद्रस्तथायांतंदृष्ट्वातस्यपदानुगः विव्याधनिशितैर्बाणैःकालाग्निसमस्वनैः
६४ नादानतश्चसंधानंनमोक्षोनास्यलक्ष्यते विच्छेदश्चैःशरश्रोतैस्तान्शरानतिलाघवान् ध्वजंशरेणतीक्ष्णे
नच्चकर्तामरद्विषः सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपाहरत् कालकल्पेनबाणेनतंचवक्षस्यताडयत् सु
तुतेनप्रहारेणचकंपेपीडितोभृशं देवेंद्रोराक्षसेंद्रेणक्षितिकंपेनगोयथा समुहूर्तात्समाश्वास्यमत्वा
तंदुर्जयंरणे यद्यातिरासाद्यरथंरथोवामकरेणच केशेषुनिर्ऋतंगृह्य जानुनाक्रम्यचास्थितः ततःख
ड्गेनचशरश्छेतुमैच्छदमर्षणः ततःकलकलोजज्ञेदेवानांसुमहांस्तदा कुजंभस्यवशंप्राप्तंदृष्ट्वानिर्ऋ
तिमाहवे एतस्मिन्नंतरेदेवोवरुणःपाशभृद्द्रुतः पाशेनदानवेंद्रस्यबबंधाशुभुजद्वयं ततोबद्धभुजं
देवंविफलीकृतपौरुषं ताडयामासगदयादयामुक्तस्यपाशभृत् सतुतेनप्रहारेणक्षश्रोतोभिःक्षत
दृःश्रवन् दधारकालमेघस्यरूपंविद्युल्लताभृतः तदवस्थागतंदृष्ट्वाकुजंभंमहिषासुरः व्यावृत्तवदना ६४
रावोभाकुमेष्टत्सुराबुभौ निर्ऋतिंवरुणंचैवतीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः ताबभिप्रायमालोक्यतस्यदूतस्यदूषि

तं सत्कारथावुभौभीतौपदातीप्रद्रुतौहतं जग्मतुर्महिषाद्भीतौशरणंपाकशासनं क्रुद्धोथमहिषोदेवो
वरुणंसमुपाद्रवत् तमंतकमुखासान्नमालोक्यहिमदीधितिः चक्रेशास्त्राविसृष्टंहिहिमसंघातमुल्बणं
वायव्यंचास्त्रमतुलंचद्रश्चक्रेद्वितीयकं वायुनातेनचंडेनसंशुष्केणहिमेनच व्यथितादानवाःसर्वेशीत
च्छादितपौरुषाः नैशकुश्चलितुंतेनानास्त्राण्यादातुमेवच महाहिमनिपातेनशास्त्रैश्चद्रप्रणोदितैः गा
त्राण्यसुरसैन्यानामदह्यंतसमंततः महिषोनिप्रयत्नश्चशीतेनाकंपिताननः अंसमालिंगपाणिभ्यामुप
विष्टोह्यधोमुखः सर्वेतेनिःप्रतीकारादैत्याश्चंद्रसमाजिताः रणेच्छांदूरतस्त्यक्त्वातस्थुर्जीवितार्थिनः त
त्राब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्क्रोधविदीपितः भोभोःशृंगारिणःक्रूराःसर्वेशास्त्रास्त्रपारगाः एकैकोपिजगत्कृ
त्स्नंशक्तस्तुलयितुंभुजैः एकैकोपिदमोग्रस्तुजगत्सर्वंचराचरं एकैकस्यापिपर्याप्तनसर्वेपिदिवौकसः किंश्च
स्तनयाश्चैवसमरेपरिनिर्जिताः नयुक्तमेतत्शूरणांविशेषाद्देवसजन्मनां राज्ञश्चतारकस्यापिदर्शयिष्य
थकिंमुखं विरतानांरणाचासौक्रुद्धःप्राणान्हरिष्यति इतितप्रोच्यमानापिनोचुःकिंचिन्महासुराः शीतेनन
ष्टश्रुतयोभ्रष्टवाक्याटनास्तथा मूकास्तथाभवन्दैत्यामृतकल्पामहारणे तान्दृष्ट्वानष्टचेतस्कान्दैत्यान्शीतेनपी

स्कं॰पु॰२ जितान् मत्वा कालक्षयं कार्यं कालनेमिर्महासुरः आश्रित्य मानवीं मायां विततस्थ महावपुः पूरयामा
सगगनं दिशो विदिशश्चैव च निर्ममे दानवेंद्रोसौ शरीरेभास्करायुतं दिशश्च विदिशश्चैव पूरयामास
६५ पावकैः ततो हालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् तनव्हलासमूहेन हिमांशुरमद्भुतं ततः क्रमेण
विभ्रष्टंशातदुर्दिनमाबभौ तद्बलं दानवेंद्राणां मायया कालनेमिनः तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवा
करः उवाचारुणमत्यर्थं कोपरक्तांतलोचनः दिवाकरउ॰ त्वयारुणरथं शीघ्रं कालनेमिरथोयतः वि
मर्दे तत्र विषमे भविताभूतसंक्षयः असौ जितः शत्रौ कोथवयं यद्बलमाश्रितः इत्युक्तश्चोदयामा
सरथं गरुड्पूर्वजः रथस्थितापितेरश्वैः सितचामरधारिभिः जगदीपोथभगवान् तयाहवितंधनुः
शरौद्यौ वैपांडुपुत्र क्षिप्रमाशीविततधुती शंबरास्त्रेण संधाय बाणमेकं ससर्जह द्वितीयं चेंद्रजालेन यो
जितं प्रमुमोचह शंबरास्त्र क्षणाच्चक्रे तेषां रूपविपर्ययं देवानां दानवरूपं दानवानां च दैविकं म
त्वासुरान्स्वकानेव जघ्नेघोरास्त्रलाघवात् कालनेमिनिरुषाविष्टः कृतांतइव संक्षये काश्चितखड्गेन ६५
तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृष्टिभिः कांश्चितगदाभिर्घोराभिः कांश्चित घोरैः परस्वधैः शिरांसि केषांचिदपा

तयद्रथाद्भुजांस्तथा सारथींश्चाप्य वेषान् कांश्चित्सिषाथ रथस्य वेगा कांश्चित्तथाभ्युद्भुतमुष्टिपातैः
इतिश्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे अष्टादशोध्यायः १८ श्रीरेनोदउ॰ कालनेमिरुषाविष्टस्तेषां
रूपनुबुद्धवान् ततोनिर्मिंचदेत्येंद्रं मत्वा देवं महाजवः केशेषु गृह्यतं वीरं चकर्ष च ननादच ततो
निमिरुवाचदं कालनेमि महाबलं अहंनिमिकालनेमेसूत मत्वा वधस्वमा भवतो मोहितेनाजौ दे
वान्मत्वासुराः स्वकाः सुरैः सुदुर्जयाः कोद्यौनिहतादशाविद्धितत् सर्वास्त्रवारणं मुंच ब्रह्ममस्त्रमरा
न्वितः सतेन बोधितो दैत्यो मुक्त्वासैतंभ्रमाकुलं चाप्यं ब्रह्मास्त्रविहितंमुमोचत्वरयान्वितः ब्रह्मास्त्रे
संप्रशांतेस्मिन् ततः स्वसुमहाद्भुतं देवानां चाभवत्सैन्यं सर्वमेव भयाकुलं शंबरास्त्रं ततः शांतं ब्रा
त्यप्रतिहतं तदा तस्मिन्प्रतिहते तस्य स्त्रसंक्षुब्धो भास्करः प्रभुः महेंद्रजालमास्थाय चक्रे स्वां भीषणां
तनुं विस्फुलत्करसंपातसमाक्रांतजगत्त्रयः ततापदानवानीकं गलन्मज्जाहिरशोणितं चक्रुर्विद्रा
नचेंद्राणां चकारांधानिरप्रभुः गजानामजलन्मेदः पेश्वश्चापिरथाद्भुविः तुरंगमाश्च संतश्च धर्मा
र्थो रथिनोपिच इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयंतस्तृषातुराः गिरिद्रोणिश्च पादांश्च गिरीणां गहनानि च

स्कं॰पु॰२ तेषां प्रार्थयतां शीघ्रमन्योन्यं च विसर्पिणां दावाग्निरज्वलत्तीव्रो घोरार्चिर्दग्धपादपः तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तो
यं कल्लोलमालिनं पुरस्थितमतिप्राप्तुं नराकुरूपसादितुं अप्राप्य सलिलं भूमावभ्यासे द्रुतमेव ते तत्र त
६५ त्र्य दृश्यंत मत्तो दैत्येश्वरा भुवि रथा गजाश्च पतितास्तुरंगाश्च श्रमान्विताः स्थिता वमंतो धावंतो गलद्रु
तवसास्त्रजः दानवानां कोटिकोटिविदृश्यंत मृतानि च एवं क्षये दानवानां तस्मिन्महति वर्तति प्रकोपा
द्भुतताम्राक्षः कालनेमी रुषातुरः बभूव कालमेघाभः स्फुरद्भीशतह्रदः गंभीरास्फोटनिर्ह्रादो जगद्धृ
दयकंपनः प्रच्छाद्य गगनं सूर्यप्रभां संवीव्यनाशयत् ववर्ष शीतं च जलं दानवेंद्रबलं प्रति दैत्यास्तां वृष्टि
मासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् बीजांकुरा इव म्लानाः पुष्पवृष्टिधरातले ततः स मेघरूपी तु कालनेमिर्महा
सुरः शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु दुर्जयां तया वृष्ट्यापीड्यमाना दैत्यैरनेश्च देवताः गतं क्वापि न पश्यंति
गावः शीतार्दिता इव परस्परं बलीयंत गजेषु तुरगेषु च रथेषु च भयत्रस्तास्तत्र तत्र विलिल्यिरे एवं ते
क्षीयमानाश्च निहिताः कालनेमिना दृश्यंते पपिता देवाः शस्त्रभिन्ना गसंधयः विभिन्नाभिन्नमूर्धानस्त
था भिन्नोरुजानवः विपर्यस्तध्वजा गा निपतितं ध्वजशक्तिभिः तुरंगाणां सहस्राणि गजनामयुतानि च र

क्तेनं तेषां घोरेण दुस्तरा चाभवन्मही एवमाजौ महादैत्यः कालनेमिर्महासुरः जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गंध
र्वाणां दशायुतं यक्षाणां पंचलक्षाणि किंनराणां तथैव च जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः
इतरेषां न संख्यास्ति सुरजातिनिकायिनां जघ्ने शकोटिशः क्रुद्धः कालनेमिर्दालकटः एवं प्रतिभये भीते
तदामरमहत्कये संक्रुद्धावश्विनौ वीरौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ जघ्नतुस्तं रणे दैत्यमेकैकं षष्टिभिः शरैः
निर्भिद्य तं महादैत्यं संपुंखाविविशुर्महीं ताभ्यां बाणप्रहारेण स्तु किंचित्सो वाप्तं च ततः जग्राह चक्रं लक्षा
रं तेलधौतं रणेधिकं तेन चक्रे पासौश्विभ्यां चिच्छेद रथकूबरं जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमा
न् ववर्ष भीमजोम्भीसंछाद्याकाशगोचरं तावप्यस्त्रैस्ततः सर्वांश्छिदतुर्दैत्यसायकान् तेन कर्म तयोर्दृ
ष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् जग्राह मुद्गरं भीमं कालदंडविभीषणं स तमुद्भ्राम्य वेगेन चिक्षेपास्य रथं प्रति
तं मुद्गरमायांतं मालोक्यांबरगोचरे मुक्त्वा रथावुभौ वेगादप्लुतौ लक्ष्माश्विनौ तौ रथौ स तु निःपीष्य मुद्ग
रो बल संनिभः दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः तस्य कर्माथ तद्दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ य
ज्ञास्त्रं च प्रकुर्वाणौ दानवेंद्रमयुध्यतां घोरवज्रप्रहारैस्तु दानवः सपरिक्षतः रथाध्वजो धनुश्चैव छत्रं च

स्कं॰पु॰२ कवचं तथा क्षणेन शतधा भूतं सर्वसैन्यस्य पश्यतः तद्दृष्ट्वा दुःकरं कर्म सोश्विभ्यां भीमविक्रमः
नारायणास्त्रं भगवान् मुमोच रणमूर्धनि ततः शशामवत्तास्त्रं कालनेमिस्ततो रुषा जीवग्राहेय
६७ हयितुमश्विनौ प्रचक्रमे तावभिप्रायमालक्ष्य संत्यज्य समरांगणं पदातीवेपमानांगौ प्रद्रुतौ वा
सवोयतः तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्नदन्मुहुः प्राप्येंद्रस्य बलं क्रूरो दैत्यानिकपदानुगः स काल
इव कल्पांते यदा वासवमाद्रुतः तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विविधुर्विक्लवानि तु हाहारवप्रकुर्वाणास्तदा
देवाश्च मेनिरे पराजयं महेंद्रस्य सर्वलोकक्षयावहं चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तला
न् गजगर्जगलदादिक्षु संभूतश्च महारवः तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा देवाः संद्राभयावहाः मनसा
शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिं नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च जगद्धिताय कृष्णाय गो
विंदाय नमो नमः स नो रक्षतु गोविंदो भयार्तास्ते जगुः सुराः सुराणां चिंतितं ज्ञात्वा भगवान् गरु
डध्वजः विबुध्येव च पर्यंकात् योगनिद्रां विहायसः लक्ष्मकरयुगप्रसं लालितांह्रिसरोरुहः ६७
शासदांबरनिराबुकांतिदेहच्छविप्रभुः कौस्तुभोभासि हृदयाः कांतकेयूरभास्करः विमृश्य सुर

सक्षोभं वैनतेयमथाह्वयन् आहूते वांछिते तस्मिन् गरुडः दुःखितेभृशं दिव्यनानास्त्रतीक्ष्णार्चि
रारुह्यागात्सुराहवं तत्रापश्यत देवेंद्रं भयभीतमभीहृतं दानवेंद्रैर्नवांभोदसच्छायैः सर्वतो लक
टैः यथाहि पुरुषां घोरैरभाग्यैरर्थशालिभिः तत्राणायाब्जदृक्छुस्तूयमानो मुहुः सुरैः अभाग्य
भ्यः परित्राणं सुकृतं निर्मलं यथा अथापश्यत दैत्येंद्रो व्ययतिद्युतिमंडलं स्फुरंतमलयाद्दी
घ्रं कांतं सूर्यशतं यथा प्रभावं ज्ञातुमिच्छंतो दानवास्तस्य तेजसः गरुडं तमथापश्यन् कल्पांता
नलभैरवं तत्रस्थितं चतुर्बाहुं हरिं चानुपमद्युतिं तमालोक्या सुरेंद्रास्तु हर्षसंपूर्णमानसाः
अयं स देवसर्वेषां शरण्यं केशवो हि हा अस्मिन्जिते जिताः सर्वे देवता नात्र संशयः एनमाश्रित्य
लोकेशा यज्ञभाजभुजोमराः इत्युक्त्वा ते समागम्य सर्व एव ततस्ततः तं जघ्नुर्विविधैः शास्त्रैः प
रिवार्य समंततः कालनेमिप्रभृतयो दशदैत्यमहारथाः षष्ठ्या विव्याध बाणानां मंथनो शीति
भिः शरैः जंभकश्चैव सप्तत्या शुंभो दशभिरेव च शेषा दैत्येश्वराः सर्वे विष्णुमेकैकशः शरैः दश
भिर्दशभिर्यत्ता जघ्नुः सगरुडं रणे तेषामसह्यतत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः एकैकं दानवं जघ्ने

स्कं॰पु॰२ द्भिः षड्भिरजिह्मगैः आकर्णकृष्टैर्भल्लैश्च कालनेमिस्त्रिभिः शरैः विष्णुं विव्याध हृदये रोषाद्रक्तविलोचनः त
स्याशोभंत ते बाणा हृदये तप्तकांचनाः मयूखा इव सदीप्ताः कौस्तुभस्य स्फुरत्त्विषः तैर्बाणैः किंचिदायस्तो ह
६८ रिर्जग्राह मुद्गरं स तमुद्यम्य वेगेन दानवाय मुमोच वै दानवेंद्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शरैः शरैः चिच्छेद ल
सः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवं ततो विष्णुः प्रकुपितः प्रासं जग्राह भैरवं तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास वेग
तः क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः शक्तिं जग्राह तीक्ष्णाग्रां हेमघंटाट्टहासिनीं तया वामं भुजं
विष्णोर्बिभेद दितिनंदनः भिन्नं शक्त्या भुजं तस्य श्रुतशोणितमाबभौ नीलबलाहके विद्युद्विद्योतती यथा
मुहुः ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदिनः दैत्यस्य हृदयं ष
ड्भिर्विव्याधास्त्रं शरैस्त्रिभिः चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन पत्रिणा द्वाभ्यां धनुर्ज्यां धनुषि भुजं चैकेन पत्रि
णा स विद्धो हृदये गाढं दोषैर्मदो यथा नरः श्रुतरक्तारुणांगांशुः पीडया चलितमानसः चकंपे मारुतेनेव यो
द्धितः किंशुकद्रुमः ततः कंपितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिवधं प्रति सप ६८
पात शिरस्युग्रा सहसा कालनेमिनः संचूर्णितोत्तमांगस्तु निःपृष्ठमुकुटोऽसुरः श्रुतरक्तौघरंध्रस्य श्रुत

धातुरिवाचलः पपात स्वरथे भग्नो विसंज्ञः शिष्टजीवितः पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याच्युतोऽरिहा स्मि
तपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः गच्छासुर विमुक्तोऽसि सांप्रतं जीघनिर्वृतः ततः स्वल्पेन कालेन अहमे
वांतवांतकः एवं च त्वस्य निशाम्य विष्णोः सर्वेश्वरस्याथ रथं निमेषात् निनाय दूरं किल कालनेमिनो भि
तस्तदा सारथिर्लोकनाथात् इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नवदशोऽध्यायः १९ श्रीनारद उ॰
तं दृष्ट्वा दानवाः सर्वे क्रुद्धाः स्वैः स्वैर्बलैर्वृताः सरघा इव माक्षीकं रुरुधुः सर्वतस्ततः पर्वताभे गजे भीमे म
दश्राविणि दुर्दमे सितचित्रपताकेतु प्रभिन्नकरटामुदेव स्वर्णवर्माचिते यद्वन्नगे दावाग्निसंवृते आ
रुह्य जंभो निमिर्दैत्यो हरिं प्रत्युद्ययौ बली तस्यासन्दानवाः सैन्द्रा गजस्य परिरक्षिणः सप्तविंशतिकोट्यश्च
किरीटकवचोज्ज्वलाः अश्वमारुह्य शंभोऽभ्यगमन्मथनो हरिमाद्रवत् पंचयोजनप्रग्रीवं उष्ट्रमास्थाय मर्कटः शुं
भो मेषं समारुह्य अजद्वादशयोजनं अपरे दानवेंद्राश्च यत्रा नानास्त्रपाणयः आजग्मुः समरे क्रुद्धा विष्णु
मक्लिष्टकारिणं परिघेण निमिर्दैत्यो मथनो मुद्गरेण च शुंभः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन ग्रसनस्तथा चक्रेण
महिषः क्रुद्धो जंभः शक्त्या महारणे जघ्नुर्नारायणं रोषाद्विशेषैर्मर्मभेदिभिः तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि विविशुः

स्कं·पु·२ पुरुषोत्तमं उपदेशाद्गुरोर्यद्वत्सच्छिष्यं बद्धधीरिताः ततः क्रुद्धो हरिं गृह्य धनुर्बाणांश्च पुष्कलान् म
६९ मर्द दैत्यसैन्यं तद्वन्मधर्मवचो यथा निमिं विव्याध विंशत्या बाणैरनलवर्चसैः मथनं दशभिश्चै
व शुंभं पंचभिरेव च शतेन महिषं क्रुद्धो विव्याधारिसिमाधवः जंभं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकै
कशोष्टभिः तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा दानवाः क्रोधमूर्छिताः चक्रुर्गाढतरं य त्नमावृण्वानां हरिं शरैः
चिच्छेदाच धनुर्ज्यां च निमिर्भल्लेन दानवः हस्ताच्चापं च संरंभाच्छिद महिषासुरः पीडया
मास गारुडं जंभो बाणायुतैस्त्रिभिः भुजावस्य च विव्याध शुंभो बाणायुतेन वै ततो विस्मितचि
त्तस्तु गदां जग्राह माधवः तां प्राहिणोच्च वेगेन मथनाय महाहवे तामप्राप्तां निमिर्बाणैर्मुशला
भैः सहस्रशः आहत्य पातयामास विनदन् कालमेघवत् ततोंतरिक्षे हाहेति भूतानां जज्ञिरे क
था नैतदस्ति बलं व्यक्तं पन्नशौर्य तसात दा तां हरिपतितं दृष्ट्वा अस्थाने प्रार्थनामिव जग्राह मुद्ग
रं दिव्यरत्नपरिष्कृतं तं मुमोचातिवेगेन निमिमुद्दिश्य दानवं तमायांतं व्ययसेवत्रयं दैसाद्यवा ६९
रयन् गदया जंभदैत्यस्तु ग्रसनः पट्टिशेन तु शक्त्या च महिषो दैत्यो विनदंतो महारवं निराकृतं

तमालोक्य दुर्जनैः सुजनं यथा जग्राह शक्तिं सुग्रीवां शतघंटां महास्वनां जंभाय तां समुद्दिश्य
प्राहिणोद्भीषणां रणे तमायांतीमथालोक्य जंभोन्यस्य रथे धनुः आप्लुत्य लीलया गृह्णन् कामि
नीं कामुको यथा तथैव गरुडं मूर्ध्नि जघ्ने स प्रहसन्बली ततो भूयो रथं प्राप्य धनुर्गृह्याभ्ययोज
यत् विस्मिताश्चाभवन्युद्धे गरुडः शक्तिपीडितः ततः प्रहस्य तं विष्णुः साधु साध्विति भारत करस्प
र्शमकृतवान् विनोदयन् तात्मजं समाश्वास्य च तां वग्भिः शक्तिं दृष्ट्वा च निःफलं कुभार्यस्य यथा
पुंसः सर्वं स्याच्छिति तं यथा दृढसारसहां मौर्वीमन्यां संयोजयत्ततः कृत्वा च तलनिर्घोषं रौद्रमस्त्रं
मुमोच सः ततोस्त्रतेजसा सर्वमाकाशं नैव दृश्यते भूमिर्दिशश्च विदिशो बाणजालमया बभुः
दृष्ट्वा तदस्त्रमहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोसुरः ब्राह्ममस्त्रं चकाराशु सर्वास्त्रविनिवारणं तेन तत्प्रशांतं ये
तं रौद्रास्त्रं लोकमीश्वरं अस्त्रपतिहते तस्मिन्विष्णुर्दानवसूदन कालदंडास्त्रमकरोत्सर्वलोकभ
यंकरं संधीयमाने तस्मिंस्तु मारुतः परुषो ववौ चकंपे च मही देवी भिन्नांश्चाबुधयो भवन्
तमस्त्रमुद्यं दृष्ट्वा तु दानवा युद्धदुर्मदाः चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नारूतो पाणि संयुगे नारायणास्त्र

स्कं॰पु॰२ ग्रसनस्तु चक्रे लाघ्रं भिमिश्चास्त्रवरं मुमोच एषीकमस्त्रं चचकार जंभो युधस्य दंडास्त्रनिवारणाय
७० यावच्च संधानवशं प्रयाति नारायणादीनि निवारणाय तावत्क्षणेनैव जघान कोटिं दैत्येश्वराणां किल
कालदंडं अनंतरं त्वां तभयं तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेन च कालदंडं शांतं तमालोक्य हरिस्त्वमस्त्रं कोपेन का
लेन लतुल्यमूर्तेः जग्राह चक्रं तपनायुताभमुग्रारमात्मानमिवद्वितीयं चिक्षेप सेनापतये ललंतं चतु
र्भुजः संयति संप्रमृज्य तदापतच्चक्रमथो विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवरः स्ववीर्यात् नाशक्नुवन् वारयितुं
प्रचंडं दैवं यथा पूर्वमिवोपपन्नं तदप्रतर्क्यं न च येहति जप्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कंठे तद्रक्तधारारुण
घोरनाभिजगाम भूयोपि करं मुरारेः चक्राहतः संयति दानवश्च पपात भूमौ प्रममार चापि दैत्याश्च त्राषा
त्भशन्नोकमापुः क्रोधं च केचित्तिपिपुर्भुजांश्च ततो विनिहते दैत्ये ग्रसने बलनायके निर्मर्यादमयुध्यंत
हरिणा सह दानवाः पट्टिशैर्मुसलैः प्रासैर्गदाभिः कणयैरपि तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रशक्तिभिरेव
च तदस्त्रजालं तैर्मुक्तं लब्धालक्ष्यो जनार्दनः ततस्तं सहसा भूत्वा न्यपतन् केशवोपरि गरुडं जगृहुः केचि ७०
त्पादयोः शतशोऽसुराः ललंबिरे च पक्षिभ्यां मुखे चान्ये ललंबिरे केशकस्यापि धनुषि भुजयोः शीर्ष एव च

ललंबिरे महादैत्या निनदंतो मुहुर्मुहुः तदद्भुतं महत् दृष्ट्वा सिद्धचारणवार्तिकाः हाहेति मुमुचुर्नादमं
बरे चास्तुवन् हरिं ततो हरिर्विनिर्धूय पातयामास तान्भुवि ततः प्रयुद्धपुरुषो दोषान्संसारसाभवान्
विकोशं च ततः कृत्वा नंदकं खड्गमुत्तमं चर्म चाप्यमलं विष्णुः पदातिस्तान धावत ततो मान्हर्तमात्रेण पश्चा
न्निदशाकेशवः चकर्त मात्रैर्बहुभिर्विचरं दैत्यसत्तमान् ततो निमिप्रभृतयो विनघासुरसत्तमाः अ
धावंत महेष्वासाः केशवं पादचारिणं गरुत्मांश्चाभ्ययात्तूर्णं प्रारुरोह च तं हरिः उवाच च गरुत्मंतं तस्मिं
श्च तुमले रणे अश्रांतो यदि ताक्ष्यासि प्रथनं प्रति तद्व्रज श्रांतश्चेत्त्वं मुहूर्तं त्वं रणादपसृतो भव उवा
च श्रामास्ति लोके शाकिंचित्तस्मरत त्वमें यन्मे सुतान्वा हनले कल्पयामास तारकः इति ब्रुवन् र
णे दैत्यं मथनं प्रति सोगमात् दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वा शंखचक्रगदाधरं जघान भिंडिमालेन शीतधा
रेण वक्षसि तत्प्रहारमचिंत्यैव विष्णुस्तस्मिन्महाहवे जघान पंचभिर्बाणैर्गोशींद्रस्यापि भेदकैः अकर्ण
कृष्टैस्त्वाभिशुनार्यैश्च स्तनांतरे विचेस्तनो मुहूर्तात्स संस्तंभ्य मथनः पुनः गृहीत्वा परिघं भ्रिं जनार्द
नमताडयत् विष्णुस्तेन प्रहारेण किंचिदाघूर्णितोऽभवत् ततः कोपविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः तया

स्कं॰पु॰२ संताडयामास मथनं हृदये दृढं सपपात तथा ते भूमौ चूर्णितांगो ममार च तस्मिंनिपति
ते भूमौ प्रथने माथिते भृशं अवसादं युयुर्दैत्याः कर्म एकाकिनायपुः ततस्तेषु विषण्णेषु दानवे
७३ ष्वतिमानिषु चुकोपरक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः प्रत्युद्यहरिरोद्रः स्वस्वबाहुबलमाश्रितः
तिक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिमर्दयत् शक्त्या च गरुडो वीरो हृदये भिहन दृढं ततो वियत्सव
दनं प्रहाचलगुहानिभं ग्रस्तुमैच्छद्दैत्यः सगरुत्मंतमच्युतं अथाच्युतोपि विज्ञाय दानवस्यचि
कीर्षितं वदनं पूरयामास दिव्यैरास्त्रैर्महाबलः सतैर्बाणैरभिहितो महिषोचलसन्निभः परिव
र्तितकायार्धे पपात च मुमोह च महिषं पतितं दृष्ट्वा जीवयित्वा पुनर्हरिः महिषं प्राह मत्तस्त्वं व
धं नार्हसि दानवं योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षात्कमलयोनिना उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्
महारणात् इत्युक्तो हरिणा तस्माद्देशादपगतोसुरः तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये महिषे शुभदानवः
संदष्टोष्ठपुटाटोपो भ्रुकुटीकुटिलाननः निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवं सज्जीकृ ७३
त्वा महाघोरान्मुमोच शतशः शरान् सविनयाधि दृढमुष्टिपातस्ततश्च विष्णुं गरुडं च दैत्यः

बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्रैरसंख्यैः प्रतिघातहीनैः विष्णुश्च दैत्येंद्रशरार्दितो भृशं
मुखंडिमादाय कृतां ततुल्यां तया मुखं ध्यास्यपि पषसंख्ये शुभस्य पुत्रं धरणीधराभं ततस्त्रि
भिः शुंभं भुजं द्विषघ्नास्तुतस्य शीर्षं दृढाभिश्चके तुं विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य बाणै
र्ज्वलनार्कवर्णैः सतैश्च विद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो विश्रुतशोणितार्त्तः सतस्य किंचित् च
लितस्य धैर्याद्दुर्वाच शंखांबुजशार्ङ्गपाणि योषित्सुवध्या शरणं विमुंच शुंभा शुंभस्त्वयतेरर
हाभिः मत्तोर्हसि लं नव थैवम् उततोथ यातः सचशुंभदानवः जंभोथतद्विष्णुसुखानि शा
म्यगगर्जचोच्चैः कृतसिंहनादः प्रोवाच वाक्यं च सलीलमोजो महाट्टहासेन जगद्विकंप्य कि
मभिस्त्रजलायास दैत्यैर्हीनपराक्रमै मामासाद्य युद्धे तस्मिन् वदतेपौरुषं क्वचित्त यत्त्वपूर्वं ह
तोदैत्याहिरण्याक्षमुखाः किल जंभस्तदाभवन्निव पश्य मामग्रसंस्थितं पश्यतालप्रतीका
शौ भुजावेतौ हरे मम वक्षश्चावज्रकठिनं मयि प्रहर सत्त्वरं इत्युक्तः केशवस्तेन रुक्मिणी सं
लिहन्रुषा मुमोच परिघं घोरं गिरीणामपि दारुणं तस्तेतस्याप्यनुपदं कालाय समयं दृढं

स्कं०पु०२ संताडयामास मथनं हृदये दृढं स पपात तथोतेभूमौ चूर्णितांगो ममार च तस्मिंनिपति
तेभूमौ प्रथने मथिते भृशं अवसादं युयुर्दैत्याः कर्मएकाकिनायथुः ततस्तेषु विषण्णेषु दानवे
७३ ष्वतिमानिषु चुकोपरक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः प्रत्युद्यहरिरोद्रः स्वस्वबाहुबलमाश्रितः
तिक्ष्णधारेणशूलेन महिषो हरिमर्दयत् शक्त्या च गरुडो वीरो हृदये भिहनद्दृढं ततो विवस्त्रव
दनं प्रहाचलगुहानिभं ग्रस्तुमैच्छद्रणे दैत्यः सगरुत्मंतमच्युतं अथाच्युतोपि विज्ञाय दानवस्यचि
कीर्षितं वदनं पूरयामास दिव्यैरास्त्रैर्महाबलः स तैर्बाणैरभिहितो महिषोचलसन्निभः परिव
र्तितकायोर्धे पपात च मुमोह च महिषं पतितं दृष्ट्वा जीवयित्वा पुनर्हरिः महिषप्राह मत्तस्त्वंव
धं नाहसि दानवं योषिद्वध्यः पुरोक्तस्त्वं साक्षात्कमलयोनिना उत्तिष्ठ गच्छ मन्मुक्तो द्रुतमस्मान्
महारणात् इत्युक्तोहरणात स्मादेशादपगतोसुरः तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये महिषे शुंभदानवः
संदृष्टोष्ठपुटापोटो भृकुटीकुटिलाननः निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवं सज्जीकृ ७३
त्वा महाघोरान्मुमोच शतशः शरान् ।सविन्नयाधिदट मुष्टिपातस्तत श्वाविष्णुं गरुडं च दैत्यः

बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्रैरसंख्यैः प्रतिघातहीनैः विष्णुश्चदैत्येंद्रशरार्दितो भृशं
मुखं हिमादाय कृतां तत्तुल्यां तयासु खंड्यास्यपिपषसंख्यशुंभस्य पुत्रं धरणीधराभं ततस्त्रि
भिः शुंभं भुजं ह्लिषघ्नासुतस्य शीर्षं दृशाभिश्चकृतुं विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानां दैत्यस्य बाणै
र्ज्वलनार्कवर्णैः स तैश्चाविद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो विश्रुतशोणिताक्तः स तस्य किंचित् च
लितस्य धैर्याद् वीचशंखांबुजशार्ङ्गपाणि योषित्सुवध्या शरणं विमुंच शुंभाश्शुंभस्यत्यतैरर
हाभिः मनोर्हसिलंनवथैवमूढ ततोथ यातः स च शुंभदानवः जंभोथ तद्विष्णुसुखानि शा
म्यगर्जैश्चोच्चैः कृतसिंहनादः प्रोवाच वाक्यं च सलीलमोजो महाट्टहासेन जगद्विकंप्य कि
मभिस्तजलावास दैत्यैर्हीनपराक्रम मामासाद्य युद्धे तस्मिन् वदनेपौरुषं क्वचित् यत्तेपूर्वंह
तो दैत्या हिरण्याक्षमुखाः किल जंभस्तदाभवन्निव पश्यमामग्रसंस्थितं पश्यतालप्रतीका
शौ भुजावेतो हरेमम वक्षो वा वज्रकठिनं मयि प्रहरसत्त्वरं इत्युक्तः केशवस्तेन रुक्मिणीसं
लिहन्रुषा मुमोच परिघं घोरं गिरीणामपि दारुणं तस्तेतेस्याप्यनुपदं कालायसमयं दृढं

स्कं॰पु॰२ मुमोच मुद्गरं विष्णुर्द्वितीयं पर्वतं तथा तदायुद्धद्वयं दृष्ट्वा जंभोन्यस्य रथे धनुः अलुप्यपरिघं गृह्य गरुडं ते
न जघ्निवान् द्वितीयं मुद्गरं चानुगृह्य त्वा विनदन् रणे सर्वप्राणेन गां विदं तेन मूर्ध्नि जघान सः ताभ्यां चा
७२ तिप्रहाराभ्यां उभौ गरुडकेशवौ मोहाविष्टौ विचेतस्कौ मृतकल्पाविवासतां तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा जगर्ज दैत्य
सत्तमा नेतान् हर्षमदद्भुतानिदं से हे जगन्तदा सिंहनादैस्तलोन्नादैर्धनुर्नादैश्च बाणजैः जंभं ते हर्ष
यामासुर्वासांस्याद्दुधुवुश्च ते शंखांश्च पूरयामासुश्चिक्षिपुर्देवताभृशं संत्रासमवाप्याथ महार
णहारः सर्वेनतयः परिरभ्य जंभं पराङ्मुखः संयुगत्प्रधृष्याद्व पलायनं वेगपरश्चकार इति श्रीस्कं
दपुराणे कुमारिकाखंडे विंशोध्यायः २० श्रीनारद उवा॰ तमालोक्य पलायं तं विध्वस्तध्वजकार्मु
कं दैत्यांश्च मुदितानिंद्रः कर्तव्यं नाध्यगच्छत अथायान्निकटं विष्णोः सुरेशस्त्वरयान्वितः उवाच चैनं
मधुरमुत्साहपरिबृंहितं किमभिः क्लीसैर्देवदानवैर्दृष्टमानैस्सैः दुर्जनैर्लब्धरंध्रस्य पुरुषस्य कुतः
क्रियाः शक्तेनापक्षितानीचामन्यतबलमात्मनः तस्मान्नीर्यमतिमानुपेक्षेत कथंचनं अथाग्रे
सरसंपत्त्या रथिनो जयमाप्नुयुः कस्तेसखा भवत्पूर्वं हिरण्याक्षवधे विभो हिरण्यकशिपोर्दैत्यामधुके

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

टभसंनिभाः विनिहत्सांस्तु संप्राप्य शलभा इव पावकं युगे युगे च दैत्यानां त्वत्तो नाशो भवेद्धुर त
थैवान्य हभीतानां त्वं हि विष्णोः सुराश्रयः एवं संनोदितो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः बलेन तेजसा क्रुध्या
सर्वभूताश्रयो हरिः अथोवाच सहस्राक्षं केशवः प्रहसन्निव एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः त्रै
लोक्यदानवान्सर्वान्दग्धुं शक्तः क्षणादहं दुर्जयस्तारकः किंतु मुक्त्वा सप्तदिनं शिशुं माहिषश्चैव शुंभ
श्च उभौ वाध्यौ च यौ पिता जंभो दुर्वाससा शप्तः शक्रवध्यो भवानिति तस्मात्त्वं दिव्यवीर्येण जहि जंभम
दोत्कटं अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते स तु दानवः मया गुप्तो रणे जंभो जगत्कंटकमुद्धर तदैकुंठवचः
श्रुत्वा सहस्राक्षोमरारिहा समादिशत्सुराध्यक्षान्सैन्यस्य रचनां प्रति ततश्चाभ्यर्थितो देवैर्विष्णुः सै
न्यमकल्पयत् यत्सारं सर्वलोकस्य वीर्यस्य तपसोपि च तदेकादश रुद्राश्च चक्रारचे सरान्हरिः
व्यालाद्यांगा महादेवा बलिनो नीलकंधराः चंद्रखंडत्रिपुंड्राश्च पिंगाक्षाः शूलपाणयः पिंगोत्तुंगज
टाजूटाः सिंहचर्मवसानिनः भस्मोद्धूलितगात्राश्च भुजमंडलभैरवाः कपालीशादयो रुद्रा विद्रावि
तमहासुरः कपालि पिंगलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः अजकः शासनः शास्ता शंभुश्चं उभवस्त

स्कं·पु·२ था एते एकादशानंतबलारुद्राः प्रभाविनः अपालयंत त्रिदशान्विगर्जत इवांबुदाः हिमाचला
मे महति कांचनांबुरुहस्रजि प्रचलच्चमहादेवंघंटासंहतमंडिते ऐरावणे चतुर्दंते मत्तमातंग
७३ मास्थितः महामदजलश्चावे कामरूपे शतक्रतुः तस्थौ हिमगिरिशृंगे भानुमानिव दीप्तिमान्
तस्यारक्षत्सदं सव्यं मारुतोमितविक्रमः जुगोपापरमग्निश्च ज्वालामालितदिग्मुखः पृष्ठरक्षो भव
द्विष्णुः समरेशः शतक्रतुः आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि गंधर्वा राक्षसा यक्षाः सकिंनर
महोरगाः कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृंदं चिन्होपलक्षितं विश्वावयंतस्त्वां कीर्तिं बंदिवृंदैः पुरः
सरैः चतुर्दैत्यवधेद्दत्ता नानावर्णायुधध्वजः शतक्रतोरमरनिकायपालिताः पताकिनी
रमरनिनादनादिता सीतोन्नतध्वजपटकोटिमंडिता बभूव सादितिसुतशोककर्दनी आ
यांतीमवलोक्याथ सुरसेनां गजासुरः गजरूपी महांश्चैव संहारांभोधिविक्रमः सपरश्चायु
धो दैत्यो दनुजेनेष्टकसंपुटः ममर्द शरणे देवांश्चिक्षेपान्यान्करेण च परान्परशुराजघ्ने दैत्ये ७३
द्रोरोद्रविक्रमः तस्यैवनिघ्नतः क्रुद्धा देवगंधर्वकिंनराः मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्र

संहितं परश्वधांश्चक्राणि भिंडिमान समुद्गरान् कुंतान्प्रासानसीस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चापि दुः
सहान् तान्सर्वान्सोग्रसद्दैत्यो यूथपः कवलानिव कोपस्फुरतदंष्ट्राग्रः करस्फोटनेनोदयन् सुरा
निघ्नंश्चाराजेो दुःप्रेक्ष्यः सोथ दानवः यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुरवृंदे गजासुरः तस्मिंस्तस्मिन्महा
शब्दो हाहाकारस्तजायत अथविद्रवमानं तद्बलं प्रेक्ष्य समंततः रुद्राः परस्परं प्रोचुरहंकारोद्धि
तामर्षाः भोभोगृह्णत दैत्येंद्रं भिंदतैनं महाबलाः कर्षतैनं घ्नतेतः शूलैर्भजंतैनं हि मर्मसु कपाली
वाक्यमाकर्ण्य शूलं नितशितं मुखं संमार्ज्य वामहस्तेन संरंभाद्वितेक्षणः प्रोत्फुल्लारुणनिलो
बुसंहते सर्वतो दिशः अथागद्रकुटीवक्रो दैत्येंद्राभिमुखो रणे दृढनमुष्टिबंधेन शूलं निष्टम्य
निर्मलं जघानकुंभदेशे तु कपाली गजदानवं ततोद्रश्चापिते रुद्रा निर्मलायोमये रणे जघ्नुः
शूलैस्तु दैत्येंद्रं शैलवर्माणमाहवे शुक्षावशोणितं पश्चात्सब श्रोतसुतस्यैव शूलरक्तेन रुद्र
स्य शुभ्रभगजदानवः प्रोत्फुल्लामलनीलाब्जशारदीवामलं शारः भस्मशुभ्रतनुच्छायैरुद्रैर्हसै
रिवावृतं क्रुद्धं कपालिनं दैत्यः प्रचलत्कर्णपल्लवः कथं चदंतैर्विभिदे नाभिदेशे गजासुरः दृ

स्कं॰पु॰२ ष्ठानुरक्तं रुद्राभ्यां नवरुद्रास्ततोद्रुतं ततस्तु विशिखैः शूलैः शरीरममरद्विषः ततः कपालिनस्तस्याक्रा
थं चासुरपुंगवः वेगेन कुपितो दैत्यो नवरुद्रानुपाद्रवत् ममर्द चरणाघातैर्दंतैश्चापि करेण च ततोसौ
७४ शूलयुक्तेन श्रममापादितो यथा तदा कपाली जग्राह करमस्यामरद्विषः भ्रामयामास वातीव वेगे
न च गजासुरं दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किंचिच्छेषितजीवितं निरुत्साहं रणे तस्मिन् गतयुद्धोत्सवो भवत्
ततो श्रमत एवास्य चर्म उत्कृत्य भैरवं अवस्त्रैर्वा गरक्तौघं चकारांबरमात्मनः तुष्टुवुस्तं तदा देवा ब्रह्म
द्याश्च ऋषिभिस्तवैः जघुश्चैनं च योहन्यात् सम्प्रियेत ततस्त्वसौ दृष्ट्वा कपालिना रूपं गजचर्माम्बरावृतं चि
त्रैस्तु द्वर्दुवुर्जग्मुर्निपेतुश्च सहस्रशः एवं विलुपिते तस्मिन् दानवेंद्रे महाबले गजे मत्तमथारुह्य
तं दुंदुभिनादितं निमिरभ्यपतत् तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सवाह
नाः दुद्रुवुश्च त्रुश्चुर्देवा भयेनाकंपिता मुहुः गंधेन सुरमातंगा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः पलायमानैः सैन्य
षु सुराणां पाकशासनः तस्थौ दिक्पालकाः सार्धमष्टभिः केशवेन च संप्राप्तस्तस्य मातंगो यावच्छक्रग ७४
जं प्रति तावच्छक्रगजो भीतो मुक्त्वा नादं सुभैरवं ध्रियमाणोपि यत्नेन चकार इव तिष्ठति पलायति गजे

तस्मिन्नारूढः पाकशासनः विपरीतमुखं युद्धं दानवेंद्रेण सोकरोत् शतक्रतुस्तु शूलेन निमिवक्ष्यस्य
ताडयत् गदया दंतिनं तस्य गल्लदेशे हनत् भृशं तं प्रहारमचिंत्यैवं निमिर्निर्भयपौरुषः ऐरावतं तदैंद्रे
ण मुद्गरेणाभताडयत् सहतो मुद्गरेणाथ शक्रकुंजरमाहवे जगाम पश्चात् सड्यांच पृथिवीं भूधराकृतिः
लाघवाक्षिप्रमुत्थायते लोमरमहागजः शरात्पसर्प्याथभिषितो निमिहस्तिना ततो वायुर्वेगो रुद्धो ब
ज्ञार्करपी शुलः सन्मुखो निमिमातंग कपनो चलकंपनः श्रुतरक्तो बभौ शैलो धनधातुह्रदो यथा देवे
न्द्रापि गदां गुर्वीं तस्य दानवहस्तिनः मुमोच वेगान्यपतत्सा गदा तस्य मूर्धनि गजो गदानिपातेन सतेनप
रिमूर्छितः दंतैर्भित्त्वा धरां वेगात् सपाताचलसन्निभः पतिते च गजे तस्मिन् सिंहनादो महानभूत् सर्वतः
सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितं हेषारवेण चाश्वानां रणास्फोटितश्च धन्विनां गजं विनिहितं दृष्ट्वा निमिश्चापि
पराङ्मुखं सुराणां सिंहनादं च संनादितदिगंतरं जंभो जज्वाल कोपेन संदीप्त इव पावकः ततः सकोपरक्ता
क्षो धनुष्यारोप्य सायकं तिष्ठ तिष्ठाब्रवीत्तारं सारथिं चाप्यनोदयत् तमायांतमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकं
शतक्रतुरदीनात्मा दृढमादत्त कार्मुकं बाणं चैतेऽधोतापमर्धचंद्रमजिह्मगं तेनास्य सशरं चापं चिच्छेद

स्कं·पु·२ बलवृत्रहा अपास्यतस्य तु च्छिन्नं जंभो दानवनंदनः अन्यत्कार्मुकमादाय वेगावद्भारसाधनं
शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् शक्रं विव्याध दशभिर्जत्रुदेशेच पत्रिभिः हृदये
७५ च त्रिभिश्चैव द्वाभ्यां वा स्कंधयोर्द्वयोः शक्रोपि दानवेंद्राय बाणजालमभीरयन् अप्राप्तान् दानवें
द्रस्तु शरान् शक्रभुजेरितान् चिच्छेद शतधा कोपात् शरैरग्निशिखोपमैः ततश्च शरजालेन देवं
दानवेश्वरं आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः दैत्योपि बाणजालेन विव्याध सायकैः शि
तैः यथा वायुर्घनाटोपं यदवार्यं दिशामुखे शक्रोथ क्रोधसंभारनिर्विशेषं यदा दानवेंद्रत
दा चक्रे गंधर्वास्त्रं महाद्भुतं ततोस्य तेजसा व्याप्तमभूद्गगनगोचरं गंधर्वनगरैश्चापि नानाप्रा
कारतोरणैः मुंचद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं समंततः तयास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमानां महाचमूः
जंभं शरणमागच्छत् अहि त्राहीति भारत ततो जंभो महावीर्यो विनद्य प्रहसन्मुहुः स्मरन्स्वायु
धमाचारं दैत्यानामभयं ददौ ततोस्त्रं मौशलं नाम मुमोच सुमहाभयं ततो यमुशलैः सर्वम ७५
भवत्स्फारितं जगत् तैश्च भग्नानि सर्वाणि गंधर्वनगराणि च अथाग्नेयप्रकारेण रथमश्वं गजं सुरं चू

र्णयामास तत्क्षिप्रं शतशोथ सहस्रशः ततः सुराधिपः शक्रस्त्वाष्ट्रमस्त्रमुदीरयन् संध्यमाने
ततस्तस्मिन्निश्चेरुः पावकार्चिषः ततो यंत्रमया दिव्याः प्रादुरासन् सहस्रशः तैर्यंत्रैरभवद्युद्धं मंत
रिक्षं वितारकं तैर्यंत्रैर्मौशलं भग्नं हंन्यंते चासुरास्ततः शैलास्त्रं मुमुचे जंभो यंत्रसंघातचूर्णनं
व्योमप्रमाणरूपलैस्ततो वर्षं प्रवर्तते त्वाष्ट्रेण निर्मितान्याशु यानि यंत्राणि भारत तेनोपलनिपा
तेन गतानि तिलशस्ततः ततः शिरस्सु देवानां शिलापेतुर्महाजवाः दारयंत्यश्च वसुधां चतुरं
गबलं च तत् ततो वज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरंदरः ततोपलमहावर्षं व्यशीर्यत समंत
तः ततः प्रशांते शैलास्त्रे जंभो भूधरसंनिभः ऐषीकमस्त्रमकरोत्त्वरितातिपराक्रमः ऐषी
केनाग्नमन्वास्त्रं वज्रास्त्रं गिरिदारणं विजृंभ्य सथ्यैकषीके परमास्त्रे विदारुणे जज्वालुर्देवसै
न्यानि सस्यंदनगराणि च दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसा स्त्रस्य सर्वतः आग्नेयमस्त्रमकरोद्ब
लहा पाकशासनः तेनास्त्रेण च तत्वाशमैषीकमगमत्तदा तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं वि
जृंभत जज्वाल सेना जंभस्य रथः सारथिरेव च ततः प्रतिहतास्त्रोसौ दैत्येंद्रः प्रतिभानवान् वारु

स्कं॰ पु॰ २ णास्त्रं मुमोचाथ समनं पावकार्चिषां ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः गंभीरारावसमाधरैश्चाभ्यप-
र्यतमेदिनी करींद्रकरतुल्याभिर्धाराभिः पूरितं जगत् शांतमाग्नेयमस्त्रं च विलोक्येंद्रश्चकार ह वाय
७८ व्यमस्त्रमतुलं तेन मेघा ययुः क्षयं वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते मेघमंडले बभ्रवानाविव्योमनीलो
त्पलदलप्रभं वायुनात्यातिरूपेण कंपिताश्चैव दानवाः नैशेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेपि बलिनेपिये जंभ
स्ततोभवच्छैलो द्वात्रायोजनविस्तृतः मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां बलाधिपः नानाश्चर्यसमायुक्तो ना
नाद्रुमलतावृतः ततः प्रशामितवायौ दैत्येंद्रे पर्वताकृतौ महाशनीं वज्रमयीं मुमोचाशु शतक्रतुः त
याशन्यापातितया दैत्यस्याचलरूपिणः कंदराणि व्यशीर्यंत समं तानिर्झराणि च ततः स दानवेंद्रस्य शै
लमाया न्यवर्तत निवृत्ते शैलमायोथ दानवेंद्रो मदोत्कटः बभूव कुंजरो भीमो महाशैलमयाकृतिः
ममर्द च सुरानीकं दंतैश्चाभ्यहनत्सुरान् बभंज पृष्ठतः कांश्चित्करेणाकृष्य दानवः ततः क्षपयतस्तस्य
सुरसैन्यानि वृत्रहा अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मंततेजसा ७८
दृष्टदंष्ट्रादृहासानि क्रकचाभनखानि च तैर्विपाटितगात्रोसौ गजमाया व्यपोहयत् ततश्चाशीविषो घोरो

भवत्प्राणसमाकुलः विषनिःश्वासनिर्दग्धसुरसैन्यमहारथः ततोस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रः सम्प्रहसन्नर
णा ततो गरुत्मंतस्तस्मात्सहस्राणि विनिर्ययुः तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जंभं भुजगरूपिणं कृतस्तु खंडशो दै
त्यः सास्य माया प्रनश्यत मायायां च प्रनष्टायां ततो जंभो महासुरः चकार रूपमतुलं चंद्रादित्यपथानुगं
विवृत्ततनयाग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ततोस्य प्राविशन्वक्त्रं समहारथकुंजरा सुरसेना विद्रुमं पाता
लोत्तालतालुकं सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा शक्रो दीनत्वमापन्नः श्रांतवाहनवाहनः
कर्तव्यतां नाध्यगच्छत्सोवोचेदं जनार्दनं किमनंतरमेवास्ति कर्तव्यस्याविशेषतः तदादिशाद्य दामास्य
दानवस्यायुत्स्ततः ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः न सांप्रतं रणं त्याज्यं शक्र कातरभैरवं माग
क्षमोहमागच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो नारायणास्त्रं प्रयतः श्रुत्वेत्थं च मुमोच सः एतस्मिन्नंतरे दैत्यो विवृ
तास्यो ग्रसत्क्षणात् त्रीणि त्रीणि च रक्षाणि किंनरोरगराक्षसा ततो नारायणास्त्रं च निपपात स्य वक्षसि
महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्राव रुधिरं वसः तदस्त्रतेजसा रूपं तस्य दैत्यस्य राक्षितं ततश्चांतर्दधे दैत्यः कृ
त्वाट्टहासं महोत्कटं गगनस्थः स दैत्येंद्रः शस्त्रवृष्टिमतींद्रियं मुमोच सुरसैन्यानां संहारकरणीं परां

स्कं॰पु॰२ तथा परस्वधांश्चक्रवराबाणान्समुद्गरान् कुंतानृवज्रान्भिंदिमालान् योमुरवमुद्गरांस्तथा वव
र्ष दानवो रोषाद्दव्यानक्षयानपि तैरस्त्रैर्दानवान्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः बाहुभिर्धरणीपू
७७ र्णा शिरोभिश्च सकुंडलैः ऊरुभीर्गजहस्ताभैः कर्णाद्रैश्चाचलोपमैः भग्नेषुदंड्यचक्राक्षैरथैश्च
रथिभिः सह दुःसंचाराभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा रुधिरौघहृदावार्तागजदेहशिलोच्च
या कबंधनृत्यबकुला महासुरप्रवाहिनी शृंगालगृध्रध्वांक्षाणां परमानंदकारिणी पिशा
चजातिभिः कीर्णपीत्वामिषसुशोणितं असंभ्रमाभिर्मार्याभिः सह नृत्यद्भिरुद्धतां काचित्त
न्वी प्रकुपिता गजकुंभांतमौक्तिकैः पिशाचोपत्रचात्थानां खुरान्वैमत्वमिः कृतान् कर्णपूर
षुमादंतेपश्यत्यन्यासरोषतः प्रसादयंति बहुधा महाकर्णार्थकोविदाः केचिद्वदंति भो दत्याः
भो दैत्याः प्रार्थयामहे आकल्पमेवया ख्यमस्माकं तृप्तिहेतवे केचिद्रूचुरयं दैत्यो देवायम
तिमांसलः म्रियते यदि संग्रामे तुध्रौ दृष्णोपयाचितं केचिद्धध्यन्त्सु वीरेषु सृक्किणी सलिलं ७७
तिच एतेन पयसा विदुर्जनं सुजनो यथा केचिद्रक्तनदीनां तु तीरे चास्तिकबुध्यः पितृन्दे

वांस्तर्पयंति शोणितैश्चामिषैः शुभैः केचिदामिषराशिस्था दृष्ट्वान्यस्यकरामिषं देहि देहीति
वासंतो धनिनः कृपणा यथा केचित्स्वयंप्रदृप्ताश्च दृष्ट्वा वैरवादृतैः परैः सरोषमोष्ठौ निर्मृज्य
पश्यंतिचानुसूयतः केचित्स्वमुदरं क्रुधा निदंति ताडयंति च सर्वभक्ष्यमभीप्संतो ह्यन्नस्ता
निधनं यथा केचिदाकुरद्ध्र एवश्लाघ्यास्त्वष्टिस्तु वधसः सुप्रभातं सुनक्षत्रं पूर्वमासीद्यथैव त
त् एवं बहुविधालापपलादानां ततस्ततः अदृश्यः समरे जंभो देवान्शास्त्रैरचूर्णयत् ततः
शक्रो धनेशश्च वरुणपवनोनलः यमोथ निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः आकाशामु
मुचुः सर्वे दानवायाभिसंध्यतु व्यर्थतां जग्मुरस्त्राणि देवानां दानवं प्रति यथातिक्रूरचित्ता
यां नार्यां कृतशतान्यपि गतिं न विविदुश्चापि श्रांता दैत्यस्य देवताः दैत्यास्त्रभिन्नसर्वांगा गावः
शीतार्दिता इव परस्परं विलीयंत हाहा किंभावि वादिनः तावदस्थाहरिर्दृष्ट्वा देवानुचक्रमु
वाचह अघोरमंत्रं स्मर देवराज अस्त्रं हि यत्पाशुपतप्रभावं रुद्रेण तुष्टेन तव प्रदत्तम
व्याहतं वीरवराभिघाति एवं स शक्रो हरिबोधितस्तु प्रणम्य देवं वृषकेतुमीश्वरं समाददे

स्कं॰पु॰ बाणममित्रघातनं संपूजितं देववरेणार्धचंद्रं धनुर्ध्वजज्ये विनियोज्य बुद्धिमान्ययोजयत्तत्र अघोरमंत्रं ततो
वधाय शुंभोचतस्य विकृष्य कर्णांतमुकुंद दीधितिं अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रपतद्दिसृज्यमायां सहसाप्यवस्थि
७८ तः प्रेर्यमानेन मुखेन युञ्जता चेलनगाणेत्रेश्च संभ्रमाकुलः ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमंत्रितः शरोर्धचंद्रः प्र
सभं महारणे पुरंदरस्य प्रसनप्रमुक्तो मध्यार्कबिंबं वपुषा विडंबयन् किरीटकूटस्फुरकांतिसंकुलं सुगंधना
नाकुसुमाधिवासितं प्रकीर्णधूमज्वलनाममूर्धजं निपातयज्जंभशिरः सकुंडलं तस्मिन्निहते जंभे प्रहृष्टा
सः सुराबभूवुः वासुदेवोपि भगवान् साधुसाध्विति चाब्रवीत् ततो जंभं हतं दृष्ट्वा दानवेंद्रा ससुराः सर्वे तत्र
संकल्प्याद्भुतं तारकं प्रति तांश्च त्रस्तान् समालोक्य स्तुतास्तु रोहतान् सारथिं प्रेरयामास याहीदं लघु
संगरे तथेत्युक्त्वा स च प्रायात् तारके रथमास्थिते सावलेपं च सक्रोधं सगर्वं च पराक्रमं साविस्कारं मधिको
रं प्रयातो दानवेश्वरः स युक्तं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मतां सर्वायुधपरिस्कारं सर्वास्त्रपरिरक्षितं त्रैलो
क्याकृधिसंपन्नां कल्पांतांतकनादितं सैन्येन महता युक्तो नानायुधविदिग्गाद्भिः सहस्राक्षश्च तं दृष्ट्वा सहस्रा
वाहनं दंतिनं रथं मातलिना युक्तं तप्तहेमपरिष्कृतं गंधर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलं सर्वायुधमहा

Dr. Bhau Daji Memorial

बाधं महारत्नसमाचितं तं रथं देवराजस्य परिवार्य समंततः देविता लोकपालाश्च तस्थुः सगरुडध्वजाः
ततश्चचाल वसुधा ववौ रूक्षो मरुद्गणः चेलुश्च सागराः सप्त तथा नष्टैव द्विवेः प्रभा ततो जज्वलुरस्त्राणि त
ताकंपंत वाहनाः ततः समस्तमुद्भूतं ततो दृष्यत तारकः एकतस्तारको दैत्यः सुरसंघास्तथैकतः लोकाव
सादमेकत्र लोकोद्धरणमेकतः चराचराणि भूतानि भयविस्मयवंति च प्रहारासुः सुरासार्थ तदतस्मिं
त्समागमे अस्त्राणि तेजांसि धनानि धैर्यं शोभाबलं विरूप राक्रमाश्च सत्वोजसाम्यंगबभूवुरेषां देवासु
राणांतपसः परंतुनः अथाभिमुखमायांतं देवावितनपर्वभिः बाणैरनलपर्वाग्रैर्विव्यधुस्तारकं प्रति
सतानिविंत्वा दैत्येंद्रो दशबाणदितान् हृदि बाणैर्व्योम दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः पुंखानुपुंखैः क
र्णांतमाकृष्टैर्नगभेदिभिः ततः शतेन बाणानां शक्रं विव्याध दानवः नारायणं च सप्तत्या नवत्या चहुताश
नं दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाष्टभिः विंशत्या निर्ऋतं दैत्यः पुन
श्चाष्टभिरेव च विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्मर्मवेदिभिः तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः गरुडं
दशभिश्चैव महिषं नवभिस्तथा पुनर्दैत्योथ देवानां तिलशो नतपर्वभिः चकार वर्मजालानि चिच्छेद च धनूं

स्कं.पु. षिच ततो विकचचोदया विधनुस्काः प्रविडिताः चापान्यन्यानि संगृह्य यावन्मुंचति सायकान्
तावद्बाणं समादाय कालानलसमप्रभं ताडयामास शक्रं स हृदि सोपि मुमोच ह ततोंतरिक्षमा
७९ लोक्य दृष्ट्वा स्कंदं सुराकृती तार्क्ष्यविष्णुसमालेभ्र शराभ्यां ताव मुचतां प्रेतनाथस्य वन्हेश्च वरुण
स्यशितैः शरैः निर्ऋतेश्चाकरोत्कायं भितभीतं विमोहयत् निरुध्यासं समाहत्य चैकैर्बाणैः स
मीरणं ततः प्राप्य हरिसंज्ञां प्रोत्साह्य स दिशांपतिन् बाणेन सारथेः कायाच्छिरोहार्षीत्सकुंडलं
धूमकेतुर्ध्वजं क्रुद्धस्तस्यच्छित्वान्यपातयत् दैत्यराजकिरीटं च चिच्छेद वासवस्ततः धनेशश्च
धनुः क्रुद्धो बिभेद बकुधाशरैः वायुश्चक्रे च तिलशो रथं चाक्षाणि कूबरं निर्ऋतिस्तिलशो वर्म
चक्रे बाणैस्तथा रणे कृते तदतुलं कर्म तिष्ठतिष्ठति प्राब्रवीत् लिहंतः रुक्मिणीदेवा वासुदेवा
दयस्तथा दृष्ट्वा तत्कर्म देवानां तारको तुलविक्रमः मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरे दृ
ष्ट्वा मुद्गरमायांतमनिवार्यं रणाजिरे रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः मुद्गरोपि रथोप ७९
स्थेपपात पक्षस्वनः सरथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः गृहीत्वा पादौ दैत्यो जघानारासिके

शवं स्कंधे गुरुत्मकः सोपि निषसाद विचेतनः खड्गेन राक्षसेंद्रश्च भीत्वाभ्रमावपातयत् यमं च पा
तयामास भूमौ दैत्यो मुरवंडिना वन्हिं च भिंडिमालेन चक्रे हत्वा विचेतनं वायुं पदा तदाक्षिप्य
पातयामास भूतले धनेशं तु ततः क्रोधाकुद्दयामास कोपनः ततो देवनिकायानामेकैकं क्षण
मात्रतः तेषामवजघानासौ शस्त्रैर्बालान्यथागुरुः लब्धसंज्ञस्ततो विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरं
दानवेंद्रं वसामेदोरुधिरेणाभिरंजितं मुमोच दानवेंद्रस्य दृढं वक्षसि केशवः पपात चक्रं दै
त्यस्य पतितं भास्करद्युति व्यशीर्यताथ कायस्य नीलोत्पलमिवाश्मनि ततो वज्रं महेंद्रोपि प्र
मुमोचार्चितं चिरं तस्मिन् जयाशा शक्रस्य दानवेंद्राय संयुगे तारकस्य वपुः प्राप्य शरीरं शो
र्यशालिनः विशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खंडशो गतं ततो वायुरदीनात्मा वेगेन महतान्वित
स्खलितकलनाभासमं कुशं प्रमुमोच ह विशीर्णा तस्य तत्त्वांगे दृष्ट्वा वायुर्महारुषा ततः शैलें
द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकंदरं चिक्षेप दानवेंद्राय दशयोजनविस्तृतं महीधरं तमायांतं स
स्मितं दैत्यपुंगवः जग्राह वामहस्तेन बालः कंदुकलीलया ततस्तेनैव वाहस्य पातयामास चांत

 कं दंडं ततः समुद्यम्य कृतांतः क्रोधमूर्छितः दैत्येंद्रमूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयं सोसुरस्य पतन्मूर्ध्नि
दैत्यस्तं जग्रहे स्मयन् कल्पांतलोकदहनोज्ज्वालेनाशेषसंकुलम् शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षो दानवेंद्राय संयु
८० गे ततः सशीर्षमालेव सास्य वक्षस्यराजत ततः खड्गं समाकृष्य कोशाद्दानादाकाशनिर्मलं द्युतिभासितत्रै
लोक्यं लोकपालोपि निर्ऋतिः चिक्षेप दानवेंद्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च पतितश्चागमः खड्गः सशीघ्रं शत
खंडतां जगाम च ततः क्रोधान्महाभैरवरूपिणं मुमोच पाशं दैत्येंद्रभुजबंधाभिलाषुकः स दैत्यभुजमासा
द्य पाशः सद्यो व्यपाद्यत स्फुरितक्रव्यक्रूरदशनालीरहीश्वरः ततोश्विनौ सचंद्रार्कौ साध्याश्च वसवश्च
ये यक्षराक्षसगंधर्वाः सर्पाश्चास्त्रैः पृथग्विधैः जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वभूतयस्ते महाबलाः न चास्त्राण्यस्य स
ज्जंत गात्रे वज्राचलोपमे ततो देवानवप्लुत्य तारको दानवाधिपः जघान कोटिशः क्रोधान्मुष्टिपार्ष्णिभिरे
व च तथाविधं तस्य वीर्यमालोक्य भगवान् हरिः पलायध्वमहो देवा वदन् नेता हितो भवत् शक्रादयस्त
तो देवाः पलायनकृतादरा कालनेमिमुखैर्दैत्यैः रूपरूक्षामदालकैः मुष्टिभिः पादघातैश्च केशाक ८०
र्षैस्तैर्मुदा ताडिताः शुष्कसरितं देवमार्गा गताः दर्शिताः बहुधा चाप्यकृष्यंत लोकपाला महासुरैः ततोनि

नादः संजज्ञे दैत्यानां बलशालिनां कंपयन् पृथिवीं द्यां च पातालानि च भारत जयेति मुदिता दैत्या तुष्टुवुस्ता
रकं तदा शंखांश्च पूरयामासुर्दुंदुभीन् सहस्रशः धनुर्बाणरवांश्चोग्रान् क्ष्वेडाघातांश्च चक्रिरे मत्तां ह
र्षान्विता दैत्या ननृतुश्च ननृतुर्मुहुः ततो देवासुराः कृत्वा पशुपाल पशूनिव दैत्येंद्रो रथमास्थाय जगाम
सहितोसुरैः महीसागरकूलस्थं स तारकपुरं बली योजनद्वादशायामं ताम्रप्राकारशोभितं प्रासादैर्बहु
भिः कीर्णं दिव्याश्चर्योपशोभितं यत्र शब्दास्त्रयो नैव जीर्यंते चानिशं पुरे गीतघोषश्च ज्याघोषा भुज्यंतां वि
षयास्विति तत्प्रविश्य पुरं राजा जगाम स्वकमालयं महोत्सवेन महता पुरस्त्रीप्रतिनंदितं तत्र दिव्यां
सभां राजा प्राप्य सिंहासनस्थितः स्तूयमानो दितेः सुतैः अप्सरोभिश्च वंदितः दिव्यासनस्थैर्दैत्येंद्रैर्वृतः
सिंहोरिव प्रभुः एतस्मिन्नंतरे काचित् दिव्यस्त्री तत्पुराभवत् विस्मितैस्तैर्वृता दैत्यैः प्रावोचेदं स्मयंतीव
रूपेणानुपमा यार्थनानाभरणभूषिता तां दृष्ट्वा तारको राजा भृशं वै विस्मितोभवत् कासि देवि मम ब्रूहि म
या मम सुंदरि त्वत्समा योषितं नैव दृष्टवंतः पुरा वयं स्त्रीउवाच अहं त्रैलोक्यलक्ष्मीति विद्धि मां दैत्यसत्तम अर्जि
तातपसा यास्मि त्वया वीर्येण चाभिभो वीर्यवंतं बलवंतं तपस्विनमकातरं दातारं चापि भोक्तारं युक्तं सेवा

स्कं·पु·२ भितंनरं भीरुनिर्विघ्नमत्यर्थं साध्वीपीडाकरंनरं सर्वातिरिक्तंकिंनंस्याद्यस्वजामिदितिनंदन महेंद्रेण
चमातातेयदासाध्व्यपमानिता तदेवस्तत्प्राप्तासाविदानीलयिसंवेस तारकश्चततः प्राहपर
८३ मंत्रेतितोतदा सान्त्वयित्वेनातं देवीत्रिजगत्पूजितारमा ततोदैत्याधिपंनार्या दानवानांविभूषि
ताः विरक्तांस्यमुपादायवर्धयांचक्रिरेमुदा देवाश्चद्वारतिष्ठंतिबध्यादैत्यैर्भृत्यातुराः उपहस्यमा
नानारीदैत्यरन्यैश्चनागरैः एतस्मिन्नंतरेविष्णुदैत्यरूपंसमास्थितः उपहासकमध्यस्थोगाथेदं
प्राहबुद्धिमान् इदमल्पतरंनामयदमीषांचदृश्यते मातरक्रोधंस्मरन्राजा किंकियन्नकरिष्य
ति बलियांसंसमासाद्यनमेतयोनचास्तिसः मर्कवद्धतकाकीयैरुपायैस्तोषयतांसुराः उपहा
समुखेनाथउपदेशंहरेर्मुखात् समाकर्ण्यततोदेवामार्करूपेणसंस्थिताः नत्यंतस्तेचबद्धधौदे
त्यांश्चासुरयाचिताः भर्शंविनोदयामासुर्मुदाभोत्यानितदुः विष्णुर्दैत्यप्रतीहारंततःप्रोवाचबु
द्धिमान् विनोदायमहाराज्ञोमर्कानेतान्प्रकीर्तय प्रतीहारस्ततोहृष्टः सभामध्यंविवेशसः जा ८३
नुभ्यांधरणींगत्वाबध्वाचकरसंपुटं उवाचानाखिलंवाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटं दैत्येंद्रकर्मेद्वदानि।द्वा

रितिष्ठंतितेप्रभो भर्शंविनोदकारािणिस्पृहाचेंद्द्रष्टुमर्हसि तन्निशम्याब्रवीद्राजा किंचिरंक्रियते
त्वया क्षन्तायेतिवचःश्रुत्वाकालनेमींतदाब्रवीत् मर्कानेतान्महाराजोद्रष्टुमिच्छतिशीघ्रतः रक्षपा
लसहैर्भिस्त्वंराजानमनुकूलय कालमेनिरूपादायमर्कान्यातान्नृपं ततः मर्कमध्येविष्णुमर्को
यानस्यक्राचदैत्यतां ततस्तरकदैत्यस्यपुरतेनन्तुर्भृशं मर्कादैत्यकरोत्तालेर्हर्षनादविनोदितैः
ततोतिमुदितोराजातेषांन्रत्येनसोब्रवात् अभयंवोमर्कदेवास्तुप्रायच्छाम्यहंसिदं मद्गृहेस्थिय
तामेवंनचकार्यंभयंहृदि इतिश्रुत्वाविष्णुमर्कःप्रन्त्यंनमुमब्रवीत् राजन्विज्ञातुमिच्छामस्त्वयेग
हावधिंवयं एवमुक्तेप्रहस्याहतारकोदैत्यसत्तमः त्रिभूमिकंगृहमेगेहमिदंषड्वनत्रयं हारम
र्कस्ततःप्राहयद्येवंत्वंवचस्मर त्रैलोक्यंविचरंत्वेतमर्काराजन्सुनिर्भया अश्वमेधशतस्यापिस
त्वंराज्ञन्विश्राव्यते धर्ममेनंस्मरन्सत्यंवचनंकुरुदैत्यप ततःसुविस्मितोदैत्यः प्राहेदंवचनंतदा
मर्कत्वाहोप्रबुद्धोसिसत्वंब्रूहिचकोमवान् श्रीभगवानुवाच अहंनारायणोनामयदिश्चात्रमुपा
गतः देवानांरक्षणार्थायमर्करूपमुपाश्रितः तच्चेन्मान्यतेमाधर्मस्त्वयतद्वचनंस्वकं परिपाल

स्कं॰पु॰२ यतेगहंविचरंतुसुवास्त्वमी अवलेपश्चराजेंद्र नकर्तव्यस्त्वयाहृदि विरोहमितिसंविसपत्नयतोकालजंबलं

८२ पर्यायेहन्यमानानामभिहंतानविद्यते मोद्यमेतत्तुयद्दृष्टाकर्ताहमितिमन्यते ऋषिंश्चदेवांश्चमहासुरांश्च

त्रैविद्यवृद्धांश्चवनेमुनींश्च कनापदोनोपनमंतिकाले कालस्यवीर्येनतुकर्तुरेतत् नमंत्रबलवीर्येणप्रज्ञ

यापौरुषेणवा अलभ्यंलभ्यतेकालेकाले सुखोपिवंदिति नमातृपितृशुश्रूषानचदैवतपूजनं नान्योगुण

समाचारः पुरुषस्यसुखावह नविद्यानतपोदानं नमित्राणिनबांधवाः शक्रुवंतिपरित्रातुंनरकाले

नपीडितं नागामिगमनार्थंहि प्रतिघातशतैरपि शक्रुवंतिप्रतिव्यूढमृतेकालबलंनराः देहवस्तु

न्यकर्माणि जीवंवकालउच्यते द्वयोःसमागमोदैत्यः कार्याणांसिद्धिरिष्यते अहोदैत्यलाद्धिशिष्टादै

त्यानांकोटयःपुरा शाल्मेलस्तुलवक्षिप्ताः कालवातेनदुर्देशा इदंतुलब्ध्वालंस्थानमात्मानंबहुमन्यसे

सर्वभूतभवंदेयंअसाणमिवशाश्वतं नचेदमचलंस्थानमनंतंचापिकस्यचित् त्वंतुबालिशयाबुध्या ८२

ममेदमितिमन्यसे अविश्वास्येविश्वासिषिमन्यसेचाध्रुवंध्रुवं ममेदमितिमोहात्वंत्रिलोकीप्रियमीप्स्य

सि नेयंतवनचास्माकंनचान्येषांस्थिरामता अतिक्रम्यबहूनन्यांस्त्वयितावदियंस्थिता कंचित्कालमयंस्थि

त्वात्वयितारकचंचला पुंश्चलीवालितिचपलापुनरन्यंगमिष्यति सर्वलोषधिसंपन्नससरित्सर्वतारकं

तानीदानींनपश्यामियैर्भुक्तंभुवनत्रयं हिरण्यकशिपूर्वीरोहिरण्याक्षश्चपुर्जयः प्रह्लादानमुचिर्वीरो

विप्रचित्तिर्विरोचनः कीर्तिस्वरश्चवीरश्चवातापिरिल्वलस्तथा अश्वग्रीवःशंबरश्चपुलोमामधुकैटभौ

विश्वजित्प्रमुखाश्चान्येदानवेंद्रामहाबलाः कालेनाभिहताःसर्वेकालोहिबलवत्तरः सर्वैर्वर्षायुतंतप्तं

नत्वमेकोमहातपाः सर्वेसत्यव्रतपराः सर्वेचासन्बहुश्रुताः सर्वेयथार्हदातारः सर्वेदाक्षायणीसुताः

कृतकर्मांतपंतश्चकालेनप्रतिसंहृताः मुंचेनकामभोगेषुमुंचेमंश्रीभवंमदं एवंसराज्यनाशेत्वांशोकः

संपीडयिष्यति शोककालेशुचोमात्वंहर्षकालेचमाहृषः अतीतानागतेहित्वाप्रत्युत्पन्नेनवर्तय इं

द्रंचेदागतःकालःसदायुक्तमतंद्रितं क्षिमस्वनचिराद्दैत्यत्वामप्युपगमिष्यति कोहिस्थातुमलंलोके

ममक्रुद्धस्यसंयुगे कालस्तुबलवान्प्राप्तस्तेनतिष्ठसितारक त्वमेववेत्सिमांदैत्ययोहंयादृक्पराक्रमः

कल्पकल्पेमहादैत्याःकोटिशोर्बुदशोहताः योषांत्वंकोटिभागोपिपरिपूर्णोनतारकः कल्पेकल्पेस्वजामि

दंब्रह्मादिसकलंजगत् इच्छसंजीवयाम्येतदनिच्छनाशयेक्षणात्सहितानांसहेहंतुसर्वदैत्यसमायुतं

स्कं॰पु॰२ अंगुल्यग्रेण देवेंद्र पुनर्धर्मं न लोपयेत् यद्यहं प्रवरो भूत्वा धर्मं ब्रह्मपरात्मकं लोपयामि त
तः किंच धर्मोयं शरणं व्रजेत् अहं कर्तेति मानस्त्वं कर्ता यस्तु सदा प्रभुः सोयं कालः पचाद्भुश्वं
८३ वृक्षे फलमिवागतं येरेव कर्मभिः प्राप्नोति पुरुषो देहं पत्रयकालस्य चित्रतां सर्वकालव
शाद्देवं बाधव्यंधियुतैर्नरैः स्वकर्मपरिपाकस्य फलदं तं विदुर्बुधाः तस्मात्कर्म शुभं कार्यं पु का
ण्यापुण्यात्मकं जगत् पुण्येन तसैत्र स्यस्यात् दुःखं पापेन निश्चितं इति संचिंत्य देवेंद्र त्वं
वचः पापालयम् उक्तं वचनं सर्वं यदित्सेतुमिहार्हसि तारक उ॰ मामत्र संस्थितं दृष्ट्वा काल
नामपुरोर्युतं कस्य हन व्यथे बुधिम त्वारपि जिघांसतः सा तेन व्यथेत बुधिरचलात त्वदर्शि
नी ब्रवीषि यद्यत्वं वाक्यं तत्तथैव न संशयः कोहि विश्वासमर्थेषु शशेरे राशभत् कर्तुमु
त्सहेत लोके दृष्ट्वा संप्रस्थितं जगत् अहमप्येवमेवेनं लोकं जानाम्यशाश्वतं कालग्रावाहि
तं घोरे गुह्ये सतते गह्वरे इदमद्य करिष्यामि श्वः कर्तास्मीति वादिनः कालो हरति संप्राप्तान ८३
दवगदवात् उपान् इदानीं तावदेवासो मया दृष्टः कथं मृतः कालेन ह्रीयमाणानां पलायः श्रूय

तन्रणां ईर्ष्याभिमानलोभेषु कामक्रोधमयेषु च स्पृहामोहातिवादेषु लोकसक्तो न बुध्यते
गुरुं प्राप्य गुरुं वापि कृत्वा कृत्यं च केशवः जानामि त्वामहं विष्णुं सर्वभूतचरं प्रभुं किं कुर्मः स्व
स्वभावेन बलिना त्वां नमन्महे किंचित्भजंति त्वां भक्त्या वैरेण हेलयापरे सर्वे नुकंप्यास्ते तुभ्य
मंतरात्मासि देहिनां पुराणः शाश्वतो धर्मः सर्वप्राणभृतां समः तमालं ब्यमया मुक्त्वा यातिस
र्वदिवौकसः पुनमर्क स्वस्वरूपेण भ्रांतव्यं भुवनत्रये स्पृहापियत्तभागानां न कार्या समयास्त्व
यं एवमुक्ते तारकेण देवा हर्षप्रपेदिरे मुच्यते हृत लोमापि मेघोलोभो हि सोनिकान् श्री
भगवानु॰ देवेंद्र भवता त्वं ज्ञो विज्ञो ध्यानतपान्वितः कालं पश्यासि सुव्यक्तं पापावामलकं यथा
कालचारित्रतत्वज्ञः शिवभक्त महामते वत्तांगसुत धन्योसि स्पृहणीयोसि धीमत्तां यावत्तेत
पसो वीर्यं तावद्रुक्षा जगत्रयं येतेन समये नैते चरिष्यंति सुरां जगत् इत्युक्त्वा मर्क यूथेन व
तो नारायणः प्रभुः स्थानादस्मादपाक्रम्य मेरुप्रति यर्ययौ तदा ततो मेरुसमागम्य प्रोवाच व
चनं हरिः भवंतो यांतु ब्रह्माणं स धास्यति च यो हितं अप्रमत्तैः सदा भाव्यपाल्यश्च समयस्तथा

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवांतरधीयत प्रणतः संस्तुतो देवैर्ब्रह्माणं च सुरा ययुः देवोत्तमैस्तत्रगतैरभिष्टु
तो विदीप्तते ज्ञाभुवनत्रयेपि वत्सांगपुत्रोपि मुमोद वी शिवप्रसादेन महर्द्धिमाप्य स्वयमिंद्रो निमिर्वन्हिः
कालनेमिर्यमोपि च स्तंभश्च निर्ऋतिस्थाने महिषो वरुणस्तथा मेघो माताध्रीकारीच कुजंभो धनदोभवत्
अन्येषां चाधिकारांश्च दैत्यानां तारको ददौ इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे तारकविजयः एकविंशो
ध्यायः श्रीनारद उ॰ एवंविधकृता देवा महेंद्रसहितास्तदा ययुः स्वायंभुवं धाम मर्करूपमुपाश्रिताः त
तश्च विस्मितो ब्रह्मा प्राह तान्सुरपुंगवान् स्वरूपेण हि तिष्ठध्वं नात्र वस्तारकाद्भयं ततो देवाः स्वरूपस्था स्तु
ष्टुवुः प्रणताः सर्वे पितरं पुत्रका यथा नमो जगत्प्रसूतेहेतवे पालकाय च संहर्त्रे च नमस्तुभ्यं तिस्रो व
स्थास्तव प्रभो त्वमापः प्रथमं सृष्ट्वा तासु वीर्यमवासृजः तदंडमभवद्धैमं यस्मिँल्लोकाश्चराचराः वेदेषा
ऊर्विराड्रूपं त्वामेकं रूपमीदृशं पातालं पादमूलं च पार्ष्णिपादौ रसातलं महातलं चास्य गुल्फौ जंघे चा
पि तलातलं सुतलं जानुनी चास्य ऊरू च वितलातले महीतलं च जघनं नाभिश्चास्य नभस्तलं ज्योतिः
पदमुरस्थानं स्वर्लोको बाहुरुच्यते ग्रीवा महश्च वदनं जनो लोकः प्रकीर्त्यते ललाटं च तपो लोकः शीर्ष

सत्यमुद्दिष्टं चंद्रसूर्यौ नयने दिशः श्रोत्रे नासिकाश्विनौ आत्मानं ब्रह्मरंध्रस्थमाहुस्त्वां वेदवादिनः एवं त्वामति
विराड्रूपं संस्मरंत उपासते जन्मबंधविनिर्मुक्ता यांति त्वां परमं पदं एवं स्थूलं प्राणिमध्ये च सूक्ष्मं भाव
भावे भाविनं त्वां गृणंति सर्वत्रस्थं त्वामतः प्राहुर्वेदास्तस्मै तुभ्यं प्रपन्ना हृद्विधेमः एवं स्तुतो विरिंचिस्तु
कृपयाभिपरिप्लुतः आनंनपितदा प्राह तेषामाश्वासहेतवे सर्वे भवंतो दुःखार्ताः परिम्लानखांबुजाः
भ्रष्टायुधास्तथा कस्मात्भ्रष्टाभरणवाससः सेमे वेषं कृतिर्देवा भवंतो यद्विडंबना यद्विराट्शरीरे
मे भवंतो बाहुसंज्ञकाः यथाद्य भूतिमत्त्वं धार्मिकं वार्जितं महत् तंनाम्नाह्वाउनान्मोमे बाहुस्थाने च
तमम तन्नूनं मम भग्नौ च बाहू तेन दुरात्मना येन वोपहृतं देवास्तन्मामाख्यातुमर्हथ देवा ऊचुः यो
सौ वज्रांगतनयस्त्वया दत्तवरः प्रभो भृशं विप्रकृतास्तेन स त्वं जानासि तत्त्वतः यत्तन्महीसमुद्रस्य तटं
सार्विकं तीर्थकं तदाक्रम्य कृतं तेन मरुभूमिसमं प्रभो ऋद्धयः सर्वदेवानां गृहीतास्तेन सर्वतः महा
भूतस्वरूपेण स एव च जगत्स्थितिः चंद्रसूर्यौ ग्रहास्तारा ये चान्ये देवपक्षतः तच्च सर्वं निराकृत्य स्थापि
तो दैत्यपक्षतः वयं च विध्वस्तास्तेन बहुरूपहसितास्तथा विष्णोः प्रसादान्मुक्ताश्च कथंचिदिव कष्टतः

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ तद्वयंशरणंप्राप्ताः पीडिताः क्षुद्दशार्दिताः धर्मरक्षाकराश्चेति संचिंत्यत्रातुमर्हसि इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः
८५ सुरैर्दैत्यविचेष्टितं सुरानुवाचभगवान् अतः संचिंत्य तत्वतः अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः
यस्यवध्यश्चनाद्यापि सजातो भगवान् पुमान् यमाचवरदानेनछंदयित्वानिवारितः तपसासाहसाद्दैत्योभ
त्रैलोक्यदहनात्मकः सचवव्रेवधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरात् सचसप्तदिनैर्बालाः शंकराद्योभविष्यति
सतीनामातुयादेवी विनष्टदक्षहेलया साभविष्यतिकल्याणि हिमशैलशरीरजा शंकरस्यचतस्याश्च प
लेः कार्यः समागमे अहमप्यस्यकार्यस्यशेषंकर्तानसंशयः इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलयो
निना जग्मुर्मेरुप्रणम्याथ शंकर्मरूपेणसंवृतः ततागतेषुदेवेषु ब्रह्मालोकपितामहः निशास्मारभग
वान्स्वांतनुंपूर्वसंभवां ततोभगवतिरात्रीरूपरस्थेपितामहं तांविविक्तसमालोक्यतथोवाचविभाव
रीं विभावरिमहत्कार्यंविबुधानामुपस्थितं तत्कर्तव्यंत्वयादेवीशृणुकार्यस्यनिश्चयं तारकोनामदैत्यें
द्रः सुरकेतुरनिर्जितः तस्याभावयभगवान्जनयिष्यतिचेश्वरः सुतः सभवितातस्यतारकस्यांतकार ८५
कः अहंचादापंजातस्तदापश्यंपुरस्थितं अर्धनारीश्वरंदेवंव्याप्यविश्वमवस्थितं श्रुत्वातमब्रुवंदेवंभ

जस्वेवभक्तितः ततोनारीपृथग्जातापुरुषश्चतथापृथक् तस्याश्चैवांशजाः सर्वाः स्त्रियस्त्रिभुवनेस्मृताः
एकादशाचरुद्राश्चपुरुषास्तस्यचांशजाः तांनारीमहमालोक्यपुत्रंदक्षमथाब्रुवं भजस्वपुत्रींजगती
ममापिचतवापिच पुंदुःखनरकात्त्रात्रीपुत्रीतिभाविनीत्वियं एवमुक्तोमयादक्षः पुत्रीत्वेपरिकल्प्यतां
रुद्रायदत्तवान्भक्त्यानामदत्वासतीतियत् ततः कालेनकस्मिंश्चिद्दैवमन्वेषतांपिता मुमूर्षुःपापसंकल्पो
दुरात्माकुलकज्जलः योरुद्रंनैवमन्यंतेतेस्युःकुलकज्जलाः पितरस्तेचादुरात्मानोभवंतिब्रह्मराक्षसाः
अवमानेनतस्यापियथोदयौजहौतनुं यथायज्ञःसचध्वंस्तोभवेनविदितंहितत् अधुनाहिमशैलस्यभ
वित्रीदुहिताचसा महेश्वरंपतिंसाचपुनः प्राप्स्यतिनिश्चितं तदिदंचत्वयाकार्यंमेनागर्भप्रविश्यच त
स्याश्छविकुरुकृष्णांयथाकालीभवेतसा यदारुद्रोपसहितातपस्तप्स्यतिसामहत् समाप्तनियमादेवी
यदाचामाभविष्यति स्वमेवचयदारूपंसुगौरंप्रतिपत्स्यते विरहेणहरश्चास्यामत्वाशून्यंजगत्त्रयं त
स्यैवहिमशैलस्यकंदरेसिद्धसेविते प्रतीक्षमाणस्तांदेविमुग्रसंतप्स्यतेतपः तयोःसुतस्ततपसोभ
वितायामहाव्रतः भविष्यतिसदैत्यस्यतारकस्यनिवारकः तपसोहिविनानास्तिसिद्धिःकुत्रापिशोभिते

स्कं॰ पु॰ २ सर्वासां कर्मसिद्धीनां मूलं हि तदुपच्यते त्वयापि दानवा देवी देहनिर्गतया सदा चंडमुंडपुरोगाश्च
हंतव्या लोकदुर्जयाः यस्माच्चंडं च मुंडं च देवि निहनिष्यसि चामुंडेति ततो लोके ख्याता देवी भ
८६ विष्यसि ततस्त्वां वरदे देवी लोकः संपूजयिष्यति भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगां कामसाधनीं
ॐकारवक्त्रां गायत्रीं त्वामर्चंति द्विजोत्तमैः ऊर्जितां बलदां चापि राजानः सुमहाबलाः वैश्याश्च भ-
क्तिमित्येव नित्यां शूद्रास्तथा शुभे क्षांतिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमनामपि त्वं महोपायसंदोहा
नीतिर्नयविसर्पिणां परिच्छितिस्त्वमार्थानां त्वं महाप्राणिकामिता त्वं युक्तिः सर्वभूतानां त्वं ग
तिः सर्वदेहिनां रतिस्त्वं रतिचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृद्यदर्शिनां त्वं कांतिः शुभरूपाणां त्वं शांतिः शुभ
कर्मिणां त्वं भ्रांतिर्मूढचित्तानां त्वं फलं क्रतुयाजिनां जलधीनां महावेला त्वं च लीलाविलासि
नां संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी त्वं कालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी प्रि
यकंठग्रहानंददायिनी त्वं विभावरी प्रसादप्रणतानस्मान्सौम्यदृष्ट्या विलोकय इति स्तुवंतो ८६
ये देवि पूजयिष्यंति त्वां शुभे ते सर्वकामानप्स्यंति नियतं नात्र संशयः इत्युक्ता तु निशा देवि तथे

सत्कृतांजलिः जगाम त्वरिता तूर्णं गिरिं हिमगिरेर्महत् तत्रासीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्र
ये ददर्श मेनामापांडुच्छविवक्त्रसरोरुहां किंचिच्छ्याममुखोदग्रस्तनभारावनामितां महौषधि
गणाबद्धमंत्रराजनिषेवितां ततः किंचित्समिलिते मेनानेत्रांबुजद्वये आविवेशासुरखारात्रिर्ब्र
ह्मणो वचनात्तदा जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरांतरं अरंजयच्छवि देव्या गुहमातुर्विभाव
री ततो जलन्मांगल्यदां मेना हिमगिरेः प्रिया ब्राह्ममुहूर्ते सुभगे प्रसूयत शुभाननां तस्यां तु जा
यमानायां जंतवस्थाणुजंगमाः अभवन्सुखिनः सर्वे सर्वलोकनिवासिनः अभवत्क्रूरसत्वा
नांचितः शांतं च देहिनां ज्योतिषामपि तेजस्त्व समभवत्सुतरां तदा घनाश्रिताश्चौषधयः स्वादुवंति
फलानि च गंधवंति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत् मारुतं च सुखस्पर्शो दिशाश्च सुमनोहराः
विस्मितानि च रुतस्त्राणि प्राभ्रोदुर्वं प्रपेदिरे प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् सत्से द
म्याध्ययने यज्ञदाने तपस्यपि सर्वेषामभवच्छ्रद्धा जन्मकाले गुहारिणे अंतरिक्षे मराश्चापि प्रहर्षोत्फुल्ल
लोचनाः हरिब्रह्ममहेंद्रार्कवायुर्वह्निपुरोगमाः पुष्पवृष्टिं प्रमुमुचुः तस्मिन्मेनागृहे शुभे मेरुप्रभृतयश्चा

स्कं॰पु॰२ पिमूर्तिमंतोमहानगाः तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ताविरंच्याद्याः सुशोभिताः सागराः सरितश्चैव समाजग्मुश्च सर्व
८७ शः हिमशैलोभवल्लोके नदार्वीश्चराचरे सेव्यश्चाप्य अभिगम्यश्च पूजनीयश्च भारत अनुमंत्र्यात्तवंते च ज
ग्मुस्वानालयांस्तदा इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे पार्वतीजन्मद्वाविंशोध्यायः ततश्च शैलजा दे
वी चिक्रीड सुभगा तदा देवगंधर्वकन्याभिः शैलजा तु सुभगा तदा मुनीनां चापि या कन्यास्ताभिः सार्धं च शो
भना कदाचिदथमेरुस्थो वासवः पांडुनंदनः सस्मार मां ययौ चाहं संस्मृतो वासवं तदा मां दृष्ट्वा च सहस्राक्षः स
मुत्थायातिहर्षितः पूजयामास तां पूजां प्रतिगृह्याहमब्रुवं महासुरमहोन्मादकालानलदिवस्पते कुश
लं विद्यते कच्चित्तव कच्चिन्नंदसि पृष्टस्त्वेवं मया शक्रः प्रोवाच वचनं स्मयन् कुशलस्यांकुरास्तावत्सं
भृते भुवनत्रये तत्फलोदय संपत्तौ तद्वानू संस्मृतो मुने मे चास्ति सर्वमतलं वे तथापितु दृश्यते अस्य
धीतां प्रयोगव्यथितः परितोदकः निवृत्तिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने तद्रूपां नु शैलजां देवीं शैलेंद्रं
शैलवल्लभां हरं संश्रावय यथा वरं यत्नान्यं रोचयेदिति तदा तद्वाक्यमाकर्ण्य गतोहं शैलसत्तमं ओषधिप्रस्थ ८७
निलयं साक्षाद्दिवं दिवस्पतिं तत्र हेमस्वयं तेन महाभक्त्या निवेदिते महासने पूजितोहमुपविष्टो महासु

रः गृहीतार्थततो मां च पप्रच्छ श्लक्ष्णया गिरा कुशलं तपसः शैलः शनैः कुलानां जंबुजः अहमप्यस्य त
थोच्य प्रसवोत्वगिरीश्वरं त्वया शैलेंद्र पूर्वा वाप्यपरा च दिशां तथा अवगाह्य स्थिता वता क्षिप्यते प्राणपाल
ना अहो धन्योसि विप्रेंद्राः साहाय्येन तवाचल तपोजपव्रतस्नानैः साधयंत्यात्मनः परं यज्ञांगसाधनैः कं
श्चित्कंदकादिफलदानतः त्वं च मुद्गरसीविप्रान् किमतः प्रोच्यते तव अन्येपि जीवा बहुधा त्वामुपाश्रि
त्य भूधर मुदिता प्रतिवर्तते गृहस्थमिव पाणिनः शीतमातपवर्षांश्च क्लेशान्नानाविधान्सहान् अ
पाकरोषि जंतूनां येवंरूपा हि साधवः किमतः प्रोच्यते तुभ्यं धन्यस्त्वं प्रतिभूधर कंदरं यस्य चाध्यास्ते स्व
यं तस्य महेश्वरः इत्युक्तवति वाक्यं च यथार्थमतिफाल्गुन हिमशैलस्य महिषी मेना गाद्दिदृक्षया
अनुयाता दुहित्रा च स्वल्पापि परिचारिका लज्जावनतसर्वांगी प्रविवेशा सदो महत् ततो मां शैलमहि
षी ववंदे प्रणिपत्य सा वस्त्रनिर्गूढवदना पाणिपद्मकृतांजलिः तामहं सत्यरूपाभिराशीभिस्समवर्धयं
पतिव्रता शुभाचारा सुभगा विरसः शुभे सदा वीरवती चापि भव वंशोन्नतिप्रदे ततो हं विस्मिताक्षीं च
हिमवद्गिरिपुत्रिकां मद्वाण्यां प्रत्यवोचं मे हि बालम मोति के ततो देवी जगन्माता बालभावं स्वकं मयि

स्कं॰पु॰२ दर्शयंतिस्वपितरं कंठग्राह्यांकमाविशत् उवाचवाचतां मंदं मुनिर्वदयपुत्रिके मुनेः प्रसादतो
वश्यं पतिमास्यसि संमतं इत्युक्ता सा ततो बाला वस्त्रांतपिहितानना किंचित्सलज्जं कृतोत्कंपं प्रोच्य
८८ नोवाच किंचन ततो विस्मितचित्तः स मुपचारविदांवरः प्रत्यवोचं पुनर्देवीमेहि दास्यामि ते शु
भे रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं सुचिरं मया इत्युक्ता सा तदागत्य पितुरंकात्सवेगतः वंदमा
नाचमे पादौ मयानीतां कमात्मनः मन्यतां तां जगत्सृज्या मुक्तं बालोत्तवोचितं नतत्सन्दयामि
यत्तुभ्यं पत्प्राशीः कांतेवाच्चिता इत्युक्ते मात्रवाक्छिल्याष्छिलेंद्रमहिषीतदा भगवन्वेत्सिसर्वं त
मतीतानागतं प्रभो तदहं ज्ञातुमिच्छामि कीदृशोऽस्याः पतिर्भवेत् श्रुत्वेति स स्मितमुखः प्रा
वोचं नर्मवल्लभः न ज्ञातोऽस्याः पतिर्भद्रे वर्ततेच कुलक्षणः नग्नोऽतिनिर्धनः क्रोधी वृतः क्रूरः
श्वसर्वदा श्रुत्वेति संभ्रमाविष्टो ध्वस्तवीर्यो हिमाचलः मां तदा प्रत्युवाचेदं साश्रुकंठो महागि
रिः अहो विचित्रः संसारे दुर्विद्यो महतामपि सुखवस्त्वपि शक्याया नरेषु नक्रपायेत यत्नेनम ८८
हतातावत् पुण्यैर्बहुविधैरपि साध्यस्तात्मनो लोके मानुष्यमतिदुर्लभं अध्रुवं ततु ध्रुवं तत्र

कथंचित्सांसारिकः स्यते तत्रापि दुर्लभा नाम समानव्रतचारिणी साध्वी महाकुलेत्पन्ना भार्या या स्या
त्पतिव्रता तत्रापि दुर्लभं यच्च तया धर्मनिषेवणं सहवेदपुराणोक्तं जगत्त्रयहितावहं एतत्सुदु
र्लभं यच्च तस्यां चैव प्रजायते तदपत्यमपत्यार्थं संसारे किल नारद एतेषां दुर्लभानीह किंचित्प्रा
प्नोति पुण्यवान् सर्वमेतदमाप्नोति सकोऽपि यदि वानवा किंचित्केनापि हि स्यूनं संसारके कृतेन
रं अथ संसारिको दोषः स्वकृतं यत्र भुज्यते गार्हस्थ्यं च प्रशंसंति वेदाः सर्वेऽपि नारद नेति
किंचित्तत्र पुनः कथं ते यदि नग्रहि अतो धात्रा च शास्त्रेषु सुतलाभ प्रशंसितः पुनश्च सृष्टि
वृध्यर्थं नरकत्राणनाय च तत्र स्त्रीणां समुत्पत्तिं विना सृष्टिर्न जायते सा च जातिप्रकृत्यैव कृ
पणा दैन्यभागिनी तासामुपरि मावज्ञा भवेदिति चैव वेधसा शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं वाक्यमे
तन्महत्फलं दशपुत्रसमा कन्या दशपुत्रान्प्रवर्धयन् यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभ्यं कन्ययै
कया तस्मात्कन्यापितुः शोच्या सदा दुःखविवर्धिनी यापि स्यात्पूर्णसर्वार्था पतिपुत्रधनान्वि
ता तयात्कं च कृते त्वस्यास्तद्वाक्यं मम शोकदं केन दोषेण मे पुत्री न योग्या आशिषां मता

स्कं॰पु॰ नजातास्या पतिः कस्माद्वर्ततेविकुलक्षणः निर्द्धनश्च मुनेः कस्मात्तेषांसर्वदः कुतः इतिदुर्घटवा
क्यंते मनोमोहयतीवमे इतितत्पुत्रिवात्सल्यात्सभार्यश्शोकसंप्लुतं अहमाश्वासयंवाग्भिस्ताभिपांडु
८८ नंदन माशुचः शैलराजत्वं हर्षस्थानेतिपुण्यभाक् शृणुतद्वचनं मह्यं यन्मयोक्तं हितार्थवत् जगन्मातालि
यंबाला पुत्रिते सर्वसिद्धिदा पुराभवेभवङ्गार्या सतीनाम्नाभवस्वया तदस्याः किमहंदद्रिखंदूपमिवा
ल्पकः संचिंतयति महादेवानाशिषंदत्तवानहं नजातास्या पतिश्चेति वर्ततेच मयोहिसः नसजातोमहा
देवोभूतभव्यभवोद्भवः शरण्यश्शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः सर्ववेदायसद्मामनंति दैवैश्चासु
रैरपियो नलभ्यः ब्रह्मादिविश्वं नतुयस्य शैल बालस्यवाक्रीडनमामनंति सचामंगल्यशीलोपि मं
गलायतनोहरः निर्धनः सर्वदाश्चासोन्वेदस्वंस्वयमेवसः सचदेवोजस्थाणुमहादेवोजरोहरः भ
विष्यतिपतिः सौम्यास्तत्किमर्थंतुशोचसि इतिश्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कुमारेशमहात्म्ये हि
मवदाश्वासनं तृतीयविंशोध्यायः नारद उ॰ एवंश्रुत्वासभार्यः सप्रमोदप्लुतमानसः प्रणम्यमामि
तिप्राह यद्येवंपुण्यवानहं पुनःकिंचित्तवक्ष्यामि पुत्र्यामेदक्षिणेकरः उत्तानः कारणंकिंतच्छ्रोतुमिच्छामि

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

नारद इति पृष्टोस्मि शैलेन प्रावोचंकारणंतदा सर्वदेवकरोह्यस्याः सर्वेषांप्राणिनांप्रति अभयस्य
प्रदातासावुत्तानस्तुकरस्ततः यषांभार्या जगद्भर्तुर्यषांकस्यमहीधर जननीसर्वलोकस्यभाविनीभूत
भाविनी तद्यथा शीघ्रमेवैषा योगंयातुपिनाकिना त्वयाविधेयंविधिवत् तथाशैलेंद्रसत्तम अस्त्यत्रसु
महत्कार्यं देवानां हिमभूधर इतिप्रोक्त्वा तमापृच्छ्य प्रावोचंवासवायतत् ममभूयस्तुकर्तव्यंतन्मयाकृ
तमेवहि किंतुपंचशरः प्रेर्य कार्यशेषत्रवासव इत्यादिश्यगतश्चाहं तारकंप्रतिफाल्गुनः कल्पयन्वा
तस्यैनंमर्थंकथयितुंस्फुटं हिमाद्रिरपिमेवाक्यप्रेरितः पार्वतीप्रति भवस्याराधनंकर्तुं ससमादिशत्त
दा सातंपरिचचारेरं तस्यादृष्ट्वासुशीलतां पुष्पतोयफलाद्यानि नियुक्तापार्वतीव्यधात् महेंद्रोपिच
तद्वाक्यात्स्मरंसस्मारभारत सचतत्स्मरणंज्ञात्वा वसंतऋतुसंयुतः चूतांकुरा[illegible]स्त्रः सहसाप्रादुरा
सान्मनोभवः तमाहचवचोधामान् स्मयन्निवचसंस्पृशन् उपदेशेनबहुना किंत्वांप्रतिरतिप्रिया चित्ते
वसति तेनत्वंवेत्सिभूतमनागतं तथापित्वांवदिष्यामि स्वकार्यपरतांस्मरन् ममैकंसुमहत्कार्यंकर्तु
मर्हसिमन्मथ महेश्वरंकृपानार्थं सतीभार्यावियोजितं संयोजयपुनर्देव्याहिमाद्रिगृहजातया देवि

स्कं·पु·२ देवश्चतुष्टोते करिष्यत मेहेप्सितं मदनउवाच० अलीकमेतद्देवेंद्र सहि देवस्तेयारतिः नाल्पासि
दयितद्यानि तेजांसि मनुरब्रवीत् वेदोतश्च चमाविप्रागर्हयंतिपुनः पुनः महाशनो महापाप्मा
१० कामोयमनलो महनू आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनोनित्यवैरिणा तस्माद्यं सत्याज्यः कामोहिरि
वसत्तमा एवंशीलस्यमेकस्मात्तुष्यति महेश्वरः मद्यस्येवपापस्य वासुदेवो जगद्गुरुः इं
द्रउ० मैवंब्रूहि महाभाग त्वांविना कः पुमान् भुवि धर्ममर्थं तथा कामं मोक्षंवा प्राप्तुमीश्वरः यत्
किंचित्साध्यते लोके मूलं तस्य कामना कथं कामं विनं दंति तस्मात्ते मोक्षसार्धकः सत्वंचापि
श्रुते वाक्यं तवरूपं त्रिधागतं तामसं राजसं चैव सात्विकं चापि मन्मथ अमुक्तितः कामनाया
रूपं तत्तामसं तव सुखबुध्यास्पृहा यान्वरूपं तद्राजसं तव केवलं मावधार्थार्थं तद्रूपं सात्विकं
तव तत्ते रूपत्रयमिदं ब्रूहि नापासं तद्धिकः त्वंसाक्षात्परमं सूक्ष्मः कुरु कार्यमिदं हि नः अथ
वापी तान्दृष्ट्वा सामान्यानपि पंडितः स्वप्राणैरपि त्रायंति परमेतन्महत्फलं इति संचिंत्य कार्यं १०
त्वं सर्वथा कुरु तत्स्फुटं इत्याकर्ण्य तथेत्युक्त्वा वसंतऋतुसंयुतः विकादिसैन्यसंपन्नो हिमाद्रौ

प्रययौ स्मरः तत्रापश्यत शोभोसपुण्यमाश्रममंडलं नानावृक्षसमाकीर्णं शांतसत्वसमाकु
लं तत्रापश्यत् त्रिनेत्रस्य वीरकं नाम द्वारपं यथा साक्षान्महेशानं गणाश्चायुतसोऽस्य च दद
र्श च महेशानं नासाग्रकृतलोचनं देवदारुद्रुमच्छायावेदिकामध्यमाश्रितं समकायसुखा
सीनं समाधिस्थं महेश्वरं निस्तरंगं विनिर्गृह्य स्थितमिंद्रियगोचरान् आत्मानमात्मा देवं प्र
विष्टं तपसो निधिं तं तथाविधमालोक्य सागर्भे द्वायपत्नचात् भ्रमरध्वनिव्याजेन विवेश
मदनो मनः एतस्मिन्नंतरे देवो विकासितविलोचनः सस्मार नगराजस्य तनयां रक्तमान
सः निवेदिता वीरकेण विवेशोच गिरेः सुता यस्मिन्काले महाभागा सद्यायद्दृष्टिपातिसा
ततस्तस्यां मनस्त्रियमनुरक्तमवेक्ष्य च निगृह्य लीलया देवः स्वकं पृष्ठमवेक्षत तावदा
पूर्णधनुषमपश्यत रतिप्रियं तन्नाशाकपया देवो नानास्थानेषु सोगमत् तावत्पश्यति
पृष्ठस्थमाकर्णधनुषः शरं सनदीपर्वतांश्चैव आश्रमान्सरसीस्तथा परिक्रम्य महादेवः
पृष्ठस्थं तमवेक्षत जगत्त्रयं परिभ्रम्य पुनरायात्स्वमाश्रमं पृष्ठस्थमेव तं वीक्ष्य निश्वासं मुमुचे

स्कं॰पु॰२ हरः ततस्तृतीयनेत्रोत्थवन्हिना नाकवासिनां ऋण्वतां गमितः कामो भस्मत्वं पांडुनंदन सतु तं भस्मसात्कृत्वा
हरनेत्राद्भवोनलः व्यजृंभत जगद्दग्धुं ज्वालापूरितदिङ्मुखः ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसं साहंकारेज
९३ नेचंद्रे सुमनःसु च गीतके भृंगेषु कोकिलास्येषु विशेषु स्मरानलं तत्राभोत्स्निहसयुक्तं कामिनां हृदयं
किल द्वालयसनिशं साग्निदुश्चिकित्स्यासुखावहः विलोक्य हरनिश्वासद्वालभस्मीकृतं स्मरं विललाप र
तीदीना माधुना बंधुना सह विलपंती सुबहुशो मधुना परिसांत्विता एतत्प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषध्व
जः कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च अमूर्तोपि ह्ययं भद्रे कार्यं सर्वं पतिस्तव रतिकाले ध्रुवं बाले करि
ष्यति न संशयः यदि विष्णुश्च भविता वसुदेवात्मजो विभुः तदा सुतोयं स्यात्तत्पतितस्ते भविष्यति सा प्र
णम्य ततो रुद्रमिति प्रोक्ता रतिस्ततः जगाम स्वेच्छया गत्वा वसंतादिभिरन्विताः इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारि
काखंडे कामदहनोनाम चतुर्थविंशोध्यायः अर्जुन उ॰ देवर्षे वर्ण्यते चेयं कथा पीयूषसोदरा पुनरे
तन्मुने ब्रूहि यदा वेत्ति महेश्वरः भगवान्स्वां सती भार्यां विधार्थं चापि तारकं सत्याश्च विरहातप्यन् ददाह कि ९३
मसौ स्मरन् त्वयि वा कः स विरहात्तस्यास्तप्यति वै तपः हिमाद्रिमास्थितो देवस्तस्याः संगमवांछया श्रीनारद उ॰

सत्यमेतत्पुनः पार्थ भवत्स्येदं मनीषितं अतप्ततपसा योगो न कर्तव्यो मयानया तेपा विनाशुक्षोदेहं न कथं
च न जायते अशुक्षो देहन समं संयोगो नैव देहिकः महत्कर्माणि यानीह तेषां मूलं सदा तपः नातप्तत
पसां सिद्ध्यं महत्कर्माणि यांतवे एतस्मात्कारणाद्देवो दर्पितं तदा दहत् ततो दग्धे स्मरे चापि पार्वतीमपि
पीडितां विहायसगणो देवः कैलाशः समपद्यत देवी च परमोद्विग्ना प्रस्खलंती पदे पदे जीवितं स्वं
विनिंदंति बभ्राम तत्र तत्र सा हिमाद्रिरपि स्वशृंगे रुदंतीं दृष्टवान् रतिं कासि कस्यासि कल्याणि कि
मर्थं चापि रोदिषि पृष्टा सा च रतिः सर्वं यथावृत्तं न्यवेदयत् निवेदितं तथा रत्या शोकसंभ्रांतमानसः
प्राप्य सांतनयां पाणावादाय गात्स्वकं पुरं सा तत्र पितरौ प्राह सखीनां वदनेन च दुर्भगेन शरीरेण किम
माननकारणं देहयासं परिसक्ष्ये पाप्स्याभिमतं प्रति असाध्यं चाप्यभीष्टं च कथं प्राप्यत थो विना निय
मैर्विविधैस्तस्माच्छोषयिष्ये कलेवरं अनुजानीत मां तत्र यदि वः करुणा मयि श्रुत्वेति वचनं माता पिता च
प्राहतां शुभां उमेति चपलं पुत्री नक्षयं तावकं वपुः सोढुं क्लेशान्स्वरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने भाविन्य
प्यनिवार्याणि वस्तूनि च सदैव तु भाविनोर्थाभवं त्येव नरस्यानिच्छतोपि हि तस्मान्न तपसा तत्ते बाले किं

स्कं.पु.२ चिरंयोजनं श्रीदेव्युवाच यदिदं भवतो वाक्यं न सम्यगिति मे मतिः केवलं न हि दैवेन सामर्थ्योहि
शक्यते किंचिद्देवस्य तु किंचित्किंचिद्देव स्वभावतः पुरुषः फलमाप्नोति चतुर्थं नात्र कारणं
९२ ब्रह्मणा वापि ब्रह्मत्वं प्राप्तं किल तपोबलात् अन्यैरपि च यल्लब्धं तेन संख्यातुमुत्सहे अध्रुवेण
शरीरेण यद्यभीष्टं न साध्यते पश्चात्स शोच्यते मंदः पतिते तस्मिन् शरीरके यस्यं देहस्य धर्मोयं
कश्चिज्जायेत्कश्चिन्म्रियेत क्वचिद्गर्भगतं नश्येत् जातमात्रं कश्चित्तथा बाल्ये च यौवने वापि वार्ध
केपि विनश्यति तेन चंचलदेहेन कोर्थः स्वार्थो न चेद्भवेत् इत्युक्त्वा स्वसखीयुक्तापि तन्भ्यां साश्रु
विक्षिता शृंगं हिमवतः पुण्यं नानाश्चर्यं जगाम सा तत्रांबराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा
संवीता वल्कलैर्दिव्यैस्तपात्यन्त संयुता ईश्वरं हृदि संस्थाप्य प्रणवाभ्यसनादृता मुनीनाम
प्यभन्मान्या तदानीं पार्थिपार्वती त्रिस्नाता पाटलीपत्रभक्षकाभूत्तांतं समाः शातं च बिल्वपत्रेण ९२
शीर्णेन कृतभोजना जलभक्षा शतं चाभूच्छतं वैवायुभोजनाः ततो जगत्समालोक्य तदीयतप
सार्जितं हरस्तत्रा ययौ साक्षात् ब्रह्मचारी वपुर्द्धरः वसनो वल्कलं दिव्यं रौरवाजीनसंवृतः सुल

क्षणाषाढधरः सद्वृतः प्रतिभानवान् तस्तस्तं पूजयामासुस्तत्सख्यो बहुमानतः वक्तुमिच्छुस्तौ
लपुत्रीं सखीभिरिति प्रोचितः अलं नियं महाभागा गृहीतनियमा शुभा मुहूर्तपंचमात्रेण निय
मोस्याः समाप्यते तत्प्रतीक्षस्व संकालं पश्चाद स्मत्सखीसमं नानाविधा धर्मवार्ताः प्रकरिष्यसि
ब्राह्मण इत्युक्त्वा विजयाद्यास्तां देवीचरितवर्णनैः अश्रुमुख्याद्द्विजस्याग्रे निन्युः कालं च तदोत
ततः कालं किंचिदूने ब्रह्मचारी महामतिः विलोकनमिषेणागाद् आश्रमापस्थितं ह्रदं निपपात
च तत्रासौ चुक्रोशार्ततरां ततः अहमत्र निमज्जामि कापि मामुद्धर प्रभो इति स्वरेण क्रान्तं तं श्रु
त्वा तं विजयादिकाः आजग्मुस्त्वरयायुक्ता ददौ तस्मै करं यताः स चुक्रोशधततोगाद् दूरं दूरं पुनः पु
नः नाहं प्रसह्य संस्पृष्टुं म्रियमानान्न तेलिदं ततः समाप्तनियमा पार्वती स्वयमाययौ सव्यं करं द
दावस्य तं चासौ नाभ्यनंदत भद्रे यच्छुचितेवस्या मथैवा न तत्याकृतं स दोषेण कृतं यच्च तदा दद्या
न कर्हिचित् सव्यं वाश्युचितहस्तं नाव लंबामि कर्हिचित् इत्युक्ता पार्वती प्राह नादं दत्तं च दक्षिणं
ददामि कस्यचिद्धि प्रदेवंदेवाय कल्पितं दक्षिणं मे करं देवो गृहीता भावएव च शीर्यते वाश्चतप

स्कं॰पु॰२ साससखीमेतन्मयोदितं विप्र उ॰ विद्धि वमवेलपस्ते गमनं कथं वायते तथा तव प्रतिज्ञेयं ममापीयं तथाचला
रुद्रस्यापि वयं मान्या कीदृशं ततयोवद विषमस्थं यत्र विप्रं म्रियमाणमुपेक्षसि अवजानासि विप्रांस्त्वं
९३ तच्छीघ्रं व्रज दर्शनात् यदि वा मन्यसे पूज्यां ततो मुध्धरनान्यथा ततो विचार्य बहुधा इति चेति च सा शु
भा विप्रस्योद्धरणं सर्वधर्मेभ्यो मन्यथाधिकं ततः सा दक्षिणं दत्वा करं तं प्रोज्जहार च नरं नारिप्रोद्धर
ति मज्जंतं भवभाब्धौ एतत्संदर्शनार्थाय यथा चक्रे भवोद्भवः प्रोक्तश्च ततस्तां सा बध्वा योगासनस्थि
ता ब्रह्मचारी ततः प्राह प्रहसन् किमिदं शुभे कर्तुकामासि तन्वंगि दृढयोगासनास्थिता देवी प्राह दग्धा
लयिष्ये शरीरं योगवह्निना महादेवकृतमतिः रुच्छिष्टा इयं ततो भवं ब्रह्मचारी ततः प्राह काचिद्ब्राह्मण
कन्यया कृत्वा वार्तां ततस्त्वीयमभीष्टं कुरु पार्वती नोपहन्याकदाचिद्धि साधुभिर्विप्रकामना धर्ममे
नं मन्यसे च मुहूर्तं ब्रूहि पार्वती देवि प्राह ब्रूहि विप्र मुहूर्तं संस्थितास्म्यहं ततस्स यज्ञवी प्राह देवीं तां स्व
सखीयुतां किमर्थं मतिरंभोरु नवे वयसि दुश्चरं ततस्त्वया समाध्धं नानुरूपं विभाभिमे दुर्लभप्राप्य ९३
मानुष्यं गिरिराजगृहेधुना भोगांश्च दुर्लभान्देवी सत्यक्त्वा किं क्लिश्यते वपुः अतीवहृद्यकौशलासुकुमार

तराकृतिः अत्युग्रतपसा कृष्यपद्मिनीव हिमार्दिता इदं चान्यत वशुभे शिरसो रोगदं मम यदेहं स
कुकामात्वं प्रबुद्धा नासि बालके वामः कामो मनुष्येषु सत्यमेतद्वचो यतः स्पृहणीया तिसर्वेषामेवं पी
ड्यसे वपुः अविज्ञातान्वयो नग्नः शूली भूतगणाधिपः श्मशाननिलयो भस्मोद्धूलनो वृषवाहनः ग
जाजिनी द्विजिह्वाद्यालंकृतांगो जटाधरः विरूपाक्षः कथंकारं निर्गुणस्याप्त्वया न्वितः गुणा ये कुलशीला
द्याचराणामुदिता बुधैः तेषामेकोपि नो वास्ति अस्मिंस्तेनान्वितः सति शोचनीयतमा पूर्वमासीत्सार्वति
कौमुदि त्वं संवृत्ता द्वितीयासि तस्या स्तत्संगमाशया तपोधनाः सर्वसमावयं यद्यपि पार्वती दुनोत्स वत
वारं भः शीलयायाश्चधसाक्रिया वृषभारोहणं वासः श्मशाने पाणिसंग्रहः सव्यलुपाणिना क्षौमगजल
रबंधनः कथं जनहास्यकरं सर्वं त्वया रब्धं असांप्रतं स्त्रीभावाद्वृति संपर्कः कथं चाभिमतस्तव निवर्तय म
नस्तस्मादस्मात्सर्वविरोधिनः मृगाक्षि मदनारातेर्मर्कटाक्षस्य प्रार्थय विरुद्धं वदनं चैव ब्रह्मचारिणमी
श्वरं निशाम्य कुपिता देवी प्राह वाचा सगद्गदं मा मा ब्राह्मण भाषिष्ठा विरुद्धमिति शंकरे महत्त्वोज्ज
याति पुमान्देवदेवस्य नंदया न सम्यगवजानासि तस्य देवस्य चेष्टितं शृणु ब्राह्मण त्वो पापाद्यथास्मा

स्कं.पु.२ त्सरिमुच्यते आदिसर्वजगतां कोस्यवेदान्वयं ततः सर्वजगद्यस्य रूपं दिग्वासा कीर्त्यते तत गुणा
९४ त्रयमयं शूलं शूली यस्माद्बिभर्ति सः अबद्धा सर्वतो मुक्ता मोक्षदानां चतस्तति: श्मशानं चापि संसा
रस्तद्दासी रूपधारिणां भूतयः कथिता भूति स्तां बिभर्ति स भूतिभृत् वृषो धर्म इति प्रोक्तस्तमा
रूढस्ततो वृषी सर्पाश्च दोषाः क्रोधाद्यास्तान्बिभर्ति जगन्मयः नानाविधा कर्मयोगा जटारूपा
बिभर्ति सः वेदत्रयी त्रिनेत्राणि त्रिपुरं त्रिगुणं वपुः भस्मीकरोति तद्देव स्त्रिपुरघ्नस्ततः स्मृतः
एवंविधं महादेवं विदुर्ये सूक्ष्मदर्शिनः कथंकारं हितेनाम भजं तेनैव ते हरं अथवा भीत सं
सारः सर्वो विमृश्यते जनः सर्वो विमृश्य कुरुते विमृश्यैतन्मयादृतं शुभं वाप्यशुभं वास्तु त्वम
प्येवं प्रपूजय इति ब्रुवन्तं तस्यां तु किंचित्स्फुरिताधरं विज्ञाय तां सखीमाह कमप्येष विवि
क्षुकः वार्यतामालि विप्रोयं महद्दूषणभाषकः न केवल पापभाजी श्रोतावेस्यान्न संशयः
अथवा किं च नः कार्यं वादेन सह ब्राह्मणेः कर्णौ पिधाय स्यांयामो यथा यस्यात्तथास्तु भः इत्यु ९४
क्त्वा यगच्छत्सा पिधाय श्रवणावुभौ स्वरूपं समुपाश्रित्य जग्राहे वसनं हरः ततो निरीक्ष्य तं देवं

संभ्रांता परमेश्वरी प्रणिपत्य महेशानं तुष्टावावनता उमा प्राह तां च महादेवो दासोस्मि त
व शोभने तपोद्रव्येण क्रीतश्च समादिश यथेप्सितं श्रीदेव्यु० मनसस्त्वं प्रभुः शंभो दत्तं तच्च म
या तव वपुषः पितरावीशौ सन्मानयितुमर्हसि श्रीमहादेव उ० पित्राहितेपरिज्ञातं दृष्ट्वा
त्वां रूपशालिनीं बालां स्वयंवरे पुत्री मह दास्यामि नान्यथा तत्तस्य सर्वमेवास्तु वचनं त्वं हि
माचलं स्वयंवरार्थं सुश्रोणि प्रार्थयस्वारणोत ततः इत्युक्त्वांतर्महादेवः शुचिः शुचिषदां वि
भुः जगामेष्टं तदादेशं स्वपुरं प्रययौ च सा दृष्ट्वा देवीं तदा हृष्टो मनसा सहिताचलः आलिंग्या
घ्राय पप्रच्छ सर्वं सा चान्यवेदयत् दुहितुर्देवदेवेन अकृतं तु हिमाचलः स्वयंवरं प्रमुदितः
सर्वलोके व्यघोषयत् अश्विनौ द्वादशादित्या गंधर्वा गरुडोरगाः यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या
दैत्याः किंपुरुषा नगाः समुद्राद्याश्च ये केचित्त्रैलोक्यप्रवराश्च ये त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रय
स्त्रिंशच्छतानि च त्रयस्त्रिंशच्च ये देवास्त्रयस्त्रिंशच्च कोटयः जग्मुर्गिरींद्रपुत्र्यास्तु स्वयंवरम
नुत्तमं आमंत्रितस्तथा विष्णुर्मेरुमाह सहसन्निव मातास्माकं च सा देवी मे रोगच्छन मामितं अ

स्कं० पु० २ थंत्रैलोक्यसुंदरी देवी हेममारुह्य शोभनं विमानं सर्वतोभद्रं सर्वरत्नैरलंकृतं अप्सरोभिः प्रनृत्यद्भिः सर्वाभर
णभूषिता गंधर्वसंघैर्विविधैः किंनरैश्च सुशोभनैः बंदिभिस्तूयमाना च वीरकोऽस्य धरास्थिता सिता
९५ तपत्रां रत्नांशुमिश्रितं चावहत्तदा मालिनी नाम पार्श्वस्थाः संध्यापूर्णेंदुमंडले चमारासक्तहस्ताभिः स्त्रि
भिश्च संवृता मालां प्रगृह्य सा तस्थौ सुरद्रुमसमुद्भवां एवं तस्यां स्थितायां तु स्थिते लोकत्रये तदा शि
शुर्भूत्वा महादेवः क्रीडार्थं वृषभध्वजः उत्संगतलसंसुप्तो भूत्वा च भगवान्भवः जयेति यत्तदं ख्यातं त
स्य सत्यार्थमीश्वरः अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्या उत्संगवर्तिनं काऽयमत्रेति संमन्य चुक्रुशुर्भृशरोषिताः
वज्रमाहारयत्तस्य बाहुमुद्यम्य वृत्रहा स बाहुरुद्यतस्तस्य तथैव समतिष्ठत स्तंभितः शिशुरूपेण देव
देवेन लीलया वह्निस्तु पुनः शक्तिं तां बाहुं चालयितुं तदा वह्निः शक्तिं तदाक्षेप्तुं न शशाक तथास्थितः
यमोऽपि दंडमुद्यम्य च निर्ऋतिस्तं शिशुं प्रति पाशं च वरुणो राजा ध्वजयष्टिं समीरणः सोमोऽगुडं धनेशश्च ग
दां सुमहतीं दृढां नानायुधान्यथादित्या मुशलं च वसवस्तथा महाघोराणि शस्त्राणि स्तारकाद्याश्च दान ९५
वाः स्तंभिता देवदेवेन तथान्ये भुवनेषु ये एषां दंतान्दशन्दंति बालमैक्षत मोहितः तस्यापि दशनाः पेतुर्द

MEMORIAL

ष्टमात्रस्य शंभुना भगस्य नेत्रे विकृते चकार स्फुटिते च के बलं तेजश्च योगश्च सर्वेषां जगृहे प्रभुः अथ ते
षु स्थितेष्वेवं मन्युमत्सु सुरेष्वपि ब्रह्मा ध्यानमुपाश्रित्य बुद्ध्वा देहरचेष्टितं सोऽभिगम्य महादेवं तुष्टाव
प्रयतो विधिः पौराणैः सामगीतैर्वैदिकैर्नामगुह्यैर्भिः नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमो नमः प्रसादा
त्तव बुध्यादि जगदेतत्प्रवर्तते मूढाश्च देवताः सर्वा नैनं बुध्यंत शंकर महादेवमिहायातं सर्वदेवनम
स्कृतं गच्छध्वं शरणं शीघ्रं यदि जीवितुमिच्छथ ततः संभ्रमसंपन्नास्तुष्टुवुः प्रणताः सुराः नमो नमो महा
देव पाहि पाहि जगत्पते दुराचारा भवानस्मान्नात्मद्रोहपरायणान् अहो पश्यत मोहं जानंतस्त्वभाविनी
मार्यामुमां महादेवीं तथाप्यत्र समागताः युक्तमेतद्यदस्माकं राज्यं गृह्यत चासुरैः येषामेवं हि धीबुधि
रस्माभिः किं कृतं त्विदं अथवा नो न दोषोऽस्ति परीवाहि वयं यतः तथैव पतिना सर्वे प्रेरिताः कूर्म हे विभो
ईश्वरः सर्वभूतानां पतिस्त्वं परमेश्वरः आमयस्य निखिलं विश्वं यत्रारूढं स्वमायया येन विभ्रमिता मूढाः
समायाताः स्वयंवरं तस्मै पशूनां पतये नमस्तुभ्यं प्रसीद नः अथ तेषां प्रसन्नोऽभूद्देवदेवस्त्रियंबकः य
थापूर्वं चकार तान् संस्तवाद्ब्राह्मणः प्रभुः तारकप्रमुखा दैत्याः सक्रुद्धास्तत्र प्राब्रुवन् कोऽयमंग महादेवो नम

स्कं·पु·२ न्यामो वयंचतं ततः प्रहस्यबालोसौ ॐकारंलीलयाभ्यधात् ॐकारेणचतेदेव्याः स्वमेवनगंग
ताः विस्मृतंसकलंतेषांस्वयंवरमुखंचतत् महादेवप्रभावेनदेव्यानांघोरकर्मणा एवंन्य
९६ स्यप्रभावोहिदेवदेवेषुफाल्गुन कथमीश्वरवाक्यार्थस्तस्मादन्यात्रमुच्यते असंन्नायंविमृ
ष्टास्तपश्चात्तापः पुरामहामहान् ईश्वरंभुवनस्यास्यश्रेभजंतेनत्र्यंबकं ततःसंस्तूयमानः
स सुरैः पद्मभुवादिभिः वपुश्चाकारदेवेशो त्र्यंबकः परमाद्भुतं तेजसातस्यदेवास्तेसेंद्रचंद्रदि
वाकराः सब्रह्मकाःससाध्याश्च वसुविश्वेचदेवताः सयमाश्चसरुद्राश्चचक्षुरप्रार्थयन्
विभुं तेभ्यःपरंतच्चेरेक्षुः स्ववपुर्दृष्टिशक्तिमत् ददावंबापतिशोवीभवान्याश्चचलस्यच ल
ब्धरुद्रप्रसादेनदिव्यंचक्षुरनुत्तमं सब्रह्मकास्तदादेवास्तमपश्यन्महेश्वरं ततोजग्मुश्च
मुनयःपुष्पवृष्टिश्चखेचराः मुमुचुश्चतदानेदुर्देवदुंदुभयोभृशं जग्मुर्गंधर्वमुख्याश्च
ननृतुश्चाप्सरोगणाः मुमुचुर्गणपाःसर्वेमुमोदांबाचपार्वती ब्रह्माद्योमनिरेपूर्णाभवा ९६
नींचगिरीश्वरे तस्यदेवीततोदृष्ट्वासमक्षंत्रिदिवौकसां पादयोस्थापयामासमालांदिव्यां

सुगंधिनीं साधुसाध्विति संप्रोच्या तयातंतत्रचार्चितं सहदेवानमश्चक्रुःशिरोभिर्भूत
लाश्रितैः सर्वेसब्रह्मकादेवाजयेतिचमुदाजगुः इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेश्री
महादेववावाहिकेपंचविंशोध्यायः नारद० अथब्रह्मामहादेवमभिवाद्यकृतांजलिः
उद्वाहःक्रियतांदेवमभिवाद्यकृतांजलिः इत्युक्त्वाचमहेश्वरं तस्यातद्वचनंश्रुत्वाप्राहेदंभगवा
न्हरः पराधीनावयंब्रह्मन्हिमाद्रेस्तववापियत् यद्युक्तंक्रियतांतद्धिवयंयुष्मद्वशोधुना
ततोब्रह्मस्वयंदिव्यंपुरंरत्नमयंशुभं उद्वाहार्थमहेशस्यतत्क्षणात्समकल्पयत् शतयोज
नविस्तीर्णंप्रासादशतशोभितं पुरेतस्मिन्महादेवस्वयमेवव्यतिष्ठत ततःसप्तमुनीन्
देवश्चिंतिताभ्यागतान्पुरः प्राहिणोदंबिकायाश्चस्थिरपत्रार्थमीश्वरः सारुंधतीकास्तत
त्रल्हादयंतोहिमाचलं समार्यमीश्वरगुणैःस्थिरपत्राणिचादधुः ततःसंपूजितास्तेनपुन
रागम्यतेचतत् न्यवेदयन्स्मशंकायसचतानभ्यनंदनं उद्वाहार्थंततोदेवोविश्वंसर्वन्यमंत्र
यत् समागतंचतत्सर्वंविनादेवेर्दुरात्मभिः स्थावरंजगमंचैवविश्वंविष्णुपुरोगमं सब्रह्म

स्कं·पु·२ कंपुराराते महिमागमवर्धयत् तस्तैतेविधिरादेहं गंधमादनपर्वते पुरेस्थितेविवाहस्यदेवकाल
प्रवर्तते ततस्तस्यजटाजूटे चंद्रखंडंपितामहः बबंधप्रयोदाराविस्फारितविलोचनः कपर्देशोभनं
९७ विष्णुः स्वयंचक्रेस्यहर्षितः कपालमालांविपुलांचामुंडाम्मूर्ध्निबंधतः उवाचचापिगिरिशंपुत्रंजनयशोक
र योदेत्यंद्रकुलंहत्वामारकेस्तर्पयिष्यति सूर्योस्फुलत्किरणरत्नभाभासितजगत्त्रयं बबंधदेवदेव
स्यस्वयमेवप्रमोदतः शेषवासुकिमुख्याश्चकुलंतस्तेजसाशुभाः आस्मानभूषणास्थानेस्वयंचेतकु
टीश्वरे वायवश्चततस्तीक्ष्णशृंगंहिमगिरिप्रभं विषंविभूषयामासुर्नानाभिरूपपत्तिभिः शोकाग
जाजिनंगृह्यस्वयमेवव्यवस्थितः चिताभस्मसमादाय कपोलेरजतप्रभे मनुजास्थिमयींमालां
प्रेतनाथश्चचंदनं वन्हिस्तेजोमयंदिव्यमजिनंप्रददोस्थितः एवंविभूषितःसर्वैर्भक्तैशेषा बभौम्ह
शो ततोहिमाद्रेःपुरुषावरकंप्रोचिरेवच माभूत्कालात्ययःशीघ्रंभवस्येतन्निवेद्यतां ततोदेवंप्र
णम्याहवीरकःकरसंपुटी त्वरयंतिमहेशानंहिमाद्रेःपुरुषास्त्वमी इतिश्रुत्वावचोदेवःस्वरूपंसज ९७
गन्मयं ततोबध्वांजलिधीमान्स्थाणुप्रावाच्यकेशवः देवदेवमहादेवत्रिपुरांतकशंकर शोभसे

नेनरूपेणजगदानंददायिना महेश्वरयथासाक्षादपरस्त्वंमहेश्वरः ततस्स्मयंमहादेवोजयेतिभव
नस्तुतः करमालंब्यविष्णोश्चवृषभंरुरुहेशनैः ततश्चवसवोदेवाःशूलंतस्यन्यवेदयन् धनदोभि
धिभिर्युक्तःसमीपस्थस्ततोभवत् सशूलपाणिर्विश्वात्मासंचचालततोहरः देवदुंदुभिनादैश्चपुष्पा
सारैश्चगीतकैः नृत्यद्भिरप्सरोर्यभिश्चजयेतिचमहास्वनैः सव्यदक्षिणसंस्थानेब्रह्मविष्णुश्चजग्म
तुः हंसंचगरुडंचैवसमारुह्यमहाप्रभो अथादितिर्दितिःसाचदनुःकद्रूःसुपर्णजाः पौलोमीसुरसा
चैवसिंहिकासुरभिर्मुनिः सिद्धिर्मायाक्षमादुर्गादेवीस्वाहासुधास्वधा सावित्रीचैवगायत्रीलक्ष्मीसाद
क्षिणाद्युतिः स्पृहामतिर्धृतिर्बुद्धिर्थिऋद्धिःसरस्वती राकाकुहूःसिनीवालीदेवीमानुमतीतथा ध
रणीधारणीवेलारात्रीवापिचरोहिणी इत्येताश्चान्यदेवानांमातरःपत्नयस्तथा उद्वाहंदेवदेवस्यज
ग्मुसर्वामुदान्विता उरगागरुडायक्षागंधर्वाकिनरानराः सागरागिरयोमेघामासासंवत्सरस्तथा
वेदामंत्रास्तथायज्ञाश्रौताधर्माश्चसर्वशः ॐकाराप्रणवाश्चैवइतिहासासहस्रशः कोटिशश्चत
थादेवामहेंद्राद्यास्ववाहनाः अनुजग्मुर्महादेवंकोटिशोर्बुदशश्चहि गणाश्चएघंतोजग्मुःशंखवर्णा

स्कं·पु·२ श्चकोटिशः दशभिः केकराख्यश्च विद्युतोऽष्टाभिरेव च चतुःषष्ट्या विशाखश्च नवभिः पारियात्रकः
षड्भिः सर्वान्तपतिः श्रीमान् तथैव विकृताननः ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिः संवृतो ययौ
९८ सप्तभिः समदः श्रीमान्दुंदुभोऽष्टाभिरेव च पंचभिश्च कपालीशः षड्भिः संह्रादकः शुभः कोटिकोटिभि
रेवैकः कुंडकः कुंभकस्तथा विष्टंभोऽष्टाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः पिप्पलश्च सहस्रेण सन्नादश्च
तथा बली आवेशनस्तथाष्टाभिः सप्तभिश्चंद्रतापनः महाकेशः सहस्रेण तं डिड्डीरशभिस्तथा
भगः कालः करालश्च महाकालः शतेन च अग्निकः शतकोट्या वै कोट्याग्निमुख एव च आदित्यमूर्धा
कोट्या च कोट्या चैव धनावह संनागश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्त्रिभिः अमोघः कोकिलश्चैव को
टिकोट्या सुमंत्रतः काकपादस्तथा षष्ट्या षष्ट्या संतानकोगणः महाबलश्च नवभिर्मधुपिंगश्च
पिंगलः नलो नवत्या सप्तत्या चतुर्वक्रश्च पूर्वपात् वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या करणो बालकस्तथा पंचा
क्षः शतमन्युश्च मेघमन्युश्च विंशति काष्ठकोटिश्चतुःषष्ट्या सुकेशो वृषभस्तथा विश्वरूपस्तारके ९८
तुः पंचाशच्च शताननः ईशानो वृद्धदेवश्च दीप्तात्मा मृत्युहा तथा विषादो यमहा चैव गणा भृंगिरि

टिस्तथा अशनी हासकश्चैव चतुःषष्ट्या सहस्रपात् एते चान्ये च गणपा असंख्याता महाबलाः
सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः चंद्रलेखावतंसाश्च नीलकंठास्त्रिलोचना हारकुंडलके
यूरमुकुटाद्यैरलंकृताः अणिमादिगुणायुक्ताः शक्ताः शापप्रसादयोः सूर्यकोटिप्रतीकाशास्त
त्राजग्मुर्गणेश्वराः पातालांबरभूमिस्थाः सर्वलोकनिवासिनः तुंबरुर्नारदो हाहा हूहूश्चैव तु सा
मगाः तंत्रीमादाय वाद्यांश्च वादयन्शंकरालये ऋषयः कृत्स्नशश्चैव वेदगीतास्तपोधनाः पुण्या
न्वैवाहिकान्मंत्रान्जपुः संहृष्टमानसाः एवं प्रवृत्तो गिरिशो वीज्यमानश्च गंगया तथा यमुनया चा
यांपतिनाधृतच्छत्रकः स्त्रीभिर्नानाविधालापैर्लीलाभिश्चानुमोदितः महोत्सवेन देवेशो गिरिस्था
नं विवेश सः प्रभासः स्वर्णकलशास्तोरणानां शतैर्युतं वैडूर्यबद्धभूमिस्कं रत्नजैश्च गृहैर्युतं सत्स्व
विश्य स्तूयमानो द्वारमभ्यास्व सादह ततो हिमाचलस्तत्र दृश्यते व्याकुलाकुलः आदिशद्दासभृत्या
नां महादेवे उपस्थिते ततो ब्रह्माणमचलो गुरुत्वे प्रार्थयत्तदा कन्यानां सर्वभारेषु यासु देवं च बुद्धिमा
न् प्रत्याह च विवाहेऽस्मिन्कुमारीश्चातरं विना भविष्यति कथं विश्वो लाजाहोमादिकर्मसु सुतो हि मम

स्कं॰पु॰२ मेनाकः सम्प्रति तीर्णवस्थितः इति चिंताविषण्णं तं विष्णुराह महामतिः अत्र चिंता न कर्तव्या गिरिराज कथंच
न अहं भ्राता जगन्मातुरेतद्वचनान्यथा ततः प्रमुदितः शैलः पार्वतीं च स्वलंकृतं सखीभिः कोटिसंख्या
९९ भिर्वृतां प्रोचेत्रायत्तदा ततो नीलमयस्तंभं कलकांचनकुट्टिमं मुक्ताजालपरिस्कारं ज्वलितौषधिदीपितं
सत्नासनसहस्राढ्यं शतयोजनविस्तृतं विवाहमंडपं शैलो विवेशानुचरावृतः ततः शैलः सपत्नीकः पाक्षा
प्रक्षाल्य हर्षितः भवस्यतेन तोयेन सिषिचे स्वजगत्तथा पाद्यमाचमनं दत्वा मधुपर्कं च गां तथा प्रदानस्य
प्रयोगं च संचिंतयति ब्राह्मणा दौहित्र्यं कन्यकानां दक्षिपुत्रि स्वकामहं इत्युक्तात स्थिवान् शैलो न
जानाति हरस्य सः ततः सर्वान्पृच्छत्स कोपि वेद न चास्य तत् ततो विष्णुरिदं प्राह पृच्छ्यतेन्यः किमर्थतः अ
ज्ञातकुलतातस्य पृच्छ्यतामयमेव च अहिरेव अमे पादान्विति नान्यो हिमाचल स्वगोत्रं यदि न ब्रूते नदेया
भगिनी मम ततो हास्यसमुद्भूतं सर्वेषां सुमहास्वनः निवृत्तश्च क्षणाद्भूयः किं वक्ष्यति हरस्त्विति ततो वि
मृश्य बहुधा किंचित्स्मितभीतानना यथा लज्जान्वितः स्मितं चक्रे तत्र पार्थ स्तुवक्ष्ये ततो वसिष्ठं ब्रुवति शीघ्रं ९९
कालातिवर्तते हरिः प्राह महेशानं बिभ्यं नाविश्ममहं तव मातामहं च पितरं प्रयोगं शृणु भूधर आत्मपुत्रायते

श्रीमो आत्मदौहित्रकाय ते इत्युक्ते विष्णुना सर्वे साधु साध्विति ते जगुः देवाः पुष्पा हेर्वृष्टिं सर्वेभ्योप्यधिकांव
रां ततः शैलस्तथा वाक्या दात्वा देवींच सादकां आत्मानं चापि देवाय प्रददौ सादकं नगः ततः सर्वे तुष्टुवुस्तं
विवाहं विस्मयान्विताः दाता महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विश्वारणीस्तथा
न दत्तु देव तूर्येषु करं जग्राह त्र्यंबकः देवो देवीं समालोक्य सलज्जां हेमशैलजां न तृप्यति न चाल्हादि सा
चेदेवं वृषध्वजं तत्र ब्राह्मादिमुनयो देवीमद्भुतरूपिणीं पश्यंतन्नारणं जग्मुर्मनसा परमेश्वरं मामुह्या
मः पार्वतीं चयथा नारदपर्वतौ ततस्तथैव तच्चक्रे सर्वेषामीप्सितं भवः ततो देवैश्च मुनिभिः निसंस्तुतः प
रमेश्वरः प्रविवेशाशु भावेदीं मूर्तिमत्वलनाश्रितां वेधाश्रुतीरितैर्मंत्रैर्मे मद्धिरूपस्थितैः मूर्तिमग्नि
जुहावृत्तिः परिक्रम्य चतं हरः लाजाहोमेऽ माध्ना ताप्राह तं सास्मितं हरिः बहवो मिलिताः संति लोकाः संम
र्दईश्वरः सावधानेन रक्ष्याणि भूषणानि त्वया हरः ततो हरस्तदा प्राह स्वजनेमा विगोपय किंचित्स्वार्थं
यदास्यामि प्राह विष्णुस्ततो नतः त्वयि भक्तिर्दृढा मेस्तु स च ततु दुर्लभं ददौ ददतुः सृष्टिसंरक्षां ब्राह्मणा
मुभौ अग्नेय यज्ञभागश्च प्रीतो हरजनार्दनौ भृग्वादीनां ततो दत्वा श्रुतिरक्षण दक्षिणं ततो गीतैश्च न

स्कं॰पु॰२ सेश्च भोजनेश्च यथेप्सितैः महोत्सवे रंजकैश्च विस्मयं समपद्यत वेदिकायां समागतः शंक
१०० रो लोकशंकरः उमया सहितो धीमान् ब्रह्माद्यैर्मुनिभिः स्तुतः तत्र मेनासमं श्रीमान् धनं प्राद
न हिमाचलः रत्नौघं विविधं दिव्यं वस्त्राण्याभरणानि च दासदासीसहस्राश्च अर्बुदं सर्वसंख्य
या असंख्यातं तथा दानं दत्तो हर्षसमन्वितः कांसारं शंकरे प्रादात् मेनामानसमन्विता भवा
नी शंकराग्रासं करेण मुखमादधे संदिग्धमनसा देवी पंचवक्त्रे निरीक्ष्य सा शंकरेण ततो दे
वीं करेण च सकंकणे पंचमे वदने देवः सद्योजाताख्यसंभवे उपहासं तदा चक्रे पार्वती सखि
संयुता सा जगज्जननी देवी विश्वनाथो जगद्गुरुः उभे लोकोपदेशार्थं क्रीडां चक्रे च दंपती
उमाभद्रात्मकं विश्वं पश्यंती परमार्थिनः चतुर्थीकर्मसंसिद्धौ ब्रह्मा प्राह हिमाचलं कन्याद
नमसंख्यातं महिमानमहाद्भुतं विमृश्य मेनया सार्धं पुण्यं कस्मै प्रदास्यति हिमाचल उवा॰
भवतामप्यनुज्ञातो दास्यहं कन्यजं फलं विष्णुः प्राह हिमाद्रिं तं हर्षव्याकुललोचनः धन्योसि १००
कृतकृत्योसि संप्राप्तं जन्मनः फलं उमाभ्यां यस्य सोयं कन्याकुलविभूषणं रुद्रमात्मनि संचि

त्य दानपात्रे महीधरे महादेवमये लोके सर्वसंपूर्णतां व्रजेत् तथेत्युक्तो भगवता सर्वं चक्रे यथा
विधिः परमानंदसंयुक्तः ख्यातिं प्राप्तो जगत्त्रये ततो भगवते पूज्ञा ब्रह्मणे वेदमूर्तये इंद्रादी
नां च देवानां ब्रह्मर्षीणां पृथक् स्तुतः भोजनाच्छादनैर्दिव्यै रुच्यैर्विविधिस्तथा दिविदुंदुभयो ने
दुः पुष्पवृष्टिं प्रचक्रिरे कराभ्यां शंकरेणाथ पार्वती प्रतिगृह्य च हिमाद्रेः संनिधौ मुक्ता मंगलो
र्थं महेश्वरः ततो वह्निप्रदक्षिणं कृत्वा कालिकाद्याः सुरांगना ब्रह्माद्या मुनयः सर्वे मंत्रोच्चारं प्रचक्रिरे
ब्रह्मघोषेण महता नादितं भुवनत्रयं मंगलानि विचित्राणि देव्यश्चक्रुः सुहर्षिताः विसृज्य लो
कं तं सर्वं किमिच्छादानकैर्भवः सरस्वत्या च पितरौ देव्या ह्याश्वस्य तु ःखितौ आमंत्र्य हिमशैलेंद्र
ब्रह्माणं च सकेशवं जगाम मंदरगिरिं गिरिणा सानुगोर्चितः ततो गते भगवति नीललोहिते स
हो मया गिरिममर्त्य हिमभूधरः स बांधवो रुरोदेति हि कस्य नो मनो विसंस्थुलं जगति हि कन्यका
पितुः इमं विवाहं गिरिराजपुत्र्याः श‍ृणोति चाध्येति च सो नरः शुचिः विवेकतश्चापि विवाहमंग
लेसमंगलं वृद्धिमवाप्नुते चिरं इति श्री स्कंदपुराणे कु॰ खंडे कुमारिकामहात्म्ये हरगौरीविवाहो २५ ध्यः

स्कं.पु.२ श्रीनारद उ॰ ततो निरुपमं दिव्यं सर्वरत्नमयं शुभं ईशाननिर्मितं साक्षात्सह देव्या विशाङ्कहं तत्रासौ मं
३०३ दिरगिरौ सह देव्या भगाक्षहा प्रासादे तत्र चोद्याने रमे संहृष्टमानसः एतस्मिन्नंतरे देवास्तारकेणाभि
पीडिताः प्रोत्साहितेन चात्यर्थं मया किलिचिकीर्षुणा आसाद्य तेभवं देवं तुष्टुवुर्बहुधा स्तवैः एतस्मि
न्नंतरे देवी प्रोद्वर्तयत गात्रकं उद्वर्तनमलेनाथ नलं चक्रे गजाननं देवानां संस्तवैः पुण्यैः कृपयाभिपरि
प्लुता पुत्रेत्युवाच तं देवी ततः संहृष्टमानसा एतस्मिन्नंतरे शर्वस्तत्रागत्य वचोब्रवीत् पुत्रस्तवायं
गिरिजे शृणु यादृग्भविष्यति विक्रमेणाथ वीर्येण रूपया सदृशो मया यथाहं तादृशश्चासौ पुत्रस्ते
भविता गुणैः ये च पापा दुराचारा वेदान्धर्मान्द्विषंति ये तेषामामरणांतानि विघ्नान्येष करिष्यति ये च
मां नैव मन्यंते विष्णुवापि जगद्गुरुः विघ्निता विघ्नराजेन तेयास्यंति महत्तमः येषां गृहेषु कलहः सदा
नैवोपशाम्यति पुत्रस्य तव विघ्नेन समूलं तस्य नश्यति येषां न पूज्यपूजा चा क्रोधाः सत्यपराश्च ये कृपा ३०३
लवोगत क्रोधास्तेषां विघ्नं हरिष्यति सर्वधर्माश्च कर्माणि तथा नानाविधानि च सविघ्नमथ रौद्रसा
हसिका ये च तेषां विघ्नं करिष्यति श्रुतिधमानुत्तान धर्मान्मानयंति गुरूंश्च ये x ष्यंति पूजयास्य विना शुभे

एवं श्रुत्वा उमा प्राह एवमस्त्विति शंकर ततो बृहत्तनूसोभूत्तेजसा द्योतयन्दिशः ततो गणैः शमं सर्वैः
सुरर्णां प्रददौ चतं यावत्तारकहंतारो भावेतावदयं प्रभुः ततो विघ्नपति दैवैः संस्तुतः प्रणतार्तिहा
चकार तेषां कृत्यानि विघ्नानि दितिजन्मनां पार्वती च पुनर्देवी पुत्रत्वपरिकल्प्य च अशोकस्यांकुरं नी
रैरवर्धयत साहितैः सप्तर्षिनथचाहूय संस्कारं मंगलं तदा कारयामास नन्वंगी ततस्तां मुनयोब्रुवत
त्वयेव दर्शितमार्ये मर्यादां कर्तुमर्हसि किंफलं भविता देवी कल्पितैस्तरुपुत्रकैः श्रीदेव्युवाच यो वै नि
रुदके ग्रामे कूपं कारयते बुधः यावत्तोयं भवेत्कूपे तावत्स्वर्गेषु मोदते दशकूपसमा वापि दशवापी समं स
रः दशसरः समा कन्या दश कन्यासमः क्रतु दश क्रतुसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः एषैव मनुमर्यादा
नियता लोकभाविनी जीर्णोद्धारे कृतं चापि फलं तद्द्विगुणं मतं सतः कदाचिद्भगवानुमया सह मंदरे मं
दिरे हर्षजननेकलधौतमये शुभे प्रकीर्णकुसुमादेमो महालिकुलकूजिते किंनरोद्गीतसंगीत मतिशा
ब्दितमध्यके क्रीडामयूरैर्हंसैश्च शुकैश्चैवाभिनादिते मौक्तिकैर्विविधै रत्नैर्वैनिर्मितगवाक्षके ततः पु
ण्यकथाभिश्च क्रीडते रुभयास्तयोः प्रादुर्भवन्महाञ्शब्दः पूरितांबरगोचरः तं श्रुत्वा कौतुमादेवी किम

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ तदिति शंकरं पर्यपृच्छच्छुभतनु हरं विस्मयपूर्वकं तामाह देवी गिरिजा दृष्टपूर्वास्त्विमे त्वया एते
१०२ गणा मे कीर्तिता शैलेस्मिंस्त्वप्रिये शुभे तपसा ब्रह्मचर्येण कुरुक्षेत्रसाधनैः येरहं तोषितः पृथ्वी
तपं ते मनुजोत्तमाः मत्समीपमनुप्राप्ता ममलोकवरानने चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहरणक्षमा
विनेतानेयमे प्रीतिर्नेभिर्वर्तते हितारमे एते अहमहं चैते तान्येतान्यस्य पार्वती इत्युक्ता विस्मि
ता देवी ददर्श तान् गवाक्षके स्थिता पद्मपलाशाक्षी महादेवेन भाषिताः केचित्कृशा ह्रस्वदीर्घा
केचित्स्थूलमहोदराः व्याघ्रभामेषाजमुखा नानाप्राणिमहामुखाः व्याघ्रचर्मपरीधाना नानाव्या
लामुखापरे गोकर्णगजकर्णाश्च बहुपादमुखेक्षणाः विचित्रवाहनाश्चैव नानायुधधरास्तथा गी
तवादित्रतत्त्वज्ञाः सत्वगीतरसप्रियाः तान्दृष्ट्वा पार्वती प्राह कतीसंख्याभिधास्त्वमी श्रीशंकर उ॰
असंख्यातास्त्वमी देवी असंख्याभिधास्तथा जगतापूरितं सर्वमेतेर्भीमैर्महाबलैः सिद्धाः क्षेत्रे
षु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च एते विशंति मुदिता नाना १०२
हारविहारिणा ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूमाग्रमधुपायिनः मेदाहाराः सर्वभक्ष्यास्तथान्ये चाप्यभो

जना गीतनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरवप्रियाः अनंतत्वादमीषां च यवक्तुं शक्या न वै गुणाः श्रीदे
व्यु॰ मनःशिलनकल्केन य एष च्छुरिताननः तेजसा भास्कराकारो रूपेण सदृशस्तव आकर्ण्या
कर्ण्यते देवगुणागीतान्महागुणान् मुहुर्नृत्यति हास्यं च विदधाति मुहुर्मुहुः सदाशिवेशोये
त्येवं विह्वलो वक्ति यो मुहुः धन्योयमीदृशी यस्य भक्तिस्त्वयि महेश्वरः एवं विज्ञातुमिच्छामि किं
नामा सो गणास्तव श्रीशंकर उ॰ स एष वीरको देवी सदाद्रिसुते प्रियः नानाश्चर्यगुणाधारः
प्रतीहारो मम अंबिके श्रीदेव्यु॰ ईदृशस्य सुतस्यापि मामोत्कंठा पुरांतकः कदाहमीदृशं पुत्रं ल
प्स्याम्यानंददायकं शर्व उ॰ एष एव सुत स्तेस्तु यावदीदृक्परो भवेत् इत्युक्ता विजया प्रा
ह शीघ्रमानय वीरकं विजया च ततो गत्वा वीरकं वाक्यमब्रवीत् एहि वीरक ते देवी गिरिजा तो
षिता शुभा त्वामाह्वयति सा देवी भवस्यानुमते स्वयं इत्युक्तः संभ्रमयुतो मुखं संमार्ज्य पाणि
ना देव्याः समीपमागच्छ जयानुगतः शनैः तं दृष्ट्वा गिरिजा प्राह गिरा मधुरवर्णया एह्येहि पु
त्र दत्तस्त्वं भवेन मम पुत्रक इत्युक्तो दंडवद्देवीं प्रणम्यावस्थितो नरः माता ततस्तमालिंग्य क

सं.पु.२ तेलंगे च वीरकं चुचुंब च कंधयोः गात्राणि च प्रमार्जयत् भूषयामास दिव्यैस्तं स्वयं नानाविभूषणैः एवं सं
कल्प्य तं पुत्रं लालयित्वा मोदिता चिरं उवाच पुत्र क्रीड त्वं गच्छ सार्धं गणैरिति ततश्च क्रीडमध्ये स गणानां पार्व
३०२ तीसुतः मुहुर्मुहुः स्वमनसि स्तुवन् भक्तिनम्रो करौ प्रणम्य सर्वभूतानि प्रार्थयाम्यस्म दुष्करं भक्त्या
भजध्वमीशानं यस्य भक्तेरिदं फलं क्रीडति वीरके . . यात ततो देवी च पार्वती नानापथाभिश्च क्री
डमुनेरेव जयाभूता ततो गिरिसुतां कंठे क्षिप्य बाहुं महेश्वरः तपस्त्वं विप्रेषार्थं नर्मदेवीं किलाब्रवीत्
सहि गौरतनुः शर्वो विना ताभ्यां शिलाभ्यां भितः रंधिता च विभावर्या देवी नीलोत्पलछविः शर्व उ॰ शरीरे मम
तन्वंगी सीते भास्यतितद्युतिः भुजंगी वासिताभ्रे संश्लिष्टा चंदने तरौ चंद्रज्योत्स्नाभिसंपृक्ता तामसी रज
नीयथा रजनि वासितपक्षे दृष्टिदोषं ददासि मे इत्युक्ता गिरिजातेन कंठे शार्वादिमुच्यसा उवाच कोपरक्ताक्षी
भ्रुकुटीविकृतानना स्वकृतेन जनः सर्वो जनेन परिभूयते अवश्यमर्थी प्राप्नोति खंडनां शशिशेखर तद्भवेत् त
पोभिर्दीप्तपरिते यत्त्वां प्रार्थितवत्यहं तस्यायमनियमः स्वैष मवमानः पदेपदे नैवाहं कुटिला शर्व विषमा न ३०३
च धूर्जटे स्वदोषे स्वं गतः क्षांतिं तथा दोषाकराश्रयः नाहं मुह्यामि तथा नेनेत्रहता भवाभव भगस्तनेत्रविद्गा

नातितथैवेदं जगत्त्रयं मर्द्धि शूलं जनयसे स्वैर्दोषैमामभिक्षिपन् यत्त्वमामाह कृष्णाति महाकालोसि वि
श्रुतः यास्याम्यहं परित्यक्तुमात्मानं तपसी गिरि जीवंत्यानास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूयता निशम्य तस्या
वचनं कोपितीक्ष्णाक्षरं भवः उवाचावस्तसंभ्रांतो दुर्ज्ञेयचरितो हरः न तत्त्वमसि गिरिजे नाहं निंदापर
स्तव चाटुकृद् बुध्या कृतवांस्त्वाहं नर्मकीर्तनं विकल्पस्त्व स्वचित्तेति गिरिजे षाममप्रिया प्रायेण भूषणभू
तलिस्ता मन्यथा चिंतिता हृदि अस्मादृशानां कष्टां गीप्रवर्तते न्यथा गिरः यदेवं कुपिता भीरु नैतवक्ष्याम्य
हं पुनः नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते शिरसा प्रणतस्तेहं रचितस्ते मयांजलिः हीनेनाप्यप
मानेन नेदिता नैमि विक्रियां वरमस्मि विनम्रो पि मलं देवि गुणान्विता इत्यनेकैश्चाटु वाक्यैः सूक्तैर्देवेन बो
धिता कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्माणि घट्टिता अवष्टब्धा च वथ शिक्षा पादौ तौ कर पाणिना विपर्यस्तालका
वगाढं तु मेध्य तत्र त्रैलजा तस्यां व्रजंत्यां कोपेन पुनराह पुरांतकः सर्वं सर्वैरवयवै स्तुतेति सदृशी पितु हि
माचलस्य शृंगैस्त्वं नेभ्यावकुधागतं कुटिलत्वं बकुभ्यस्त्वे दुःसेव्यत्वं हिमादपि संक्रांतं सर्वमेवेतत्तव देवि
हिमाचलात् इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा कोपकंपितधूम्रास्या प्रस्फुरदशनच्छदा मात्रार्थ

स्कं०पु० त्सोपमानेन निंदत्वं गुणिनो जनान् तथापि दुष्टसंपर्कात्संक्रांतं सर्वमेव हि व्यालैर्ध्यानेन कंजिव्हत्वं भ
स्मनः स्नेहवंध्यता हृत्कालुष्यं शशांकात धर्मो हि सर्वदुर्बोधः अथवा वक्रुनोक्तेन अलं वाचां श्र
१०४ मेण मे श्मशानवासाच्चाभीस्त्वं नग्नत्वान्न तव त्रपा निर्घृणत्वं कपालित्वाद्दयं करा कृपा तव
इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे पार्वतीप्रकोपः सप्तविंशोध्यायः इत्युक्त्वा मंदिरात्तस्मा
न्निर्जगाम हिमाद्रिजा तस्यां व्रजंत्यां च कुश्च गणाः किलकिलध्वनिं क्व मातर्गच्छसीत्युक्त्वा रुदं
तो धाविताः पुरः विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरकोऽ बाष्पगद्गदं प्रोवाच मातः किमेतत्क्वा यासि
कुपिता त्वरा अहं त्वामनुयास्यामि मातरं स्नेहवत्सलां नाहं सहिष्ये परुषं गिरिशस्य त्वया जितः
पुत्रः पारुष्यपात्रं हि भवेन्मात्रा विभाषितुः उन्नाम्य वदनं पश्चाद्दक्षिणेन तु पाणिना उवाच वी
रकं माता मातृशोकं पुत्र भावय नोल्लंघ्यास्ति तुं नैव न्याय्यं गंतुं मया सह साहं तपः करिष्यामि
यथा गौरत्वमाप्नुयां गौरीं गौरं पटोद्वेष यातायं मयनंतरं द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रंध्रान्व १०४
·वेक्षिणा यथा न काचित्प्रविशेत्तु योषिदत्र हरांतिके दृष्ट्वा परां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक

शीघ्रमेव करिष्यामि ततो युक्तमनंतरं एवमस्त्विति देवीं स वीरकः प्राह सांप्रतं मातुराज्ञासुता
ल्हादप्लाविताङ्गो गतज्वरः जगाम त्र्यक्षं स दृष्ट्वा प्रणिपत्य च मातरं गजवक्त्रं ततः प्राह प्रणम्य स
म वस्थितं साश्रुकं वं प्रयावंतं नयमामिति पार्वती तदागच्छ मया सार्धं यागतिमेत चापि सा
पराभवाद्धि धर्तीनां मरणं साधु पुत्रकः एवमुक्त्वा तमादाय हिमाद्रिं प्रति सा ययौ इति श्रीस्कं
दपुराणे कुमारिकाखंडे अष्टविंशोध्यायः २८ व्रजंती गिरिजा पश्यत्सखीं मातुर्महाप्रभां
कुसुमोमोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवतां सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविप्लुतमानसा क्व पुनर्ग
च्छसीत्युच्चैरालिंग्योवाच देवता साचास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणं पुनश्चोवाच गिरि
जा देवतां मातृसंमतां नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिंदिते सर्वत्र संनिधानं च मायी चा
तीव वत्सला तदहं संप्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तवाधुना अथान्यस्त्री प्रविशेत्तु समीपे च पिनाकि
नः त्वया ख्येयं मम शुभे युक्तं पश्चात्करोम्यहं तथेत्युक्ते तया देव्या ययौ देवी गिरिं प्रति रम्यं त
त्र महाशृंगे नानाश्चर्योपशोभिते विभूषणादि संन्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी तपस्तेपे गिरिसु

स्कं॰पु॰२ तापुत्रेणपरिपालिता ग्रीष्मेपंचाग्निसंतप्ता वर्षासुचजलोषिता स्थंडिलस्थाचहेमंतेनिराहारासुतापरा ए
तस्मिन्नंतरे दैत्योंधकस्यसुतोबली ज्ञात्वागतांगिरिसुतांपितुर्वैरमनुस्मरन् आडिर्नामबकभ्राताहर
१०५ स्यांतरप्रेक्षकः जितकिलांधके दैत्ये गिरिशेणामरद्विषि आडिश्चकारविपुलं तपोहरजिगीषया तमा
गत्याब्रुवीत्ब्रह्मातपसापरितोषितः ब्रूहिकिंचासुरश्रेष्ठ तपसाप्राप्तुमिच्छसि दैत्योब्रह्माणमाहूयनिर्मृत्यु
त्वमहंवृणे श्रीब्रह्मोवाच इत्युक्तोदैत्यसिंहस्तुप्रोवाचबुजसंभवं रूपस्यपरिवर्तोमेयदास्यात्सरोज
संभव तदामृत्युर्ममभवेदन्यथात्वमरोस्म्यहं इत्युक्तस्तंतथेत्याह तुष्टः कमलसंभवः इत्युक्तोमरताम
ने दैत्यराजस्थितोसुरः आजगामसचस्थानं तदात्रिपुरघातिनः आगतोददृशेतंचवीरकंद्वार्यव
स्थितं तंचासौवंचयित्वाआडिःसर्पत्वाशरभत् अवारितोवीरकेणप्रविवेशहरांतिके भुजंगरूपंसं
त्यज्यबभूवाथमहासुरः उमारूपीछलयितुंगिरिशंमूढचेतनः कृत्वोमायास्ततोरूपमप्रतर्क्यंम
नोहरं सर्वावयवसंपूर्णंसर्वाभिज्ञानसंवृतं चक्रेभगांतरेदैत्योदंतान्वज्रोपमान्दृढान् तीक्ष्णाग्रान्बु १०५
द्धिमोहेनगिरिशंहंतुमुद्यतः कृत्वोमारूपमेवस्थितोदैत्योहरांतिके तांदृष्ट्वागिरिशस्तुष्टः समालिंग्य
७ नकिंचित्चविनामृत्युंतुरासुरविद्यते यतस्ततोपिदैत्येंद्रमृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ॥७

महासुरं मन्यमानोगिरिसुतांसर्वैरवयवांतरैः अपृच्छत्साधुतेभावोगिरिपुत्रिनकृत्रिमः यात्वंमदा
शयंज्ञात्वाप्राप्तेहवरवर्णिनि त्वयावीरहितःशून्यंमन्येस्मिभुवनत्रयं प्राप्ताप्रसन्नायात्वंमांयुक्तमेवंवि
धंत्वयि इत्युक्तेगूहयन्चेष्टामुमारूप्यसुरोब्रवीत् यातास्मितपसश्चर्तुंकालीवाक्याततवातुलं रतिश्च
तत्रमेनाभूत्ततः प्राप्तातवांतिकं इत्युक्तःशंकरःशंकांकिंचित्प्राप्यावधारयन् कुपितामयितन्वंगीप्रत्यक्षा
चदृढव्रता अप्राप्तकामसंप्राप्ताकिमेतत्संशयोमम रहसीतिविचिंत्याथअभिज्ञानंविचारयन् नापश्य
द्वामपार्श्वेतुतस्यंकंपद्मलक्षणं लोम्नामावर्तचरितंततोदेवपिनाकधृक् बुध्वातांदानवींमायांकिं
चित्प्रहसिताननः मेंद्रेरौद्रास्त्रमाधायचक्रेदैत्यमनोरथं स्वरुवन्भैरवन्रावानवसादंगतोसुरः
अबुध्यत्तवीरकोनेतदसुरेंद्रनिषूदनं हतेचमारुतेनाशुगामिनानगदेवता अपरिच्छिन्नतत्वार्थाज्ञो
ऌपुत्र्यान्यवेदयत् श्रुत्वावायुमुखाद्देवीक्रोधरक्तातिलोचना अपश्यद्वीरकंपुत्रंहृदयेनविदूयता
मातरंमांपरित्यज्ययस्मात्त्वंस्नेहविह्वलां विहितावसरःस्त्रीणांशंकरस्यरहोविधौ तस्मात्तेपरुषारु
क्षाजडाहृदयवर्जिता गणेशाक्षरसदृशाशिलामाताभविष्यति एवमुत्सृष्टशापायागिरिपुत्र्यास्त्वनंतरं

स्कं·पु·२ निर्जगाममुखात्क्रोधः सिंहरूपी महाबलः पश्चात्तापं समाश्रित्य तयो देव्या विवर्जितः स तु
सिंहकरालोस्यो महाकेसरकंधरः प्रोद्भूतबललांगूलदंष्ट्रोत्कटमहामुखः व्यावृतास्यो ल
३०६ लज्जिह्वः क्षामकुक्षिश्चिकादिषुः तस्यास्यवर्तितुं देवी व्यवस्यत सती सदा ज्ञात्वा मनोगतं त
स्या भगवांश्चतुराननः आजगामाश्रमपदं संपदामाश्रमं ततः आगम्योवाच तां ब्रह्मा गि
रिजां मष्टया गिरा किं देवी प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुगौ
रवगर्भितं तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया समांश्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान् भ
वः स्यामहं कांचनाकारा बाल्यभ्यनच संयुता भर्तुर्भूतपतेरंगे एकतां निर्विशंकिता तस्यास्त
द्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच जलजासनः एवं भवतु भूयस्त्वं भर्तुर्देहार्धधारिणी ततस्तस्याः शरी
रात्तु स्त्री सुनीलांबुजत्वचा निर्गता सा भवद्भीमा घंटाहस्ता त्रिलोचना नानाभरणपूर्णांगी पी
तकौशेयवासिनी तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलांबुजत्विषां अस्माद्भूधरजादेहात्संपर्का १०६
त्वं ममाज्ञया संप्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशा पुराकृतिः य एष सिंहः प्रकृतो देव्याः क्रोधाद्वरानने

स तेस्तु वाहनो देवी केतौ चास्तु महाबलः गच्छ विंध्याचले तत्र सुरकार्यं करिष्यसि अत्र शुंभनिशुं
भौ च हत्वा तारकसैन्यपौ पांचालो नाम यक्षोयं पक्षलक्षपदानुगः दत्तस्ते किंकरो देवी तथेत्या
हपिता महं निर्गतायां च कौशिक्यां ज्ञात्वा स्वैरं श्रिता गुणैः सर्वैः पूर्वभवोपात्तैस्तदा स्वयमुपस्थि
तः उमापि प्राप्तसंकल्पा पश्चात्तापपरायणा मुहुः स्वं परिनिंदंती जगाम गिरिशांतिकं विप्र
यांतीं च तां द्वारि अपवार्य समाहितः रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः तामुवाच च कोपेन
तिष्ठ तिष्ठ क्व यासि च प्रयोजनं न ते स्त्रीह गच्छ यावन्न मर्त्स्यसे देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वंचयि
तुमिह प्रविष्टो न च दृष्टोसौ स च देवेन घातितः घातिते चाहमाक्षिप्तो नीलकंठेन धीमता का
पि स्त्री नापि मोक्तव्या त्वया पुत्रेति सादरं तस्मात्त्वमत्र द्वारस्था वर्षपूगाननेकशः भविष्यति
न चाप्यंच प्रवेशं लप्स्यसे व्रज एकाम प्रविश्य दत्र माता या स्नेहवत्सला नगाधिराजतनया
पार्वती रुद्रवल्लभा इत्युक्तानुगतो देवी चिंतयामास चेतसा न सा नारी तु दैत्योसौ वायोर्निवा
यभासत पृथ्वी वीरकः शास्ता मया क्रोधपरीतया अकार्यं क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमन्वितैः

स्कं॰पु॰२ क्रोधेननश्यतेकीर्तिःक्रोधोहंतिस्थिरांश्रियं अपरिछिंनसर्वार्थापुत्रंप्रापितवत्यहं धीपरितार्थवोद्धी
र्णांसुलभोविपदोद्यः संविसैवमुवाचेदंवीरकंप्रतिशैलजा अधोऽज्ञाविकारेण वदनेनांबुजत्विषा
१०७ अहंवीरकतेमातामातेस्तुमनसोभ्रमः शंकस्यास्मिदयितासुतातुहिमभूभृतः ममगात्रस्थितिर्भा
सामाशंकांपुत्रभावय तुष्टेनगौरतादत्तामम्येयंपद्मयोनिना मयाशप्तोस्यविदितेवृत्तांतेदैवनिर्मिते
शैलानारीप्रवेशेतु शंकरेरहसंस्थिते ननिवर्तयितुंशक्यः शापःकिंतुब्रवीमिते मानुष्यांतुशिलायांतु
शिलादासन्भविष्यसि पुण्येवाप्यर्बुदारण्ये स्वर्गमोक्षप्रदेनृणां अचरेश्वरलिंगंतुवर्ततेयत्रवीरके वा
राणस्यांविश्वनाथसमंतत्फलदंनृणां प्रभासस्यचयात्राभिदृशाभिर्यत्फलंनृणां तदेकयात्रयाप्रोक्त
मर्बुदस्यमहागिरेः यत्रतस्मात्ततोमर्त्यादेहधर्तेन्विहायच संसारेनपुनर्भूयान्महेश्वरवचोयथा अ
र्बुदेयदिलभ्येतसेवितुंजन्मदुःखितैः वाराणसीचकेदारंकिंस्मरंतितरेथवेते तत्राराध्यभवंदेवंभवा
नंदितिनामभृत् शीघ्रमेवसिवात्रैवप्रतिहारत्वमास्यसी एवमुक्तेहृष्टरोमाविरकः प्रणिपत्यतां स्तुत्वा १०७
यविविधैर्वाक्यैर्मातरंसमभाषतः धन्योहंदेविशोऽस्यमानुष्यमतिदुर्लभं शापानुग्रहरूपोयंविशे

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

षादर्बुदाचले समीपेयस्यपुण्योस्तिमहीसागरसंगमः ऊर्ध्वःपृथिव्योदेशोयंयोगिरश्चार्णवांतरे त
त्रगत्वामहत्पुण्यमवाप्यभवभक्तितः पुनरेष्यामिभोमातारित्युक्ताभुप्लिलासुतः देवीचप्रविवेशाथभ
वनंशशिमौलिनः ततोदृष्ट्वाचतांप्राहधिग्नार्यइतित्र्यंबकः साचप्रणम्यतंमाहसत्यमेतन्निमिथ्यया ज
डःप्रकृतिभावोयंनार्यश्चाहितितिनिंदता पुरुषाणांप्रसादेनमुच्यंतेभवसागरात् ततःप्रहृष्टस्तामाहह
रोयोग्याधुनाशुभे पुत्रंदास्यामितेयेनत्वंख्यातिमाप्स्यसिशोभने ततोबभूवदेव्यासनानाश्चर्योऽयाहरः
ततोवर्षसहस्रेषुदेवास्त्वरितमानसाः ज्वलनंनोदयामासुर्ज्ञातुंशंकरचेष्टितं द्वारिस्थितंप्रतीहारंवंचयित्वाथ
पावकः पारापतस्यरूपेणप्रविवेशहरांतिकं ददर्शतंचदेवेशोविनतोप्रेक्ष्यपार्वती ततस्तंज्वलनंप्रा
हनेतद्यार्ग्यंत्वयाकृतं यदिदंक्षुभितंस्थानाममतेजोह्यनुत्तमं गृहाणत्वंसुदुर्बुद्धेनोवाधक्ष्यामित्वांरु
षा भीतस्ततोसौजग्राहसर्वदेवमुखंचसः तेनतेवन्हिसहिताविह्वलाश्चसुराकृताः विपाघजठराण्य
थावीर्यंमाहेश्वरंततः निःक्षांतंतत्सराजातंपारदंशातयोजनं वन्हिश्चव्याकुलीभूतागंगायांमुमुचेसकृत्
दह्यमानाचसादेवीतरंगैर्बहिरुत्सृत जातस्त्रिभुवनख्यातस्तेनविश्वेतपर्वतः एतस्मिन्नंतरेवन्हिराकुल

स्कं॰पु॰२ श्च हिमाचले सप्तर्षिभिर्वन्हिर्होमं कुर्वद्भिर्मंत्रवीर्यतः आगत्य तत्र जग्राह वन्हिर्भागं च तं कृतं ग
तवांस्तस्मिंश्च तत्रस्थः पत्नीस्तेषामपश्यत सुवर्णकदलीस्तंभनिभास्ताश्चंद्रलेखया पश्यमान
३०८ मफुल्लाक्षो वन्हिः कामवशं गतः सम्भ्रमश्चिंतयामास तन्यायां क्षुभितात्मियत साध्वीः पत्नीर्द्वि
जेंद्राणां मकामा कमयाम्यहं पापमेतत्कर्म चाग्रं न श्यामि न्यवत स्फुटं कृत्वे तं न त्रयेत कीर्तिया
वदार्च द्रतारकं एवं संचिंत्य बहुधा गत्वा चैव वनांतरं तारकानुचरस्यादेत्यस्य वन्हिपदच्यान
ततः स कामतंतप्तो मूर्छितः समपद्यते ततः स्वाहा च भार्यास्य बुबुधे तद्विचेष्टितं ज्ञात्वा चिं
तयामास प्रहृष्टा मनसि स्वयं सा भार्यामेषमेषमोत्यक्ताबहुवासादवज्ञया भार्याकामयेतऽ
नं सप्तर्षीणां महात्मनां तदासां रूपमाश्रित्य रमिष्येतेन चाप्यहं ततस्त्वंगिरसो भार्या शिवा ना
मेति शोभना तस्या रूपं समाधाय पावकं प्राप्य साब्रवीत् मामग्ने काम संतप्तां त्वं कामयितुमर्ह ३०८
सि न चेत्करिष्यसे देव मृतां मामुपधाय अहमंगिरसो भार्या शिवा नाम कृतात्मन सर्वाभिः स
हिता प्राप्ता तोश्चायास्यं त्वनुक्रमात् अस्माकं त्वं प्रियोऽसि त्वं लयितात्मेतदान्तर ततः स कामसंतप्तः

संबभूव तया सह प्रीतप्रीता च सा देवी निर्जगाम वनांतरात् चिंतयंति मम ते दृष्ट्वे दूरं परश्यंतिका
नेन ते ब्राह्मणीनामनृतं दोषं वक्ष्यंति पावकात् तस्मादेतद्रक्ष्यमाणा गरुडी संभवाम्यहं सु
पर्णी सा ततो भूत्वा ददृशे श्वेतपर्वतं शरस्तंबैः सुरं पत्रं रक्षोभिश्च पिशाचकैः सा तत्र सहसा ग
त्वा शैलपृष्ठं सुदुर्गमं प्राक्षिप्य कांचने कुंडे शुक्रं तथा रणेक्षना शिष्टानामपि देवीनां सप्तर्षीणां
महात्मनां पत्नीसरूपतां कृत्वा कामयामास पावकं दिव्यं रूपमरुंधत्याः कर्तुं न शंकितं तया
तस्यास्तपः प्रभावेन भर्तुः शुश्रूषणेन च षट्कृत्वास्तत्तु निक्षिप्तमग्निरेतः कुरूद्वह कुंडे स्मिंश्चैव
बद्धे ले प्रतिपद्येव स्वाहया ततश्च पावको दुःखाच्छुक्रोऽश्व मुमोचेह आः पापं कृतमित्येवं देहन्या
सकरोन्मति ततस्तं खेचरी वाणी प्राह मा मरणं कुरु भाव्यमेतच्च भाव्यर्था काहि पावक मुच्यते
भाव्यर्थेनापि यत्ते च परदारोपसेवनं कृतं तच्चेत सा तेन चामजीर्णं प्रवेक्ष्यति श्वेतके तो महा
यत्ते घृतधाराभितर्पितं शोकं च त्यज नैताः स्त्रीः स्वाहैवैयं तव प्रिया श्वेतपर्वत कुंडस्थं पुत्रं च द्र
ष्टुमर्हसि ततो वह्निस्तत्र गत्वा ददर्शात्तनयं प्रभुं अर्जुन उ॰ कस्मात्स्वाहाकरोद्रूपं षण्णां तासां महा

स्कं॰पु॰२ मुने यत्ता भर्तृपराः साध्व्यस्तस्विन्याग्निसंनिभाः नबिभेतिच किंताभ्यः षड्भ्यः स्वाहापराधिनी भर्तृभक्त्याज
दृग्धुं यतः शक्ताश्चतामुने श्रीनारदउ॰ सत्यमेवकुरुश्रेष्ठ श्रृणुतंचापिकारणं येनतासांकृतंरूपंनवाशापंद
३०९ दुश्चताः यत्तुतद्वह्निनाक्षिप्तं रुद्रतेजः सकृत्पुरा गंगायांतत्रसंस्नुस्ताः षड्धन्योज्ञानभावतः ततस्ताविह्वली
भूतातेजसास्तेनमोहिताः ऊर्ज्जयाचस्वभर्तॄणांगंगातीरेस्थितास्महः एतदंतरमालोक्यचिकीर्षंतीम
नोषितं स्वाहाशरीरमाविश्यतासांतेजोजहारतत् विरुह्य उवन्हिनाचापियथातेकथितंमया उपकारमिमं
ताभिः स्मरंतीमिश्वभारत नशप्ताः सायतः शापोनदेयश्चोपकारिणी ततः सप्तर्षयोज्ञात्वा ज्ञानेनाशु
चितांगताः तत्सजुःषट् तदापत्नीर्विनादेवीमरुंधतीं विश्वामित्रस्तुभगवान्कुमारंशरणंगतः स्तवंदिव्यं
संप्रचक्रे महासेनस्यचापिसः अष्टोत्तरशतंनाम्नांश्रृणुत्वंतानिफाल्गुन जपेनयेषांपापानियांतिज्ञानम
वाप्नुयात् त्वंब्रह्मवादीत्वंब्रह्मा ब्रह्मब्राह्मणवत्सलः ब्रह्मण्योब्रह्मदेवश्च ब्रह्मदोब्रह्मसंग्रहः त्वंपरंपरमं ३०९
तेजोमंगलानांचमंगलं अप्रमेयगुणश्चैवमंत्राणांमंत्रगोभवान् त्वंसावित्रीमयोदेवसर्वत्रैवापराजि
तः मंत्रशर्वात्मकोदेवः षडक्षरवतांवरः मालीमौलीपताकीचजटीमुंडीशिखंड्यपि कुंडलीलांगलीबा

लः कुमारः प्रवरोवरः गवांपुत्रसुरारिघ्नः संभवोभवभावनः पिनाकीशत्रुहश्चैतोगूढस्कंदः करोग्रणी
द्वादशेशोभूर्भुवोभावीभुवःपुत्रोनमस्कृतः नागराजस्तुधर्मात्मानाकपृष्ठः सनातनः त्वंभर्तासर्वभूतात्मा
त्वंत्राता त्वंसुखावहः शरदक्षसरवीतेजाषड्वक्त्रोभयनाशनः हेमगर्भोमहागर्भोजयश्चविजयेश्वरः त्वंक
र्ता त्वंविधाताचनित्योनित्यारिमर्दनः महासेनोमहातेजावीरसेनश्चभूपतिः सिद्धासनः सुराध्यक्षोभीम
सेनोनिरामयः शौरिपदुर्महोतेजावीर्यवान्सत्यविक्रमः तेजोगर्भोसुररिपुः सुरमूर्तिसुरोर्जितः कृतज्ञो
वरदः सत्यः शरण्यसाधुवत्सलः सुव्रतः सूर्यसंकाशोवन्हिगर्भोरणोत्सुकः पिप्पलीशीघ्रगोरौद्रीगांगेयोरि
पुदारुणः कार्तिकेयः प्रभुःक्षांतानीलदंष्ट्रोमहामनाः निग्रहोनिग्रहाणांचनेतात्वंसुरनंदनः प्रग्रहः परमा
नंदः क्रोधघ्नस्तारउच्छ्रितः कुक्कुटीबहुलीदिव्यः कामदोभूरिवर्धनः अमोघोमृतदोह्यग्निशत्रुघ्नः स
र्वमोदनः अव्ययोह्यमरोश्रीमानुन्नतोह्यग्निसंभवः पिशाचराजः सूर्याभः शिवात्माशिवनंदनः अपार
पारोदुर्ज्ञेयः सर्वभूतहितेरतः अग्राह्यकारणंकर्तापरमेष्ठीपरंपदं अचिंत्यः सर्वभूतात्मासर्वात्मात्वं
सनातनः एवंससर्वभूतानांसंस्तुतः परमेश्वरः नाम्नामष्टशतेनार्यविश्वामित्रमहर्षिणा प्रसन्ना

स्कं॰पु॰२ मूर्तिराहेदं मुनींद्रं व्रियतामिति मम त्वया द्विजश्रेष्ठ स्तुतिरेषा निरूपिता भविष्यति मनो
भीष्टं प्राप्तये प्राणिनां भुवि विवर्धितकुल लक्ष्मीस्तस्य यः प्रपठेदिमं न राक्षसा पिशाचा वा
३३० न भूतानि न चापदः विघ्नकारीणि तानि हि यत्रैवं संस्तुवंति मां दुःस्वप्नं च न पश्येत्स बद्धो मुच्येत
बंधनात् स्तवस्यास्य प्रभावेन दिव्यभावः पुमान्भवेत् त्वं च मां श्रुतिसंस्कारैः सर्वैः संस्कर्तुम
र्हसि संस्काररहितं जन्म यतश्च पशुवत्स्मृतं त्वं च मद्वरदानेन ब्रह्मर्षिश्च भविष्यसि ततामु
निस्तस्य चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः पौरोहित्यं तथा भेजे स्कंदस्यैवाज्ञया प्रभुः ततस्तं वन्हि
रभ्यागाद्दर्शयन्सुतं गुहं षट्शीर्षं द्विगुणश्रोत्रं द्वादशाक्षिभुजक्रमं एवं श्रीवैचैककार्यं कुमा
रं सव्यलोकयत् कलिलं प्रथमे चान्हि द्वितीये व्यक्तितां गतं तृतीयायां शिशुर्जातश्चतुर्थे पूर्ण
एव च पंचम्यां संस्कृतः सोभूत्पावकं चाप्यपश्यत ततस्तं पाकः पार्थ आलिलिंग चुचुंबच को
टिसूर्यप्रतीकाशं वन्हिज्वालासमाकुलं सोमकांतप्रभाभिश्च ज्वलंतमिव तेजसा अणिमा ३३०
दिगुणोपेतं दानवांतकरं परं तेजसांतरसंस्थं तं बालविग्रहरूपिणं लोकत्रयानंदकरं देवा

नामभयप्रदं जातमात्रं तु तद्बालं ररास मुस्करं तदा सिद्धचारणगंधर्वाः किंनरोरगसंयुताः
समाजग्मुस्ततः शीघ्रं जयशब्दपुरःसराः वादित्राणि विचित्राणि दिवि नेदुः समंगलं पुष्पवृष्टिः
समभवत् गगनान्मूर्ध्नि बालके अप्सरसां गणाः सर्वे ननृतुर्हृष्टमानसाः दानवानां शरीरेषु
उत्पाता बहवोभवन् दिशः प्रसन्ना भवन्वायुः सुखवहो ववौ नक्षत्रग्रहताराश्च दिवि चंद्रादयस्त
था विमलोदयसंप्राप्ता जायमाने तु बालके प्रहर्षोत्फुल्लनयनो हर्षाकुलसमन्वितः जात
वेदास्तदा जातः पुत्रजन्मसुहर्षितः मेने तदात्मनो जन्म चरितार्थं कृतात्मनः याचकेभ्यो वीती
र्णानि दानानि बहुशस्तदा मुदा गानं तदा चक्रुः स्वाहायुक्तः स्वसंभृतं त्रैलोक्ये परमानं
दः समजायत फाल्गुन पुत्रदर्शनमात्रेण हृष्टरोमाभवत्तदा पत्नीफलमिदं संम्यक् सत्पु
त्रदर्शनं भुवि ऋणत्रयात्प्रमुच्येत स्वर्गो भवति शाश्वतः पुन्नाम नरका त्राता तस्मात्पुत्र इ
हाच्यते पुत्रेण लोकान्जयति शाश्वतान्पुत्रवान्नरः तस्मात्पुत्रं प्रशंसंति सदाचारं च स
ज्जनाः गृहस्थस्य फलं ह्येतत्कीर्तिर्लोके प्रगीयते देवाश्चापि प्रवर्तंते तत्पुत्रोत्पादनात्सदा

स्कं॰पु॰२ यज्ञानांच यथा वेद आश्रमाणां गृहाश्रमी वर्णानां ब्राह्मणो यद्वत्तद्वत्पुत्रेण मानवः यस्य सा तपसा वेद-
१११ दानाध्ययनकर्मभिः पितुराधिक्यतां याति स पुत्रो नेतरः क्वचित् तस्माद्वैश्वानरः पुत्रं दृष्ट्वा पूर्णमनोरथः
संजज्ञे जेतुकामो सौ त्रैलोक्यं सचराचरं पुत्रेति चोक्तास्तस्मै सन्नाहस्यमददात्स्वयं स च शक्तिं समादाय नम-
स्कृत्य च पावकं श्वेतशृंगं समारूढो मुखैः पश्यन् दिशो दश अनदद्द्रवनादं त्रासयन्सासुरं जगत् ततः
श्वेतगिरेः शृंगं रक्षःपन्नगसेवितं बिभेद तरसा शक्त्या शतयोजनविस्तृतं तदेकेन प्रहारेण खंडं नापतत्
तं भुवि चूर्णीकृता राक्षसास्ते सततं धर्मबाधकाः ततः प्रव्यथिता भूमिर्व्यशीर्यत समं ततः भीताश्च पर्वताः
सर्वे चकम्पुः प्रलये यथा भूतानि त्रसुर्भयं त्राहि त्राहि इति चोक्रुशुः एवं श्रुत्वा ततो देवा वासवं सहिते ब्रुवन्
येनैकेन नरेण त्रैलोक्यं व्याकुलीकृतं स तु क्षुद्रः क्षणाद्विश्वं संहरिष्यति वासव वयं च पालनार्थाय सृष्टा दे-
वेन वेधसा तच्च त्राणं सदा कार्यं प्राणैः कंठगतैरपि अस्माकं पश्यतामेवं यदि संक्षोभ्यते जगत् धिक्कृतो
नो भवीराणां श्लाघ्यं हि मरणं क्षणात् तदस्माभिः सहैनं त्वं हंतुमर्हसि वासव एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा देवैः सार्धं १११
तमभ्ययात् विदित्वा तु तस्य वीर्यं स शक्रः स्तूर्णतरं तदा उग्रं तं च महादेवं देवानीकं दुरासदं नर्दमानं गुहः

प्रेक्ष्य ननाद जलधिर्यथा तस्य नादेन महता समुद्भूतोदधिप्रभं बभ्राम तत्र तत्रैव देवसैन्यमचेतनं जिघां-
सुनुपसंप्राप्तान् देवान् दृष्ट्वा स पावकिः विससर्ज मुखात्तत्र पवद्धायाव कार्चिषः अदहद्देवसैन्यानि चे-
ष्टमानानि भूतले ते प्रदीप्तशिरोदेहाः प्रदीप्तायुधवाहनाः प्रच्युता जलधरं लक्ष्मात ततः शांतिमुपागताः त्य-
क्तो देवीस्तदा शक्रः स्कंदे वज्रमवासृजत् तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कंदस्य दक्षिणं बिभेद च कुरुश्रेष्ठ पा-
र्श्वं तस्य महात्मनः वज्रप्रहारात्स्कंदस्य संजातः पुरुषोऽपरः युवा कांचनसंनाहः शक्तिधृक् दिव्यकुंडलः
शाखवद्यत्राभिविख्यातः सोऽपि नानवताडुतं ततश्चेंद्रः पुनः क्रुद्धो हृदि स्कंदं व्यदारयत् तत्रापि तादृशो जज्ञे
नैगमेय इति श्रुतः ततो विनघ स्कंदाद्याश्च त्वारस्तं तदाभ्ययुः तदेंद्रो वज्रमुत्सृज्य प्रांजलिः शरणं ययौ
तस्याभयं ददौ स्कंदः सहसैन्यस्य सत्तमः ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयत् वज्रप्रहारात्कन्याश्च
जज्ञिरे स्य महाबलाः या हरंति शिशून् जातान् गर्भस्थांश्चैव दारुणाः काकी च हिलिमा चैव रुद्रा च वृषभा
तथा आर्या पलाला मित्रा च सप्तैताः शिशुमातरः एतासां वीर्यसंपन्नः शिशुश्चाभूत्सुदारुणः स्कंदप्र-
सादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कंदमातृगणोद्भवः पूजनीयः सदा भक्त्या सर्वा-

स्कं॰पु॰२ पस्मारश्चांतिदः उपातिष्ठंस्ततस्कंदं हिरण्यकवचस्रजं लोहितांबरसंवीतं त्रैलोक्यस्यापि सुप्रभं
युवानं श्रीस्वयं भेजे तं प्रणम्य शरीरिणा श्रियाजुष्टं च तं प्राहुः सर्वे देवाः प्रणम्य वै हिरण्यवर्णभद्रं
३३२ ते लोकानां शंकरो भव भवानिंद्रोस्तु नो नाथ त्रैलोक्यस्य हिताय वै स्कंद उ॰ किमिंद्र सर्वलोकानां
करोतीह सुव्रतमाः कथं देवगणांश्चैव पाति नित्यं सुरेश्वरः देवा ऊचुः इंद्रो दिशति भूतानां बलं
तेजः प्रजाः सुखं प्रसादयच्छति तथा सर्वान् दायान् सुरेश्वरः दुर्वृत्तानां संहरति वृत्तस्थानां प्रयच्छति
अनुशास्ति च भूतानि कार्येषु बलवत्तरः असूर्ये च भवेत्सूर्यः तथा चंद्रे च चंद्रमाः भवत्यग्निश्च वायु
श्च पृथिव्यां जीवकारणं एतदिंद्रेण कर्तव्यमिंद्रो हि विपुलं बलं त्वं चेंद्रो भव नो वीर तारकं जहि ते नमः
इंद्र उ॰ भव त्वं इंद्रो महाबाहो सर्वेषां नः सुखावह प्रणम्य पार्थये स्कंद तारकं जहि रक्षनः स्कंद उ॰
शाधि त्वमेवात्र लोक्यं भवानिंद्रोस्तु सर्वदा करिष्ये चेंद्र कर्माणि न ममेंद्रत्वमीप्सितं त्वमेव राजा म
द्रं ते त्रैलोक्यस्य ममैव च करोमि किं च ते शक्र शासनं ब्रूहि तन्मम इंद्र उ॰ यदि सत्यमिदं वाक्यं नि ३३२
श्चयाद्भाषितं त्वया अभिषिच्यस्व देवानां सेनापत्ये महाबल अहमिंद्रो भविष्यामि तव वाक्याद्यशास्तु

ते स्कंद उ॰ दानवानां विनाशाय देवानामर्थसिद्धये गोब्राह्मणस्य चार्थाय एवमस्तु वचस्तव इ
त्युक्ते सुमहानादः सुराणामभ्यजायत भूतानां चापि सर्वेषां त्रैलोक्याकंपकारकः जयेति तुष्टुवुश्चैनं
चारित्राण भवादयन् ननृतुस्तुष्टुवुश्चैवं करघाताश्च चक्रिरे तेन शब्देन महता विस्मिता नगनं
दिनी शंकरं प्राह को देव नायं शब्दो मतिपर्वते रुद्र उवा॰ अद्य नूनं प्रहृष्टानां सुराणां विविधा गिरः
श्रूयंते च न थादेवी यथाजात सुतस्तव गवां च ब्राह्मणानां च साध्वीनां च दिवौकसां मार्जयिष्यति चा
श्रेणि पुत्रस्ते पुण्यवत्यसि एवं वदति सा देवी द्रष्टुमत्युत्सुका भवत् शंकरश्च महातेजाः पुत्रस्ने
हाधिकायतः वृषभं तत आरुह्य देव्या सह समुत्सुकः सगणो भव आगच्छ सुत्रदर्शनलालसः त
तो ब्रह्मा महासेनं प्रजापतिरथाब्रवीत् अभिगच्छ महादेवं पितरं मातरं प्रभो अनायावीर्यसंयोगा
त्वया लब्धिस्तु प्राप्य मी एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा महासेनो महेश्वरं अपूजयद्भेमयाला पितरं मातरं
च सः ततस्तमालिंग्य चिरं चिरं संयोज्य चाशिषः चिरं जहर्ष तुष्टा भो पार्वती परमेश्वरो सिंहसा
रस्यतत्वं च ददौ तुष्टात्स्वशंकरः देवी प्रकृतिमोक्षं च तुष्टा हर्षपरिप्लुता एतस्मिन्नेव काले तु पद्म्य

स्तंसमागमन् ऋषिभिस्तापरित्यक्ता स्तंपुत्रेतिजगुस्तदा पार्वतीचततः प्राह ममपुत्रोनवस्त्वयं स्वाहाम
मेतिचप्राह पावकश्चममेतिच रुद्रोममेतिचप्राह ममदेवनदीतिच चक्रुस्तेकलहंघोरं विवदंतः परस्परं
 पुत्रस्तेहोहिबलवानपृथ्वीःकिंकिंनकारयेत् ततस्तान्प्रहसन्नाहविवादोयुज्यतेनच सर्वेषांवोगुहः पुत्राम
त्तावैप्रियतामिति ततः प्राहुश्चषड्व्य स्वर्गोनोत्यक्षयोभवेत् तथेतितागुहः प्राहशक्रस्तत्रांतरेब्रवीत्
रोहिण्याश्चानुजास्कंद स्पर्धमानानुजाभिजित् दुःखंतीज्येष्ठतांदेवी पृथक्चतपोरथा ततः प्रभृतिमदा
स्मिनतस्तानेस्थापयप्रभो ततस्तथेतिप्रोक्तेतिकृत्तिकास्तादिवंगताः नक्षत्रंसर्पशीर्षाभंभातितद्वन्हि
देवतं अथेनमब्रवीत्स्वाहाप्रियानाहंमहार्चिषः तदग्नेप्रियतोदेवी सहवासंसदेवतांस्कंदउ॰ हव्यंकव्यं
चयत्किंचितद्विजाहोष्यंतिपावके तत्तेनाम्नाप्रदास्यंति नासःसार्धंभवेत्तदा पावकः प्रार्थयामासः यज्ञभा
गानपुनस्तुतान् सचाद्याहाद्यप्रभृति यज्ञभागानवाप्नुहि इतरप्रार्थयामासुःस्वांतेनस्तमुतोभव एव
मेवतितानाहस्कंदस्तद्धिसुदुर्लभं ततस्तंयोगिनःसर्वे संभूयसनकादयः अभ्यषिंचनगिरौतस्मिन्गि
रौतस्मियोगिनामाधिपत्यके योगीश्वरमितिप्राहुःस्ततस्तंयोगिनस्तदा जहर्षुर्देवताश्चैव नानावद्यान्यवा

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

दयन् अभिषिक्तेनतेनासौ शुशुभेश्वेतपर्वतः आदित्येनेवांशुमता सुरम्यउदयाचलः ततोदेवाःसगंध
र्वान्नखंसप्सरसस्तथा हृष्टानांसर्वभूतानांशुश्रुवेतेनिनदोमहान् एवंसेंद्रंजगत्सर्वंश्वेतपर्वतसंस्थितं
प्रहृष्टंप्रेक्षतंस्कंदं नचतृप्यतिदर्शनात् इतिश्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नवविंशोध्यायः नारदउ॰
ततस्कंदसुरैःसार्धंश्वेतपर्वतमस्तकात् उत्तीर्यतारकंहंतुं दक्षिसदिशंययौ ततः सरस्वतीनीरेयानि
भूतानिभारत ग्रहाश्चापग्रहाश्चैव वेतालाडाकिनीगणाः उन्मादायेह्यपस्माराः पलाश्चपिशाचकाः
देवैस्तेषामाधिपत्ये सोभिषिच्यतपावकिः यथातेनेवमर्यादां संत्यजंतिदुराशयाः एतेस्तस्मात्समाक्रां
तःशरण्यंपावकंव्रजेत् अग्रकोणेद्वियंदांतंशुचिनिस्समतंद्विजं आस्तिकंस्कंदभक्तंचवर्जयंतिग्रहादिकाः
महेश्वरंचापभक्ताभक्तानारायणंचये तेषांदर्शनमात्रेण नश्यंतेतेविदूरतः ततःसर्वैःसुरैःसार्धं मही
तीरंययौगुहः तत्रेदेवैःप्रकथितं महीमाहात्म्यमुत्तमं शृण्वन्विशिश्मियेस्कंदः प्रणनामचतांनदीं
ततोमहीदक्षिणतटिरमाश्रित्याधिक्षितं प्रणम्यशक्रप्रमुखागुहवचनमब्रुवन् अभिषिक्तंविनास्कं
दसेनापतिमकल्मषं नशर्मलभतेसेना तस्मात्त्वमभिषेचय महीसागरसंभूतैः पुण्यैश्चापिशिवैर्जलैः

स्कं॰पु॰२ अभिषेक्ष्यामहे लोकं तत्रैनो दृष्टुमर्हसि यथा हस्तिपदे सर्वैः पदांतर्भावयिष्यते सर्वतीर्थांतर
स्नानं तथार्णव महीजले सर्वभूतमयो यद्वत्त्र्यंबकः परिकीर्तितः सर्वतीर्थमयस्तद्वत् महीं
३३५ सागरसंगमः अर्धनारीश्वरं रूपं यथा रुद्रस्य सर्वदं तथा महीसमुद्रस्य स्नानं सर्वफलप्रदं
येनात्र पितरः स्कंद तर्पिता भक्तिभावतः तेन सर्वेषु तीर्थेषु तर्पिता नात्र संशयः न चैतद्धृदि
मंतव्यं क्षारमेतज्जलं हितं यथा हि कुद्रुतिकादिगवां गस्तं हि क्षीरदं येवमेलिदं तोयं पि
तॄणां तृप्तिदायकं एवं ब्रुवन्सुदेवेषु कपिलोपि मुनिर्जगौ सत्यमेतदुमापुत्र सर्वतीर्थमया
मही कार्दमेय स्त्वहमपि त्वत्तीर्थे महागुणान् सर्वा भुवं परित्यज्य कृत्वा ह्याश्रममाश्रितः
ततो महेश्वरः प्राह सत्यमेतत्सुरोदितं ब्रह्माद्यास्तं तथा प्राहुस्तत्र भूयाप्यतो गुह अत्राभिषेकं
ते देवीरकरिष्यामः सदादिशा ततः सुविस्मितस्तत्र स्नात्वा स्कंदो महामना अभिषिंचंतु मां देवा
इतीतान ब्रवीद्वचः ततोभिषेकसंभारान् सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः जुहुवुर्मंत्रपूतेग्नौ चत्वारो मुख्य ३३४
ऋत्विजः ब्रह्मा च कपिलो जीवो विश्वामित्रश्च तुर्थकः अन्ये च शतशस्तत्र मुनयो वेदपारगाः तत्र

आहुतमंत्रोत दर्शयामास भारतः यदग्निकुंडमध्यस्थो लिंगमूर्तिर्व्यदृश्यत अहमेवाग्निमध्य
स्थो हविर्गृह्णामि नित्यशः एतत्संदर्शनात्स्वाय लिंगमूर्तिरभूद्द्विजः तल्लिंगमतुलं देवानमश्चक्रु
र्मुदान्विताः सर्वपापहरं पार्थ सर्वकामफलप्रदं तत्र होमावसाने च दत्ते हिमवता शुभे दिव्य
रत्नान्वितस्कंदो निषण्णः परमासने सर्वमंगलसंभारैर्विधिमंत्रपुरस्कृतं अभिषिंचंस्ततो दे
वाः कुमारं शंकरात्मजं इंद्रो विष्णुर्महावीर्यो ब्रह्मा रुद्रौ च फाल्गुन आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे तथो
भावनिलानिलौ आदित्या वसवो रुद्रा साध्याश्चैवाश्विनावुभौ विश्वेदेवाश्च मरुतो गंधर्वाप्सरस
स्तथा देवब्रह्मर्षयश्चैव वालखिल्या मरीचिपा विद्याधरा योगसिद्धा पुलस्त्यपुलहादयः
पितरः काश्यपो त्रिश्च मरीचिर्भृगुरंगिराः दक्षोथ मनवो ये च ज्योतींषि क्रतवस्तथा मूर्तिमत्य
श्च सरितो मही प्रभृतिकास्तथा लवणाद्याः समुद्राश्च प्रभासाद्याश्च तीर्थकाः पृथिवी द्यौर्दिशा
श्चैव पादपाः पर्वतास्तथा आदित्याद्या मातरश्च कुर्वत्यो गृहमंगलं वासुकिप्रमुखा नागास्तथाभो
गरुडारुणौ वरुणो धनदश्चैव यमः सानुचरस्तथा राक्षसो निर्ऋतिश्चैव भूतानि चपलाशनाः

स्कं॰पु॰२ धर्मो बृहस्पतिश्चैव कपिलो गाधिनंदनः बहुत्वाच्चैव नोक्ता विविधा देवतागणाः तेऽत्र सर्वे महत्कृत्वा अ
भिषिंचन्मुदा गुहं ततो महास्वना मुख्या देवदेवाद्दिदृर्यहं ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूं विष्णु
११५ र्ददौ वैजयंती मालां बलविवर्धिनी उमा ददौ वारजसी वाससी सूर्यसप्रभे गंगा कमंडलुं दिव्यममृ
तोद्भवमुत्तमं मही महानदी तस्य चाक्षमालां ससागरा ददौ मुदा कुमाराय दंडं चैव बृहस्पतिः गरुडो
दयितं पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणं आरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधं छागं च वारुणो राजा बलवीर्य
समन्वितं कृष्णाजिनं तथा ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ जयं चतुरोनुचरांश्चैव महावीर्यबलोत्कटान् नंदि
सेनं लोहिताक्षं घंटाकर्णं च मानसान् ततस्थाणुर्ददौ देवो महापारिषदं क्रतुं सहि देवासुरे युद्धे दैत्या
नाभीमकर्मणां जघान दोर्भ्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश यमः प्रादादनुचरौ यमकालोपमौ तदा उन्मा
थं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती सुभ्राजो भास्करस्यैव यौ सदा चानुपायिनौ तौ सूर्यः कार्तिकेयाय ददौ
पार्थ मुदान्वितः कैलासशृंगसंकाशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ सोमोप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेव च ११५
ज्वालाजिह्वं ज्योतिषं च ददावग्निर्महाबलो परिघं च बलं चैव भीमं च सुमहाबलं स्कंदाय त्रीनचतुरानुद

दौ विष्णुरुरुक्रमः उत्क्रोशं पंचजं चैव वज्रदंडधरावुभौ ददौ महेंद्रपुत्राय वासवः परवीरहा तौ हि शत्रू
न्महेंद्रस्य जघ्नतुः समरे बहून् वर्धनं बंधनं चैव आयुर्वेदविदावुभौ स्कंदाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्ष
भ बलं चातिबलं चैव महावक्त्रौ महाबलौ प्रददौ कार्तिकेयाय वायुश्चानुचरावुभौ घसं चातिघसं चैव
वरुणश्च ददौ प्रभुः सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसं हिमवान्प्रददौ पार्थ साक्षादहित्रकायवे
कांचनं च ददौ मेरुर्मेघमालिनमेव च उच्छ्रितं चातिशृंगं च महापाषाणयोधितं स्वाहेयाय ददौ प्रीतो सविंध्य
पार्षदं शुभौ संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोपि गदाधरौ प्रददौ पार्षदौ वीरौ महीनाद्यासमन्वितः उन्मादं पुष्प
दंतं च शंकुकर्णं तथैव च प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूनवे प्र
ददौ बलिनां श्रेष्ठौ सुवर्णपार्षदावुभौ एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा सर्वे जगति ये मुख्या ददुः स्कं
दाय पार्षदान् नानावीर्यान्महावीर्यान् नानायुधविभूषणान् बहुत्वान्नात्र वक्ष्यंते संख्यातुं तांश्च फाल्गुन मा
तॄश्च ददौ तस्य तदा मातृगणान् प्रभो याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः स्वपःकल्याणि भिश्वराचराः प्रभावती विशालाक्षी
गोपाली गोनसा तथा अप्सुजाता बृहद्दंडी कालिका बहुपुत्रिका भयंकरी च चक्रांगा तीर्थनेमीश्च माधवी

स्कं॰पु॰२ गीतप्रीया अलाताक्षी चटुलाप्रालभामुखी विद्युज्जिह्वा रुद्रकाली शतोलूखलमेखला शतघं
टाखिंखिणिका चत्राक्षी च लराळया पूतना रोदना वामा कोटसा मेघवाहिनी ऊर्ध्ववेणीधरा चै
११६ व जरायुर्जरानना वेटखेटीदहद्दहा तथा धमधमा जया वक्रवेणी वक्रश्री वक्रपादा वक्र
स्तनी शतोलूकमुखी रूक्षा कर्णप्रावरणा तथा शृगाल्या धान्यवासा पशुदा धान्यदा सदा
एताश्चान्या बह्व्यश्च मातरो भरतर्षभ बहुत्वादहं तासां न संख्यातुमिहोत्सहे वृक्षचत्वर
वासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः नानाभरणवेषास्ता
नानामूर्तिधरास्तथा नानाभाषायुधकराः परिवव्रुस्तदा गुहं ततः स शुशुभे श्रीमान् गुहो गुह
इवापरः सेनापत्येऽभिषिक्तो देवैर्नानामुनीश्वरैः ततः प्रणम्य सर्वांस्तानेकैकेन पावकिः
प्रियतां वरयित्वाह भवब्रह्मपुरोगमान् इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कार्तिकेयसेनाप
त्येऽभिषेकः त्रिंशोऽध्यायः तेचैनं योअसचारीभिरयाचंत वरं गुहं एष एव वरोऽस्माकं यत्पापं तार ११६
कं जहि एवमस्त्विति तानुक्त्वा योगो योग इति ब्रुवन् तारकारिर्महातेजा मयूरं चाध्यरोहत शक्ति

हस्तो विनद्याथ गुहो देवांस्तदाब्रवीत् यद्यद्य तारकं पापं नाहं हन्मि सुरोत्तमाः गोब्राह्मणावमन्
णां ततो यामि गतिं स्फुटं एवं तेन प्रतिज्ञाते शब्दोऽतिसुमहानभूत् योगो योग इति प्राकुरात्रपाउा
रजन्मनः अरजोवाससी रक्ते वसानः पार्वतीसुतः अथाग्निः सर्वदेवानां स्थितो वीरायुधो मुदा
तस्य केतुरलं भाती चिरणायुधशोभितः चरणाभ्यां गिरिं शक्त्या यो विदारयितुं रणे यो वक्ष
सर्वभूतानां प्रभा शांतिर्बलं यथा योऽस्य मानस्य वीरस्य देहे प्रादुर्भूतः स्वयं धर्मः सत्यः समं मोहा
स्तेजस्कांतलमक्षितः बलमोजः कृपा चैव बध्वाक्ययुगं तथा आदिशाकारिण्यग्रस्य स्वयं त
स्थुर्महात्मनः तमग्रे चापि गच्छंतं पृष्ठतोऽनुययौ हरः रथेनादित्यवर्णेन पार्वत्या सहितः प्रभुः नि
र्मितेन हारेणैव स्वयमीशानलीलया सहस्रं तस्य सिंहानां तस्मिन्युक्तं रथोत्तमे अभीष्टं पुरुषं व्या
घ्रब्रह्माचजयहेस्वयं तेपिबां तद्वाकाशं त्रासयंतश्चराचरं सिंहारथस्य गच्छंतो नदंतश्चारुके
सराः तस्मिन्रथे पशुपतिः स्थितो भात्युमया सह विद्युता मंडितः सूर्यः सेंद्रचापघनो यथा अ
ग्रतस्तस्य भगवान् धनेशो गुह्यकैः सह आस्थाय रुचिरं याति पुष्पकं नरवाहनः ऐरावणसमा

स्कं॰ कु॰ २ सद्धायशक्रश्चापि सुरैः सह पृष्ठतोनुययौ यातं वरदं वृषभध्वजं तस्य दक्षिणतो देवा मरुतश्चित्रयोधिनः
गच्छंति च सुभिः सार्धं रुद्रैश्च सह संगता यमश्च मृत्युना सार्धं सर्वतः परिवारितः घोरैर्व्याधिशतैश्चापि
३३७ संवृतो याति कोपतः यमस्य पृष्ठतश्चापि घोरस्त्रिशिखरः सितः विजयो नाम रुद्रस्य याति शूलस्स्वयंकृतः
तमुग्रपाशो भगवान्वरुणः सलिलेश्वरः परिवार्य शनैर्याति यादोभिर्विविधैर्वृतः पट्टिशं चान्वगात्सार्थ
अर्द्धं पाशुपतं महत् बहुशीर्षं महाघोरमेकपादं बहूदरं पृष्ठतो विजयाश्चापि याति रुद्रस्य पट्टिशः ग
दा मुशलशक्त्याद्यैर्वरप्रहरणैर्वृतः कमंडलुमहत् चान्यन्महर्षिगणसेवितं तस्य दक्षिणतो भाति दं
डोगच्छन् श्रियावृतः भृग्वंगिरोभिः सहितो देवैरप्यभिपूजितः राक्षसाश्चान्ये देवाश्च गंधर्वाभुजगास्तथा
नद्यो नदाः समुद्राश्च मुनयोऽप्सरसां गणाः नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव जंगमं स्थावरं तथा मातरश्च महादेव
मनुजग्मुः क्षुधान्विताः सर्वेषां पृष्ठतश्चासीत्तार्क्ष्यस्थो बुद्धिमान् हरिः पालयन्पृतनां सर्वां स्वपरिवारसं
वृतः एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटमागतः ताम्रप्राकारमाश्रित्य तस्थौ त्र्यंबकनंदनः सतारकपुरस्यापि ३३७
पश्यन्नृद्धिमनुत्तमां विसिस्मये महासेनः प्रशंसंस्तपसश्च स्थितः पश्यन् शुभ्रमयूरस्थो गुहस्तदा

छत्रेणाध्रियमाणेन स्वयं सोमसमत्विषा वीज्यमानश्चामराभ्यां वालनिभ्यां महाद्युतिः मातृभिश्च सुरै
र्देवैः स्वैर्गणैरपि संवृतः ततः प्रणम्य तं शक्रो देवमध्ये वचोऽब्रवीत् पश्यपश्य महासेन दैत्यानां बलशालि
नां यत्नां कालेन जानंति मर्त्या गेहरता इव एतेषां वरहेतूतो यत्सांप्रांसेत ततारकः विराणामुचितं लेलकी
र्तिदं च महाजने अनुत्तयाततस्कंद भक्तशक्रो धनंजय मामादिश्यासुरं द्रष्टुं प्राहिणोदेवयोग्यकं अहं
स्वयं गंतुकामः शक्रेणापि च प्रेषितः प्रासादस्त्रीसहस्राणां प्रोवाच मध्यतोऽप्यहं असुराधम दुर्बुद्धे शक्र
स्यामहतद्धर्ष्ण यज्जगद्दलनाप्राप्तं किल्बिषं दानव त्वया तस्याहं नाशकस्त्वद्य पुरुषश्चेद्भविष्यसि शीघ्रं
निसर पापिष्ठ निःसरिष्यसि चेन्नहि क्षणात्त्वां पुरं क्षिप्यं पातिष्याय च सागरं इति श्रुत्वा रुषवाणं क्रुधः
स्त्रिगण संवृतः मुष्टिमुद्यम्य वां धावद्धी तश्चाहं पलायितः व्याकुलस्य वृत्तांतं कुमाराय न्यवेदयं मं
यिचाप्यागते दैत्यश्चिंतयामास चेतसि नालब्धः संज्ञायः शक्रो वक्तुमेत्तादिहार्हसि निमित्तानि च घोराणि
संत्रासं जनयंति मे एवं विचिंत्य चोत्थाय गवाक्षं सोऽध्यरोहत सहस्रभौमिकं वासश्रृंगवातायनास्थितः
अपश्यद्द्वंसैन्यैः सद्द्विं भूमिं च संवृतां रथैर्गजैर्हयैश्चापि नादिताश्च दिशो नदद्भिः विमानैश्चाद्भुताकारैः

किं न रोडीत नादितैः अक्षोभ्यामिव तां सेनां दृष्ट्वा सोचिंतयत्तदा एतेमयाजिताःपूर्वं कस्माद्भू
यः समागताः इतिचिंतापरो दैत्य सुश्राव कटुकाक्षरं देवबंदिभिरुत्कृष्टं घोरं हृदयदारणं जया
तुलशक्ति दिधितिपिंजर रुचारुणमंड भुजाड्डासित दैत्यसैन्यसुरवदन कुमुदकानन विक
नंदा कुमारचरजयदिति कुलमहोदधिवडवानल मधुरस्वरवमयूरस्वासुर मुकुटकुट्टित
चरणनखांकुर महासेनतारकवंशशुष्कतृणदानवानल योगिरीश्वर योगीजनहृदयगगनवि
ततचिंतासंतान संनोदत्त खरकिरणकल्पनखनिकरविराजितचरणकमलस्कंद जलबाल
सप्तवासर भुवनावलिशोकसंदहन नमोनमस्तेस्तु मनोरमाय नमोस्तु तेसाधुभयापहाय
नमोस्तु तेबालकृतावराय नमोनमोनाशयदेवशत्रून् इतिश्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे
एकात्रिंशोध्यायः श्रीनारदउवाच श्रुत्वैवं सस्तवं दैत्य संघुष्टं देवबंदिभिः सस्मार ब्रह्मणोवा ३३८
क्यं वधं बालादुपस्थितं श्रुत्वा सखिन्नसर्वांगो दैत्यराजोवचोब्रवीत् अमात्यान्द्रष्टुमिच्छामि शी
घ्रमानयमाचिरं ततस्तराजवचना कालनेमिपुरोगमाः प्राह तांस्तारको दैत्यः किमिदं चेष्टि

तं येऽशत्रुसंभवा वार्ता कापिनश्राविभस्त्वहं मदिराकाममत्तानां मंत्रिस्त्वं वोनयुज्यते हितं मं
त्रयते राज्ञस्तेनमंत्रिनिगद्यते आमात्याऊचुः कोजानाति सुरोनादान् दैत्यानामिति नो मति
माविषीदमहाराज वयं जेष्यामहे सुरान् बालादपिभयं किंवालज्जायैचिंतितं त्विदं सर्वमेत
त्सुसाध्यं चभेरीसंताड्यतां दृढं ततो दैत्येंद्रवचनात् संनादजनी तदा भृशं संताडिता भेरी कंप
यामास साजगत् स्मरणादैत्यराज्यस्य पर्वतेभ्यो महासुराः निम्नगाभ्यः समुद्रेभ्यः पातालेभ्याव
रादपि सहसा समनुप्राप्ता युगांतानलसप्रभाः कोटिकोटिसहस्रेस्तु पराध्यैर्दशभिः शतैः से
नापतिः कालनेमिः शीघ्रं देवानुपाययौ चतुर्योजनविस्तीर्णनानाश्चर्यसमन्विते रथेस्थितोम
नाक्दीनस्तारकः संप्रदृश्यते एतस्मिन्नंतरे पार्थ कुद्धैः स्कंदस्य पार्षदैः प्राकारः पतितः सर्वो भ
ग्नान्युपवनानि च ततश्चाचालवसुधा देवी सवनकानना अट्टालखेसनक्षत्रं प्रमूढं भुवनं भृशं
तनोभूतं जगच्चासीत् गृध्रैर्व्याप्तं नभोभवत् ततोनानाप्रहरणं प्रलयांबुदसंनिभं कालने
मिमुखं पार्थ संदृश्यत महद्बलं तद्विघोरमसंख्येयं जगर्जविविधागिरः अभ्यद्रवद्रणे देवानभ

स्कं·पु·२ गर्वतं चक्रांकुरं विनदद्भिस्ततो दैत्यैर्देवानीकं सहायुधैः पर्वतैश्चशतघ्नीभिरायसैः परिघैरपि द्रुणेन द्रावितं
तं सर्वं विमुखं चाप्यदृश्यत असुरैर्वध्यमानं तु पावकेनेव काननं अपतद्दग्धभूयिष्ठं महाद्रुमवनं
११८ यथा तेभिन्नास्थिशिरोदेहाः प्राद्रवंत दिवौकसः न नाथमध्यगच्छंत वध्यमाना महासुरैः अथ तद्विद्रु
तं सैन्यं दृष्ट्वा देवपुरंदरः आश्वासयन्नुवाचेदं बलवद्दानवार्दितं भयं त्यजत भद्रं वः शूराः शस्त्राणि गृह्ण
त कुरुध्वं विक्रमे बुद्धिं मा च काचिद्व्यथास्तु वः एष कालानलप्रख्यो मयूरस्समुपास्थितः रक्षिता वो महा
सेनः कथं भीतिस्तथापि वः शक्रस्य वचनं श्रुत्वा समाश्वस्ता दिवौकसः दानवान्प्रत्ययुध्यंत शक्रं कृत्वा व्यपा
श्रयं कालनेमिर्महेंद्रेण संयोगसमयुज्यत सहस्राक्षौहिणीयुक्तो जंभकः शंकरेण च कुजंभो विष्णुना
चैव तावत्सक्षौहिणीवृतः अन्ये च त्रिदशाः सर्वे मरुतश्च महाबलाः प्रययुध्यंत दैत्येंद्रैः साध्याश्च वसुभिः
सह ततो बहुविधं युद्धं कालनेमिर्विधाय च उत्सृज्य सहसा पार्थ ऐरावणशिरस्थितः स तु प्रारप्रहारेण
मुष्टिना चैव तं तं नगं शक्रं च जघ्ने विनदन्पेततुस्ताबुभौ भुवि ततः शक्रं समादाय कालनेमिर्विचेतसं ११९
रथमारोप्य संप्रयातः पितारकाभिमुखो ययौ अथाकृष्टं तदा दैत्यैः सहसा व्यांतकोभिः ह्रियते ह्रियते राजा

MEMORIAL

श्रीतारकोपि न विद्यते एतस्मिन्नंतरे शर्वः पिनाकधनुषाच्युतैः बाणैः ससैन्यं कृत्वा च जंभकं गृध्रमोदनं का
लनेमिसमागम्य रथस्थो वाक्यमब्रवीत् किमनेन महेंद्रेण रथायुध्यसि दानव वीरं मन्यसु दुर्बुध्दे ततो ज्ञा
स्यसि वीरतां कालनेमिरुवाच न येन सह कोयुद्धे हृतेनापि यमेव च संसत्सु दैत्यवीराणामुपहासः प्रजाय
ते अत्मनस्तु समं किंचिद्विलोकय सुदुर्मते तदाकर्ण्य च सा वज्रं वचः सर्वा विसिस्मिये ततः कुमारः सहसा
मयूरस्थोभ्यधावत कुजंभं सानुगं हत्वा वासुदेवोभ्यधावत ततो हरिः स्कंदमाह किमनेन तव प्रभो दैत्या
धमेन पापेन मुहूर्तं पश्य मे बलं एवमुक्त्वा निवार्यैनं केशवो गरुडस्थितः शार्ङ्गकोदंडनिर्मुक्तैर्बाणैर्दै
त्यमिवाकिरत् स तैर्बाणैस्ताड्यमानो वत्रैरिव महासुरः विमुच्य वासवं क्रुद्धो बाणास्तानभ्यधमत्शरैः या
न्बाणानन्यान्हि दिव्यानस्त्राणि च प्रमुंचति निवारयति दैत्यस्तान्प्रहसन्लीलयैव च ततः कौमोदकीं गृह्य क्षि
प्रकारी जनार्दनः मुमोच सैन्यनाथाय सारथिं चाप्यचूर्णयत् ततो रथाद्विप्लुत्य विव्यथ वदनं महत् गरुडं
चं चुनादाय सविकुक्षिप्रवृत्तान्मुखे ततोभवत्सर्वदेवानां विमोहो जगतामपि चचाल वसुधा चेलुः पर्वताः
सप्त चार्णवाः कालनेमिदर्नंश्चैव प्रान्ततत महारण्ये असंमूढस्ततो विष्णुस्त्वरा कालउपस्थिते कुक्षिवि

स्कं॰पु॰२ दार्यचक्रेण भास्करो भ्राद्दिवे दितः बाहीभूतो हरिश्चैनं मोहयित्वा स्वनिद्रया पातालस्य त
लं निन्ये तत्र निंद्येस काद्यवत् ततश्चक्रेण दैत्यानां निहता दशकोटयः प्रमोदितास्तथा देवा
३२० विमोहास्तत्क्षणाद्विभुः ततः शर्वस्तमालिंग्य साधुसाधु जनार्दन त्वयाय द्विहितं कर्म तत्कर्तान्यो
न विद्य महिषाद्यासुरुद्रैत्या दैत्यायेविनिपातिताः तेषामति बलोत्स्येप त्वया विष्णो विनिर्जितः
तारकामय संग्रामे वध्यस्ते सो जनार्दन कंसरूप पुनस्त्वयं हंतव्यो ष्टमजन्मनि इति श्री स्कंदपु
राणे कुमारिका खंडे कालनेमीसैन्यवधः एकत्रिंशोध्यायः एवं प्रशस्यमानास्तवासुदेवं ज
गद्गुरुं शस्त्रजले लब्धसंज्ञा दैत्यसैन्यान नाशयत् तानि दैत्यशरीराणि जर्जराणि महायुधैः
अपतन्भूतले पार्थ छिन्नाभ्राणीव सर्वशः ततस्त्वशानवे सैन्यं हतं सेनापतिस्तदा देवेस्कंदा
नुगैश्चैव कृतं शस्त्रैः पराङ्मुखं अथाकुष्टं तदा हृष्टैः सर्वै देवैर्मुदायुतैः संहतानि च सर्वाणि तदा
तूर्याण्यवादयत् अथ भग्नं बलं प्रेक्ष्य हतवीरं महारणे देवानां च महामर्दं तारकः प्राह सार ३२०
थिं सारथे पश्य सैन्यानि ह्यस्मागानि मे सुरैः यस्माच्छिस्त्वणवा दृष्टाः पश्य कालस्य चित्रतां

तन्मे वाह यशाप्यलं रथमेनं सुरान्प्रति पश्यंति मे बलं बाह्वोर्द्देवं तु च सुराधमाः ब्रुवंनेवं सारथिंस
विधन्वन्सुमहद्धनुः क्रोधरक्तेक्षणो राजा देवसैन्यं समाविशत् आगच्छमानं तं दृष्ट्वा हरिस्कंद
मथाब्रवीत् कुमार पश्य दैत्येंद्र कालं यद्वद्युगात्यये अयं स येन तपसा घोरेणाराधितः शिवः
अयं स येन शक्राद्याः कृता कर्मा समार्बुदं अयं स सर्वशस्त्रौघैर्यास्माभिर्न जितो रणे नावज्ञया
प्रद्रष्टव्यस्तारकोयं महासुरः सप्तमं हि दिनं तेद्य मध्यान्हेयं च वर्तते अर्वाग्स्तमनादेनं जहि व
ध्यो न्यथा न हि एवमुक्तास्त शस्त्रादिस्त्व रितः केशवो ब्रवीत् आयासयत दैत्येंद्रं सुरवध्यो यथा
भवेत् ततस्ते विष्णुवचनाद्धिन दंतादिवौकसः तमासाद्य शरव्रातैर्मुदिताः समवाकिरत्
प्रहसन्निव देवास्तान् द्रावयामास तारकः यथा नास्ति कुर्वंतो नानाशस्त्रापदेशकान् सादं
शक्तानते वीरं महति स्यंदने स्थितं महापस्मारसंक्रांतं यथैवाप्रियवादिनं विधूय सकलान्
देवान् क्षणमात्रेण तारकं आजगाम कुमाराय विधून्वंसुमहद्धनुः आगच्छमानं तद्दृष्ट्वा स्कंदप्र
मुकंपयो ततः तस्य रक्षद्रुवः पार्श्वे दक्षिणे चैव तं हरिः एकं च पार्श्वदात स्य कोटिशार्बुदशस्तथा

स्कं.पु.२ ततस्तौ सुमहायुद्धे संसक्तौ देवदैत्ययोः धर्माधर्मविवादाग्नौ जगदाश्चर्यकारकौ ततः कुमारमासाद्य
लीलया तारकोऽब्रवीत् अहो बालातिबालस्त्वं यत्वं गीर्वाणिवाक्यतः आसादयसि मां युद्धे पतंगइव पाव
१२१ कं वधेन तव को लाभो मम मुक्तोसि बालक पिबक्षीरं त्वं हाणमं कुंदुकं क्रीडलीलया एवमुक्ते प्रहस्याह
तारकं योगिनां गुरुः शिशुं त्वं मामवमंस्थाः शिशुः कष्टो भुजंगमः दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालो दुस्पर्शोल्पो पिपा
वकः अल्पाक्षरो न मंत्रः किं सस्फुरो दैत्य दृश्यते एवमुक्तो दैत्यमुक्तं गृहीत्वा कंदुकं च तं तस्मिन् शक्त्यस्त्र
मादाय दैत्याय प्रमुमोच ह तस्यैतेन प्रहारेण रथश्चूर्णीकृतोऽभवत् चतुर्थांशनमात्रो यो नानाश्चर्यसम
न्वितः गरुडस्य सुतो यत्र वीर्यमाणि रथोत्तमे मुक्ता कथं चित् दुःसस्य सागरांतरमाविशन् ततः क्रुद्धस्ता
रकश्च मुद्गरं क्षिप्तवान् गुहे विंध्याद्रिमिव तं स्कंदो गृहीत्वा तं व्यताडयत् स्थिरं तस्यौरसि व्यूढ मुद्गरः शातधा
गमत् मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे चिंतयामास बुध्या च प्राप्तं तद्रूलक्षणाश्च तं भीतमिव चाल
क्ष्य दैत्यवीराश्च कोटिशः नदंतोति महासैन्ये नानाशस्त्रैरवाकिरन् क्रुद्धस्तेषु ततः स्कंदः शक्तिं घोरामथाददे १२३
अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कंदेनामिततेजसा उल्काजालं महाघोरं पपात वसुधातले चाल्यमाना तथा शक्तिः

सुघोराभवस्तनुना ततः कोद्ध्या विनिपेतुः शक्तीनां भरतर्षभः सशक्त्यस्त्रेन बलवान् करस्थेनाहनत्प्रभुः
अक्षौहिणीनि दैत्यानां दश कोटिशतानि च तथानियुतसाहस्रं वाहनं कोटिरेव च हृदोदरं च दैत्येंद्रं निरव
र्वैर्दशाभिर्वृतं तत्र कुर्वे स्तुतुमलं नादं वध्यैषु शत्रुषु कुमारानुचराः पार्थ पूरयंतो दिशो दश शक्त्यास्त्र
स्यार्चिसंभूतं शक्तिभिः केपि सूदिताः पताकया वधूताश्च हताः केचित्सहस्रशः केचित्घंटारवत्रस्ता
विभिन्नहृदयाः पतन् केचिन्मयूरपक्षाभ्यां चरणाभ्यां च सूदिताः कोटिशस्ताम्रचूडेन वदोर्यैव च भक्षिताः
पार्षदैर्मातृभिः सार्धं पंचान्याः निहत्ताः परे एवं निहन्यमानेषु दानवेषु गुहादिभिः अभाग्यैरिव लोकेषु ता
रकः स्कंदमाययो जग्राह च गदां दिव्यां लक्षघंटां दुरासदां तथा मयूरमाजघ्ने मयूरो विमुखोऽभवत् दृ
ष्ट्वा पराङ्मुखं दिव्यं स्कंदं वासुदेवोऽब्रवीत्वरन् देवसेनापते शीघ्रं शक्तिं मुंच महासुरे प्रतिज्ञामात्मनः पा
हि रंबे तरविमंडलं स्कंद उ॰ त्वयैव रुद्रभक्तो यं जनार्दन ममेरितः वधार्थं रुद्रभक्तस्य बाहुः शक्तिं न मुंच
ति नारुद्रः पूजयेद्रुद्रं [illegible] भक्तरूपमयो हरः रुद्ररूपममुं हत्वा कीदृशं जन्म मे भवेत् तिर
स्कृत्वा विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ताः प्रपीडिताः रुद्रभक्ताः कुलं सर्वं निर्दहंति हता किमु एषचेद्धंति तद्रूद्रं हन्य

स्कं॰पु॰२ त्वामिषमारेण रुद्रभक्तं पुनर्विष्णो नाहं शस्त्रमुपाददे श्रीभगवानुवाच नैतत्त्वोचितं स्कंद रु
द्रभक्ताय यथा शृणु द्वितं न गिरिजाभर्तुर्ये दत्ता मुनयो विदुः एका जीवात्मिका तत्र प्रलक्षा च तथा
३२२ परा द्रोग्धा भूतेषु तत्रेश्वरुद्रभक्तान च स्मृतः भक्तो रुद्रे कृपावांश्च जंतुष्वेव हरव्रतः तदेनं
भूतमर्त्येषु द्रोग्धारं त्वां पिनाकिनः जहि नैवात्र पश्यामि दोषं किंचन ते प्रभो श्रुत्वेति वाचं गोविं
दात्तस्यार्थामपि भारत हंतुं न कुरुते बुद्धिं रुद्रभक्त इति स्मरन् तारकस्तु ततः क्रुद्धो ययौ वेगेन
केशवं प्राह चैनं सुदुर्बुद्धे हन्मि त्वां पश्य मे बलं देवानां चापि धर्माणां मूलं मतिमतां तथा ह
त्वा त्वामथ सर्वांस्तान् श्रेयो यापशयामि मे बलं विष्णुर्दैत्येंद्र तव वचास्माभिः किमहो शृणु सत्यतां र
थयत्र धन्वा वीर्यं हतस्मिन्सकलं हतं श्रुत्वेति तारकः क्रुद्धस्तूर्णं रुद्ररथं ययौ अभिसत्यसजया
ह रुद्रस्य रथकूबरं यदा स कूबरं क्रुद्धस्तारकः सहसाग्रहीत् रसत्तरा दसी तूर्णं मुमुक्षुश्च म
हर्षयः व्यदनेश्च महाकाया दैत्या जलधरोपमा आसीच्च निश्चितं तेषां जितस्माभिरित्युतं ३२२
तारकस्याप्यभिप्रायं भगवान्वीक्ष्य शंकरः उमया सह संलक्ष्य रथं वृषभमारुहत् आमित

थजयन् वत्स्या आकाशं सहसाश्रितः ततस्तं स हासिं हं च रथं रुद्रेण निर्मितं उत्क्षिप्य पृथ्व्यां
स्फोट्य चूर्णयामास तारकः शूलपाशुपतादीनि सहसोपस्थितानि च वारयामास गिरिशो नवः
साध्य इति ब्रुवन् ततः सर्वं च तज्ज्ञात्वा रुद्रेणात्मानमिप्सया चिनदं सहसा धाव द्वृषभस्तं महेश्व
रं ततो जनार्दनो धाव चक्रमुद्यम्य वेगतः वज्रमिंद्रस्तथोद्यम्य दंडं चापि यमो नदन् गाधं दंष्ट्र
रः क्रुद्धः पाशं च वरुणो नदन् वायुर्महांकुशं घोरं शक्तिं वन्हिर्महाप्रभां निर्ऋतिर्निशितं खड्गं रुद्रा
शूलानि कोपिता धनूंषि साध्या देवाश्च परिघान्वसवस्तथा विश्वेदेवाश्च मुशलं चंद्रार्कौ स्वप्र
भामपि ओषधीश्चाश्विनौ देवौ नागाश्च ज्वलितं विषं हिमाद्रिप्रमुखाश्चापि समुद्यम्य महीधरान्
स वज्रमुष्टिना हत्य भुजं शक्रमपातयत् दंडं यमादुपादाय मूर्ध्नि हत्यन्यपातयत् महांकुशं
वायुं च चिरं मूर्ध्नि जघान सः फूत्कारैरुद्यतं वन्हिं शमयामास तारकः निर्ऋतेः खड्गमादाय हत्वा
तेन व्यपातयत् शूलै रवत्तथा रुद्राः साध्याश्च धनुषार्दिताः परिघैर्वसवो मूशलैर्वा विश्वकाः
रणमाच्छाद्य चंद्रार्कौ वल्मिकस्थाववक्षितौ महायाश्चौष धीस्तालै रश्मिभ्यांसौ भ्यवर्धयन्

स्कं॰पु॰२ सविद्राश्चिकृतानागानिर्विषाःपदकुट्टिनैः पर्वताःपर्वतैरेयनिरुछ्वासाभृशंकृताः एवंतदेवसैन्यंचहाहा
भूतमचेतनं कृत्वामुहूर्तादाधावचक्रपाणिंतमुन्नदन् ततश्चांतर्दधेःसद्य प्रहसन्निवकेशवः कु
३२३ यागीनद्रवस्वामी सदाबुधिमतांवरः अपश्यन्तारकोविष्णुःपुनर्वृषभवाहनं अधावकुपितोदैत्योमु
ष्टिमुद्यम्यवेगतः अचिरांशुरिवाकस्यालक्ष्याथभगवान्हरिः आबभाषततोदेवान्बाहूमुद्यम्यचोच्च
कैः पलायिध्वमहोदेवाःशक्तिश्चेछःपलायितुं विमूढाहिवयंसर्वेयेबालवचसामता किंनश्रुतःपरागी
तःश्लोकःस्वायंभुवेनयः यथाबालेषुनिक्षिप्ताःस्त्रीषुपंडितकेषुच अपस्मारितचैवापिसर्वतेसंशयागा
ताः प्रत्यक्षंतदिदंसर्वमधुनाचात्रदृश्यते अस्तासिष्मःपुरैवेतद्दुर्दमस्कंनहंस्यसौ यत्प्रातिज्ञानाकरिष्य
न्नस्यान्नःकदनंमहत् अथैषयदिदैत्येंद्रननिहंतिकुबुधिमान् माभयंवोमहाभागानिहनिष्यावोरि न्
अद्यैमविपुलंबाह्वोर्बलंपश्यत्तदेवता दैत्यधर्मनाशयामि मुष्टिनैकेन पश्यत मयाहिदक्षिणोबाहू र्दै
त्यश्चमवतांसदा रिपुन्वानिहनिष्यामिसत्यंतत्परिपालये यबैरेयचपालोलेभुवियेचमहासुराः क्षणा ३२३
न्नाशायिष्यामिमहावातोघनानिव एवमुक्त्वाजगन्नाथोमुष्टिमुद्यम्यदक्षिणं निरायुधस्ताक्ष्यपृष्ठा

द्वद्युत्थम्यधावत तस्मिंधावतिगोविंदेचबालभुवनत्रयं विमूर्छितमभूद्विश्वंदेवाभीतिंपरांययुः धाव
तश्चापिकल्पांतरुद्रकल्पस्यतस्ययाः मुखात्समुद्ययुर्ज्वाला स्ताभिसर्वंसतंहतं ततोंतरिक्षेवाचश्चाप्या
सन्नसिद्धास्ययंतदा जहिकोपंवासुदेवत्वयिक्रुद्धेक्वयेजगत् अनादृत्यैवतद्वाक्यंबुवंनात्युत्करोम्यहं
आकृष्यचमहादैत्यंक्रुद्धोहरिरधावत उवाचचासौसाधूश्चयस्यात्सत्यस्फुलं दुष्टान्विनिघ्नतांचैवतत्फ
लंममजायतां अथपश्यन्महासेनोरुद्रंयांतंचतारकं तारकंचान्यधावंतंपुराणपुरुषंहरिं जगच्चक्षु
ध्यमत्यर्थंस्यांप्रातिज्ञांपुराकृतां पश्चिमांप्रतिलेबेतंभास्करंचापिलोहितं आकाशवाणींश्चण्वंश्च कि
स्कंदत्वंविषीदसि पश्चात्तापायदिभवेत्कृत्वाब्रत्नवधंत्वयि स्नापयोलिंगामीशस्यमोक्षोहत्यायोतरापि
आविवेशमहाक्रोधंदृधृष्टुरिवेमदिनी अथोद्युत्समयूरात्प्रहसन्निवकेशवं बाहुभ्यामभ्युपादायश्रा
वाचमवनंदनः जानामित्वामहंविष्णोमहाबुधिपराक्रमं भूतभव्यभविष्यांश्चदैत्यान्हंस्यापिकृष्णकृत
त्वमेवहंत्यादैत्यानांदेवानांपरिपालकः धर्मसंस्थापकश्चत्वंमयेतरापितांजलिः क्षणार्धंपश्यमेवीर्यंभा
स्करोलोहितायते एवंप्रणम्यस्कंदेनवासुदेवःप्रसादितः विराघोभूतमालिंग्यवचनंकेशवोब्रवीत् स

स्कं॰पु॰२ नाथस्त्वद्य धर्मोयं सुराश्चैव त्वया गुह स्मरात्मानं यदर्थं त्वमुत्पन्नोसि महेश्वरात् साधूनां पा
लनार्थाय दुष्टसंहरणाय च सुखीप्रकृतिजन्म जीवितं च महात्मनां रुद्रस्य देव्या गंगायाः कृ
१२४ त्तिकानां च तेजसा स्वाहावन्हेश्च जातस्त्वं स तेजः सफलीकुरु साधूनां च कृते यस्य धनं वीर्यं च
संपदः सफलं तस्य तत्सर्वं नान्यथा रुद्रनंदन अद्य धर्मोश्च देवाश्च गावः साध्याश्च ब्राह्मणाः
वहंतु तव वीर्येण नदन्नीयनिजंबलं स्कंद उ॰ यागतिःस्त्रिवधोगन साध्वीभार्यातिपीडनात्
साधूनां च परित्यागाद्वृथाजीवितसाधनात् निघुरस्य गतिर्या च तां गतं यामि केशव इत्युक्ते सु
महानादः संपन्नं त्रिदिवौकसां प्रशशंसुर्गुहं केचिन्नारायणंप्रभुं ततस्तार्क्ष्यं समारुह्य हरिमि लेचि
न हारणे ताम्रचूडं महासेनस्तारकं चाप्यधावत लोहितांबरसंवीतो लोहितस्रग्विभूषणः
लोहिताक्षो महाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः भुजेन तोलयन्शक्तिं सर्वभूतानि कंपयन् प्राप्य
तं तारकं प्राह महासेनो हसन्निव तिष्ठ तिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवितं ते मयि स्थितं सुदृष्टः कृपतां लो ३२४
को दुर्लभः सर्वसिद्धिदः यत्तत्सुनिष्ठुरस्त्वं च धर्मदेवेषु गोषु च तस्येतप्रहराम्यद्य स्मरस्वास्त्रं सु

शिक्षितं एवमुक्ते गुहेनाथ निवृत्तस्यास्य भारत तारकस्य शरीरोद्रात्कोपि नारी विनिर्ययौ ते
जसा भासयंती तमधर्ज्ध्वादिशोदश दृष्ट्वा नारीं गुहः प्राह कासि स्मा च निर्गता नार्यु॰ अहं शक्ति
गुहख्याता भूतलेषु सदा स्थिता अनेन दैत्यराजेन महता तपसार्जितः सुरेषु सर्वेषु वसामि चा
हं यथैषु पुत्रास्त्वार्थरतेषु चैवं साध्वीषु नारीषु तथा वसामि विनागुणान्न वसामि कुत्रचित् तदस्य
पुण्यसंघस्य संप्राप्तोद्यावधिगुह तदेनं संत्यजपास्यामि जह्येनं विश्वं हतवे तस्यां ततो निर्गतायां
दैत्यः शीर्षं च कंपयन् कंपितं चास्य तद्देहं गतवीर्यो भवक्षणात् एतस्मिन्नंतरे शक्तिं सोथसद्गी
जात्मजः उल्काज्वालाति मुंचंतिमति सूर्याग्निसप्रभां कल्यांभोभिः समुन्नादां दिधिक्षंती जगद्यथा
तारकस्यांतकालाय अभाग्यस्य दशामिव दारणीपर्वतानां च सर्वसत्वबलाधिकां उक्षिप्यतां
विनद्योच्चैरमुंच कुपितो गुहः धर्मश्चेद्बलवान्लोको धर्मो जयति सदा तेन सत्येन दैत्योयं प्रलयं या
त्वितीरयन् सा कुमारभुजोत्सृष्टा दुर्निवार्या दुरासदा बिभेद हृदयं चास्य भीत्वा च धरणीं गता निः
सत्वस्सत्वकलाक पूर्वि कास्कंदमायंयो सच संताडिता शक्त्या विभिन्नहृदयोसुरः नादयन्वसुधा

सर्वोपपातोधामुखोमतः एवंप्रताप्यत्रैलोक्यनिर्जित्यबहूनसुरान् महाराणाकुमारेण निहतः पार्थ
तारकः उज्वलुश्चाग्रयः ग्रंताग्रां तद्दिग्जनितस्वनाः ततः पुनस्कंददाहप्रहृष्टः क्रौंचोगिरिहा स्कंदस्तत्र
महाबाहो बाणोनाम बलात्मजः क्रौंचपर्वतमास्थाय देवसंघान्प्रबाधते साधुनीतभयावीरपलायित्वा
नगंगतः जहितंपापसंकल्पंक्रौंचस्थमक्तिवेगतः ततःक्रौंचमहातेजा नानाव्यालविनादितं ग्रामस्थावि
भेदबहुभिर्दीक्षजीवैर्नृपसंकुलं तत्रव्यालसहस्त्राणि देत्याकोटययुतंतथा ददाहबाणंचगिरिं भित्वाशि
क्तिर्महारवा अद्यापिच्छिद्रंतस्यार्थक्रौंचस्यपरिवर्तते येनहंसाश्चक्रौंचाश्चमानसायत्र यातिच हत्वाबा
णंमहाशक्तिः पुनःस्कंदसमागता पातायातिमनःसाधोराहूतं प्राहितंतथा ततोहरींद्रप्रमुखाः प्रतुष्ट
वुनत्रुश्चरं भाप्रमुखाचरंगणावाद्यानिसर्वाण्यिचवादयंतस्ततासुसाधिस्समरा जगुभृशं इतिश्रीस्कं
दपुराणे कुमारिकाखंडे तारकवधः द्वात्रिंशोध्यायः ३२ श्रीनारदउ० ततस्तंगिरिवर्माणंपतितं
वसुधोपरि आलिंगितमिवपृथ्व्या गुणिन्यागुणिनंयथा दृष्ट्वादेवाविस्मिताः सन्जयंजगुस्तथामुक्तः केचि
त्समीपमागंतुं बिभ्यंतित्रिदिवौकसः उत्थायतारकोदैत्यः कदाचिन्नोनिहंतिचेत् तंतथापतितंदृष्ट्वावसुधा

मं उनं गुहः आसीद्दीनमनाः पार्थशुत्रोवचमहामतिः तवनंचापिदेवानां चारयित्वावचोब्रवीत् ज्ञात्वायं
पतेकिंनमांचसंस्तवधं कथंसुराः पंचानामपियोभर्तानसाप्रकृतिमानवी सतुरुद्रांशजः प्रोक्तस्तस्यद्रुह्य
नरुद्रवत् स्वायंभुवेनगीताश्चश्लोकः संश्रूयतेतथा वीरंहिपुरुषंहत्वागोसहस्त्रेणमुच्यते यथाकथं
चित्पुरुषोनहंतव्यस्तंताबुधैः पापशीलस्यहनने दोषोयद्यपिनास्तिच तथापिरुद्रभक्तोयं संस्मरन्ति
तिशाम्यिमि तदहंश्रोतुमिच्छामि प्रायश्चित्तंचकिंचन प्रायश्चित्तैरशेषैर्येनोयंतापिमहदर्जितं इतिसंत्रो
चतस्तस्यशिवपुत्रस्यधीमतः वासुदेवोगुरुः पुंसां देवमाध्यवचोब्रवीत् श्रुतिस्मृतिश्चेतिहासाः पुराणंच
विन्नात्मजः प्रमाणंचेतेतोदुष्टवधेदोषोनविद्यते स्वप्राणान्यःपरःप्राणैः प्रमुष्णासदृणः पुमान् तद्वधस्त
स्याहश्रेयोयद्दोषाद्यासधिः पुमान् अन्योदर्भ्रूणहामार्ष्टिपत्नोभार्यापचारिणी गुरोस्त्रिषश्चयाज्याश्चस्तेना
राजनिकिल्बिषं पापिनंपुरुषंयोहि समर्थोननिहंतिच तस्यतावंतिपापानितदर्धंसोप्यवाश्नुते पापिनो
यदिवध्यंतेनैवपालनसंस्थितेः ततोयमक्षयालोकोब्रह्माणशरणंगुह कथंयज्ञाश्चवेदाश्चवर्ततेविश्व
धारकाः तस्मात्स्वयापुण्यप्राप्तंनचपापंकथंचन अथवद्रुद्रभक्तेषु बहुमानस्तवप्रभो तत्रेतकीर्तयिष्या

MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ मिप्रायश्चित्तं महोत्तमं आजन्मसंभवैः पापैः पुमान्यन्न विमुच्यते आकल्पांतं च वायेन रुद्रलोके प्र
मोदते कृतपापस्तु पापौघैर्यस्य स्कंद प्रजायते रुद्राराधनतो न्यच्च प्रायश्चित्तं परं नहि नयस्याल
३२६ मपि ब्रह्मा महिमानं विवर्णितुं श्रुतिश्च भितायवक्ति किं तस्मात्परमं भवेत् अकांडे यच्च ब्रह्मांडे क्षा
याद्युक्तं हलाहलं कंठे दधार श्रीकंठः कस्तस्मात्परमो भवेत् दुःखतांडवदीनो भद्रं ऽडे संकीर्णमा
नसः मारमारश्च योदेवस्तस्मात्परमकोभवेत् वियद्व्यापी सुरसरित्प्रवाहो वि प्रुषाकृति बभ्र
वयस्य शिरसि कस्तस्मात्परमो भवत् यज्ञादिकाश्च ये धर्मा विनायस्यार्चनं यथा दक्षात्र सतसदृष्टां
तं कस्तस्मात्परमो भवत् क्षोणीरथो विधिर्यंता शरोहं मंदरो धनुः रथांगे चापि चंद्रार्कौ कस्मात्
यस्य यंत्रे पुरे आराधनं तस्यां के चित् याग मार्गेण कुर्वते दुःखसाध्यं हि तत्तेषां नित्सश्च न्यमुपा
सतां तस्मान्नस्यार्चये लिंगं भुक्तिमुक्तिय इच्छति स्पष्टे दे लिंगरूपस्य विवादे मम ब्रह्मणः अ
भूद्यस्य परिच्छेदना लमावां बभूविव चराचरं जगत्सर्वं यतो लीनं सदात्र च तस्माल्लिंगमिति ३२६
प्रोक्तं वेदरुद्रस्य धीमतः तोयेन स्नापये ल्लिंगं श्रद्धया शुचिना यच ब्रह्मादि तृणपर्यंतां तेन दं

तर्पितं जगत् पंचामृतेन तल्लिंगं स्नापयाद्यश्च बुद्धिमान् तर्पितं तेन विश्वं स्यात्सुधयापित
भिः समं पुष्पैरभ्यर्च येल्लिंगं यथाकालोद्भवैश्च यः तेन संपूजितं विश्वं सकलं नात्र संशयः नैवेद्यं
तत्र यो दद्याल्लिंगस्याग्रे विचक्षणः भोजितं तेन विश्वं स्याल्लिंगस्यैवं फलं महत् किमत्र बहुनोक्ते
न स्वल्पं वा यदि वा बहु लिंगस्य क्रियते यच्च तत्सर्वं विश्वप्रीतिदं तस्य लिंगं स्थापयेद्यश्च शुद्धादे
शास्वभक्तितः स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोके प्रमोदितो यान्नित्यं यज्ञतो यज्ञैः फलमाहुर्मनीषिणः
तच्चस्थापयेतो लिंगं शिवस्याशुभलक्षणं यथाग्निः सर्वदेवानां मुखं स्कंद प्रकीर्त्यते तथैव सर्व
जगतां मुखं लिंगं न संशयः प्रारंभान्मुच्यते पापैः सप्तजन्मकृतैरपि अतीतं चैव तथा गामी कुलानां
कारयेच्छतं मृन्मयं चाप्यनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेव च कृत्स्नमायतनं दद्यात्क्रमाच्छतगुणं फलं क
लशं तत्र चारोप्य एकविंशकुलैर्युतः आकल्पांतं रुद्रलोके मोदते रुद्रवत्सुखी एवंविधं फलं लिं
गं अतो भूयाप्य धान हि तस्मादत्र महासेन लिंगं स्थापितुमर्हसि यदुक्तमेतदखिलं यदि किं
यन चात्र चेत् तद्ब्रवीतु महासेन स्वयं साक्षी महेश्वरः एवं वदति गोविंदे साधुवादो महानभूत्

स्कं·पु·२ महादेवो ह्यथालिंग्य स्कंदं वचनमब्रवीत् यद्भवान्मम भक्तेषु प्रकरोति कृपां परां तेनापि परमा प्रीतिर्मे
मजाता तवोपरि किंतु यद्भगवानाह वासुदेवो जगद्गुरुः तत्तथान्यैर्नो यथा किंचिदुक्तं प्राक्कं हि विष्णुना यो
३२७ ह्ययं स हरिर्ज्ञेयो यो हरिः सोऽहमित्युत नावयोरंतरं किंचिद्रूपयोरिव सुव्रत एनं दृष्ट्वा समां बुद्ध्या योऽवेसेनं
समामनु इति स्कंद विजानाति समद्भक्तोन्यथा न हि स्कंद उवाच एवमेवास्मि जानामि त्वां च विष्णुं च शं
कर यच्च लिंगकृते प्राह हरिर्मां धर्मवत्सलः स्थापितं तारकवधे एवमेव पुराहमां लिंगं संस्थापयिष्या
मि सर्वपापप्रहं ततः एकं यत्र प्रतिज्ञां मया गृहीता स्याद्विधायच द्वितीयं यत्रानिसत्त्वस्य कृत्यासुरा भव
त् तृतीयं यत्र निहतो हयापापापहं तदिदं इत्युक्त्वा विश्वकर्माणमाहूय प्राह प्राव किंः त्रीणि लिंगानि
शुभ्राणि शीघ्रं त्वं कर्तुमर्हसि वचनात् बाहुलेयस्य निर्मामे देववर्द्धकिः त्रीणि लिंगानि शुभ्राण्येव द
यतनानि च ततो ब्रह्मादिभिः सार्द्धं विष्णुना शंकरेण च पूर्वं स स्थापयामास पश्चिमायामदूरतः प्रति
ज्ञेश्वरमित्येव लिंगं परमशोभनं अष्टम्यां बहुले चात्र चैत्रे स्नात्वा उपोष्य च पूजां च जागरं कृत्वा मु ३२७
च्येत्सारुष्यपापतः इत्याह स्कंदः प्रीत्यर्थं स्वयं तत्र महेश्वरः ततो द्वितीयं लिंगं तु वह्निकोणाश्रितं तथा

स्थापयामास शिरसो यत्र शक्तिर्विनिर्ययौ कपालेश्वरमित्येव लिंगं पापहरं शुभं शक्तिं चतामभिष्ट्र
य स्थापयामास तत्र च कपालेश्वर सांनिध्ये देवीं कापालिकेश्वरीं तत्रैवोत्तर दिग्भागे शक्तिच्छिद्र प्रचस्रे
त पातालगंगा यत्रास्ति सर्वपापहरा शिवा तत्स्तोत्रे त्वाददे स्कंदः कृपयाभिपरिप्लुतः ददौ तोयं तारकाय
सहितः सर्वदैवतैः काश्यपस्यायवज्रांगतनयाय महात्मने रुद्रभक्ताय सतिलमक्षयोदकमस्त्विति
ततो महेश्वरः प्रीतः प्राह स्कंदस्य शृण्वतः चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे मघौ चैवात्र यो नरः स्नात्वोपोष्य समभ्य
र्च्य कपालेश्वरमीश्वरीं तेजोवधसमुद्भूतपातकेन समुच्यते अस्यामेव तिथौ सोमः त्रिवर्षो गच्छते तिलं
पञ्चांगः शक्तिच्छिद्रं वा दिनं रुद्रं जपन्निशि स्नात्वा स च शरीरेणैव रुद्रलोकं व्रजिष्यति कपालेशस्य सांनि
ध्ये शक्तिद्रं हि कीर्तितं तस्य तुल्यं परं तीर्थं पृथिव्यां नैव विद्यते इति श्रुत्वा रुद्रवाक्यं स्कंदः प्रीतोऽभवद्भृशं
देवाश्च मुदिताः सर्वे साधु साध्विति ते जगुः इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे प्रतिज्ञेश्वर शक्तिच्छि
द्र माहात्म्य त्रित्रीयत्रिंशोऽध्यायः ३३ श्रीनारद उ० ततस्तृतीयलिंगस्य स्थापने गुहः ब्रह्मा
प्राहात्म प्रीत्यर्थं स्वयमन्यत्स कुर्म्यहं यद्यप्येतच्छुभं लिंगं सर्वदोषविवर्जितं तथाप्यन्यत्कारिष्यहं सर्व

स्कं॰पु॰२ श्रेष्ठतमहिमयत् तत्रब्रह्मा सर्वदोषविमुक्तं निर्ममे स्वयं दृष्टकांतं मनःकांतं फलकांतं सुलिंगकं
मंत्रस्कंदस्य प्रीत्यर्थं सर्वदेवविनिर्मितं सुराः सुरम्यतीर्थानि तत्रैतनिदधुस्तथा गंगादिकानि तीर्था
३२८ नियानि प्रापुर्दिवौकसः इदं यावत्सरस्तावत्सर्वं तत्र समुष्यतां एवमस्त्विति तामाहुः प्रीत्यर्थं मारजन्म
नः ततो ब्रह्मा स्वयं तत्र रुद्रमंत्रैः ऊं ताशनं गाधिपुत्रादिभिर्विप्रैः स्थापयामास संयुतः ततो वैशाखमा
सस्य चतुर्दश्यां शुभे दिने सर्वतीर्थोदकैः स्नाप्य तल्लिंगं भक्तिसंयुताः विविधैः पूजयामासुः पुष्पैर्मंत्रैश्च
पंचभिः पूजाकाले स्वयं तत्र लिंगमध्यस्थितो हरः जंगमाजंगमैः सार्धं स्वयं जग्राह पूजनं ततस्तं पू
जनात्प्राह स्कंदो भक्तिपरिप्लुतः केन केनोपहारेण तद्दत्तेन च किं फलं श्रीमहादेव॰ मम यः स्थापये
त्लिंगं शुभं सद्मच कारयेत् मल्लोके वसते सोपि यावच्चंद्रदिवाकरौ ममसद्मसदाशुभ्रं यावत्संरक्षं
करोति यः तावंतवच जन्मानि यत्रासौ मोविराजते ध्वजभृत ध्वजं दत्वा विपापः स्यात्सतां कथा वि
धायाचित्रसंन्यासं गंधर्वैः सह मोदते रजसंशोधनं कृत्वा नरो रोगैः प्रमुच्यते प्राप्नोति देहहार्दं च ३२८
सुरसुगंधानुलेपनात् पुष्पक्षीरादिभिर्दत्तैस्तिलांभोक्षतमर्दकैः शुभाः स्त्रियः दत्वार्घादिविनयायुते

वसेत् घृतेन सोपि पापस्य नमधुना सुभगो भवेत् विरागादधिदुग्धाभ्यां लिंगसंस्नाप्य जायते
यानि यद्दधिदुग्धाभ्यां क्रमाद्दशगुणं फलं मां च संस्थाप्य तेभक्त्या पिष्टाद्यैश्च विरूक्षयेत् कपिला
पंचगव्येन सुरसिंधुजलेन वा मां च संस्नाप्य वाभ्यर्च्य मल्लोकमधिगच्छति कुशोदकाद्गंधजलं त
स्मात्तीर्थोदकं वरं तीर्थेभ्यश्च जलं दर्शमहीसागरसंभवं कपिलां दत्वा यत्प्राप्नोति तत्फलं कल
शे पृथक् मत्ताम्ररूप्यसौवर्णैः क्रमाच्छतगुणं फलं श्रीखंडागुरुकाश्मीरजातिनैः क्रमशोधिकाः
मां चैतैश्च समालभ्य स्याच्छ्रीमान् सुभगः सुखी प्रशस्तो गुग्गुलो धूपस्तस्माच्चंडागुरुर्वरः धूपं नता
नरो दत्वा सुखं स्वर्गमवाप्नुयात् दीपदः कांतिमाप्नोति चक्षुरुत्तममेव च नैवेद्यस्य प्रदानेन नरोम्म
ष्टान्नेन भवेत् पुष्पेण हेमकर्षस्य प्रबंधेन द्विसंगुणं फलमाप्नोति पुरुषः सत्संघश्च जायते अ
खंडैर्बिल्वपत्रैश्च पुष्पैर्वापि विविधैरपि लिंगं प्रपूर्णं कृत्वा लक्षमेकं वसेद्दिवि यस्तु पुष्पगृहं कुर्यान्न
रः शुक्लाश्रयो भवेत् पुष्पकेन विमानेन दिवि सक्रीडते चिरं भूषणांबरदानेन नरो भवत्यरोगभाक्
सच्चामरप्रदानेन जायते पार्थिवो नरः रम्यं वितानं यो दद्यात् छत्रभिर्नाभिभूयते गीतं वाद्यं च नृत्यं

स्कं॰ पु॰ २ चकृत्वाशुद्धो व्रजेत्तमां शंखघंटाप्रदानेनविद्वान्भवतिशब्दवान् विधायरथयात्रां चचिरंलोकैः प्रमुच्यते
नमस्कारंप्रणामंचकृत्वाजायेन्महाकुले वाचयंस्याग्रतः शास्त्रं ममज्ञानीप्रजायते विमुच्यतेमनोमोहैर्भ
१२८ क्त्यास्तुत्वाचमांनरः गोदानफलमाप्नोति निर्माल्यस्फोटनान्मम आरात्रिकंभ्रामयित्वा आर्तिहीनः प्रजायते
कृत्वाचशालिकांतांपैर्मुच्यतेदुःखसंभवैः नत्वादत्त्वाचगजत्याचदानंलिंगस्यसंनिधौ फलंशतगुणंप्राप्य
इहचामुत्रमोदते प्रणामान्पंचदत्त्वाचस्नानादिंघृतपूजया कृतंयथाप्राक्विधिरपराध्यानहंक्षमे ए
तत्सर्वंयथोद्दिष्टंकुमारात्रभविष्यति यमांप्रपूजयिष्यंतिकुमारेश्वरसंस्थितं वाराणस्यांयथावत्सविश्व
नाथेस्मिसंस्थितः गुप्तक्षेत्रेतथास्कांस्यकुमारेश्वरमध्यतः श्रुत्वेतिवचनंरुद्राद्देवानांशृण्वतांगुह विस्मि
तः प्रणिपत्यैनंतुष्टावगिरिजापतिं नमःशिवायास्तुनिरामयायनमःशिवायास्तुनमोमयाय नमःशि
वायास्तुसुरार्चितायतुभ्यंसदाभक्तकृपापराय नमोभवायास्तुभवोद्भवायनमोस्तुतेध्वस्तमनोभवाय
नमोस्तुतेगूढमहाव्रतायनमोस्तुमायागहनाश्रयाय नमोस्तुशर्वायनमःशिवायनमोस्तुसिद्धायपुरांत १२८
काय नमोस्तुकालायनमःकलायनमोस्तुतेकालकलातिकाय नमोनिसर्गात्मकभूतिकायनमोस्त्वमेया

क्षमहर्द्धिकाय नमःशरण्यायनमोगुणायनमोस्तुतेभीमगुणानुगाय नमोस्तुनानाभुवनाधिकर्त्रेनमोस्तु
भक्ताभिमतप्रदात्रे नमोस्तुकर्मप्रसवायधात्रेनमःसदातेभगवान्सुकर्त्रे अनंतरूपायसदैवतुभ्यंमसह्यको
पायसदैवतुभ्यं अमेयमानायनमोस्तुतुभ्यंवृषेंद्रयानायनमोस्तुतुभ्यं नमःप्रसिद्धायमहौषधायनमोस्तु
तेव्याधिगणापहाय चराचराचारविचारदायकुमारनाथायनमःशिवाय नमेन्नाभूतेशमहेश्वरासिकाम
शावागीशाबलिशभीश क्रोधेशमोहेशपरापरेशनमोस्तुमोक्षेशगुहाशयेश इतिसंस्तूयवरदंशूलपाणिमु
मापतिं प्रणिपत्यउमापुत्रेनमानमउवाचच एवंभक्तिपराक्रांतमात्मयोग्यंसुतंशिवः अभिनंद्यचिरंका
लमिदंवचनमब्रवीत् त्वयादुःखंनसंचिंत्यममभक्त्यवधात्मकं कर्मणानेनश्लाघ्योसिमुनिनामपिपुत्रक
यच्चसायंतथाप्रातस्त्वत्कृतेनस्तवेनमां स्तोष्यंतिपरयाभक्त्याशृणुतेषांचयत्फलं नव्याधिर्नचदारिद्र्यंन
चैवेष्टवियोजनं भुक्त्वाभोगान्दुर्लभांश्चममयास्यंतिसद्मनि तथान्यानपिदास्यामिवरान्परमदुर्लभान्
भक्त्यानतात्तिवतुष्टोहंप्रीत्यर्थंतवपुत्रक महिसागरकूलेतुयमांस्तोष्यंतिपूजया तेषांतदक्षयंसर्वंवैशाख्यां
दानपूजनं सरस्यत्रचैवस्नानंप्रकुर्वंतिमानवाः सर्वतीर्थफलावाप्तिर्वैशाख्यांप्रभविष्यति कुमारेशं

स्कं॰पु॰२ तु मां भक्त्या महिसागरसंगमे स्नात्वा संपूजयेल्लिंगं तस्य जातिस्मृतिर्भवेत् जातिस्मृतिरियं पुत्रे
यस्यां जातोऽप्रजायते स्मरात स्याः प्रकर्तव्यां श्रेयोरूपं सुदुर्लभं ह्यस्मिन्काले ह्यनावृष्टिर्जायते कृत्ति
१३० कातः स्नापयेद्विधिवन्मां च कलशैर्विविधैः शुभैः एकरात्रं त्रिरात्रं वा पंचरात्रं वसेत्तथा स्नापयेद्गंध
तोयेन कुंकुमेन विलेपयेत् करवीरै रक्तपुष्पैर्जपापुष्पैस्तथैव च अर्चयेत्पुष्पमालाभिः परिधाप्या
रुणवाससां भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव तापसान् शंसितव्रतान् लक्षहोमं प्रकुर्वीत शिवहोमग्रहादिकं
भूमिदानं ततः कुर्यात्ततो दद्याद्धवाहिकं आघापयेच्छिवां शांतिं रुद्रजाप्यं हि कारयेत् अनेनैव वि
धानेन कृतेन तु द्विजोत्तमैः आगर्भितास्तदा माद्या वर्षते नात्र संशयः विविधैः पूर्यते धान्यैः शाद्व
लैश्च वसुंधरा आरोग्यं लभते चैव जनो गोपकुलं तथा धर्मयुक्तो भवेद्राजा परचक्रैर्न पीड्यते घृ
तेन स्नापयेन्मां च उषक्रांतो नरोत्तमः कन्यादानफलं तस्य नात्र कार्या विचारणा क्षीरेण स्नापये
देवं तथा पंचामृतेन यः रुद्रलोके वसेत्तावद्यावदाहूतसंप्लवं अयने विषुवांश्चैव ग्रहणे चंद्रसू १३०
र्ययोः पूर्णमास्याममावास्यां संक्रांतौ वैधृते तथा कुमारेशं नतः स्नात्वा महीसागरसंगमे भक्त्या या

म्यर्चयेमां च तस्य पुण्यफलं शृणु यन्महीतलतीर्थेषु स्नाने स्यात्तु महत्फलं सच्चार्चितेषु लिंगेषु
सर्वेषु स्यात्फलं च तत् आरोग्यं पुत्रलाभं तु धनलाभं सुखं सुतं निश्चितं लभते मर्त्यः कुमारेश्वर
सेवया ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा यस्तिष्ठेदत्र तापसः परं पाशुपतं योगं प्राप्य याति मलं मयि पापात्म
नां च मर्त्यानां सद्योऽस्मि फलदर्शकः दिव्येनाष्टविधेनात्र कोशः साधारणोऽत्र च पापात्मनां च म
र्त्यानां अघोराद्येः पंचमंत्रैः स्नाप्य लिंगं महोज्वलं अघोरेणैव तत्तोयं दद्याद्दिव्यस्य कारणे पि
बेदेतद्दुराधर्षो ऽप्रसूतिस्त्रयमेव च यदि धर्मस्तथा सत्यमीश्वरोऽत्र जगत्त्रये कन्यापाना फलं
सद्यो द्रष्टा स्यामस्मि शुभाशुभं यास्याचितिकुलं हन्या क्रमेनेनं कुटुंबकं दर्शनेन शुभं पाने हन्या
देहं च मिथ्या या त्रिभिर्दिनैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः समैः अत्युग्रपुण्यपापानां अनेन
फलमश्नुते एतन्मया वरालिंगे दत्तात्र स्थापितं त्वया त्वामप्यत्र स्थापयिष्ये वरदा भव पार्वती
श्रीदेव्यु॰ यत्र शर्वः स्वभावेन तत्र तिष्ठाम्यहं सुतः तव भक्त्या विशेषेण स्थास्ये स्त्रीणां वरप्रदा
युद्धेषु तव कर्माणि रुद्रभक्तेषु च कृपां पश्यंति पुत्रिणां मुख्या प्रीणिता च प्रशंतया गर्भक्लेशस्त्रि

स्कं॰पु॰२ यामन्य साफल्यं भजंते तदा सुतो यदा रुद्रभक्तः सानंदं सद्गिरीयते तवतस्मात्प्रियार्थाय तिष्ठाम्यत्र षडानन मे
स्त्रीभिराराधिता दास्ये सौभाग्यं सुपतिं सुतान् चैत्रे चापि तृतीयायां स्नात्वा सोशीतेन वारिणा अर्चयिष्यंति मां
३३३ याश्च पुष्पैर्धूपैर्विलेपनैः दास्येतच्चाष्टसौभाग्यं या नारी भक्तितत्परा पितरौ श्वशुरौ पुत्रान् पतिसौभाग्यसंप
दः कुंकुमं पुष्पश्रीखंडं तांबूलांजनमिश्रवः सप्तमं लवणं प्रोक्तमष्टमं वस्त्रजीरकं तोलयेत्तुलया वापि सा
विश्वतुल्यता भवेत् सुवर्णनाथ सौगंधद्रव्यैः शुभफलैरपि सुक्तं चाल्लवणं पश्चान्नानाविविधवा भवेत् मा
घे वा कार्तिके वापि चैत्रे स्नात्वार्चयेत मां दौर्भाग्यदुःखदारिद्र्यैर्न सा संयोगमाप्नुयात् श्रुत्वेति गिरिजा वा
क्यं सानंदः पार्वतीसुतः स्थापयित्वा गिरिसुतां कपर्दिनमथाब्रवीत् पुष्पैर्धूपैर्मां दैवैश्च पूर्वमभ्यर्च्य लां प्र
भो पूजयंति कुमारेशं तेषां विघ्नहरो भव कपर्द्युं भ्रातरस्त्वयास्थापि तेस्मिंल्लिंगे भक्त्याश्चयेनराः नतेषां
ममविघ्नाति मम वाग्नुगामिनी एवमुक्तो विघ्नराज्ञां प्रतीतस्थापयेच्च तं तस्माद्देवो समाभ्यर्च्य चतुर्थ्यां च वि
शेषतः एवं स्थाप्य कुमारेशं लब्ध्वा चेतानवरान् शिवान् मुदितः कृतकृत्यं च मेने त्मानं षडाननः तस्मा वंशे ३३३
न तत्रैव कुमारेश्वरसंनिधौ अत्र स्थितं कुमाराय पश्यंति स्वामियात्रिणः स्वफलास्वामियात्रा च तेषां भव

MEMORIAL

ति भारत कार्तिक्यां च विशेषेण कार्तिकेयं समर्चयेत् यत्फलं स्वामियात्रायां तत्फलं समवाप्नुयात् एवंवि
धमिदं पार्थ महासागरसंगमे निमित्तिकृत्य चात्मानं साध्यैर्यं लिंगमर्पितं रोगाभिभूतो रोगैर्वा नाम्नाष्टोत्त
रं जप्त्वा शुचिर्ब्रह्मचारी मासं मुच्येत पातकात् एतदाराध्य संजाता रेजुरामादयः पुरा शतं संख्याब
लेराज्यं रुद्रलोकं च लेभिरे आमदग्न्यश्चिदं लिंगमाराध्यं च समायुतं लेभे कुवारसुज्ञान्हैय नार्जुनभुजा
न्युधि अग्रे तादेवदेवस्य ज्ञात्वा तीर्थं महागुणान् रामेश्वरमिति ख्यातं स्थापितं लिंगमुत्तमं तच्च योभ्यर्च
येत भक्त्या रुद्रलोकं स गच्छति प्रीतः स्यात्तस्य रामश्च कुमारेशश्च फाल्गुन इति संक्षेपतः प्रोक्तं कुमारेशस्य
वर्णनं कुमारेशस्य माहात्म्यं कीर्तयिष्यत्तदाग्रतः ये च शृण्वंत्यनुदिनं रुद्रलोके वसंति ते अस्य लिंगस्य माहा
त्म्यं श्राद्धकाले तु यः पठेत् पितृणामक्षयं श्राद्धं जायते नात्र संशयः योस्य लिंगस्य माहात्म्यं गर्भिणी श्रावयेद्य
दि गुणवान्जायते पुत्रः कन्या चापि पतिव्रता एतत्पुण्यं पापहरं धर्म्यं चाल्हादकारकं पठतां शृण्वतां चापि स
र्वाभीष्टफलप्रदं इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कुमारेश्वरमाहात्म्ये चतुर्थत्रिंशोध्यायः ३४
श्रीनारद उ॰ कुमारेणस्थापिते तात्र कुमारेशस्तत सुराः प्रणम्य गुहमूचुश्च प्रबद्धकरसंपुटाः किंचिद्विज्ञाप

स्कं॰पु॰२ यिष्यामो वयं त्वां शृणु तत्त्वतः पूर्वं प्रसिद्ध आचारः प्राच्यते जयिनामयं जयंति ये रणाग्रे शत्रूंस्ते कार्यस्तत्र
चिन्हकः तस्माद्वयं जयघातः निमित्तं स्तंभ उत्तमः निक्षिप्स्याम वयं यावत् तदनुज्ञातुमर्हसि
३३२ विश्वकर्मकृतं यच्च तृतीयं लिंगमुत्तमं तस्य स्तंभाग्रतस्तच्च संस्थापय शिवात्मजः एवमुक्ते सुरैः स्कंद
तथेत्याह महात्मना ततो हृष्टाः सुरगणाः शक्राद्याः स्तंभमुत्तमं जांबूनदमयं शुभ्रं रणभूमौ विनि
क्षिपुः परितस्तेऽखिलं दिक्षु सर्वरत्नमयं तु ते तत्र हृष्टाश्चाप्सरसो ननृतुर्दशधा शुभा मातरो मंग
लान्यस्य जगुः स्कंदस्य नंदिताः इंद्राद्या ननृतुस्तत्र स्वयं विष्णुश्च वादकः पेतुः खात्पुष्पवर्षाणि देव
नाद्यानि सस्वनुः एवं स्तंभं समारोप्य जयाख्यं विश्वनंदकं स्तंभेश्वरस्ततो देवः स्थापितस्त्र्यक्षसून
ना विरंचिप्रमुखैर्देवैर्जातानंदैः समंततः हरिहरादिसंयुक्तैः सेंद्रैर्मुनिगणैरपि तस्यैव पश्चि
मभागे तु तत्स्याग्रेण महात्मना गुहेन निर्मितः कूपो गंगा तत्र तत्रोद्भवा माघस्य च चतुर्दश्यां कृष्णायां
पितृतर्पणं कूपस्नानंतरः कृत्वा भक्त्या यः पांडुनंदन गयाश्राद्धेन तत्पुण्यं तत्फलं लभते स्फुटं स्तंभे ३३२
श्वरं ततो दिव्यगंधैः पुष्पैः प्रपूजयेत् वाजपेयफलं प्राप्य मोदते रुद्रसद्मनि पूर्णमास्याममावास्यां म

हीसागरसंगमे श्राद्धं कृत्वा चैवाभ्यर्च्य स्तंभेश्वरमकल्मषः पितरस्तस्य तृप्यंति तृप्ता यच्छंति चा
शिषः सभित्वा सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते इत्याह भगवान् रुद्रः स्कंदस्य प्रीतये सुरा एव
मेव चतुर्थं च स्थापितं लिंगमुत्तमं प्रणमुर्देवताः सर्वे साधुसाध्विति ते जगुः इति श्रीस्कंदपुरा
णे कुमारिकाखंडे कुमारेश्वरमाहात्म्ये पंचत्रिंशोध्यायः ३५ एवं दृष्ट्वा क्षितौ तानि लिंगानि हर
सूनुना हरिब्रह्मेंद्रप्रमुखाः देवाः प्रोचुः परस्परं अहो धन्यः कुमारोयं महीसागरसंगमे येन चत्वा
रि लिंगानि स्थापितानि सुदुर्लभे वयमप्यत्र स्पर्धंतो पार्थ स्कंदरुद्रयोः साध्वर्थे चात्मलाभाय कु
र्मो लिंगं परस्परं अथवा कोटिशो देवा मुनयो नैव संख्यया सर्वे चेत् स्थापयिष्यंति लिंगान्यत्र म
हीतटे एतज्जातकथा भाविबहुत्वाच्च न पद्यते यस्य राष्ट्रे रुद्रलिंगं पूज्यते नैव तत्राश्रितः तस्य सी
दति तद्राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः संभूय स्थापयिष्यामो लिंगमेकं ततः शुभं इति कृत्वा मतिं सर्वे
प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् प्रहर्षिता गुहश्चैव हरिब्रह्ममुखाः सुराः भूमिभागं शुभं वीक्ष्य विज्ञ
ने लिंगमुत्तमं स्थापयामासुरथ तत्स्वयं ब्रह्मविनिर्मितं सिद्ध्यर्थैः स्थापितं यस्मात्तद्देवैर्ब्रह्मादिभिः

स्कं॰पु॰२ स्वयं सिद्धेश्वरमिति प्राह नामलिंगस्य वै गुहः सर्वैर्देवैस्तत्र लिंगं स्नानितं सर उत्तमं सर्वतीर्थोदकैः शु
भ्रैः पूरितं च महात्मभिः एतस्मिन्नंतरे पार्थ पातालात् भीषदर्शनः कुमदो नाम आगत्य प्राहाश्रो पारिप्लव
१३३ गात् यस्मिंस्तारकयुद्धे तु प्रलंबो नाम दानवः पलायित्वा स्कंदभित्या पापः पातालमाविशत् स एव सु
नि पुत्रांश्च भार्याः कन्याग्रहाणि च विध्वंसयति नागेंद्राः शीघ्रं धावत धावत श्रुत्वा मस्य तद्वाक्यं कुमद
स्यानिशम्य ते उत्सर्पमापुर्नागेंद्रा यमो यामो मतिवादिनः तान्निवार्य ततः स्कंदः कुद्धः शक्तिमथाददे पाताला
य मुमोचाथ प्राक्रोद्दैत्यो निहन्यतां ततः स्कंदभुजासृष्टाः भुवं निर्भिद्य ते गतः प्रतिष्ठाः सहसा शक्तिर्यथा दे
वेनरं प्रति सा तं दग्ध्वा प्रलंबं च कोटिभिर्दशभिर्युतं नंदयित्वा गतान्नागान् जलकल्लोलपूर्विका यां सा शा
त्यात् तथा यां सा यत्कृतं विवरं भुवि पातालगंगातोयेन पूरितं पापहारिणा तस्य नाम ददौ स्कंदः सिद्धः कू
पइति स्मृतः कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां उपवासी नरः स्वयं स्नात्वा कूपे च यो दर्शासिद्धेश्वरमनन्यधीः प्रभूतमप
संभूतपापं तस्य विलीयते सिद्धकुंडे च यः स्नात्वा श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः सर्वकल्मषनिर्मुक्तो भक्तियोग्यो भवे १३३
भवे वटश्चाप्यक्षयस्तस्य तुष्टो रुद्रो वरं ददौ प्रयागवट तुल्योयं एतस्मिन् संनसंशयः अत्रागत्य महाभागश्रा

द्धं कुर्यात्सुभक्तितः पितॄणामक्षयं तच्च सर्वेषां पिंडपातिनां ततो ब्रह्मादयो देवाः स्कंदेन सहितास्तदा सि
द्धांबिकां महाशक्तिं प्रार्थयामासुरीश्वरीं त्वयाविष्टो हि भगवान् मत्स्यरूपी जनार्दनः जगदुद्धरणार्थाय
चक्रे कर्माण्यनेकशः इति तां प्रार्थयामासुस्त्वं सा जननि शुभे अत्र स्थिताः सर्वमिदं क्षेत्रपाला महाबलाः अ
ष्टम्यां वा चतुर्दश्यां बलिपुष्पैश्च त्वां शुभे ये पूजयंति ते यास्याः सर्वाप्सु त्वया सदा एवमुक्ता सिद्धमाता तथे
ति प्रत्यपद्यत स्थापयामासुरथ तां लिंगादुत्तरभागतः तत्र क्षेत्रपतिं देवाश्चतुःषष्टिं महेश्वरं सिद्धोयं ना
म क्षेत्रस्य रक्षार्थं निदधुः स्वयं तं च ये पूजयिष्यंति कार्यारंभेषु सर्वदा वर्षे वर्षे राजमासबलिना च विशे
षतः तान् सौ पालयेत्तुष्टः पिता तोकानिव स्वकान् ततः सिद्धिकृते देवास्तत्र सिद्धिविनायकं कपर्दीतनयं प्रार्थ्य
स्थापयांचक्रिरे मुदा तं च ये त्वर्चयंत्यत्र कार्यारंभेषु सर्वदा तेषां सिद्धिं ददौ सोपि प्रबलो विघ्नराड् भवः इत्य
त्र पूजयेद्यस्तु सततं सिद्धिसप्तकं पश्येद्वा स्मरते वापि सर्वदोषैः प्रमुच्यते सिद्धेश्वरः सिद्धवटश्च साक्षा
त् सिद्धांबिका सिद्धविनायकश्च सिद्धक्षेत्राधिपतिश्च सिद्धः सरस्तथा सिद्धकूपश्च सप्त च अत्र तुष्टो ददौ रु
द्रः सुराणां दुर्लभान् वरान् वैशाखमासाष्टम्यां कृष्णायां सिद्धकूपके स्नात्वा पिंडान्तटे कृत्वा पूजयन् सोंच सिद्धिमा

स्कं॰पु॰२ कु॰ सदायोभ्यर्चयेन्मांचब्रह्मचारीयतेंद्रियः अष्टोत्तरशतानि संभवेयुस्तस्यसिद्धयः मंत्रजाप्यंच
जिह्वाममत्रयःकुरुतेनरः एकचित्तःशुचिर्भूत्वासोभीष्टांसिद्धिमाप्नुयात् समाहितमनावाथसिद्धे
१३४ श्वरंयस्तुपश्यति तस्यसिद्धिर्भवत्येवविघ्नैर्यदिनहन्यते सिद्धांबिकामहादेवंअत्रसंनिहितास्तिया
सिद्धिदासाधकें द्राणांमहाविद्याजयंतिये धीरेभ्योब्रह्मचारीभ्यःसत्यचित्तेभ्यएवच मंत्रजाप्या
ददातिसासर्वसिद्धिर्यथेप्सिता पातालस्यबिलंचैतत्गुहरान्त्याकृतंमहत् सिद्धांबिकाप्रसा
दैनविघ्नक्षेत्रपयोर्मम प्रत्यक्षंभवितायत्रनानाश्चर्याणिभूरिशः अत्रसिद्धिंप्रयास्यंतिकोटिशःपु
रुषासुराः विद्याधरत्वंगंधर्वत्वंचनागतं यक्षत्वंवामर त्वंचप्राप्स्यंत्यत्रचसाधकः अत्रैवैविज
योनामचंडिलस्यप्रभावतः सिद्धांबिकांसमाराध्यसिद्धिमाप्स्यसिदुर्लभां योमारक्ष्यतिचात्रस्थं
यश्चमांपूजयिष्यति पादप्रचारतोवापिपुण्यावाप्तिर्भविष्यति श्रीरेनोदत॰ त्र्यंबकेणवरेष्वेवंदत्ते
ष्वपिसुरोत्तमाः प्रहृष्टाःसमपद्यंतगाथांचेमांजगुस्तदा तेनयज्ञैर्जपैस्तोत्रैस्तपोभिस्तोषिताव १३४
यं सर्वदेवसिद्धसर्वैर्योनरःपूजयिष्यति सर्वकामफलावाप्तिरस्त्वेवंशंकरोब्रवीत् इत्युक्तोतेज

यंप्राप्यस्कंदेनसहिताःसुराः कारयन्रम्यप्रासादान्रम्यैस्तारकसंभवैः चतुर्वर्गफलावाप्तिर्द
त्वाक्षेत्रस्यसंयुतः केचित्स्कंदप्रशंसंतः तीर्थमन्येहरिंपरे केचित्लिंगानिपंचापियुद्धंके चि
द्दिवंययुः ततोवरिक्षचालिंगामहासेनंहराब्रवीत् सप्तमेमारुतस्कंधेवसनित्यंप्रपालकः कार्ये
ष्वहंतुयःपुत्रःसंप्रष्टव्यःसदैवहि दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमाप्स्यसि स्तंभतीर्थंचत्साहंनविमो
क्ष्यामिकर्हिचित् इत्युक्त्वाविससर्जैनंपरिष्वज्यमहेश्वरः ब्रह्मविष्णुमुखांश्चैवभक्त्यांतेरभिदिनंताः
विसर्जितास्ततोजग्मुस्स्वानिस्थान्यायुतानिच शर्वोजगामकैलासंस्कंधंवैसप्तमंगुहः इत्येतत्क
थितंपार्थलिंगपंचकसंभवं यःपठेत्स्कंदसंबद्धांकथांमर्त्योमहामतिः शृणुयात्श्रावयेद्वापि
सभवेत्कीर्तिमान्नरः बह्वायुःसुभगःश्रीमान्कांतिमान्शुभदर्शनः भूतेभ्योनिर्भयश्चापिसर्वदुः
खविवर्जितः शुचिर्भूत्वापुमानयश्चकुमारेश्वरसंनिधौ शृणुयात्स्कंद [illegible] चरितंमहाधनपति
र्भवेत् बालानांव्याधितिघ्नानांराजद्वारोपसेविनां इदंतस्वरमंधन्यंसर्वदोषहरंसदा तनुक्षयेच
सायुज्यंषण्मुखस्यव्रजेन्नरः वरमेनंददुर्देवाःस्कंदस्याथगतादिवं इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारि

स्कं०पु०क कारखंडे पंचलिंगोपाख्यानं पंचत्रिंशोध्यायः   श्रीनारद उ० बर्करीतीर्थमहात्म्यं अतो वक्ष्याहे अर्जुन यथा
बर्करिका जाता शतशृंगनृपात्मजा कुमारिकेति विख्याता यस्या नाम्ना प्रकथ्यते इदं कुमारिकाखंडं चतु
३३९ र्वर्गफलप्रदं यथा कृतानि पृथिव्यां च नानाग्रामादिकल्पना इदं भरतखंडं च यथा सम्यक्प्रकल्पितं धनं
जय उ० महदेतन्महाश्चर्यं श्रोतव्यं परमं मुने कुमार्याश्चरितं सर्वं ब्रूहि मह्यं सविस्तरं कथं विश्वमिदं जातं क
मेयात्मि प्रकल्पितं कथं वा भरतं खंडं शुश्रूषेयं सदा मम श्रीनारद उ० अव्यक्तेस्मिन्निरालोके प्रधानपुरु
षावुभौ अजौ समागतौ चैकौ केवलं शृणु माधव ततः स्वभावकालाभ्यां स्वरूपाभ्यां समीरितः ईक्षणेनै
व प्रकृतेर्महत्तत्वमजायत महतत्वाद्विकुर्वाणादहंतात्वं व्यजायत त्रिधा तत्तु मुनिभिः प्रोक्तं सत्वराजसता
सैर्म तामसात्संच जातानि तन्मात्राणि वि दुर्बुधाः तन्मात्रेभ्यश्च भूतानि विशेषा पंच तद्भवाः सात्विकादप्यहं
कारान्तबुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च एकादशं मनश्चैव राजसं चलयोविदुः चतुर्विंशति तत्वानि जातानि ति पुरावि
दुः सदाशिवेनैव पुंसा तानि दृष्टानि भारत बुद्बुदाकारतां जन्मुरंडं जातं ततः शुभं शतकोटिप्रमाणं च ब्र ३३९
ह्मांडमिदमुच्यते आत्मास्य कथितो ब्रह्मा व्यमतश्चात्रिधा लदं उर्ध्वं तत्र स्थितो देवाः मध्ये चैव च मानवाः ना

गादैत्याश्च पाताले त्रिधैतत्परिकल्पितं एकैकं सप्तधा भूयस्ततस्तेन प्रकल्पितं पातालानि च द्वीपानि स्व
र्लोकाः सप्त सप्त च सप्तद्वीपानि वक्ष्यामि शृणु तेषां विकल्पना लक्षयोजनविस्तारं जंबुद्वीपं प्रकीर्त्यते सूर्यबिंब
समाकारं तावत्क्षारार्णवावृतं शाकद्वीपं द्विगुणतो जंबुद्वीपात् ततः परं तावता क्षीरतोयेन समुद्रेण परिवृतं
जंबूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलीश्च महामुने कुशः क्रौंचस्तथा शाकः पुष्करश्च यथाक्रमं एते द्वीपाः समुद्रैश्च स
प्तसप्तभिरावृताः लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समं शाकद्वीपं द्वीपं द्विगुणतस्ततस्तत्परितः स्मृतं
दधितोयेन परितः स्तावदार्णवसंवृतं ततः परं क्रौंचसंज्ञं द्विगुणं हि घृताब्धिना ततः शाल्मलिद्वीपं च द्वि
गुणं तावतैव च इक्षुसारस्वरूपेण समुद्रेण परिवृतं गोमेदं तत्परितो द्विगुणं तावतावृतं स्वादुतो
येन स्यैण समुद्रेण समं ततः एवं कोटिद्वयं पार्थ लक्षपंचाशतत्रयं पंचाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाः ससा
गराः दशोत्तराणि पंचैव अंगुलानां शतानि च अपारं शिक्षया दृष्टः पक्षयोश्च कुरूद्वह्यो ततो हेममयी
भूमिर्दशकोट्यः कुरूद्वह देवानां क्रीडनस्थानं लोकालोकस्ततः परं पर्वतो वलयाकारो योजनायुतविस्तृ
तः अस्य बाह्ये तमो घोरं दुःप्रेक्ष्यं जीववर्जितं पंचत्रिंशत्समाकाल्या लक्षाण्येकोनविंशतिः चत्वारिंशत्सह

स्कं॰पु॰२ स्त्राणि योजनानां च फाल्गुन सप्तसागरमानस्तु गर्भोदस्तदनंतरं कोटियोजनविस्तारः कटाहः सं
व्यवस्थितः ब्रह्मणोऽण्डकटाहेन संयुक्तं मेरुमध्यतः पंचाशत्कोटयो ज्ञेया दशदिक्षु ततः जंबु
१३६ द्वीपस्य मध्ये तु मेरुर्नामास्ति पर्वतः स लक्षयोजनो ज्ञेयो अद्रुश्चाद्रिप्रमाणतः षोडशैव सहस्रा
णि योजनानामधः स्थितः उछ्रयश्चतुराशीतिर्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः त्रिभिः शृंगैः समायुक्तो व
उत्राकृतिमस्तकः मध्यशृंगे ब्रह्मवासः ईशान्यां त्र्यंबकस्य च नैर्ऋत्ये वासुदेवस्य हेमशृंगं च ब्रह्म
णः रत्नशृंगं करस्यापि राजतं केशवस्य च मेरोर्दिक्षु चतुर्ष्वेव विष्कंभगिरयः स्मृताः पूर्वेण मं
दरो नाम दक्षिणे गंधमादनः विपुलः पश्चिमे ज्ञेयः सुपार्श्वस्तूत्तरे कदंबो मंदरे ज्ञेयो जं
बूर्वे गंधमादने अश्वत्थो विपुले चैव सुपार्श्वे च वटो मतः एकादशशतायामाश्चत्वारो गिरिकेतवः
एतेषां संति चत्वारि वनानि जयमद्भुत पूर्वे चैत्ररथं नाम दक्षिणे गंधमादनं वैभ्राजं पश्चिमे ज्ञे
यमुदक् चित्ररथं वनं सरांसि चापि चत्वारि चतुर्ष्वेषु नबोधम प्राच्यामरुणोदसंज्ञं तु मानसं दक्षि १३६
रू णे सरः प्रसौम्यो नोदकं नाम उत्तरे च महाह्रदः विष्कंभगिरयो ह्येते उच्छ्रिताः पंचविंशतिः योजना

नां सहस्राणि सहस्रं पंडिताः स्मृतं अन्ये च संति बहुशः तत्र वै केसराचलाः मेरोर्दक्षिणतश्चैव त्र
यो मर्यादपर्वतः निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः लक्षयोजनदीर्घाश्च विस्तीर्णा द्विसह
स्रकं त्रयश्चोत्तरतो मेरोर्नीलः श्वेतोऽथ शृंगवान् माल्यवान् पूर्वतो मेरोर्गंधाख्यः पश्चिमे तथा
इत्येते गिरयः प्रोक्ता जंबुद्वीपे समंततः गंधमादनसंस्थायां महागजप्रमाणतः फलानि जंब्वास्त
न्नाम जंबुद्वीपमिति स्मृतं असौ स्वायंभुवो नाम मनुराद्यः प्रजापतिः प्रियव्रतोत्तानपादौ तस्या
स्तां तनयावुभौ ध्रुवश्चोत्तानपादश्च पुत्रः परमधार्मिकः भक्त्या स विष्णुमाराध्य स्थानं चैवाक्ष
यं गतः प्रियव्रतस्य राजर्षेरुत्पन्ना दश सूनवः त्रयः प्रव्रजितास्तत्र परं ब्रह्म समाश्रिताः सप्त स
प्तसु द्वीपेषु तेन पुत्राः प्रतिष्ठिताः जंबुद्वीपाधिपो ज्येष्ठो अग्नीध्र इति विश्रुतः तस्यासन्नव सुपार्थ
नववर्षेश्वराः स्मृताः तस्तन्नाम्ना च तद्वर्षाः स्थितिध्वंसाद्यापि वर्जितः योजनानां सहस्राणि नवप्रोस
कशः स्मृताः मेरोश्चतुर्दशां खंडं गंधमाल्यवतोर्द्वयोः अंतरे हेमभूमिकमिलावृतमिहोच्यते मा
ल्यवत्सागरांतस्य भद्राश्वमिति प्रोच्यते गंधवत्सागरांतस्य केतुमालमिति स्मृतं शृंगवज्जलधेर

स्कं॰ पु॰ २ तः कुरुखंडमितिस्मृतं श्रृंगवच्छृंगमध्ये च खंडं प्रोक्तं हिरण्मयं हिमवद्धेमकूटांतः खंडं किंपुरुषं स्मृतं
हिमाद्रिजलधेरंतर्नाभिखंडमितिस्मृतं नाभिखंडं च कुरवो द्वे वर्षे धनुषाकृती हिमवांश्च गिरिश्रेष्ठो
३३७ ज्यास्थानेन परिकीर्तिते नाभेः पुत्रश्च ऋषभ ऋषभाद्भरतोऽभवत् तस्य नाम्ना त्विदं वर्षं भारतं चेति कीर्त्यते अ
त्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च उपार्जनं अन्यत्र भोगभूमिश्च सर्वत्र भरतर्षभ शाकद्वीपः क्षाका(?)स्ति यो
जनानां सहस्रकः तस्य नाम्ना च तद्वर्षं शाकद्वीपमिति स्मृतं तस्य च प्रियव्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधाति
थिरिति तस्य पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानिकचित्ररेफबहुरूपविश्वधारसंज्ञानि पुत्रनामानि सप्त
वर्षाणि शाकद्वीपे च वर्णाः ऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानो वायात्मकं भगवंतं यजंति अंतः प्रवि
श्य भूतानि यो वैभर्त्यात्मकेतुभिः अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातु नो यद्वशे जगत् कुशद्वीपे कुशस्तंबो योजनानां
सहस्रकः तच्चिह्नं तस्मात्कुशद्वीपं ततः स्मृतं तद्द्वीपपतिश्च प्रैयव्रतो हिरण्यरेता तत्पुत्र वसुवसु
दानदृढरुचिनाभिगुप्तसत्यव्रतवामदेवानामा किलाभिसप्तवर्षाणि वर्णाश्च कुशलकोविदाभियुक्त ३३७
कुलकसंज्ञा जातवेदसं भगवंतं स्तुवंति परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदा हि हव्यवाट् देवानां पुरुषांगानां यज्ञे

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

यज्ञे इति श्रुतिः क्रौंचद्वीपे क्रौंचनामा पर्वतो योजनायुतः योऽसौ गुहेन निर्भिन्नस्तच्चिह्नं क्रौंचद्वीपकं तत्र
च प्रैयव्रतो घृतपृष्ठिनामा तत्पुत्रनाम आममधुरुहमेघपृष्ठसुधामभ्राजिष्ठलोहितार्णवनस्पतिः इति पुत्रनामा
नि सप्त वर्षाणि वर्णाश्च गुरुऋषभद्रविणदेवसंज्ञाः आपोमयं भगवंतं स्तुवंति आपः पुरुषवीर्याश्च पुनंति
भूर्भुवस्वश्च ताः पुनंतीर्घ्नतामाव घ्नाः संस्पृशतामात्मनाभुवं इति जपः शाल्मलीर्नाम वृक्षश्च तार्क्ष्यवासः स
हस्रयोजनानां तच्चिह्नं शाल्मलिद्वीप उच्यते तस्याधिपतिः प्रैयव्रतो यज्ञबाहुस्तत्पुत्र सुरोचनसौमनस्य
रमणकदेववर्हपारिभद्रआप्यायनाभिज्ञानानामानि सप्त वर्षाणि वर्णाश्च श्रुतधरवीर्यधरवसुधर इ
षुधरसंज्ञा भवंतं सोमं यजंति स्वगोभिः पितृदेवेभ्यो विभजन् शुक्लकृष्णयोः अंधः प्रजानां सर्वासां राजा नः
सोमस्त्विति जपः गोमेदनामप्लक्षोऽस्ति सुराभ्यायः स्वच्छायया मेदो रक्षितं सोऽस्याद्भोमेद्वीप उच्यते त
त्र प्रैयव्रत इध्मजिह्वयति समुद्रगांति अक्षरमृताभयनामानि सप्त वर्षाणि वर्णाश्च हंसपतंगोर्ध्वायन
सत्यांगसंज्ञाश्च त्वारो भागवतं सूर्यं यजंते प्रश्नस्य विष्णुरूपं यत्तत्र्योत्यस्य ब्रह्मणो मृतस्य च मृत्योश्च सूर्य
मात्मानं धीमहीति जपः वर्णपत्राणि नियुतं योजनानां सहस्रकं पुष्करं ज्वलदाभाति तच्चिह्नं द्वीपपुष्करं

तस्याधिपतिःप्रियव्रतोवीतिहोत्रनामा तत्पुत्रोरमणकस्तथा तत्कोतन्नामचिन्हितं खंडद्वयंचतयोरं
१३८ तरालेमानासाचैलानामवलयाकारःपर्वतोयस्मिन्भ्रमतिभगवान्भास्करइतितत्रवर्णाश्रमसं
तिकचलंममानास्तब्रह्मध्यायंति यद्यकर्ममयंलिंगंब्रह्मलिंगंजनोर्चयेत् भेदेनैकांतमद्वैतंत
स्मैभगवतेनमः इतिजपः नैष्कर्म्यध्यानमात्रस्य यत्पुण्यपापज्ञानानच अयुतंद्विगुणंचापिक्रमा
दायुःप्रकीर्तितं जयंतःकामिनीमुक्तोविरहंस्समराइव अथतेसंप्रवक्ष्यामिऊर्ध्वलोकस्यसंस्थितं
इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेभूसंस्थितिषट्त्रिंशोध्यायः ३५ श्रीनारदउ॰ भूमेर्योज
नलक्षेचक्रोरव्यरविमंडलं योजनानांसहस्रेद्वेभास्करस्यरथेनच इत्यादंडस्तथैवास्यद्विगुणः
परिकीर्तितः सार्धकोटिस्तथासप्तनियुतानिचसंख्यतः योजनानांतुतस्याक्षस्तत्रचक्रंप्रतिष्ठितं
त्रिनाभंतच्चपंचारंषण्णामीपरिकीर्तितं चत्वारिंशत्सहस्राणिद्वितीयाक्षोपिविस्तृतः पंचचान्यानि
सार्धानिस्यंदनस्यतुपांडव अक्षप्रमाणमुभयोःप्रमाणंतद्युगार्धयोः ह्रस्वोक्षस्तद्युगार्धंचध्रुवा १३८
धारंरथस्यवै द्वितीयाख्यतथासव्यचक्रंतन्मानसस्थितं हयाश्चसप्तछंदांसितेषांनामानिमेशृणु

गायत्रीचबृहत्युष्णिक्जगतीत्रिष्टुभेवच अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ताःछंदांसिहरयोरवेः नैवास्तम
नमर्कस्यनोदयःसर्वदासतः उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः शक्रादीनांपुरेतिष्ठन्स्पृश
त्येषुपुरत्रयं विकर्णौद्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथा अयनस्योत्तरस्यादौमकरंयातिभा
स्करः ततःकुंभंचमीनंचराशेराश्यंतरंतथा त्रिष्वेतेष्वथभुक्तेषुततोविषुवतींगतिं प्रयातिसविता
कुर्वन्नहोरात्रंचतत्समं ततोरात्रिक्षयंयातिवर्धतेनुदिनंदिनं ततश्चमिथुनस्यांतेपरांकाष्ठामु
पागतः राशिंकर्कटकंप्राप्यकुरुतेदक्षिणायनं कुलालचक्रपर्यंतोयथाशीघ्रंनिवर्तते अतिवे
गितयाकालंवायुमार्गबलाच्चयन् तस्मात्प्रकृष्टांभूमिंसकालेनाल्पेनगच्छति कुलालचक्रमध्य
स्थोयथामंदंप्रसर्पति तथोदगयनेसूर्यःसर्पतेमंदविक्रमः तस्माद्दीर्घेणकालेनभूमिमाल्पांनग
च्छति संध्याकालेचमंदेहाःसूर्यमिच्छंतिखादितुं प्रजापतिकृतःशापःस्तेषांफाल्गुनराक्षसाः अ
क्षयत्वंशरीराणांमरणंचदिनेदिने ततःसूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यसंतदारुणं ततोगायत्रीपूतंयद्विजा
स्तोयंक्षिपंतिच तेनदह्यंतिपापाःसंध्योपासनतःसदा येसंध्यांनाप्युपासंतिकृतघ्नायांतिरौरवं

स्कं०पु०२ प्रतिमासं रथकृत् सूर्ये ऋषिगंधर्वराक्षसैः अप्सरोग्रामणीसर्पैः रथो याति च सप्तभिः धाताऽर्यमा मित्र वरुणो
विवस्वानिंद्र एव च पूषा च सविता चांशोऽथ भगस्त्वष्टा प्रकीर्तिताः विष्णुश्चेत्यादिमासेषु आदित्या द्वादश स्मृताः
३३९ ततो दिवाकरस्थानान्मंडलं शशिनः स्थितं लक्षमात्रेण तस्यापि त्रिचक्रो रथ उच्यते कुंदाभा दश चैवाश्वा
वामदाक्षिणतो युताः पूर्णं शतसहस्रं च योजनानां निशाकरात् नाक्षत्रमंडलं कृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते च
तुर्दशाचार्बुदान्याप्यशीतिः समुद्रसं विंशतिश्च तथा कोट्यो नक्षत्राणां प्रकीर्तिताः द्विलक्षो चोत्तरतस्माद्बु
धो नक्षत्रमंडलात् वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चंद्रसुतस्य च पिशंगैस्तुरगैर्युक्तः सोऽष्टाभिर्वायुवेगिभिः द्वि
लक्षश्चोत्तरे तस्माद्बुधाच्चाप्युशनाः स्मृतः शुक्रस्यापि रथोऽष्टाभिर्युक्तो भूसंभवैर्हयैः लक्षद्वयेन भौमस्य स्थि
तो देवपुरोहितः अष्टाभिः पांडुरैरश्वैर्युक्तोऽस्य कांचनो रथः सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समुपस्थितः आ
काशसंभवैरश्वैर्युक्तोऽस्य कांचनो रथः आकाशसंभवैरश्वैरष्टाभिः शबलै रथः स्वर्भानोस्तुरगास्त्वष्टौ भृंगा
भासरा रथं वहंति च सकृद्युक्ता आदित्याधःस्थितास्तथा सौरेर्लक्षं स्मृतं चोर्ध्वं ततः सप्तर्षिमंडलं ऋ ३३९
षिभ्यश्चापि लक्षेण ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ध्रुवोऽपि शिशुमारस्य पु

च्छाधारे व्यवस्थितः यमाहुर्वासुदेवस्य रूपमात्मानमव्ययं वायुपाशैर्ध्रु वैर्बद्धं सर्वमेतच्च फाल्गुन न
व योजनसाहस्रं मंडलं सवितुः स्मृतं द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भू
त्वाधस्तात्प्रसर्पति उद्धृत्य पृथिवीछायां निर्मलां मंडलाकृतिः चंद्रस्य षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते भा
र्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयोऽथ बृहस्पतिः बृहस्पतेः पादहीना भौमसौरिबुधास्तथा शतानि पंच चत्वारि त्रीणि
द्वे चैकयोजनं योजनार्धप्रमाणानि भानि ह्रस्वं न विद्यते भूमिलोकश्च भूर्लोकः पादगम्यः प्रकीर्तितः भूमि
सूर्यांतरं तच्च भुवर्लोकः प्रकीर्तितः ध्रुवसूर्यांतरं तच्च नियुतानि चतुर्दश स्वर्लोकः सोऽपि गदितो लोकसंस्थान
चिंतकैः ध्रुवादूर्ध्वं तथा कोटिर्महर्लोकः प्रकीर्तितः द्विकोट्यां च जनो यत्र निवसंति चतुःसनाः चतुर्भिश्चा
पि कोटिभिस्तपोलोकः स्ततस्मृतः वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः षड्गुणेन तपोलोकात्सत्य
लोको विराजते अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः अष्टादश तथा कोट्यो लक्षाश्चाशीति पंच च
भूमेर्निरूपसंस्थानं तदूर्ध्वं संप्रकाशते भूर्भुवः स्वरिति प्रोक्तं त्रैलोक्यं कृतकं मतं जनस्तपस्तथा सत्यमिति
चाकृतकं त्रयं कृतकाकृतको मध्ये महर्लोक इति स्मृतः शून्यो भवति कल्पांते योऽत्यंतं नाभिनश्यति एतत्सप्त

स्कं·पु·२ समाख्याता लोकाः पुण्यरूपार्जितः यत्तेदानैर्जपैर्होमैस्तीर्थैर्व्रतसमुच्चयैः वदाद्याः कैरन्यैश्च
साध्या लोकानिमान्ब्रुवः ततश्चांडस्य निःसा धारानीरमयी त्वाप सर्वलोकान्समाप्लाव्य गंगा
३४० मेरावुपागता ततो महीतलं सर्वं पातालं प्रविवेश या अंडमध्यस्थितान्देवि सततं दुखवासिनी
देवीनां कोटिकोटिभिः संवृता पिंगलेन च तत्रस्थितासदा रक्षांकुरुते डस्य सा शुभा निहंति दुष्ट
संघातान्महाबलपराक्रमा वायुस्कंधानसप्तापि शृणुयद्दत्स्थितान्यपि पृथिवीसमभिक्रम्य सं
स्थितो मेघमंडले प्रवहोनाम यो मेघानुद्वहंस्यातितेजस्विमान धूमजाश्चोष्मजा मेघाः सामुद्रैर्येन
पूरिताः तोयैर्भवंति नीलांगा वार्षिकाश्चैव भारत द्वितीयश्चावहोनाम निबद्धः सूर्यमंडले ते
न बद्धं ध्रुवेन दं भ्राम्यते सूर्यमंडलं चतुर्थः संवहोनाम स्थितो नक्षत्रमंडले वातरश्मिभिराबद्धं
ध्रुवेण सह भ्राम्यते ग्रहेषु पंचमः सोपि विवहोनाम मारुतः ग्रहचक्रमिदं येन भ्राम्यते ध्रुवसंस्थि
तं षष्ठः परिवहोनाम स्थितः सप्तर्षिमंडले भ्रमंति ध्रुवसंबद्धा येन सप्तर्षयो दिवि सप्तमश्च ध्रु ३४०
व बद्धो वायुर्नाम्ना परावहः येन संस्थापितं ध्रौव्यं चक्रं चान्यानि भारत यं समासाद्य वेगेन दिशामंतः

प्रपेदिरे दक्षस्य दशपुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः एवमेव दितिपुत्राः सप्तसप्त व्यवस्थिता अ
नारमंतः संवांति सर्वगाः सर्वधारिणः ध्रुवादूर्ध्वमसूर्यं वाप्यनक्षत्रमतारकं स्वतेजसा स्वशक्त्या
वाधिष्ठितास्तेनानिलदा इत्यूर्ध्वे ते समाख्याताः पातालान्यथ संशृणु इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारि
का खंडे ऊर्ध्वव्यवस्थिति सप्तत्रिंशोध्यायः ३७ श्रीनारद उ० सहस्रसप्ततुंगोयं पातालानि
परस्परं अतलं वितलं चैव नितलं च रसातलं तलातलं च सुतलं पातालं चापि सप्तकं कृष्णा
शुक्लारुणा पीताः शर्कराः शैलकांचनाः भूमयो यत्र कौरव्य वरप्रासादशोभिताः तेषु दानवदैत्ये
य नागाश्च शतसंघशः स्वर्लोकादपि रम्याणि दृष्टानि वरुणेन मया आह्लादकारिणो नानामणयो
यत्र पन्नगाः दैत्यदानवकन्याभिर्महारूपाभिरन्विते पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्यापि जायते
यत्र नोच्छिन्नचारीतं न वर्षे दुःखमेवच भक्ष्यभोज्यमहाभोगैः कालो यत्रापि ज्ञायते पातालेसप्त
मे चास्ति लिंगं श्रीहाटकेश्वरं ब्रह्मणा स्थापितं पार्थ सहस्रं या जनोच्छ्रितं हाटकस्यतु लिंगस्य प्रा
सादे या जयुनोत्तः सर्वरत्नमया दिव्या नानाश्चर्यविभूषितः तत्रार्चयति यल्लिंगं नानानागेंद्रसत्त

स्कं·पु·२ माः तदधस्ताज्जलंभरी तस्याधो नरकाः स्मृताः पापिनो यत्र पाप्यंते तान् शृणुष्व महामते कोटयः पंचपं
चाशच्च द्वाजानश्चैव विंशतिः रुधिरांधो वैतरणी कृमिशः कृमिभोजनः असिपत्रवनं कृच्छ्रो लालाभक्षश्च
३४३ दारुणः तथा पूयवहः पापो वन्हिज्वालो ह्यधःशिराः संदंशः कृष्णसूत्रश्च तमश्चावीचिरेव च श्वभोजनो यथाप्र
तिमस्त्वीचिश्च तथापरे कूटसाक्षी रोरवं च रोधगो विरोधकः सुरापश्च करयाति तालं मिथ्यामनुष्य
हा गुरुतल्पी तप्तकुंभं तप्तलोहं च भक्तहा गुरूणामवमंता यो महाज्वाले निपातिते लवणं ब्राह्मह ता
चनिर्मर्यादिस्विमोहके कृमिभक्ष्यो देवद्विष्टो कर्मत्रांच दुरिष्टकृत् अधोमुखः सतग्राही एकाशी पृथग्वा
हके मार्जारकुक्कुटश्वानपक्षिणियापाप्रयाति च बधिरांधगृहक्षेत्रतृणधान्यादिज्वालकः नक्षत्ररंगजीवी
वयाति वैतरणीं नरः धनैर्यौवनमत्तो यो धनहा छेमितसः असिपत्रवने पाति वृक्षच्छेदी वृथैव यत् कु
हकोजालघाती च वन्हिज्वाले पतंति ते पुरुषं च नरीं नाचगच्छन् संदंशमाप्तिच दिवास्वप्नपरो यश्च व्रतलोप
पराश्चये शरीरमदमत्ताश्च यांति वै श्वभोजनं शिवं हरिं न मन्यंते यांति वीचीनमेव च इत्येवमादिभिः ३४३
पापैस्त्रयस्त्रिंशत्सर्वैनः पतंत्येवं महाघोरं नरकेषु सहस्रशः तस्माद्यदिच्छेदेतेभ्यो विमोक्षं बुद्धिमान् नरः

श्रुतिमार्गेण तेनार्च्यौ देवौ हरिहरावुभौ नरकाणामधोभागे स्थितः कालाग्निसंज्ञकः तदधो कूहकस्यैव
अनंतस्तदधः स्मृतः यस्येनत्सकलं विश्वं मूर्ध्नि सर्षपायते इत्यनंतप्रभावात्सोऽनंत इति कीर्त्यते दिग्गजा
गजास्तत्र पद्मकुमुदांजनवामनाः तदधोऽकटाश्च एकवीरास्ति तत्र च चतुर्लक्षसहस्राणि नवलेयत
लानि च एतेनैव प्रमाणेन अदकं च ततः स्मृतं तदधो नरकः कोट्याढ्यकोट्यग्निस्तेतां महान् कोट्याकु
कूकश्च तदधो नंत एव च चत्वारिंशत्सहस्राणि दूऽच्यते चत्वारिंशच्च कोट्यस्तु ततश्च तथापराः दे
वीयुक्तकपालाच्चदंउहस्तातिरेव च तदधोऽजकटाहश्च कोटिमात्रस्तथापराः देवीयुक्ताकपालाच्चादंउ
हस्तेन वापि सा देवीनां कोटिकोटिभिः संवृता तत्र पालिनी संकर्षणस्य निःश्वासप्रेरिता ह्यहिकानिलः
कालाग्निप्रेरयेत्सवकल्पांते दह्यते जगत् एवंविधमधः स्तत्रं निर्मितं तत्र भारत मध्यलोकस्तेत्रे हे चपा
लकान् तान् शृणुष्व मे वसुधामास्थितः पूर्वे शंखपालश्च दक्षिणे रुक्षकेशः स्थितः पश्चादुत्तरे केतुमानिति
हरास स्तः सुपर्णाक्षी भास्वरां यागनंदिनी कोटिकोटियुतादेव्यो देवीनां पालयसदः एवमेतन्महैश्वर्यं ब्र
ह्मांडस्थापितं वयैः नमामि तानहं नित्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् विष्णुलोको रुद्रलोको बहीर्या स्मात्सकीर्त्यते

स्कं॰पु॰२ तं च वर्णयितुं ब्रह्मा शक्तो नैवास्मदादयः विमुक्ता यत्र संयांति निःसंहारिहरब्रता दशोत्तरेण पय
सा व्रतं तच्चापि तेजसा तेजश्च वायुना भमाहं तथा च तत् अहंकारश्च महता तं चापि प्रकृतीप
३४२ राः दशोत्तराणि सर्वाणि षडंगुस्सप्तमं च यत् प्रकृतं वरणं पार्थ तदनंतं प्रकीर्तितं अंडानां
तु सहस्राणि सहस्राण्ययुतानि च ईदृशानां तथा चात्र कोटिकोटिशतानि च सर्वाण्येवं विधान्ये
वं यादृशं कीर्तितं त्विदं यस्यैवं वैभवं पार्थ तं न मामि दोसेभिवं अहो मंदः स पापात्मा को वा तस्मा
द्वै चेतनः य एवंविधसंमोहतारकं न शिवं व्रजेत अथ ते कीर्तयिष्यामि कालमानं निबोधत का
ष्ठा निमेषा दश पंच चाहुस्त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कलां हि त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता
त्र्यहनी उभे वा दिवसे पंचकालास्युः त्रिमुहूर्ताः शृणुष्व तान् प्रातस्ततः संगवश्च मध्यान्हश्चापरा
न्हिकः सायान्हः पंचमश्चापि मुहूर्तादशपंच च अहोरात्राः पंचदश पक्ष इत्यभिधीयते मासः प
क्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजो ऋतुः ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वयने वर्षमुच्यते चतुर्भेदं मासमाहुः पंच ३४२
भेदं च वत्सरं संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः इद्वरस्तु तृतीयासो चतुर्थश्चानुवत्सरः पंच

मश्च युगो नाम गणनानिश्चयो हितः मासेन च मनुष्याणां अहोरात्रं च पैत्रकं कृष्णपक्षस्तु अहः प्रो
क्तः शुक्लपक्षस्तु शार्वरी मानुषेण च वर्षेण दैविको दिवसः स्मृतः अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्याद
क्षिणायनं वर्षेणैव च देवानां अतः सप्तर्षिवासरः सप्तर्षीणां च वर्षेण ध्रौवश्च दिवसः स्मृतः
मानुषाणां च वर्षाणि लक्षसप्तदशैव च अष्टाविंशति चैवापि सहस्राणि कृतं युगं लक्षाद्वाद
शसाहस्रषण्णवत्यधिका परः अष्टौ लक्षाश्चतुःषष्टिः सहस्राणि च द्वापरः चतुर्लक्षं तु द्वात्रिंश
त्सहस्राणि कलिः स्मृतः चतुर्भिरेतैर्देवानां युगमित्यभिधीयते आयुर्मनोर्युगानां च सच कल्पः
शृणुष्व तान् भवोद्भवस्तपोरत्नं ऋतुर्वन्हिर्वराहकः सावित्रकौशिकश्चापि गांधारकौशिकस्तथा
ऋषभश्च तथा षड्जो गांधारीयश्च मध्यतः विराजश्च निषादश्च मेघवाहनपंचमो चित्रकोज्ञानआ
कूति मीनादर्शश्च बंहकः श्वेतलोहितरक्तोचपीतवासासितः प्रभुः सर्वरूपश्च मासोयं एवं वर्षश
ताविधिः पूर्वार्धमपरार्धं च ब्रह्ममानमिदं स्मृतं विष्णोश्चैव करस्यापि नाहं शक्तश्च वर्णने क्वाह
मल्पमतिः पार्थ क्वापारो हरिरव्ययः ब्रह्मकोदैविकेनैव मासेन पाताले प्रापगण्यते इति तस्त्वावितं बुध्वा श्च

स्कं॰पु॰२ एषप्रकृतं पुनः इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे वैधिष्ण्यवास्थितिर्नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः श्रीनारद उ॰
रूपभीनामयन्नाम्ना नानापाखंडकल्पना कलौ पार्थ भविष्यंति लोकानां मोहनात्मिका तस्य पुत्रस्तु भरतो भ्रात
३४३ रंगश्च ततस्तु कः तस्य पुत्राष्टकं जातं तथैका च कुमारिका इंद्रद्वीपकसेरुश्च नाम्रद्वीपो गभस्तिमान् नाग
सौम्यश्च गांधर्वो वरुणश्च कुमारिका वदनं चापि कन्यायाः पार्थ बर्करिका कृति श्रृणु तत्कारणं सर्वं महाश्चर्य
समन्वितं महीसागरपर्यंते वृक्षराजी च जायते जालगुल्मलताकीर्णे स्तंभतीर्थस्य संनिधौ अजा समा
जेता मध्यात् काचिदेका तु कर्बरी भ्रांता सती समायाता प्रविष्टा तत्र दुश्चरे इतस्ततो भ्रमंति सा जालिमध्य
समंततः निर्गंतुं नैव शक्नोति क्षुत्पिपासार्दिता शुभा विलग्ना जालिमध्ये तु ततः पंचत्वमागता कालेन
कियता तस्या त्रुटिताः शिरसो ह्यधः पपात शनि दैर्वाच महीसागरसंगमे सर्वतीर्थमये तत्र सर्वपापप्र
मोचने शिरस्तु तद्वसंतौ हि समग्रं तत्र संस्थितं जालिगुल्मावलग्नं च तस्यो नैवापतज्जले शोषकायप्रपा
तेन महीसागरसंगमे तस्य तीर्थप्रभावेन बर्करी सा कुरुद्वह ग्रातश्रृंगस्य वैराज्ञः सिंहलस्य भवत्सुता मु ३४३
खं बर्करिकातुल्यं व्यक्तं तस्या व्यजायत दिव्यनारी शुभाकारा शेषकायं बभौ शुभा पूर्वं तस्याप्य पुत्रस्य राज्ञः

MEMORIAL

पुत्रशतोपमा पुत्रि जाता प्रमोदेन स्वजनानंदवर्द्धिनी ततस्तस्या विलोक्याथ मुखं बर्करिकाकृति वि
स्मयं समनुप्राप्ताः सर्वे ते राजपूरुषाः विषादं परमापन्नो राजा सांतपुरः सदा खिन्नाः प्रकृतयः सर्वास्तादृक्रू
पविलोकनात् तत्किमन्यतदाश्चर्यं ऊचुः पौराः सुविस्मिताः ततः सा यौवनं प्राप्ता साक्षादिव सुतोपमा स्वमु
खं दर्पणे वीक्ष्य स्मृतः पूर्वो भवस्तया तस्य तीर्थप्रभावेन मातापित्रोर्निवेदितं विषादो नैव कर्तव्यो मदर्थे तात
निश्चितं मा शोकं कुरु मे मातः पूर्वजन्मार्जितं फलं ततः पूर्वस्ववृत्तांतं उक्ता सा च कुमारिकाः पूर्वजन्मोद्भ
वः कायस्तस्याय त्रापतत्तथा गमनायतमुद्दिश्य विज्ञाप्तो पितरौ दया अहं तात गमिष्यामि महीसागरसं
गमे भवामि तत्र संप्राप्ता यथा कुरुत तथान्वप ततः पित्राप्रतिज्ञातं ग्रातश्रृंगेण तत्तथा तस्याः स वाहनं चक्रे
राजा पोतैः सरलैकैः स्तंभतीर्थे ततः सापि प्राप्य पोतार्थसंयुता भूरिदानं तत्र चक्रे दानं सर्वस्वलक्षणं
जालिगुल्मांतरे निषात तादृष्टं निजं शिरः अस्थिचर्मावशेषं तु तदादाय प्रयत्नतः दग्ध्वा संगमसान्निध्य
क्षिप्त्वान्यस्थीनि संगमे ततस्तीर्थप्रभावेन मुखं जातं शशिप्रभं तनादृक् देवकन्या नान तादृक् नागयोषिता
न सादृक् मर्त्यनारीणां तस्या यादृक् मुखं मुखं सुरासुरनराः सर्वे तस्या रूपेण मोहिताः बहुधा प्रार्थसे ये ते

स्कं.पु.२ नसावरमभीप्सति कष्टं तयामुदा तत्र प्रारब्धं दुश्चरं तपः ततः संवत्सरे पूर्णे देवदेवो महेश्वरः प्र
सन्नतां तेंगस्तस्ये वरदोस्मीति चाब्रवीत् यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो वरो मम सांनिध्यं क्रिय
३४५ तामत्र सर्वकालं हि शंकरः एवमस्त्विति सर्वेण प्रोक्त हृष्टा कुमारिका यत्र दग्धं शिवस्तस्या ब
र्कया कुरुसत्तम बर्करेषु शिवस्तत्र तया संस्थापितस्तदा मन्मुखान्महदाश्चर्यं श्रुत्वेदं च तत्क्षात
क्षात् स्वस्तिकोनाम नागेंद्रः कुमारीं द्रष्टुमागतः शिरसा गच्छता तेन यत्रोत्क्षिप्ता च भूर्भृत् ई
शाने बलिरंध्रास्य कूपो भूत्स्वस्तिकाभिधः पूरितो गंगया पार्थ सर्वतीर्थफलप्रदा दृष्ट्वा च स्थापि
तं लिंगं शिवतुष्टो वरं ददौ येषां मृतशरीराणां मत्र दाघः प्रजायते प्रक्षिप्तसागरास्थिनां तेषां स्या
दक्षया गतिः ते स्वर्गे सुचिरं कालं वसित्वात्र समागताः राजानः सर्वसंपूर्णाः सप्रतापा भवंति ते
बर्करेशं च यो भक्त्या संपूजयति मानवः स्नात्वार्णवमहीतीय तस्य स्यान्मनसेप्सितं कार्तिके च च
तुर्दश्यां कृष्णायां श्रद्धयान्वितः कूपस्नानं नरः स्नात्वा संतर्प्य च पितॄन्निजान् पूजयेद्बर्करेशं यः ३४४
सर्वपापैः प्रमुच्यते एवं लब्धवरा सर्वा सा पुनः सिंहलिंगयो शातशृंगाय पित्रे च वृत्तांतं स्वन्यवेदयत्

तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा लोकाः सर्वे च फाल्गुन प्रशशंसुर्महत्तीर्थे आजग्मुश्च कृतादराः स्नात्वा च द
त्वा दानानि विविधानि चंते ततः सिंहलं च ययुर्भूयस्तीर्थमाहात्म्यहर्षिता अनिच्छंत्या कुमार्याश्च व
रं द्रव्यं च पार्थिवः तथान्यदपि भीयासो यददौ नृपतिः शृणु इदं भरतखंडं च नवधैव विभज्य सः
ददावष्टौ स्वपुत्राणां कुमार्यै नवमं तथा तेषां विभेदान्वक्ष्यामि पर्वतैरुपशोभितान् पुत्रना
मानि वर्षाणि पर्वतांश्च शृणुष्वेम महेंद्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः विंध्यश्च पारियात्रश्च
सप्तात्र कुलपर्वताः महेंद्रपरतश्चैव इंद्रद्वीपो निगद्यते पारिपात्रस्य चैवार्वाक् खंडं कौमारि
कं विदं सहस्रमेकमेवं च सर्वखंडान्यभूनि च नंदिनां संभवे चापि संक्षेपात् शृणु फाल्गुन वे
दस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवा मताः नर्मदासुरसाद्याश्च नद्यो विंध्याद्विनिर्गताः सरयूश्चंद्रभा
गाद्या ऋक्षपर्वतसंभवाः ऋषिकुल्या कुमार्याद्याः शुक्तिमत्पादसंभवाः तापी पयोष्णी निर्विंध्या का
वेरी च महानदी कृष्णावेणी भीमरथा सह्यपादोद्भवाः स्मृताः कृतमाल्या ताम्रपर्णी प्रमुखा मलयो
द्भवाः त्रिसामा ऋषिकुल्या च महेंद्रप्रभवाः स्मृताः एवं विभज्य पुत्रेभ्यः कुमार्यै च महीपतिः शातशृं

स्कं०पु०२ गा गिरिं गत्वा उदीच्यां तप्तवान् तपः तत्र तस्यानन्तं घोरं ब्रह्मलोकं जगाम सः शातशृंगे नृपश्रेष्ठः शातशृंगे
नगोत्तमे यत्र जातोसि कौंतेय पांडुः स्वं सा दारैः सह कुमारी च महाभागा स्तंभतीर्थ स्थिता सति खंडो
१४५ द्भवेन द्रव्येण तथा दानानि यच्छति ततः कोनापि कालेन भ्रातृभ्यां पृष्टमेव च महावीर्यबलोत्साहा जातान
व नवात्मजाः ते समेत्य समागम्य कुमारीं प्राविरंस्ततः कुले देवी त्वमस्माकं प्रसादं कुरु नः शुभे अष्टौ खं
डानि चास्माकं विभज्यस्व यमेव च देहि द्वासप्ततीनां नो विभेदः साध्यथाननः इत्युक्त्वा सर्वधर्मज्ञा विज्ञानब्र
ह्मणा समा द्वासप्ततिविभेदैः सा नव खंडान्यचीकरत् तेषां नामानि ग्रासांश्च पततानि च फाल्गुन देला कु
ळानि संख्यां च वक्ष्यामि तत्त्वतः कोटिश्च तस्या ग्रामाणं निद्धेसा च मंडले सार्धकोटिद्वय ग्रामी देशो वा
लाक उच्यते सपादकोटिर्ग्रामाणां खुरसाहण के विदुः लक्षाश्चत्वार एवापि ग्रामाणां मध्ले स्मृताः एकोल
क्षश्च नेपाले ग्रामाणां परिकीर्तिते षट्त्रिंशल्लक्षमानं च कन्यकुब्जे प्रकीर्तितं द्वासप्ततिस्तथा लक्षा ग्रामा गा
जणके स्मृताः अष्टादश तथा लक्षा ग्रामाणां गौडदेशके कामरूपे च ग्रामाणां कीर्तिपूरे प्रकीर्तिताः जालंध १४५
रे तथा देशे नव लक्षाः प्रकीर्तिताः लोहपूरे तदेशे श लक्षा प्रोक्ता नवैव च ग्रामाणां सप्तलक्षं च रटराज्ये प्रकीर्ति

ते हरिआलिच ग्रामाणां लक्षपंचकसंमितं सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं दुडस्य विषये त[illegible] दा सार्धलक्षत्रयं प्रोक्तं
तथा वंभणवाहके एकविंशतिसाहस्रं ग्रामाणां नीलपूरके तथा मविषये पार्थ ग्रामाणामेकलक्षकं न
रंडुनामे देशे च लक्षमेकं सपादकं कलिंगे देशे च तथा लक्षः प्रोक्तः सपादकः लक्षाष्टदशसाहस्रं नवति
द्वि श्च मार्कवे स्वयंभरिस्तथा देशो लक्षः प्रोक्तः सपादकः मवाडश्च तथा प्रोक्तो लक्षश्चैकः सपादकः अ
शीतिं च सहस्राणि वागुरिः परिकीर्तितः ग्राम सप्ततिसाहस्रं गुर्जरात्रः प्रकीर्तितः तथा सप्ततिसाहस्रं पां
डुर्विषय एव च जेहाहुतिः सहस्राणि द्वाचत्वारिंशतिरेव च अष्टषष्टिसहस्राणि प्रोक्ता काश्मिरमंडले ष
ट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां कौंकुण विदुः चतुर्दशशतं द्वे च ग्रामाणां लघुकौंकुणं पंचपंचाशत्साह
स्रं ग्रामाः सौराष्ट्रमुच्यते एकविंशतिसाहस्रो लाडदेशः प्रकी[illegible] विंशतिः काछ्युमंडलं सिंधुसाहस्रदशकं
ग्रामाणां परिकीर्तितं चतुर्दशशतं द्वे च [illegible]र्तितः अतिसिंधुश्च ग्रामाणां दशसाहस्रमुच्यते तथा च श्वमु
खे पार्थ दशसाहस्रमुच्यते सहस्रदशकं चापि एकपाद प्रकीर्तितः तथैव दशसाहस्रे देशाः स्युर्पनखेः स्मृ
तः एकबाहुस्तथा देशो दशसाहस्रमुच्यते सहस्रदशकं चैव संजाणग्रिति दशकः शिवनामा तथा देशो

स्कं॰पु॰२ सहस्रदशकस्मृतः सहस्राणि दशख्यातं तथा कलहपिजयः लिंगाद्भवं समाख्यातं सहस्रा
णि दशैव च भद्रश्चैव भद्रश्च प्रत्येकं दशकोस्मृतो षड्विंशच्च सहस्राणि स्मृतो चाष्टुविराटको
१४६ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि यमकोटिः प्रकीर्तितः अष्टादश तथा कल्याणकोदशउच्यते तामरुश्चा
पि कर्णाटो युगलश्चत्रयस्त्रिम सपादलक्षग्रामाणां प्रत्येकं परिकीर्तिताः पंचलक्षाश्चग्रामाणांस्त्री
राज्यपरिकीर्तिताः पुलस्तिविषयश्चापि दशलक्षकउच्यते प्रत्येकं लक्षदशकोदशोत्तरकोश
ला ग्रामाणां च चतुर्लक्षो बाल्हीकः परिकीर्तितः सार्धलक्षस्तथाप्रोक्तः किरातविजयाजय पंचग्रा
मस्तथालक्षानू विदर्भा यांचग्रामकान् चतुर्षट्त्रिंशा सहस्राणि लंकादेशः प्रकीर्तितः चतुष
ष्टिसहस्राणि कुरुदेशः प्रकीर्तितः x देशसहस्राणि वर्धमानं प्रकीर्तितं सहस्रदशकं चापि सिं
हलद्वीपउच्यते षट्त्रिंशच्च सहस्राणि ग्रामाणां पाण्डुदेशकः लक्षैकं च तथा प्रोक्तं ग्रामाणां च म
यानकं षट्षष्टिसहस्राणि देशो मागध उच्यते षष्टिसहस्राणि तथा ग्रामाणां पाण्डुदेशकः त्रिं
शत्सहस्रउक्तश्च ग्रामाणां च वेरुकः पंचविंशति साहस्रं मूलस्थानं प्रकीर्तितं चत्वारिंशत्सह

स्राणि ग्रामाणां यवनः स्मृतः चत्वार्यं च सहस्राणि पक्षबाहुरुदीर्यते द्वासप्ततिसमी देशाग्रामा
संख्या प्रकीर्तिताः षट्त्रिंशच्च सहस्राणि वेलाकूलानि भारत ३९०० एवं विभज्य खंडानि भ्रातृभ्या
णां ददौ न व आत्मीयमपि सा देवी अनिच्छ्वपि तपुच यतो मान्यति भगिनी प्रातकृध्यंति भ्रातरः
भ्रातृन्प्रति भगिन्यश्च विचार्यैव ददे शुभा तत्कृत्वा सा तु मेन्ये तास्ते भर्तार्थमुपागता तदेतेषु च
देशेषु चतुर्वर्गस्य साधना सर्वेषां प्रवरं प्रोक्तं कुमारीखंडमेव च तत्रापि गुप्तक्षेत्रं च वदेत तस्याकुमा
रिका गुप्तक्षेत्रे कुमारेशं पूजयंती महाव्रता तेस्थ हं देपु स्नायंती षट्सु चैवापि संगमे ततः का
लप्रकर्षाच्च प्रासादः स्कंदनिर्मित जीर्णत्वं स्वर्णमायं प्रासादं साप्यकारयत् ततस्तुष्टो महादेव
स्तस्या भक्त्या तितोषितः कुमारलिंगादुत्थाय प्रत्यक्षस्तामेवाचत भद्रे तवाहं भक्त्या न च विज्ञानेन
चेतापितः जीर्णः पुनरुद्धृतायं प्रासादस्त्वन्तार्पितः तवनाम्नात्वा विख्याता भविष्यामि कुमारिके
कर्ता चापि तथा हर्ता द्वौ वै समफलौ स्मृतौ कुमारेशः कुमारीशः इति वक्ष्यंति मां ततः बर्करेशं चैय
दत्त्वा वरादत्तासंवंदते तवापि प्रांतकालश्च समीपवरवर्णिनि अभर्तृकायानार्यश्च न स्वर्गो मोक्षए

स्कं·पु·२ वच यथेयवरकन्यायाः सरस्वत्यतदेशुभे तस्मात्वमत्रतीर्थेचमहाकालमितिस्मृतं सिद्धंगतंवरणुभ
द्रपतिलवरवर्णिनि ततः सारुद्रवाक्येनवरयामासतंपतिं रुद्रलोकभयंचापि महाकालसमन्विता
३४७ तत्रतापार्वतीप्राहसमालिंग्यप्रहर्षिता यस्मात्वयाचित्रपत्रलिखिताप्रथिवीशुभे चित्रलेखेतिना
म्नात्वंतस्माद्भवसखीमम ततःसखीसमभवत्चित्रलेखातसाशुभा ययानिरुद्धःकथितःउषायापतिरु
त्तमः योगिनीनांवरिष्ठायामहाकालस्यवल्लभा अप्सराचरसंबिंदुपूर्णवर्षशतेपपौ तमश्वरंतिस्मा त
त्साप्रोच्यतेचाप्सरादिवि एवंविधाकुमारीसालिंगमेतद्धिफाल्गुन स्थापयामासशिवदं बर्करेश्वरसं
ज्ञिकं तस्माद्दत्तन्नृणांदाघश्चास्थिक्षेपश्चभारत प्रयागादधिगोप्रोक्तोमहेशस्यवचोयथा इतिश्रीस्कं
दपुराणेकुमारिकाखंडेबर्करेश्वरमहात्म्येनवत्रिंशोध्यायः अर्जुनउवाच माहाकालस्त्वसौकश्चकथं
सिद्धिमुपागतः अस्मिन्तीर्थेमुनिश्रेष्ठमहदाश्चर्यमत्रमे सर्वमेतन्ममाख्याहिश्रद्दधानायपृच्छते नारद
उ॰ नमस्कृत्यमहाकालंवरदंस्थाणुमव्ययं शक्तितश्चरितंतस्यवक्ष्येपाण्डुकुलोद्वह वाराणस्यांपुरिपुरा ३४७
सम्भवज्जपतांवरः रुद्रजापीमहाभोगामांटिर्नाममहायशाः तस्यापुत्रस्यपुत्रार्थरुद्रान्संजपतःकिल

गतंवर्षशतंतुष्टस्ततस्तंप्राहशंकरः मांटेतवसुतोधीमान्मत्प्रभावपराक्रमः वंशस्यतवसर्वस्यस
मुद्धर्ताभविष्यति इतिश्रुत्वारुद्रवचोमांटिर्हर्षपरंगतः ततःकालेकियन्मात्रेपालीमांटेमहात्मनः दधारगर्भे
चटिकातयोप्सर्तिधरायथा तस्यगर्भस्यवर्षाणिचत्वारिकलसंययुः नपुनर्मातुरुदरंसक्ता निर्गच्छतेब
हिः ततोमांटिरूपामंत्र्यस्तामभिपुत्रंवोचत वत्ससामान्यपुत्रोपिपित्रोःसंपूजकाःसदा शुश्रूषायांमातरिभयो
मतःकिंपीडलस्यलं वत्समानुष्यवासस्यस्पृहातुभ्यंकथंनहि यत्रधर्मार्थकामानांमोक्षस्यापिचसंततिः
कदामनुष्याजयेमःपूजायत्रमहाफलाः पितृणांदेवतानांचनानाधर्मश्चयत्रहि इतिमत्वानिशोचंतिनाना
योनिगताश्चपि तत्वंमानुष्यमतुलंस्पृहणीयंदिवौकसां अनादृत्यकथंब्रूहिस्थितश्चोदरएवच गर्भउ॰
तातजानाम्यहंसर्वंएतत्परमदुर्लभं किंतुबिभ्येचातिमात्रंकालमार्गस्यनित्यशः द्वौमार्गौकिलदेवेषु
प्रोक्तौकालार्चिरेवच अर्चिषामोक्षिणोयांतिकालमार्गेणकर्मिणः स्वर्गेवानरकेवापिकालमार्गगताजीवः
नशर्मलभंतेक्वापिव्याधविद्धमृगायथा तस्यैवहेतोप्रयतेकोविदोयत्नदुःखचित् कालेनघोररूपेणगं
भीरणसमीहते तच्चेन्ममनस्तातनानादोषैर्नबाध्यते ततोहंदुर्लभंजन्ममानुष्यंशीघ्रमाप्नुयां ततस्त

स्कं०पु०२ स्यापितापार्थ कादिसीतामहेश्वरं जगामशरणंदेवं त्राहित्राहिमहेश्वर त्वांविनाकोपरोदेवःपु
३४८ त्रस्याभीष्टदोस्तिमे त्वयेवदत्तस्त्वंचामुं जन्मप्रापयमेसुतं ततस्तस्यातिभक्त्यासौ पुष्टप्राहमहेश्व
रः विभूतिःस्वाधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यमेवच विपरीताश्चत्वारोघ्नोमांटिपुत्रप्रबोध्यतां ततस्तेया
तयंतश्चविभक्त्वागर्भमन्वचिर महद्मतेमांटिपुत्रनाधार्यतेभयंहृदि चत्वारस्तांहिधर्माद्यामनस्य
श्यामहेनते ततोपरास्त्वधर्माद्याः प्राचुर्नैवतथावयं भजिष्यामामनस्तुभ्यंअस्मद्भ्यस्तेभयंनहि
इत्युक्तेसविभूतिभिःशीघ्रमेवकुमारकः निःससारबहिर्जातःश्वकंपेतिरुरोदह ततोविभूतयः
प्राद्रुर्मोटेतवसुतस्त्वसौ अद्यापिकालमार्गस्यभितःकंपतिरोदिति कालभीतिरितिख्यातःत
स्माद्एषभविष्यति इतिदत्त्वावरंताश्चमाहादेवांतिकंययौ सोपिबालःप्रववृधेशुक्लपक्षइवेंदुरा
ट् संस्कृतःसचसंस्कारैःधीमान्पाशुपतीव्रती पंचमंत्रान्जपंश्चस्थस्तीर्थयात्रापरोभवत् रुद्र
क्षेत्रेषुस्नानैश्चजपन्मंत्रांश्चभारत कालभीतिगुणक्षेगुणान्श्रुत्वाभ्युपाययौ स्नात्वाततोमहो ३४८
तोयेजप्त्वामंत्राश्चकोटिशः निर्वृतोनाथिद्दूरेथबिल्ववृक्षंददर्शसः दृष्ट्वातंतस्यबाधस्तात्लक्ष

मेकंजजापसः जपतस्तस्यविभस्यइंद्रियाणिलयंययुः केवलंपरमानंदस्वरूपोसावभूत्क्ष
णात् तस्यानंदस्यनौपम्यं स्वर्गादीनांभवेत्क्वचित् गंगोदकस्यमध्येन केवलंसोप्यसाविव
तत्रनीलोमुहूर्तेनपुनश्चाभूत्पुरायथा ततोविसिस्मितिपार्थ कालभीतिरुवाचह नायंममहान्
द्रावाराणस्यांननैमिषे नप्रभासेनकेदारेनचाप्यमरकंटके श्रीपर्वतेनचान्यत्रयादृशोत्रप्रव
र्तते निर्विकाराणिस्वच्छानिगंगाम्भांसिविख्यानिमे भूतेषुपरमाप्रीतिस्त्रीजग द्योतकस्फुटं
धर्ममेकंपरंमह्यंचेतश्चाप्यवगच्छति अहोस्थानप्रभावोयंस्फुटंचाप्यत्रप्राप्यते निर्दोषंयत्पुनि
स्थानंसर्वोपद्रववर्जितं तत्रस्थितस्यधर्मार्थंबुधिभूयात्सहस्रधा तदस्माच्चप्रभावाद्धिजाना
मितस्वेचेतसि विसिष्टंकासिमुख्येभ्यस्तीर्थेभ्यस्थानकंत्विदं तस्मादत्रेवसंस्थानंतपस्तप्स्यामि
पुष्कलं इदंतीर्थमिदंतीर्थमितियस्तत्पितश्चारेत् नससिद्धिमवाप्नोतिक्लेशेनेवम्रियेतसः इतिसं
चिंत्यबिल्वस्यवृक्षस्याधोव्यवस्थितः जजापमंत्रान्पादस्यअंगुष्ठाग्रेणधिष्ठितः गृहीत्वानियमंतोय
बिंदुवर्षशतंग्रियत् ततोवर्षशताज्जातेजपतस्यस्यभारत कश्चित्तोयभृतंकुंभंगृहीत्वानरआगतः

स्कं.पु.०२ सतंप्रणम्यप्रोहेदं कालभीतिप्रहर्षितः अद्यतेनियमःपूर्णस्तार्यमतन्महामते गृहाणसफलंमद्यंश्रमि
३४९ कर्तुमिहार्हसि कालभीतिरुवाच भगवन्वंतीर्णंब्रूहिकिमाचारश्चततस्ततः जन्माचौरोविदित्वातंग्रहीष्ये
मन्यथानहि नरउ॰ नजानेपितरौस्वीयौनष्टौवासर्वथानहि एवमेवापिपश्यामिसर्वदाहंसदैवच आचौरेः
श्चापिधर्मेश्चनकार्यममकिंचन तस्माद्दृश्यामिनाप्येतान्नवाप्यस्मितमाचरे कालभीतिरु॰ यद्येवंनेदकं
तुभ्यंगृहीष्याम्यस्मिकर्हिचित् शृणुयात्रवचोयन्मेगुरुराहश्रुतेरितं नज्ञायतेकुलंयस्यबीजशुद्धिवि
नातलः तस्यखादन्नपिदन्नपिसाधुःसीदतितत्क्षणात् यश्चरुद्रंनजानातिरुद्रभक्तश्चयोनहि अन्नोद
कंतस्यभुजन्पातकीस्यान्नसंशयः अज्ञालयःशिवंभुंक्तेकथ्यतेसोत्रब्रह्महा मार्ष्टिसब्रह्महानेनतस्मात्त
स्यनभक्षयेत् गंगोदकुंभःस्याद्यद्भवत्तत्सोमामद्यबिंदुना आशिवज्ञस्ययोभुंक्तेशिवंसोपितथैवसः हीनव
णश्चयस्याद्विशिवभक्तोपिवेनसः प्रतिग्राह्योगुणोतस्माद्विजास्याद्योप्रतिग्रहः नरउवाच एतन्नतववा
क्यनहास्यंसंजायतेमम अहोमुग्धोसिमिथ्यालंअपस्मारीजडोपिच यदासर्वप्रभुःतपुशिवोवसतिनि ३४९
त्यशः साध्वसाधुतातावाच्यंनैवनिंदाशिवस्यसा अत्मनःश्चपरस्यापियःकरोसंतरोहरं तस्यभिन्नदर्शामृ

सुचिदधेमयमुत्त्वणं अथवाकास्तिपानीयभवेदशुचितावद मृत्तिकामयकुंभोयंपावकेनापिपाचितः पूर्ण
श्चपयसाकस्मिन्एतेषामशुचिःकुतः अथचेन्नामसंसर्गान्अशुचिलंवमीयते तदस्यांसंस्थितःपृथ्व्यांअहं
लंचकुतोवद कुतःपथिव्यांचरसिखलंनैवचरस्यतः एवंविचार्यमाणेतेभाषितंमुग्धवद्भवेत् काल
भीतिरु॰ सर्वभूतेषुचेद्देवःशिवएवेतिचोच्यते नास्मिकाममृत्तिकांकस्मातक्षेभेयंतीनभोज्यते श्रु
त्यर्थंतेनविश्वस्यस्थापितासंस्थितिर्यथा फलतिपालितासाचनान्यथातांश्रृणुष्वच ससर्जेतिपुराधा
तारूपात्मकमिदंजगत् तच्चनामप्रपंचेनवर्धंदानाचेगोर्यथा सचनामप्रपंचस्तुचतुर्धाभिद्यतेकिल
ध्वनिर्वर्णापदंवाक्यंइत्यास्पदचतुष्टयं तत्रध्वनिर्नादिमेयो वर्णाश्चाकारपूर्वकाः पदंशिवमितिप्रोक्तं
वाक्यंवेतित्रिवंभजेत् तत्रापिवाक्यंत्रिविधंभवेदितिश्रुतेर्मतं प्रभुसंमतमेकंचसुहृत्संमतएवच कांता
संमतमेवापिवाक्यंहित्रिविधंविदुः प्रभुःस्वामीयथाभृत्यंआदिशत्येतदाचर यथाश्रुतिस्मृतिश्चोमेप्रह
तुप्रभुसंमतं इतिहासपुराणादिसुहृत्संमतउच्यते सुहृद्वत्प्रतिबोध्यैनंप्रवर्तयतितत्ततः काव्यलापा
दिकंयच्चकांतासंमतउच्यते प्रभुवाक्यंस्मृतंयच्चसबाह्याभ्यंतरःशुचिः सुहृद्वाक्यंतथाप्रोचंपालयेत्स्वर्ग

MEMORIAL

स्कं.पु.२ कांक्षया तेदेतत्पालनीयं स्यान्मूर्तिज्ञानाश्रुतिर्वेदात् लयानास्ति क्वचित्क्वापि येन वेदं तदधीयते ए
तेन श्रुतिशास्त्राणि पुराणं च वृथैव किं अग्रसप्तर्षिपूर्वीयब्राह्मणाः क्षत्रिया भवन्. मुग्धाः सर्वे भवा
३५० न्नृदक्षो या हि वेनागताह्येतु तथा वेदांतवचनं सत्यमूर्ध्वगामिनः तिष्ठंति मध्ये राजसा ह्यधोग
च्छंति तामसाः सत्वाहारैः सत्ववंतः स्वर्गगामिभवन्न ततः ने चैतदप्यसत्यामो यदूतेत्थं नीतिवानहि
अस्त्येव सर्वमेतत्पुत्र शृण्वत्राप्युपमानकं यथा सुवर्णजातानि भूषणानि बहूनि च कानिचित् शुद्ध
रूपाणि हीनरूपाणि कानिचित् स्वर्णं सर्वेषु चास्त्येव तथैव सत्सदाशिवः हीनरूपं शोधितं सत्सुश्रु
ध्येनेति चैक्यतां तथेदं शोधितो देहं नो वाग्राह्यं समंततः सर्वतो यः प्रतिग्राही निराहारो न चाप्युत
शुचिः स्यादत्यादिवसात् पाषाणो सौभक्तस्फुटं तस्मात्सर्वात्मना नैव गृहीष्वेहं जलं स्फुटं साधुवाप्य
थवा साधु प्रमाणं न श्रुतिः परा एवमुक्त्वा स च नरः प्रहसन् दक्षिणेन च ४००० अंगुष्ठेनालिखन् भू
मिं चक्रे गर्तं महोत्तमं तत्र चिक्षेप तत्तोयं तेन गर्तश्च पूरितः अल्पीस्यतत्तोयं च ततः पादेन सलि १५०
खन् चक्रे सरः पूरितं च अतिरिक्तजलेन तत् तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा नैवमित्रो विसिस्मिये यतो बहुवि

धं चित्रं भवेदद्भुतायूपासिषु तचित्रेण न जह्याच्च श्रुतिमार्गं सनातनं नरउ॰ अतिमूर्खोसि विप्र त्वं प्र
ज्ञावादांश्च भाषसे किं न श्रुतस्त्वया श्लोकः पुराविद्भिरुदीरितः कूपोऽन्यस्य घटोऽन्यस्य रज्जुरन्यस्य
वापितः पाययत्येकः पिबत्येकः सर्वे ते समभागिनः तज्जलं मम कस्मात्वं धर्मज्ञो न पिबस्यति नारदउ॰
ततो विमृश्य श्लोकं बहुधा समभागिनां अनिश्चयाद्दिव्यार्थी सोघटाद्यैः समभागिनां बहुपातद्र
व्यक्षेपः सर्वस्यात्समभागिनां एवं कर्तुफलं सर्वे समं स्याच्च पुनः पुनः यः शुचिश्चाग्निर्वाध्यायन्प्रासा
द कूपकर्तारि तव प्रतिग्रहान्माबान् पिबतोस्य समं फलं इति निश्चित्य संप्रोवाच कालभीतिर्नरं च तं
सत्यमेतत्किंतु कुंभपयसा गर्तपूरणे दृष्ट्वा प्रत्यक्षं तमाद्य कथं पिबति मा वद साधु वाप्यथवासा
धु न पिबेयं कथंचन एवं विनिश्चयेतस्य संस्थिते कुरुनंदन पुरुषोसौ प्रहस्यैव क्षणादंतर्दधेच
तत् कालभीतिश्च परमं विस्मयं समुपागतः वृत्तांतः कोयमित्येवं चिंतयामास भूयसः तस्यचिंतय
तः पार्थ बिल्वाधस्तात्सुशोभनं उत्थितं सहसा लिंगं पृथिव्यां द्योतयद्दिशः प्रादुर्भावेततस्तस्य महा
लिंगस्य भारत ननर्त रवियम्भेरीवं देगंधवोज्जलितं जगुः परिजातमपि पुष्पवृष्टिभिंद्रो मुमोच ह जये

स्कं० पु० तिदेवामुनयस्तुष्टुवुर्विविधैः स्तवैः तस्मिन्महति कालेऽस्य वर्तमाने महोत्सवे कालभीतिः प्रमुदितः प्रणम्य
स्तोत्रमीरयत् पापस्य कालं भवपंकूकालं कालं यज्ञानकलया अकालं देवं महाकालमहं प्रपद्ये श्रीकं
३५१ ठकंठं भवकालरूपं ईशानवक्त्रं प्रणमामि यं त्वां स्तोति श्रुतिः सर्वविद्येश्वरस्त्वं भूतेश्वरस्त्वं प्रपितामहस्त्वं
तस्मै नमस्तेस्तु महेश्वराय यं स्तौति वेदस्तमहं प्रपद्ये तत्पुरुषं शंकरमाननं द्वितीयं त्वां विद्महे धीमहे त्वं न स्त्वं
प्रचोदिहि देवा नमो नमस्ते अघोरवक्त्रं त्रितयं प्रपद्ये अथर्वजुष्टं तव रूपकाणि अघोरघोराणि च घोरघोराण्य घो
हं सदा नो मिभूतानि तुभ्यं चतुर्थवक्त्रं च सद्यः प्रपद्ये सद्योजाताय नमो नमस्ते भवे भवे नादिभवो भ
जस्व भवोद्भवो मां शिव तत्र तत्र नमोस्तु ते वामदेव ज्येष्ठरुद्राय कालय कलाविकारणे बलं करा बलप्रमा
थिने भूतानि हंत्रे च मनोन्मयाय त्रियंबकं त्वां च यजामहे वयं सुपुण्यगंधं शिवपुष्टिवर्धनं उर्वारुकं पक्कं
मिवाग्रबंधनात् रक्षस्व मां त्र्यंबक बंधमार्गात् षडक्षरं मंत्रवरं तवेशा जपंति ये मुनयो वीतरागा स्तेषां प्रसन्नो
सि जपामहे तं त्वोंकाररूपं च नमः शिवाय एवं स्तुतो महादेवो लिंगान्निस्सृत्य भारत त्रिजगद्योतयं भासा ३५१
प्रत्यक्षं प्राह तं द्विजं य त्वयात्र महातीर्थे भक्त्या माराधितो द्विज तेनाति तुष्टे वत्स नेयः कालकथंचन

अहं च नररूपी या द्रष्टा ते धर्मसंस्थितं धन्यस्त्व धर्ममार्गोयं पाल्यते यद्भवद्विधैः सर्वतीर्थोदकैर्गर्ते पूरि
तो मत्सरस्तथा जलमेतन्महापुण्यं त्वदर्थमिसमाहृतं सप्तमंत्ररहस्यं च यत्कृतं स्तवनं मम अनेन प
च्यमानेन सप्तमंत्रफलं लभेत् अभीष्टं च वरो मत्तो वृणीष्व मनसेप्सितं त्वयाति तोषितो ह्यस्मिन् नादेयं
विद्यते तव कालभीतिरुवाच धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यत्त्वं तुष्टोसि शंकर त्वत्तोषात्सकला धर्माः श्रमो यैवा
न्यथा मता यदि तुष्टोसि सांनिध्यं लिंगेत्र क्रियतां सदा अक्षयं तत्कृतं चास्तु यल्लिंगे क्रियते त्वत्र जयतोयत्
त्फलं देवपंचमंत्रायुतेन च तत्फलं जायते नृणां अस्य लिंगस्य दर्शने कालमार्गादहं यस्मात् मोचितो हं म
हेश्वर महाकालमिति ख्यातं लिंगं तस्माद्भवत्विदं अस्मिंश्च कूपे यो मर्त्यः स्नात्वा तर्पयते पितॄन् सर्वतीर्थ
फलं चास्तु पितॄणामक्षया गतिः इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रीतः शंकरोब्रवीत् स्वयंभुर्यत्र लिंगं तत्र नित्यं व
साम्यहं स्वयंभुर्वाथ रत्नोत्थ धातुपाषाणलेपजं लिंगं क्रमेण फलदं अंत्यपूर्वदशोत्तरं आकाशे तारकालिं
गं पाताले हाटकेश्वरं स्वायंभुवं धरापृष्ठे तदेतत्त्रितयं स्मृतं विशेषात्प्रार्थितं यत्त्व तत्सर्वं भविष्यति
अत्र पुष्पं फलं पूजा नैवेद्यं स्तवनक्रिया दानं चान्यत यत्किंचित् अक्षयं तद्भविष्यति मा[illegible] घासितचतुर्द

स्कं·पु·२ श्यांत्रिवियोगेच पुत्रक लिंगाच्चपूर्यतः कूपे स्नात्वा स्तर्पयेत्पितृन् सर्वतीर्थफलावाप्तिः पितृणांचा
क्षया गतिः तस्यां रात्रौ महाकालं यामे यामे प्रपूजयेत् भुक्तिमुक्तिनदूरस्थे तस्यनित्यं द्विजोत्तमः
३५२ चतुर्दश्यामथाष्टम्यां सोमवारे च पर्वणि स्नात्वा सरसि यो भ्यर्च्य लिंगामेतत्शिवं व्रजेत् दानं तपो
रुद्रजापः सर्वमक्षयमेवच लंचनं दीक्षितो यो मप्रतिहारो भविष्यति तस्येष्टाक्रमवान् धर्मान्
नतो मल्लोकमव्रज इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रो लिंगमध्ये न्यलीयत महाकालोपि मुदितस्तत्रैते पमह
त्तपः इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कालप्रादुर्भावे चत्वारिंशोध्यायः ४० नारद उवाच
अथ केनापि कालेन पार्थ राजा करंधमः विप्राप मिक्षुधर्मेषु श्रुत्वा तीर्थ महागुणान् महाकाल
चरित्रं च तत्रैकस मुपाययौ मही सागर तोये सो स्नात्वा लिंगान्यथार्च्यत महाकालमनुप्राप्य परमां
प्रीतिमागतः स पश्यन्नु महालिंगं नातृप्यत जनेश्वरः यथा दरिद्र कृपणो निधिकुंभमवाप्य च
सफलं जीवितं मेने महाकालं निरीक्ष्य सः पंचमंत्रायुतजपान् फलं यस्य हृदर्शनात् ततो रुद्रस्त्व ३५२
स्तुत्वा महाकालस्य यंनिव प्रयुज्यन् पूजां अर्घं च प्रसपादयन् ततः कृतांजलिपश्चादि कलास

नः सुखं नृपः महाकालमुपामंत्र्य कथांते वाक्यमब्रवीत् भगवान् संशयो मेघ सदायं परिवर्तते
यदिदं तर्पणं नाम पितृणां क्रियते नृभिः जलं मध्ये जलं याति कथं तृप्यंति पूर्वजाः एवं पिंडादि प
जांच सर्वमत्रैव दृश्यते कथमेवं स्मम न्यापि मत्रैघैरुपलभ्यते नेयैत दस्ति यत्तेषां नोपतिष्ठति
किंचन स्वप्ने यथा कश्यन रं दृश्यंते याश्च काश्चित दिवानां चापि दृश्यंते प्रत्यक्षाप्रतियः सदा तत्कथं
प्रतिगृह्णंति मनो मेत्र प्रमुह्यति श्रीमहाकाल उ० योनिरेवं निधाय षां पितृणां च दिवौकसां दूरा
त्कृदूरपूजां च दूरस्तुतिरथापियत् भाव्यं भूतं भविष्यं तु सर्वं जानंति यांति च पंचतन्मात्ररूपं च मनो
बुद्धिरहंजडौ नवतत्वमयं देहं दशमः पुरुषो मतः तस्मात् गंधेन तृप्यंति रसतत्वेन ते तथा श
ब्दतत्वेन तुष्यंति स्पर्शं तत्वं च गृह्णते श्रुतिदृष्ट्वा च तुष्यंति नात्र राजन् भेवन्मृषा यथा नृणां पश्
नां च नराणमनमुच्यते एवं दैवतयोनीनां अन्नसारं स्म भोजनं शक्तयः सर्वभावानां अचिंत्या ज्ञा
नगोचराः तस्मात्तत्वं प्रगृह्णंति शेषमत्रैव दृश्यते करंधम उ० पितृभ्यो दीयते श्राद्धं स्वस्वकर्म व
शागाश्च ते स्वर्गस्था नरकस्था वा कथं ते रुपभुंजते अथ स्वर्गे थ नरके स्थिताः कर्मभिर्यंत्रिताः

स्वा०पु०२ श्राद्धं चैतिवदन्ति तान् दातुं तत्र च भवेत् कथं आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च प्रयच्छंतु यथा राज्यं पि
तॄणां पितामहः महाकाल उ० सत्यमेतत् त्वया कर्मस्थाः पितरो यथने पानमः किंतु देवासुराणां च यक्षादीनां
१५३ ममर्त्यकाः मर्त्यानां तु वर्णानां पितरः सप्तधा स्मृताः वह्निसर्वं प्रयच्छंति दातुः सर्वे यथेश्वराः एकविंशाद्व
योग्यायां पितृणां प्रवक्ष्ये नृपः कृतं च तदिदं श्राद्धं तर्पयेनान् परान्पितॄन् तेन तृप्तास्तर्पयंत्यस्य पूर्वजा यत्र सं
स्थितान् एवं स्वानां चापि तिष्ठंत्या श्राद्धं यच्छंति वरान् राजा उ० भूतादिभ्योऽथ विप्रेभ्यो नाम्नोऽन्यादिशु दीयते इदं
पितृभ्यो देवेभ्यो द्विजेभ्यः पावकाय च एवं कस्माद् दुस्तारास्युः मनः कायादिकष्टदा श्रीमहाकाल उ० उचि
ताप्रतिपत्तिश्च कार्या सर्वेषु नित्यशः प्रतिपत्तिं चोचितां ते विना गृह्णंति नैव च यथा श्वा गृहद्वारस्थो बलिं गृ
ह्णाति कांतथा प्रधान पुरुषा राजन् गृह्णंति त्वयकासमः एवं ते भूत वेदेवान हि गृह्णंति कर्हिचित् शुचिका
मानजुषंते हविरश्रद्धानतः विना मंत्रैश्च यद्दत्तं न तत् गृह्णंति ते मलाः श्रुतिरप्यत्र प्राहेदं मंत्राणां वि
षये नृप मंत्रा देवतास्तेषु च विद्वान् मंत्रवत्करोति देवताभिरेव करोति यद्ददाति देवताभिरेव तद्ददाति य ३५२
त्प्रतिगृह्णाति देवताभिरेव तत्प्रतिगृह्णाति तस्मान्नामंत्रयत नामंत्रवद्वा प्रतिपादयेदिति तस्मान्मंत्रैः सदा

देयं पारणे वैदिकैरपि अन्यथा ते न गृह्णंति भूतानामुपतिष्ठति राजोवाच दर्भास्तिलाश्चाक्षतांश्चैतायं
चैतैः सुसंयुतं तस्मात्प्रतीयते दानं ज्ञातुमिच्छामि कारणं महाकाल उ० पुराकिल प्रदत्तानां त्रिभिर्दानानि भू
रिशः असुराः प्रत्यगृह्णंत प्रविश्याभ्यंतरं बलात् ततो देवाश्च पितरः प्रसह्य तु पप्रच्छ संभवं स्वामिनः पश्यता
मेवं सर्वं दैत्यैः प्रगृह्यते विधेहि तेषां रक्षां लं निर्विष्टाचान्यथा वयं ततो ब्रह्मा विमृश्यैव रक्षोपायमचीकर
त् तिलैर्युतं पितॄणां च देवानामक्षतैः सह तोयं दर्भैश्च सर्वत्र एवं गृह्णंति नासुराः एतान्विना प्रदत्तं य
त्फलं दैत्यैः प्रगृह्यते निःश्वस्य पितरो देवा यांति दातुः फलं न हि तस्मात् युगेषु सर्वेषु दानमेवं प्रदीयते
करं धर्म उवाच चतुर्युगव्यवस्थानं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः महतीयं विविक्तोऽमि सदैव परिवर्तते महा
काल उ० आद्यं कृतयुगं विद्धि ततस्त्रेतायुगं स्मृतं द्वापरं कलिमेवेति चत्वारश्च समासतः सत्त्वं कृतं
रजस्त्रेता द्वापरं च रजस्तमः कलिस्तमस्तु विज्ञेयं युगवृत्तिर्युगेषु च ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्य
ते कृतं च द्वापरे सत्यं दानमेव कलौ युगे कृते तु मानसी सृष्टिः वृत्तिः साक्षाद्रसोल्लभा तेजोमयप्रभा
स्तत्राः सदानंदाश्च भागिनः अधमोत्तमा मनोत्तस्य निर्दोषाः प्रजाः शुभाः तुल्यमायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन् कृ

स्कं॰पु॰ तर्युगे नचाप्रीतिर्नचद्वंद्वो नद्वेषो नापिचक्लमः पर्वतोदधिवासिन्योह्यनिकेता श्रिया स्मृताः व
र्णाश्रमव्यवस्थाचनतदासीन्नसंकरः एवमन्यनध्यायंतिपरमंतेसदाशिवं चतुर्थंचततःपादे
१५४ नष्टासामद्रसोल्लुभा प्रादुरासंस्ततस्तासां वृक्षाश्चगृहसंज्ञिकाः वस्त्राणितप्रसूयंतेफलान्या
भरणानिच तेष्वेवजायतेतासां कृतस्यांतप्रजास्तदा शिष्टपुष्टाप्रजास्थ्याप्रजोविगतज्वराः
ततःकालेनकेनापितासांवृक्षेरसिंद्रिये युगभावात्तथाध्यानेस्वस्थभंतसदाशिव वृक्षांस्तान्प
र्यगृह्णंतमधुचामाक्षिकंबलात् तासांतेनाभिचारेणलोभदोषकृतेनवै प्रनष्टामधुनासार्धंक
ल्पवृक्षाः क्वचित्क्वचित् तस्यांचाप्यल्पशिष्टायांद्वंद्वान्यभ्युत्थितानिच शीतातपमहोदुःखैस्ततस्तादुः
खिताभृशं चक्रुरावरणार्थंहिनिकेतानिततस्ततः ततःप्रादुर्बभौतासांसिद्धिस्त्रेतायुगेपुनः दृ
ष्टाबभूवुरापश्चाग्रामारण्याश्चतुर्दश अकृष्टपच्यानुप्तास्तास्तोयभूमिसमागमात् ऋतुपुष्प
फलंचैववृक्षगुल्माश्चजज्ञिरे तैश्चवर्तिरभूत्तासांधान्यैपुष्पैःफलैस्तथा ततःपुनरभूत्तासांरागोलो १५४
भश्चसर्वशः ततःकालवीर्येणचाग्नहृन्तनदीक्षेत्राणिपर्वतान् वृक्षगुल्मौषधीश्चैवप्रसह्याशुबलंयथा

विपर्ययेणचौषध्यः प्रनष्टाश्चचतुर्दश मत्वाधरांप्रविष्टास्ता औषध्यःपीडिताःप्रजाः पुरोहंगां
पृथुर्वैन्यःसर्वभूतहितायवै तदाप्रभृतिचौषध्यःफालकृष्टाप्रजातताः वार्तयावर्तयंतिस्मपाल्यमा
श्चक्षत्रियैः वर्णाश्रमप्रतिष्ठाचयज्ञैस्त्रेतासुचाप्यभूत् सदाशिवध्यानमयंत्यक्त्वामाश्रमचेतनाः
पुष्पितांवाचमाश्रित्यरागात्स्वर्गमसाधयन् द्वापरेऽपिप्रवर्तंतेमतिभेदास्ततोनृणां मनसाकर्मणा
वाचाकृच्छ्राद्वार्ताप्रसिध्यति लोभोधृतिःशिवंत्यक्त्वाधर्माणांसंकरस्तथा वर्णाश्रमपरिध्वंसोद्वापरे
चप्रवर्तते वेदव्यासश्चतुर्धाचव्यस्यतेद्वापरांततः एकोवेदश्चतुर्भागीक्रियतेद्विजैरहतवै इतिहा
सपुराणानिभिद्यंतेलोकगौरवात् ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंतथा भविष्यंनारदीयंचमार्कंडे
यमथाष्टमं आग्नेयंब्रह्मवैवर्तलिंगवाराहमेवच वामनाख्यंततःकौर्मंमात्स्यंगारुडमेवच स्कां
दंब्रह्मांडमाकुश्चपुराणानिदशाष्टच अस्मिन्वाराहकल्पेनव्यासानाकर्णयन्नृप क्रतुःसत्यो भार्ग
वश्चअंगिराःसवितातथा मृत्युःशतक्रतुधीमान्वसिष्ठोभविताधुना सारस्वतस्त्रिधामाचत्रिवृत्
न्नरंताम्मुनिः शततेजाःस्वयंविष्णुनारायणइतिस्मृतः करकश्चाधुनीधामात्तथादेवोकृतंजयः

स्कं॰ पु॰ २ कृतंजो याभरद्वाजो गौतमः कपिसत्तमः वसिष्ठश्च वामुनिश्चैव तथा शुष्मायणो मुनिः तृणबिंदुस्तथा वृक्षः शा
क्त्यारान्यारस्तथा जातुकर्णोथ विष्णुश्च सिंधुद्वीपायनो मुनिः अश्वत्थाम सुखाश्चैते भविष्यास्तु वितास्तथ धै
३५५ मं शास्त्राणि लोकार्थं भिद्यंते चापि द्वापरे मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनांगिराः यमापस्तंबसंवर्त्ताः कात्या
यनबृहस्पति पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ शातातपाय सिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ततो द्वा
परसंध्यायां प्रवर्तति कलौ युगे नश्यमाने शिवे योगे जायंते योगनंदनः आद्यश्वेत कलौ रुद्रः सुतारस्तारण
स्तथा सुहोत्र कंकणश्चैव लोकाक्षश्च महामुनिः जैगीषव्यश्च भव्यो वै भगवान् दधिवाहनः ऋषभश्च मुनिर्द्धी
मान् उग्रश्चात्रिसुबालिकः गौतमो वेदशीर्षश्च गोकर्णश्च शिखंडिभृत् गुहावासी जटामाली अट्टहासश्च दारु
कः लांगली श्येनमीश्च लांगुली मुंडीश्वरस्वयं सहिष्णुः सोमशर्मा च अगुलीशश्च पार्थिवः कायावरोहणो भा
वी सा द्यायोगेश्वराः क्रमात् एते संक्षिप्य वक्ष्यंति शिवधर्मं कलौ कलौ एवं कलियुगे राजन् शास्त्रसंक्षेप उच्यते
शृणु लिष्य प्रवृत्तिश्च हर्षाद्युगकर्षा किल तिष्यमायाम सूयां च वधं धैवं तपस्विनां साधयंती नरास्तत्र तम ३५५
सा व्याकुलेंद्रियाः कलौ प्रमारकारोगः सततं क्षुद्भयानि च अनावृष्टिमयं घोरं देशानां च विपर्ययः न प्रमाणं

DR. ... MEMORIAL

स्मृतेरस्ति नराणां चाधर्मसेवनात् अधार्मिकास्त्वनाचारा महाकोपाल्पतेजसः अनृतं ब्रुवंते लुब्धा नारीप्रा
याश्च दुःप्रजाः दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः विप्राणां कर्मदोषैश्च नारीप्रायाश्च दुःप्रजाः उत्सीदंति
क्षत्रविशो वर्धंते शूद्रविप्रकाः शूद्रा विप्रैः सहासंते शय्यासनभोजनैः शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचाराश्च
वाडवाः राजवृत्तौ स्थिताश्चोराश्चोराश्च पार्थिवः एकपत्न्यो न शिष्यंति वर्धयंत्यभिसारिकाः तदाल्पफला
भूमिः क्वचिच्चापि महाफलाः अरक्षितारो हर्तारो राजानः पापनिर्भयाः अक्षत्रियास्तु राजानो विप्राः शूद्रोपजीवि
नः शूद्राविवादिनः सर्वे ब्राह्मणाः राम नंदिताः आसनस्थान्द्विजान्दृष्ट्वा न चलंत्यल्पबुद्धयः आस्योनि धाययेवे
हस्तं कर्णौ शूद्रस्य च द्विजाः नीचस्यापत दावाक्यं विश्यंति विनयेन तं उच्चासनस्थान्शूद्रांश्च द्विजानां पश्यता
मपि ज्ञात्वा न हिंसते राजा पश्य कालबलं नृप पुष्पैः शुभ सितैश्चैव तथान्यैर्मंगलैर्द्विजाः शूद्रानभ्यर्चयंत्यल्पश्रु
तभाग्यबलान्विताः पाखंडिनां च गच्छंति ब्राह्मणाः कुप्रतिग्रहं यनेरौरवतां यांति सुदुरुत्तारं द्विजाधमाः तेषां य
त्फलानां च विक्रेतारो द्विजास्तथा यतयश्च भविष्यंति बहवः काट्या कलौ पुरुषाल्पबहुस्त्रीकाः वर्णाभ्यापस
संभवः निंदंति वेदवाक्यानि वदार्थाश्च कलौ युगे शूद्रैः स्वयं निर्मितं प्रमाणं शास्त्रमेव तत् श्वापद प्रबलत्वं

स्कं.पु. चगवां चापि परिक्षयः कस्यचिद्दानप्रभृति धर्मस्यास्ति न शुश्रुता साधूनां बहवो नाशाः पार्थि
वाश्चाप्यरक्षिणः अदृश्यत्ता जनपदा निवृत्ताश्च तु पथा प्रमदाः कृत्ताश्चान्या भविष्यति
१५६ कलौ युगे स्त्रीप्रधानानि गेहानि कुवलास्ताश्च कर्कशाः बहुलक्षां बलिस्ताश्च रूक्षास्त्वेव भवंति च
सर्ववर्णिकजनाश्चापि पवित्रवर्षिचवासवः कुशीलचर्याः पाखंडैर्वृथारूपसमावृताः बहुयाचनको
लोको भविष्यति परस्परं अराकश्चैव पापेषु तदा लोको भविष्यति हर्ता रापरत्नानां परदारप्रध
र्षकाः उनःषोडशवर्षाश्च प्रजायंते युगक्षये तथा द्वादशवर्षाश्च प्रसवंति स्त्रियस्तदा चोरा
श्चोरस्य हर्तारो हर्तुर्हर्ता तथापरः ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते कीटमूषकसर्पाश्च
धर्षयिष्यंति मानवान् वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाखंडाः परिपंथिनः नंदतां भाद्रविष्यंति तेषां च
क्षितिश्च पार्थिवः दुःखंपुत्रकलत्राद्यं देहोत्साहः सरोगता अधर्माभिनिवेशत्वात् तमसो जायते
कलौ कलिदोषनिधेश्चैव शृणुष्वैकं महागुणं तदाल्पेनैव कालेन सिद्धिं गच्छंति मानवाः त्रीयु ३५६
गीनादर्वसेवं धन्या धर्मं चरंति ये श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तं कलौ श्रद्धापरायणाः त्रेतायां वार्षिको

धर्मो द्वापरे मासिकः स्मृतः यथाक्लेशं चरन्प्राप्य तदह्ना प्राप्यते कलौ युगत्रयेण तावंतः सिद्धिं ग
च्छंति [illegible]र्थिवः यावंतं सिद्धिमायांति कलौ हरिहरव्रताः अष्टाविंशे कलौ यच्च भवितव्यं निबोध मे त्रि
षु वर्षसहस्रेषु कलेर्यातेषु पार्थिवः त्रिंशतेषु दशान्यूनेष्वस्यां भुवि भविष्यति शूद्रको नाम वीरा
णामधिपः सिद्धिमात्रसः चर्चितायां समाराध्य लिप्स्यंते भूतरापहः ततस्त्रिषु सहस्रेषु दशाधि
कतततत्रये भविष्यं नंदराज्यं च चाणाक्यो यान्हनिष्यति शुक्लतीर्थे सर्वपापनिर्मुक्तिं योऽतिलप्स्य
ति ततस्त्रिषु सहस्रेषु विंशत्या चाधिकेषु च भविष्यं विक्रमादित्यराज्यं सोऽथ प्रलिप्स्यते सिद्धिः
प्रसादाल्लब्धोगणां दीनानां योऽप्युद्धरिष्यति ततस्त्रिषु सहस्रेषु षट्शतैरधिकेषु च मागधे
हेमसदनाद्अंजन्यां संभविष्यति विष्णोरंशाद्धर्मपाता बुधः साक्षात्स्वयंप्रभुः तस्य कर्माणि भूरीणि भ
विष्यंति महात्मनः ज्योतिर्विंदुमुखानुयान्स हनिष्यति कोटिशः चतुःषष्टिं स वर्षाणि भुक्त्वा द्वीपानि
सप्त च भुक्तेभ्यः स्वयशो भुक्त्वा दिव्यं पश्चात् गमिष्यति सर्वेषां चावतारणां गुणैः समधिको यतः तता
वक्ष्यंति सभुक्ताः सर्वपापहरं बुधं चतुर्षु च सहस्रेषु शतेष्वपि चतुर्दश साधिकेषु महानराजा प्रमि

स्कं०पु०२ तिप्रभविष्यति गोत्रेवैचं द्रमसो बकुसेनपतिर्बली म्लेच्छान् सकोटिशो हत्वा पारवंजानि च सर्वशः वैदिकं केवलं
शुद्धं स धर्मं वर्तयिष्यति गंगायमुनयोर्मध्ये निष्ठां यास्यति पार्थिवः ततः प्रजाश्च कालेन केनापि भृशपी
३५० डिताः घोरं वाधर्ममाश्रित्य न्याय्येन च भवंतिता अपग्रहास्ततस्तावेला भाविष्टाश्च वद्रनाः उपहिंसंति वान्यो
न्यं व्याकुलाश्च मपीडिताः नेष्टश्रौते तथा स्मार्ते परस्परहतास्तदा निर्मर्यादा निकरुणा निःस्नेहा निरपत्रपाः
गृहद्वाराणि संसज्य हस्वकायं च विक्रोंतिः हाहाभूता चरिष्यंति विषादव्याकुलेंद्रियाः अनावृष्टिहताश्चैव वा
र्तामुत्सृज्य दुःखिताः प्रसंतास्तानि सेवंति हित्वा जनपदान् स्वकान् सरित्सागरकूलांश्च सेवंते पर्वतांस्तथा
मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयंतः सुदुःखिताः चीरपत्राजिनधरा निःक्रिया निःपरिग्रहाः धर्मस्य वासमात्रं च सार्वं
ली म्लेच्छो हनिष्यति उत्तमाधममध्यं सर्वमुच्छिद्य घोरकृत् ततस्तस्यैव धार्थाय विष्णुः साक्षाज्जगत्पतिः
शंभले विष्णुयशसो भूत्वा पुत्रोऽन्तपोत्तम द्विजोत्तमैः परिवृतो सार्धं तं संहनिष्यति कोटिशोऽर्बुदशः पापान् नि
हत्य च निखर्वशः पालयिष्यति तं धर्मं यो धर्मः श्रुतिपूर्वकः कृत्वा पातधर्मरूपं साधूनां परमेश्वरः गमि ३५०
ष्यति परं लोकं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ततः कृतयुगं भूयः पर्वतिष्यति पार्थिवः आद्यं कृतयुगं चान्यं तदन्यश्चा

वर्तिष्यंते अष्टाविंशाः कलिश्चैव श्रोर्षप्रावर्तयिष्यतः ततः कृते सूर्यवंशः सोमवंशः प्रवर्त्स्यति मरुज्ञा च दे
वापिश्चुतेदेवाच ब्राह्मणः इति चातुर्युगी राजन् व्यवस्था परिवर्तते चतुर्युगे च ते धन्या ये भजंति हराच्युतौ
इति चातुर्युगव्यवस्था करंधम उवाच कश्चिच्छिवं प्रशंसंति विष्णुमाश्रित्य वेधसं वर्णयंत्यपरे मोक्षं तत्तु
कस्मान्न मन्यसे महाकाल उ० अपरे वै महादेवा स्त्रयोप्येते नरर्षभ योगींद्राणामपि लः त्रये चैतो मुह्यति
किम्म पुरा किलैवं मुनयो नैमिषारण्यवासिनः संदिग्धाः श्रेष्ठतायां ब्रह्मलोकमुपागमन् तस्मिन्क्षणे
विरंचोपि श्लोकं प्रव्हा ब्रवीत्किल अनंताय नमस्तस्मै यस्यांतो नोपलभ्यते महेशाय च भक्तेर्द्रोणिशिवविष्णुस
दा मधि ततः श्रेष्ठौ चैतौ मत्वा क्षीरोदं समुपाययुः तत्र योगेश्वरः श्लोकं प्रबुध्यं न्नमुमब्रवीत् ब्रह्माणं सर्व
भूतेषु परमं ब्रह्मरूपिणं सदाशिवं च वंदेतौ भवेतां मंगलार्य मे ततस्ते विस्मिता विप्रा अपस्त्वपुनर्य
युः कैलासं ददृशुःस्थाणुं वंदंतं गिरिजांप्रति एकादश्यां प्रनत्वामि ज्ञागरे विष्णुसद्मनि सदातपश्च चरा
मि प्रीत्यर्थं हरिवेधसोः श्रुत्वेति चापस्त्वैव खिन्नास्ते मुनयोऽब्रुवन् यदा वेदानसंयांति परायैव परस्परं त
त्स्पष्टस्पष्टस्पृष्टयुगणना कस्मदादिषु उत्तमाधममध्यत्वम मीमांसा वर्ण्यं यंतिये असत्सनादिनः पापास्तिया

स्कं॰पु॰२ तिनरकं ध्रुवं एवं ते निश्चयामासुर्नैमिषेयास्तपस्विनः सत्यमेतच्च राजेंद्र ममापीदं मतं स्फुटं जा
पकानां सहस्राणि वेष्टवानां तथैव च शैवानां च विधं विष्णुस्थाणु चाप्यन्यमूसुचन् तस्माद्यस्य
३५८ मनोरागो यस्मिं देवे भवेत्स्फुटं स तं भजेद्धि पापः स्यान्ममेदं मतमुत्तमं करंधम उवाच कानि पापा
नि विप्रेंद्र येस्तु संमूढचेतसः न वेदेषु न धर्मेषु रतिमापद्यते मनः महाकाल उ॰ अधर्मभेदा विज्ञे
याश्चित्तनश्चित्प्रभावतः स्थूला सूक्ष्मा असूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकशः तत्र यो पापनिचयं स्थूलान
रकहेतवः ते समासेन कथ्यंते मनोवाक्कायसाधनाः परस्विद्रव्यसंकल्पश्चेतसानिष्टचिंतनं अका
र्याभिनिवेशाश्च चतुर्धा कर्म मानसं अनिबद्धप्रलापित्वं असत्यं चाप्रियं च तत् परापवादपैशून्यं च
तुर्धा कर्म वाचिकं अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्याकामस्य सेवनं परस्वानामुपादानं चतुर्धा कर्म का
यिकं इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं त्रिसंभवं अस्य भेदान्पुनर्वक्ष्ये येषां फलमनंतकं ये द्विषंति म ३५८
हादेवं संसारार्णवतारकं सुमहत्पातकोपेतास्ते यांति नरकाग्निषु महांतिपादकान्याहुर्निरंतरफला
निषट् नाभिनंदति यद्दृष्ट्वा शंकरं न स्तुवंति ये यथेष्टचेष्टा निःशंका संतिष्ठंति रमंति च उपचारवि

निर्मुक्ताः शिवस्य गुरुसंनिधौ शिवाचारं न मन्यंते शिवभक्तान्द्विषंति षट् तद्भार्यापुत्रमित्रेषु
यश्चावज्ञां करोति च इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिंदासमं महत् ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी वा गुरुतल्प
गः महापातकिनस्त्वेते तत्संसर्गी च पंचमः क्रोधात्द्वेषाद्भयाल्लोभात् ब्राह्मणस्य च निंदया मर्मा
तिकं महादोषं ब्रह्मघ्नः स प्रकीर्तितः ब्राह्मणं यः समाहूय याचमानमकिंचनं पश्चान्नास्तीति यो
ब्रूयात्स चैव ब्रह्महा स्मृतः यश्च विद्याभिमानेन निस्तेजयति सद्द्विजं उदासीनं सभामध्ये ब्रह्महा स
प्रकीर्तितः क्षुत्तृषासंतप्तदेहानां द्विजानां भोक्तुमिच्छतां यः समाचरते विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकं प
रदोषं परिज्ञाय नृपकर्णे जपेत यः पापीयान्पिशुनः क्रूरस्तमाहुर्ब्रह्मघातकं न्यायेनोपार्जितं विप्रे
स्तद्द्रव्यं चरणं हरेत् छद्मना वा बलाद्वापि ब्रह्महा स समं मतं अधीत्य यश्च शास्त्राणि परित्यजति
मूढधीः सुरापानसमं ह्येतद्यं जीवनायैव चापठेत् अग्निहोत्रपरित्यागः पंचयज्ञीयकर्मणां मातृ
पितृपरित्यागः कूटसाक्षी सुहृद्वधः अभक्ष्यभक्षणं वान्यत जंतूनां काम्यया वधः ग्रामं वनं गवां गासं
यश्च क्रोधेन दीपयेत् इति घोराणि पापानि सुरापानसमानि च दीनसर्वस्वहरणं परस्त्रीगजवाजिनां

स्कं॰पु॰२ गोभरत्नसुवर्णानांमोषधीनांरसस्यच चंदनागरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससां अस्तनास्यापहरणं रुक्मस्तेय
समंस्मृतं कन्यानांवरयोग्यानांअनंदानसुदृक्त्रोवरे पुत्रमित्रकलत्रेषुगमनीभगिष्विनीच कुमारीसाह
३८८ संघोरंअदानंस्त्रीनिषेवणं स्ववर्णायाश्चगमनंगुरुतल्पसमंस्मृतं द्विजायार्थंप्रतिश्रुत्यनप्रयच्छतियः
पुनः नचस्मारयतेविप्रस्तुल्यं तदुपपातकं अतिमानातिकोपश्चतंभीतत्वंकृतघ्नता असंतविषयासक्तिः
कार्पण्यंशाठ्यमत्सरं भृत्यानांचपरित्यागः साधुबंधतपस्विनां गवांक्षत्रियवैश्यानांस्त्रीशूद्राणांचताडनं
शिवाश्रमतरूणांचपुष्पारामविनाशनं अयाज्यानांयाजनंवायाच्यानांयाचनंतथा स्त्रीधनान्युपजीवंति
स्त्रीभिरत्यंतनिर्जिताः अरक्षणंचनारीणांमद्यपस्त्रीनिषेवणं ऋणानामप्रदानंचमिथ्यावृध्युपजीवनं
निंदितानांधनादानं साध्विकन्योक्तिदूषणं विषमारणयन्त्राणां प्रयोगामूलकर्मणां उच्चाटनाभिचारश्चरा
गद्वेषणक्रिया जिह्वाकामोपभोगार्थंयस्यारंभःस्वकर्मसु मूल्येनाध्यापये यस्तुमूल्येनाधीयतेचयः व्रा
त्यताव्रतसंत्यागःसर्वाहारनिषेवणं अश्वस्याभिगमनंशुष्कतर्कविलंबनं देवाग्निगुरुसाधूनांनिंदागो ३८८
ब्राह्मणस्यच प्रत्यक्षंवापरोक्षंवाराज्ञांमंडलिनामपि उत्सन्नपितृदेवेज्याःस्वकर्मत्यागिनश्चये दुःशीलाना

स्तिकापापानसदासत्यवादिनः पर्वकालेदिवावाप्सुवियोनौपशुयोनिषु तथारजस्वलायांनोमैथुनंयःसमा
चरेत् त्रिपुत्रमित्रसुहृदामाशाछिदकराश्चये जनस्याप्रियवक्तारःक्रूराःसमयभेदिनः भेत्तातडागकूपा
नांसंक्रमाणांसरस्यच एकपंक्तिस्थितानांचपाकभेदंकरोतियः इत्येतेश्चनराःपापैरुपपातकिनःस्मृताः
युक्तास्तद्गुनकैःपापैःपापिनस्तान्निबोधमे योगोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनां अंतरंयातिकार्ये
षुतेस्मृताःपापिनोनराः परश्रियाभितप्यंतेहीनांसेवंतियेस्त्रियं पत्न्यर्थयेचकुर्वंतिदानयज्ञादिकाःक्रियाः
गोष्ठाग्निजलरथ्यासुतरुच्छायानगेषुच त्यजंतियेपुरीषाद्यमारामायतनेषुच गीतवाद्यरतानित्यामत्ताकि
किलापरः कूटदेवशाक्रियाचाराःकूटसंव्यवहारिणः कूटशासनकर्तारःकूटायुधकराश्चये निर्दयानीच
भृत्येषुपशूनांदमनश्चयः मिथ्याप्रमादितावाक्यंनाकर्णयतियःशनैः चपलश्चापिमायावीशनैर्मिथ्यावि
नीतकः योभार्यापुत्रमित्राणिबालवृद्धकृशातुरान् भृत्यानतिथिबंधूंश्चत्यक्त्वाश्नातिबुभुक्षितान् यःस्व
यंमृष्टमश्नातिविप्रायान्यत्प्रयच्छति वृथापाकःसविज्ञेयोब्रह्मवादिविगर्हितः नियमान्स्वयमादाययेत्यजंति
जितेंद्रियः येताडयंतिगांनित्यंवाहयंतिमुहुर्मुहुः दुर्बलान्नावपुष्यंतिप्रनष्टार्थान्दूषयंतिच पीडयंत्यतिभा

स्कं॰पु॰२ रेण सक्षतान्याहृयंतिच तामसन्द्राचक्षंतिविकित्संतिनंरोगिताः अजाविकोर्महिषिकः समु
द्रोवृषलीपतिः हीनवर्णोत्तमवृत्तिश्चविद्याधर्मध्वजितयः यस्तत्राश्रममतिक्रम्यस्वेच्छयाहरे
३६० न्नरूतं सद्यदंडरुचिर्यश्चयोवादंडरुचिर्नहि उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्चप्रपीड्यते यस्य
राज्ञः प्रजाराष्ट्रेपच्यतेनरकेपुसः अचोरंचोरवत्पश्येत चोरंचाचोररूपिणं आलस्यपहेतारात्ताव
मनीनरकंव्रजेत एवमादीनिचान्यानिपापान्याहुःपुराविदः यहातहा परद्रव्यमपिसर्षपमात्रकं
अपहृत्यनरः पापी नारकोनात्रसंशयः एवमाद्यैर्नरःपापैरुत्क्रांतेसमनंतरं शरीरंयातनार्थाय
पूर्वाकारमवाप्नुयात तस्मात्त्रिविधमप्येतत्नारकीयंविवर्जयेत सद्भक्त्याविंपशरणंव्रजेत
स्थश्रद्धयान्वितः नमस्कारस्तुतिपूजानामसंकीर्तनंतथा सपर्यांतकौतुकात्लोभात्तत
स्यापिफलंभवेत इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेपापानांवधउत्पत्तिस्थानकंचत्वारिंशो
ध्यायः करंधमउवाच संक्षेपाच्छिवपूजायाविधानंकर्तुमर्हसि कृतेनयेनमनुजाश्शिवपू ३६०
जाफलंभवेत महाकालउ॰ प्रातर्मध्याह्नसायाह्नेशंकरंसर्वदाभजेत दर्शनात्स्पर्शनान्नरोक

सोभवेत स्फुटं आदौस्नानंप्रकुर्वीत भस्मस्नानमथापिवा आह्नतःकेनस्नानंमंत्रस्नानमथापि
वा आविकंपरिदध्याचततोवासःसितंचवा धतुरक्तमथानव्यंमलिनंसंधितंनच उत्तरीयंच
संदध्यात विनातेननिष्फलार्चनं भस्मत्रिपुंड्रधारीचललाटेहृदिचांसयोः पूजयेद्योमहादेवंश्री
तःपश्यतितंमुक्तः सर्वदोषान्विनिर्मुच्यशिवायतनमाविशेत प्रविश्यचप्रणम्यऽथततोगर्भगृ
हंविशेत पाणिप्रक्षाल्यतश्चित्तोनिर्माल्यमवरोपयेत यःरुद्रायतनेभक्त्याकुरुतेमार्जनंक्रियां
तस्यात्मामार्जितेलेवंस्थाणुनेतत्परस्परं रुद्रभक्तस्यसंतिष्ठेत मालिन्यंमार्जतःक्वचित भक्त्यादि
वस्यनित्येनामालिन्यंमार्जतःक्वचित कलशास्तर्जयेरत्पश्चात निर्मलेनजलेनवै गुडकास्तुसमाः
सर्वसर्वेचशुभदर्शनाः निर्व्रणासौम्यरूपाश्चसर्वेचोदकपूरिताः वस्त्रपूततजलैःपूर्णागंधधूपा
दिवासिताः क्षालिताः पूरितानीनःपडक्षरजपनच गुडकाष्टशतंकुर्यात अथवाप्यष्टविंशतिः
अष्टादशापिचतुरस्ततोन्यूनंनकारयेत पयोदधिघृतंचैवक्षौद्रमिक्षुरसंतथा एवंसर्वंचतद्र
व्यंवामतःसन्यसेद्बुधान ततोबहिर्विनिक्रम्यपूजयेत्सात्द्वारकान सर्वेषांयाश्चकामंत्राःकथ्यंते

स्कं० पु० २ तःपरं क्रमात् ॐ गांगणपतयेनमः ॐ क्षांक्षेत्रपालायनमः ॐ गोंगुरुभ्योनमः इत्साकोत्रो ॐ कौंकुल
देवसेनमः ॐ नंदिनेनमः ॐ महाकालायनमः ॐ धात्रेविधात्रेनमः ततः प्रविश्यलिंगाच्चकिंचितूदक्षिण
३६३ तःशुचिः उदङ्मुखंक्षणं ध्यायत्समकायासनस्थितः धर्मादिभिःपरिवृतं मध्येपद्मार्कमंडलं सोममंडलं
मध्यस्थं ध्यायेद्वैवन्हिमंडलं तन्मध्येविश्वरूपंलंवामघष्टादिशक्तिकं पंचवक्त्रंदशभुजत्रिनेत्रंचंद्रभूषितं
वामांकोगिरिजंदेवं ध्यायेत्सिध्येस्तुतंमुक्तः ततःपूर्वंप्रपद्याच्चपादार्घ्यंशंभवेनृप पानीयमक्षतादर्भा गंध
पुष्पससर्षपाः क्षीरंदधिमधुपुनः नवांगोर्घः प्रकीर्तितः ततःश्रद्धा द्दैचित्तसस्नानंलिंगस्यचाचरेत् गृ
हीत्वागंडुकंपूर्वंमलस्नानंसमाचरेत् अर्घेनस्नापयेत्पूर्वंकुर्याच्चमलवर्षणं सर्वेणस्नापयेत्पश्चात्पूजय
त्धूपयेत्ततः अर्घेनस्नापयेत्पूर्वं प्रणम्यचततोभक्त्यास्नापयेन्मूलमंत्रतः ॐ ह्रूं विश्वमूर्तयेशिवायनमः
इतिद्वादशाक्षरामूलमंत्रः वारिक्षीरदधिक्षौद्रघृतेनेक्षुरसेनच स्नापयेन्मूलमंत्रेण जालधूपार्चनात्
पृथक् गडुकैः स्नापयेत्सर्वैस्नातांगंधैर्विरूक्षयेत् विरूक्षंततःप्राप्यश्रीखंडेनविलेपयेत् पूजयेद्विविधैः ३६३
पुष्पैर्विधनायनतत्क्रम आग्नेयपादेॐ धर्मायनमः नैर्ऋतकेॐ ज्ञानायनमः ईशानपादेॐ ऐश्वर्यायनमः

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

पूर्वपादेॐ अधर्मायनमः दक्षिणेॐ अज्ञानायनमः पश्चिमेॐ अवैराग्यायनमः उत्तरेॐ अनैश्वर्या
यनमः ॐ अनंतायनमः ॐ पद्मायनमः ॐ अर्कमंडलायनमः ॐ सोममंडलायनमः ॐ वन्हिमंडलाय
नमः ॐ वाज्येघादिपंचमंत्रशक्तिभ्योनमः ॐ परमप्रीत्यैदेव्यैनमः ॐ ईशानतत्पुरुषअघोरवामदेवस
द्योजातपंचवक्त्रायरुद्रसाध्यावस्वादिसविश्वेदेवादिस्वरूपायनमः अंडजस्वेदजोद्भिज्जरायुरूपायस्था
वरं जंगममूर्तयेपरमेश्वराय ॐ ह्रूं विश्वमूर्तयेशिवायनमः त्रिशूलधनुःखड्गकपालदंडकुठारेभ्यो
ॐनमः ततोजलाधारमुखेचंडीश्वरायनमः एवंसंपूज्यविधिवत्ततोर्घंसंनिवेशयेत् पानीयमक्षतापुष्प
मक्षतैर्युक्तंफलोत्तमं गृहाणार्घंमहादेवपूजासंपूर्णहेतवे अर्घादनंतरंशक्तः पूजयेत्वस्तुपूजया धू
पंदीपंचनैवेद्यंक्रमात्सम्यङ्निवेदयेत् घंटांचवादयेत्तत्र ततोनिवेदस्यशूलिनः समुच्यतेपातकैःसर्वैः
किंपुनर्यःकरिष्यति नृत्यंगीतंचवाद्यंचअलिकमपियश्चरेत् तस्यतुष्यदलंतंहि गीतवाद्यफलंयतः स्तो
त्रैस्तुत्वाश्चसंस्तूयदंडवत्प्रणमेद्भुवि क्षमापयेच्चदेवेशंसु कृतंकुकृतंक्षम यएवंयजतेरुद्रमस्मिन्लि
गेविशांपतः पितरंपितामहंचैवतथैवप्रपितामहं सवासापात्समुत्तीर्यरुद्रलोकेवसेत्चिरं एवंमाहे

स्कं०पु०२ श्वरो भूत्वा सदाचारव्रतस्थितः पशुपाशविमोक्षार्थं पूजयेत्तं मनापदि यएनं यजते रुद्रं तेनेत
त्तर्पितं जगत् किं तेन तस्य कलं राजन्नाचारं यो न लंघयेत् आचारात्फलते धर्मो ह्याचारात्स्व
३६२ र्गमश्नुते आचाराल्लभते ह्यायुराचारो हंत्यलक्षणं यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये भ
वंति यः सदाचारः समुल्लंघ्य प्रवर्तते तस्य किंचित्समुद्देशं वक्ष्ये तं शृणु पार्थिव त्रिवर्गसाधने
यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना तत्संसिद्धो गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चा
पि चिंतयेत् समुत्थाय तथाचम्य दंतधावनपूर्वकं संध्यानुपासीत बुधः सुस्नातः प्रयतः शु
चिः पूर्वां संध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकरां उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि वर्जये
दनृतं चासत्प्रलापपरुषं तथा असत्सेवाद्यसद्वादाद्यसच्छास्त्रं च पार्थिव अदर्शे दर्शनं दंतधाव
नं केशसाधनं देवार्चनं च पूर्वाह्णे कार्याण्याहुर्महर्षयः पालाशमासनं चैव पादुके दंतधावनं
वर्जयेदासनं चैव पदा नाकर्षयेद्बुधः जलमग्निं च बिभृयाद्युगपन्न विचक्षणः पादौ प्रसारयेन्नै ३६२
व गुरुदेवाग्निसंमुखो चतुष्पथं चैत्यतरुं देवागारं तथा यतिं विद्याधिकं गुरुं वृद्धं कुर्यादेता

न्प्रदक्षिणान् अहारवीहारयोगाः संवृत्ता धर्मविद्भानु कार्याः वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव वयाता
युषां गुप्ततमेव कार्यं उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः दक्षिणाभिमुखो रात्रौ ह्येवमायुर्न
रिष्यते प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यं च प्रति गां प्रति तं प्रति प्रतिसोमोदकं संध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः मार्जने
न्यायन स्थाने उत्सर्गं मलमूत्रयोः रथ्याचक्रमणे चार्द्रपंचक श्चाचमेत्सदा न नद्यां मेहनं कुर्यात् न
स्मशाने न भस्मनि न गोमयेन कृष्टे च नैवोप्ते नैव शाद्वले उद्धृताभिस्तथाभिस्तु शौचं कुर्याद्विचक्षणः
अंतर्जलादेवकुलावल्मीकामूषकस्थलात् अपविद्धापरशौचाश्च वर्जयेत्पंच मृत्तिका गंधलेपाप
हारणं शौचं कुर्यात्तथा बुधः नात्मानं ताडयेन्नैव दध्यादुरस्थ्य एव च उभाभ्यामपि पाणिभ्यां कंडूय
नात्मनः शिरः रक्षेद्दारांस्त्यजेदीर्ष्यां तामुनिः कारणं बुधः सूयास्त्वचाविनाकाश्चित्क्रियां नैवाचरेत्त
था अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः शिववित्तोद्भवैश्चित्तं न चापि कृपणो भवेत् नैर्ष्यस्या
न्नकृतघ्नः स्यान्न परद्रोहकर्मधीः न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः न च वागंगचपलो न चा
शिष्टस्य गोचरः न शुष्कवादं कुर्वीत शुष्कवैरं तथैव च उपायैः साधयेदर्थान् दंडस्तु गतिकागतिः

स्कं॰ पु॰ २ भिन्नाशयं भिन्नशय्यां वर्जयेद्भिन्नभाजनं अंतरेण न गच्छेत द्वयोर्ज्वलनलिंगयोः नाग्यो न विप्रयोश्चैव न दं
पत्योर्न पोत्तमः न सर्पयोर्नागयोर्नैव हरस्य वृषभस्य च एतेषामंतरं कुर्वन् यतः पापमवाप्नुयात् नैक
३६३ वस्त्रश्च भुंजीत नाग्नौ होममथाचरेत् न वाचायद्द्विजानैव कुर्याद्वार्चनं बुधः स्वडनं पिषणं मार्ष्टि तलसं
शोषणं तथा पिबन् जिघ्रन् स्पृशन् अश्नन् शृण्वन् विवक्ति मैथुनं तथा शुचिर्लंघनं जपं स्नानं यः कुर्याद्द्विजातित
था माहेश्वरः सर्वितेयः शेषोऽन्यो नामधारकः सर्वे रुद्रमयोऽभ्यास तत श्रीतल्पिं न व्रजेत् परस्त्रियं नाभिभा
षेत् तथा संभाषयेद्यदि मातः स्वसः यथा पुत्रि आर्येति च वदेद्बुधः उच्छिष्टो नालभेत् किंचिन्न च सूर्यं विलोक
येत् नेक्षेत तारकश्चैव नादर्शे नात्मनः शिरः स्वस्रा दुहित्रा मात्रा वा नैकांतासनमाचरेत् दुर्जयो हींद्रियग्रा
मो मुख्यते पंडितोपि सन् गुरुमभ्यागतं गेहे स्वयमुत्थाय यत्नतः आसनं कल्पयेत्तस्य कुर्यात्पादाभिवंदनं
नोदकुर्यादिराः सर्पज्ञातुन च प्रसकु शिरो बुधः शिरस्य गस्तिमाध्याय शयीताथ पुरंदरं उदक्याः दर्शनं स्प
र्शं वर्जे संभाषणं तथा नाप्सु मूत्र पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् कुलानि भावितोदेव मनुर्वर्षिसमर्चितं ३६३
पितॄणां च ततः शेषं भोक्तुमाहेश्वरो हि ति वाग्यतः शुचिराचांतः प्राङ्मुखो दङ्मुखोपि वा अंतर्जानुश्च तश्चि

त्तो भुंजीतान्नमकुत्सयन् नोपवातं विना दोषान्नतस्योदाहरेद्बुधः नग्नस्नानं न कुर्वीत न शयीत व्रजेत्तथा
दुःकृतं नगरेऽश्वयाकुक्षं चैनं प्रसादयेत् परिवादं न शृणुयात् अन्येषामपि जल्पतां सदाचाकर्णयेत्धर्मो
स्त्वत्का कृत्त्सशानास्यपि नित्यं नि संहि समार्ष्टि गेहदर्पणयोरिव शुक्लाणां चतुर्थ्यां नक्तभोजी सदा भ
वेत् तिसो रात्रीर्न रात्रौ श्चेदेवं माहेश्वरो भवेत् संयावं कृसरां मांसं नात्मानमुपसाधयेत् सायं प्रातश्च भोक्त
व्यं कृत्वातिथिभोजनं स्वप्नाध्ययनभोज्यानि संध्ययोश्च विवर्जयेत् भुंजानः संध्ययो मोहाद्धसुरावसथो भवे
त् स्नातानधूनयत्केशान् क्षुतनिष्ठीवितेष्वपि आलभेद्दक्षिणं कर्णं सर्वभूतानि शापयेत् न चापि नीलवा
सास्यान्न विपर्यस्तवस्त्रभृत् वर्जयेन्मलिनं वस्त्रं दशाभिश्च विवर्जितं प्रक्षाल्य मुखहस्तौ च पादौ चाप्युपवि
श्य च अंतर्जानुस्त्विराश्चोमांद्व्मुखं परिमार्जयेत् तोयेन स्पर्शयेत्वानि स्वमूर्धानं तथैव च आचम्य पुनराच
म्य क्रियाः कुर्वीत सर्वशः क्षुत निष्ठीविते चैव दंतलग्ने तथैव च पतितानां च संभाषे कुर्यादाचमनक्रियां
अप्यत्न्यायनि त्यं भवितव्यं विपश्चिता धर्मतो धनमाहार्यं स्पष्टव्यं चापि यत्नतः हीभ्यो नैतेनि नयुंजीत
लंकारं कर्हिचित् बुधः लक्कारो वा वधो वापि गुरूणामुभयं समं सलंबाश्चैनित्यमंत्रेण भाग्यं कार्यं साध्यं निस

स्कं॰पु॰२ मायासकारी कोके मुष्मिन्न्याधितं स्यात्तथास्मिन्नात्मायोगे योजनीयो गभीरैः तीर्थस्नानैः सो
पवासैर्व्रतैश्च पात्रदानैर्होमजप्यैश्च यत्नैः भवार्चनैर्देवपूजाविशेषै रात्मानित्यं त्रो धनी यो मला
३६४ क्तः यत्रापि कुर्वतो नाम्ना जुगुप्सामेति पार्थिव तत्कर्तव्यमसंगेन यन्न गोप्यं महाजनैः इतित
वै समुद्दिष्टाः कीर्तितः किंचिदेव च शास्त्रस्मृतिपुराणस्य स्त्वया श्रोतव्य एव च एवमाचरतो धर्ममा
हेशस्य गृहे सतः धर्मार्थकामसंप्राप्त्या परत्रेह च शोभनं एवं नानाविधान् धर्मान् महाकालस्य
फाल्गुनः वदतो ध्वनिराकाशे सुमहान्यभिजायते यावत्पश्यति यत्तत्र समाजग्मुः शृण्वतान्
ब्रह्माविष्णुस्त्वं रुद्रो देवी रुद्रगणास्तथा इंद्रादयस्तथा देवा वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः तुंबरप्रख्या
श्चापि गंधर्वाप्सरसां गणाः तान्महेशमुखान् सर्वान्महाकालो महामतिः अर्चयामास बहुधा भ
क्त्युद्रेकातिपूरिताः ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः शुभैरत्नमयासने उपविष्टश्चाभिषिक्तो महीसागरसं
गमे ततः श्रीमान्महाकालः प्राप्य द्वारपदं महत् मूर्ध्ना प्रणम्य देवेशं गिरिजां चाभ्यवादयत् ततो ३६४
देव्या समालिंग्य निस्ताऽसंगं स्वकं मुदा पुत्रत्वे कल्पितः पार्थ महाकालो महामतिः उक्तश्च यावद्द्रुमो

उंइदमास्ते शिवव्रत तावत्तिष्ठ शिवस्थाने शिव वत्सिव भक्तितः देवेन च वरो दत्तः स्वलिंगे येच
यिष्य जितेंद्रियः शुचिर्भूत्वा अद्यामे लोकमाप्स्यति दर्शनं स्तवनं पूजा प्रणामश्च ततो जपः दानं
चात्र कृतं लिंगे ममातितुष्टिकारकं इत्युक्ते विस्मिता देवाः साधु साध्विति ते जगुः ब्रह्मविष्णुमु
खाश्चैव महाकालमतुष्टुवुः ततः सुरैः स्तूयमानो वंद्यमानश्च चारणैः नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गीते
र्गंधर्वजैः शुभैः कोटिकोटिगणैश्चैव स्तुवद्भिः सर्वतो वृतः महाकालो रुद्रभुवनं गतो भवपुरःसरः
एवमेतं महालिंगं उत्पन्नं कुरुनंदन कूपश्चापि सरः पुण्यं महाकालस्य सिद्धिदं अत्रेयमनुजापा
र्थ लिंगस्याराधनेरताः महाकालः समालिंग्य तान् शिवान्येवदयेत् एवं तदत्र लिंगं त्रिषु लोकेषु वि
श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं पूजितं च गतास्ते भवसद्मतत् एवमेतानि लिंगानि पूजितानि च फाल्गुन ये शृण्वंति
गृणंते नरं तेपि धन्याने रोत्तमः इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे श्री महाकालमहात्म्ये एकचत्वा
रिंशोध्यायः श्रीनारद उवाच ततो मया स्थापितेषु स्थानेषु कालांतरेणह चिंतितं हृदयेम या द्वि
जानुग्रहकाम्यया वासुदेवविहीनं हि तीर्थमेतन्न रोचते असर्व हि जगद्यस्मात्स हि भूषणभूषणं य

स्कं·पु·२ अत्रैवहरिःस्वीतीर्थेगेहेथमानसे ज्ञास्विवानदसत्सर्वं हं सतीर्थेनवायसं तस्मात्प्रसाद्यवरदं तीर्थे
स्मिन्पुरुषोत्तमं आन्वीक्षिककलयासाक्षाद्विश्वानुग्रहकाम्यया इतिसंचिंत्यकौरव्य ततोहंचात्रसंस्थितः
३६५ ज्ञानयोगेनयोगींद्रंज्ञातंवर्षाण्यनेकशः अष्टाक्षरंजपन्मंत्रं संनिगृह्येंद्रियाणिच वासुदेवमयोभूत्वा स
र्वभूतकृपापरः एवंमयाराध्यमानोगरुडंहरिरास्थितः गणकोटिपरिवृतः प्रत्यक्षंसमजायत तमहं
प्रांजलिर्भूत्वा दत्वार्घ्यंविधिवत्सुरैः प्रत्यवोचंप्रणम्याथ प्रबद्धकरसंपुटः श्वेतद्वीपपुराद्दृष्टंमयारू
पंतवप्रभो अजंसनातनंविष्णोनरनारायणात्मकं तद्रूपस्यकलामेकांस्थापयात्रजनार्दन यदितु
ष्टोसिमेविष्णो तदिदंक्रियतांत्वया एवंमयाप्रार्थितोथप्रोवाचगरुडध्वजः एवमस्तुब्रह्मपुत्र यत्त्वाया
भीप्सितंहृदि तत्तथाभवितासर्वं मयत्रस्थेसदेवहि एवमुक्त्वागतेविष्णौनिवेश्यस्वकलांप्रभो मया
संस्थापितोविष्णुर्लोकानुग्रहकाम्यया यस्मात्स्वयंश्वेतद्वीपनिवास्यत्रहरिःस्थितः ।व.धौविश्वस्यविश्वा
त्मावासुदेवस्ततस्स्मृतः कार्तिकेशुक्लपक्षेयाभवेत्सैकादशीशुभा स्नानंकृत्वाविधानेनवैकुंठपदमाप्नुयात ३६५
कुलानांतारयोत्सार्थंतोयप्रस्रवणादिषु योर्चयेदच्युतंभक्त्यापंचोपचारपूजया उपोष्यजागरंकुर्यात द्वी

तवाग्रेहरेःपुरः कथांचावैष्णवीकुर्यात दंभक्रोधविवर्जितः दानंदद्याद्यथाभक्त्यानियतोहृष्टमानसः अ
नेकभवसंभूतात्कल्मषादखिलादपि मुच्यतेमानसंदेहोयद्यपिब्रह्मघातकः गारुडेनविमानेनवैकुंठपद
माप्नुयात कुलानांतारयोत्सार्थंज्ञातमेकोत्तरंनरः श्रद्धायुक्तंमुदायुक्तंसोत्साहंसस्पृहंतथा अहंका
रविहीनंचस्नानंधूपा तुलपनं पुष्पनैवेद्यसंयुक्तंमेशानादपुरस्कृतं पुराणश्रुतिसंपन्नंभक्तिन्नत्यस
मन्वितं विनिद्रंक्षुतत्पास्वादस्पृहाहीनंचभारत तत्पादसौरभद्राणांसंयुक्तंविष्णुवल्लभं सगीतंसा
र्वनर्तकंतत्क्षेत्रगमनान्वितं वाद्योरोधनसंयुक्तंब्रह्मचर्यसमन्वि स्तुतिपाठेनसंयुक्तंपादोदकविभूषि
तं सत्यान्वितसत्तोयोगसंयुतंपुण्यवार्तया पंचविंशतिभिर्युक्तंगुणैर्योजागरंनरः एकादश्यांप्रकुर्वी
नपुनर्जायतेभुवि अत्रैवाथींधरःपूर्वमेतरयद्विजः सिद्धिप्राप्तोभोगोवासुदेवप्रसादतः अर्जुनो
वाच एतेरयःकस्यपुत्रोनिवासःकास्यवामुने कथंसिद्धिमगात्सोमान्वासुदेवप्रसादतः श्रीनारद
उवाच अस्मिन्वमहस्थानेहारीतस्यान्वयेभवत मांडुकारितिविप्राग्र्योवेदवेदांगपारगः तस्यासीदि
तरानामभार्यानारीगुणैर्युता तस्यामुत्पद्यतसुतस्त्वैतरेयइतिस्मृतः सचबाल्यात्प्रभृत्येवप्राग्जन्मन्यनु

स्कं·पु·२ क्षितं जजाप मंत्रं सततं द्वादशाक्षरसंज्ञितं नश्चितेन्यत्र वस्तेयमनसापि न किंच ततोस्मै कार्यमि
त्येव न नापांपैः प्रबोधितः पित्राय दान कुरुते व्यवहाराय मानसं ततो निश्चित मनसा तज्जाप मिति
३६६ भारत अन्यां विवाहयामास दारां पुत्रांस्तथा द्वेष पिंगलाख्या नाम सा भार्या तस्या पुत्राश्च जज्ञिरे च
त्वारः कर्मकुशला वेदवेदांगवादिनः यज्ञपुण्यतिहोमेषु द्विजैः सर्वत्र पूजिताः यतरेयातिनित्यं च
त्रिकालं हरिमंदिरे जजापपरमं जाप्यं नान्यत्र कुरुते श्रमं ततो माता निराश्वा च सपत्नीतनया त
था दार्यमाणेन मनसा तनयं वाक्यमब्रवीत् क्लेशायैव च जातोसि धिग्मजन्मच जीवितं नार्यात
स्यानलोकश्चैव राजन न निस्फुरे विमानिता यो भर्तास्याः न पुत्रस्य गुणैर्युतः पिंगयं कृतपुण्यावे त
स्याः पुत्र महागुणाः वेदवेदांगतत्वज्ञाः सर्वत्राभ्यर्चिता गुणैः तदहं पुत्र दुर्भाग्या निमज्जिष्ये परम
स्युजीवितं किं फलं मम त्वमप्येवं महामोनी नंदभक्तो हरेश्चिरं इति मातुर्वचः श्रुत्वा प्रहसं नेत्तर
यकः ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मज्ञो मातरं प्रणतोब्रवीत् मातर्मिथ्याभिमग्नासि अज्ञाने ज्ञानवत्यसि अ ३६६
ज्ञात्येन च शिशुभिज्ञो ग्यैने वा पित्रा च असि देहस्यास्य कृते मिथ्या संसारे किं विमुह्यसि मूर्खा चरित

मेतद्धि मन्मातुरुचिरं न हि अन्यसंसारसारं च सारमन्य च मोहिताः प्रपश्यंति यथारात्रौ विद्यातं दी
पवस्थितं यदिदं मन्यसे संसारं श्रृणु तस्याप्यसारतां एवंविधं हि मानुष्यमागर्भादितिकष्टदं अ
स्थिपदं तु लास्तंभे स्नायुबंधेन यंत्रिते रक्तमांसमृदालिप्ते विण्मूत्रद्रव्यभाजने केशरोमतृणच्छ
न्ने सुवर्णलक्ष्मसुधूतके वदनैकमहाद्वार खंडवाक्षविभूषिते तुष्टद्वयकपाटे च तथा दंतार्गला
न्विते नाडीश्वेदप्रवाहे च कालवक्त्रानलस्थिते एवंविधे गृहे गेहो जीवो नाम्नास्ति नोभने गुणत्रय
मयी भार्या प्रकृतिस्तस्य तत्र च बाधाहंकार कामश्च क्रोधलोभादयोपि च अपत्यान्यस्य हा कष्टामयं
मूढ प्रवर्तते तस्य यो याय था मोहः तथा तं श्रृणु तत्वतः श्रोतासि यस्य सततं प्रस्रवंति गिरेरिव क
फमूत्रादिकान्पश्य कृते देहस्य मुह्यति सर्वाशुचि विधानस्य शरीरस्य न विद्यते शुचिरेक प्रदे
शोपि विण्मूत्रस्य दृतेरिव स्पृष्ट्वा स्वं देहश्रोतांसि मृत्तोयेशोध्यते करः तथाप्यशुचिभांडस्य नास्य
रज्यति किं नराः काय सुगंधतोयाद्यैर्यत्नेनापि सुसंस्कृतः न जहाति स्वकं भावं श्वपुच्छमिव नामितं
स्वदेहाशुचिगंधेनान विरज्यति यो नरः विराग कारणं तस्य किमन्य दुपदिश्यते गंधलेपापनोदार्थं शौचं दे

स्कं॰पु॰२ हस्य कीर्तितं दुःखस्यापगमः साध्ये भावशुद्ध्या विशुद्ध्यति गंगातोयेन सर्वेण मृद्भारैः पर्वतोपमैः आमृत्योरा
चरं शौचं भावदुष्टो न शुद्ध्यति तीर्थस्नानैस्तपोभिर्वा दुष्टात्मा नैव शुद्ध्यति श्वदृतिः क्षालितस्तीर्थे किं शुद्धि
३६१ मधि गच्छति अंतर्भावप्रदुष्टस्य विशतोपि हुताशनं न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्दहनं परं भावशुद्धिप
रं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु अन्यथालिंगते कांता भावेन दुहितान्यथा अन्यथैव स्तनं पुत्रश्चिंतयत्यन्यथा
पतिः चित्तं विशोधयेत्तस्मात्किमन्यैर्बाह्यशोधनैः भावतः सविशुद्धात्मा स्वर्गमोक्षं च विंदति ज्ञानामलांभसा
पुंसः सद्वैराग्यमृदा पुनः त्रिविधा रागविण्मूत्रं लेपगंधविशोधनं एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचिर्दुः
खमात्रसरं निःसारं कदलीसारसन्निभं ज्ञात्वैवं दोषवद्देहं यः प्राज्ञः शिथिलो भवेत् सनिः क्रमति संसारे
दृढग्राहिस्सतिष्ठति एवमेतन्महाकष्टं जन्मदुःखं प्रकीर्तितं पुंसामज्ञानदोषेण नानाकर्मवशेन च यथा गि
रिवराक्रांतः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति तथा राजयुतो देहि दुःखं तिष्ठति वेष्टितः पतितः सागरे यद्वत् दुःखे
मास्ते समाकुलः गर्भोदकेन सिक्तांगस्तथास्ते व्याकुलः पुमान् लोहकुंभे यथान्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना ३६१
गर्भकुंभे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्निना सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्य निरंतरं यद्दुःखं जायते तस्य तद्ग

र्भेष्टगुणं भवेत् मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितं चरस्थि
राणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः अत्र स्वस्य च सर्वेषां जन्मनां स्मरणं भवेत् नानायोनिसहस्राणि मयादृष्टा
नि जायते अधुना जातमात्रोहं प्राप्तसंस्कार एव च ततश्श्रेयः करिष्यामि येन गर्भे न संभवेत् अध्येष्यामि ह
रेर्ज्ञानं संसारविनिवर्तनं एवं संचिंतयन्नास्ते मोक्षोपायं विचिंतयन् गर्भात्कोटिगुणं दुःखं जायमानस्य
जायते गर्भवासस्मृतिर्यासीत्सा जातस्य प्रणश्यति स्पृष्टमात्रस्य बाह्येन वायुना मूढतां भवेत् संमूढस्य स्मृ
तिभ्रंशः शीघ्रं संजायते पुनः स्मृतिभ्रंशात्ततस्तस्य पूर्वकर्मवशेन च रतिः संजायते तूर्णं जंतोस्तत्रैव जन्मनि
रक्तो मूढश्च लोकोयं अकार्ये संप्रवर्तते तत्रात्मानं न जानाति न परं न च दैवतं न शृणोति परं श्रेयः सति चक्षु
षि नेक्षते समे पथि समैर्गच्छन् स्खलतीव पदे पदे सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि संसारे क्लि
श्यते तेन रागमोहवशानुगः गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः तद्दुःखकथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसा
धकं न कुर्वंत्सामनः श्रेयस्तदत्र परमद्भुतं अव्यक्तेंद्रियवृत्तित्वात् बाल्ये दुःखं महत्पुनः इच्छन्नापि न शक्नो
ति वक्तुं कर्तुं च किंचन दंतोत्थानमहद्दुःखं मौलेन व्याधिना तथा बालरोगैश्च विविधैः पीडा बालग्रहैरपि

MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ तद्बुभुक्षापरिगतः क्वचित्तिष्ठति रारटन् मूत्रभक्षणाद्यं च मोहाद्बालः समाचरेत् कौमारे कर्ण
वेधेन मातापित्रोर्वि ताडने अक्षराध्ययनाद्यैश्च दुःखं स्याद्गुरुशासनात् प्रमत्तेन्द्रियवृत्तेश्च काम
३६९ रागप्रपीडनात् रोगाभूतस्य सततं कुतः सौख्यं हि यौवने ईर्ष्यया सुमहद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य जायते
मत्तस्याकुपितस्यैव रागो दोषाय केवलं न रात्रौ विन्दति निद्रां कामाग्निपरिपीडितः दिवापि हि कु
तः सौख्यमर्थोपार्जनचिंतया नारीषु लब्धभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च विण्मूत्रोत्सर्गसदृशं सौ
ख्यं मैथुनजं स्मृतं सन्मानमपमानेन वियोगेनेष्टसंगमः यौवनं जरयाग्रस्तं क्व सौख्यमनुपद्रवं
वलीपलीतकालेन शिथिलीकृतविग्रहः सर्वक्रियास्वशक्तस्य जरया जर्जरीकृतः स्त्रीपुंसयोर्यौ
वनं रूपं यदन्योन्यं प्रियं पुरा तदेवं जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियं जरातिभूतः पुरुषः पत्नीपुत्रा
दिबांधवैः अशक्तत्वाद्दुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च न तु रोगतः शक्तः
साधयितुं तस्मात्कृत्वा धर्मं समाचरेत् वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते वातादीनां सम ३६९
हश्च देहायं परिकीर्तितः तस्माद्व्याधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमात्मनः रोगैर्नानाविधैर्याति देहे दुःखा

न्यनेकशः तानि नः स्यात्समवद्यानि किमन्यकथाम्यहं एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन्देहे प्रतिष्ठि
तं तत्रैकः कालसंयुक्तः शेषाः स्युरागंतवः स्मृताः ये त्विहागंतवः प्रोक्तास्ते प्रशाम्यंति भेषजैः ज
पहोमप्रदानैश्च कालमृत्युर्न शाम्यति विविधा व्याधयः शस्त्रा सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा विषाणि
चाभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनां पीडितं सर्पनौषधं न तपो मंत्रा न मित्राणि न बांधवाः शक्नुवं
ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितं रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः कालमृत्युपरित्रोज्झैर्नैय
तेनापि संयुते नास्ति मृत्युसमं दुःखं नास्ति मृत्युसमं भयं नास्ति मृत्युसमस्त्रासः सर्वेषामपि देहि
नां सद्भार्या पुत्रमित्राणि राज्यैश्वर्यसुखानि च आबद्धानि स्नेहपाशैर्मृत्युः सर्वाणि कृंतति किं न प
श्यसि मातस्त्वं सहस्रस्यापि मध्यतः जनाः शतायुषः पंच भवंति न भवंति वा अशीतिका विपद्यंते
केचित्सप्ततिका नराः परमायुः स्थिता षष्टिः स्तद्यदृप्यस्ति न तिष्ठति तस्य यावद्भवेदायुर्देहिनः पूर्व
कर्मभिः तस्यार्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी बालभावेन मोहेन वार्धके जरया तथा वर्षाणां विं
शतिर्याति धर्मकामार्थवर्जितं आगंतुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधः हीयते यद्धि तत्रापि यच्छेषं

स्कं॰पु॰२ तद्धि जीवितं जीवितांते च मरणं महाघोरमहद्याप्नुयात् जायते योनिकोटिषु मृतः कर्मवशात्पुनः देहभेदे
नयः पुंसां वियोगः कर्मसंख्यया मरणं तद्धि निर्दिष्टं नानात्वाः परमार्थतः महातमः प्रविष्टस्य छिद्यमानेषु
३६९ मर्मसु यद्दुःखं मरणे जंतोर्न तस्योपमा क्वचित् हा तात मातर्हा कांतेत्येवं क्रंदत्येवं सुदुःखितः मंडूक इव स
र्पेण गीर्यते मृत्युना जनः बांधवैः संपरित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यता
ता चतुरंतेषु खट्वायाः परिवर्तन्मुहुर्मुहुः संमूढः क्षिपते सर्वं हस्तपादावितस्ततः खट्वातो वांछते भूमिं भूमेः
खट्वां पुनर्महीं विवस्त्रो मुक्तलज्जश्च मूत्रविष्ठानुलेपतः याचमानश्च सलिलं शुष्ककंठोष्ठतालुकः चिंत
यानः स्ववित्तानि कस्यैतानि मृते मयि पंचावटान्वनमानः कालपाशेन कर्षितः म्रियते पश्यतामेवं गले घु
र्घुरारवकृत् जीवस्तृणजलूकेव देहाद्देहं विशेत्क्रमात् संप्राप्योत्तरमंशेन देहं सज्जितपूर्वकं मरणास्प्रा
र्थनाद्दुःखमधिकं हि विवेकिनः क्षणेकं मारणे दुःखमनंतं प्रार्थनाकृतं ज्ञातं मयेतदधुना मृते भवति यद्दु
ऋः न परं प्रार्थयते भयस्तल्लाघवकारणं आदौ दुःखं तथा मध्येऽप्यंते दुःखं च कारणं निसर्गात्सर्वभूता ३६९
नामिति दुःखपरंपरा क्षुधा च सर्वरोगाणां व्याधिश्रेष्ठतमः स्मृतः स चान्नौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति

क्षुद्व्याधिवेदना तीव्रा निःशेषबलकृंतनी तयाभिभूता म्रियंते यथान्यैर्व्याधिभिर्नरः राज्ञोभिमानमात्रं हि
ममैव वाद्यं तद्गृहे सर्वमाभरणं भारं सर्वमालेपनं मलं सर्वं प्रलापितं गीतं नृत्यमुन्मत्तचेष्टितं इत्येवं राज
संभोगैः कुतः सौख्यं विचारतः नृपाणां व्यग्रचित्तानामन्योन्यं विजिगीषया प्रायेण श्रीमदोल्लेपान्नहुषा
द्या महानृपाः स्वर्गं प्राप्यापि पतिताः कः श्रियाविंदते सुखं उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशयस्थितं नरैः पु
ण्यफलं स्वर्गे मूलच्छेदेन भुज्यते न चान्यत् क्रियते कर्म सोऽत्र दोषः सुदारुणः छिन्नमूलतरुर्यद्वद्विवशः पत
ते क्षितौ पुण्यमूलक्षये तद्वत्पतंति गां पतंति दिवौकसः इति स्वर्गेऽपि देवानां नास्ति सौख्यं विचारतः तथा
नारकिणां दुःखं प्रसिद्धं किं च वर्ण्यते स्थावरेष्वपि दुःखानि दावाग्निहिमशोषणं कुठारैश्छेदनं तीव्रं वल्कलानां
च तक्षणं पर्णशाखाफलानां च पातनं चंडवायुना अपमर्दश्च सततं गजवन्यैश्च देहिभिः तद्वद्बुभुक्षा च स
र्पाणां क्रोधो दुःखं च दारुणं दुष्टानां घातनं लोकपाशेन च निबंधनं एवं सरीसृपाणां च दुःखं मातुर्मुहुर्मुहुः
अकस्माज्जन्ममरणं कीटादीनां तथाविधं वर्षशीतातपैर्दुःखं सुकष्टं मृगपक्षिणां क्षुत्तृड्दुःखेन महता
संत्रस्ताश्च सदा मृगाः पशूनां गजनिकायानां शृणु दुःखानि यानि च क्षुत्तृट्शीतादिदमनं बधबाधनताडनं

स्कं॰पु॰२ नासाप्रबंधनं तामसः प्रतोदांकुशताडनं [illegible] वेणुकुंतादिनिर्गउंमुद्गरोशताडनं भा
रोद्वहनसंक्लेशं क्षिक्षायुक्षादिपीडनं आत्मपुत्रवियोगश्च वानानयनमादिच दुर्भिक्षं दुर्भगत्वं च
३७० मूर्खत्वं च दरिद्रता अधरोत्तरभावश्च मरणं राष्ट्रविभ्रमः अन्योन्याभिभवाद्दुःखं येस्माद्व्याप्तं चराच
रं निरयादिमनुष्यांतं तस्मात्सर्वं सजोद्भुधः स्कंदास्कंदं नयनभारं विश्राममन्यतेन्यथा तद्धत्सर्व
मिदं लोके दुःखं दुःखेन त्राम्यति एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशयस्थितं दुःखेनाकुलितं ज्ञात्वा
निर्वेदपरमाप्नुयात निर्वेदाच्च विरागः स्याद्विरागाज्ज्ञानसंभवः ज्ञानेनतं परं ज्ञात्वा निर्वेदं परमा
प्नुयात नाहेमताहृशे लोके रमयं जननिक्कचित राजहंसोयथाशुद्धः काकोमध्ये प्रदंतीके शृणु
मातर्यत्र संस्कारमेयं निरुपद्रवः अविद्यायनमत्युग्रं नानाकर्मातिदारिखनो संकल्पदंशमशकं शो
कहर्षहिमातपं मोहांधकारतिमिरं लोभव्यालसरीसृपं विषयानन्यथाध्यायं कामक्रोधविमाक्षि
तं तदतीत्य महादुर्गं प्रविष्टोस्मिमहद्वनं न तत्प्रविश्य शोचति न प्रहृष्यति तद्विदः न च बिभ्यति ३७०
केषांचित् नास्माबिभ्यति केचन तस्मिन्वने सप्त महाद्रुमास्तु सप्ततीर्थं यश्च फलानि सप्त सप्ताश्रमाः

सप्तसमाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपं पंचवर्णानि दिव्यानि चतुर्वर्णानि कानिचित त्रि
द्विवैकश्च वर्णानि पुष्पाणि च फलानि च स्रजंतः पादपात त्रव्याप्यतिष्ठंति तद्वनं सप्तस्त्रियस्तत्र
वसंति सत्सस्त्रा वाङ्मुखा भानुमंतो भवंति उर्ध्वं स्त्रानां ददते प्रजाभ्यः सर्वाश्च तास्तत्वतः कोपि
वेद सप्तैव गिरयश्चात्र धृतं यैर्भुवनत्रयं नद्यश्च सरितः सप्त ब्रह्मचारीवहा सदा तेजश्चाभय
दानत्वमद्रोहः केशलं तथा अचापल्यमथा क्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः इत्येते गिरयो ज्ञेया तस्मिन्नि
द्यावने स्थितः दृढनिश्चतथा भासा समता निग्रहं गुणाः निर्ममत्वं न पश्चात्र संतोषः सप्तमो हृदः
भगवद्गुणविज्ञानात् भक्तिस्यात्प्रथमा नदि पुष्पादिपूजा विद्वितीया तस्मिन्विद्यावने स्थिताः अ
चापल्यमथा क्रोधः प्रियवादश्च सप्तमः इत्येते गिरयो ज्ञेया तृतीया त्वप्रदक्षिणा चतुर्थी स्तुतिवाक्प्र
जा पंचमीश्वरार्पणाः षष्ठी ब्रह्मैकताप्रोक्ता सप्तमी सिनाभियुक्तः प्रणवादिकादकं द्विरेव च सप्त
नद्यात्र कथिता ब्रह्मणा परमर्षिता ईश्वरार्पणः पंचनदी षष्ठी ब्रह्मैकतामपि सिद्धिश्च सप्तमं प्रोक्ता
सप्तनद्यात्र संख्यया ब्रह्माधर्मो यमश्चाग्निरिंद्रो वरुण एव च धनदश्च ध्रुवादीनां सप्तका र्चनयसमी

स्कं॰पु॰२ नदीनां संगमस्तत्र वैकुंठसमुपव्हरे आश्रमस्तायतो यांति यांतीह तापरात्परं केचिन्हमाख्रियां केचित गि
रिन्केचित सदापरे सरितः केचिदाकुसुमसंप्रेक्षज्ञानविश्रमाः अंपत्र च तेकामात्र ब्रह्मचर्यं चराभिच ब्रह्मचस
१०३ मिधस्तत्र ब्रह्माग्निब्रसस्तरः अपो ब्रह्म गुरु ब्रह्म ब्रह्मचर्यमिदं मम एतदेवेदमंसस्मे ब्रह्मचर्यं विदुर्बु
धाः गुरुं च शरणं मम मातः यो मे विद्याप्रदो भवत् एकः शास्ता न द्वितीयोस्ति शास्तव्हद्येव तिष्ठन् पुरुषः शा
स्ति शास्ता तेनाभियुक्तः प्रणवादिवादकं यथा नियुक्तो तथा चरामि एको गुरुर्नास्ति तथा द्वितीयो हृदि स्थि
तस्तमहमनुब्रवीमि पंचावमान्येव गुरुं मुकुंदं परामृतादानवासवंएव एकोवधं नास्ति ततो द्वितीयो हृदि
स्थितस्तमहमनुब्रवीमि तेनानुशिक्षाबोधयाबंधमंतः सप्तर्षयः सप्तदिविप्रभाति ब्रह्मचर्यचसंस्रावं गार्ह
स्थ्यं पुण्यादृत्यां पत्नीप्रकृतिरूपामितश्चिंता नास्ति कर्हिचित् मवि तासां सदा मात्तर्मे मे सर्वार्थसाधनी घ्रा
णं जिव्हा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्रं चैव पंचमं मनो बुद्धिश्च सप्तैते दीप्यते पावकाः मम गंधो रसश्च रूपं च यश्च स्पर्शं
च पंचमं मंतव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैताः समिधो मम हुता नारायणाख्याना भुंक्ते नारायणः स्वयं एवं विधेन य १०३
ज्ञेन यज्ञाम्यस्मि तमीश्वरं अकामयानस्य सर्वकामान्मे वद्विषणस्य च सर्वदा पान् न मे स्वभावेषु भवं लिलिप्ता

त्मा यस्याविंदारिवपुष्करेषु नित्यस्य मे नैव भवंति नित्या निरीक्ष्यमाणस्य बहुस्वभावात् न संजते कर्मसु भोग
जालं दीविसर्यस्य मयूषजालं एवं विधेन पुत्रेण मा मातर्दुःखिणी भव लप्स्यसे त्वां च नेष्यामि नय कृतु गतेरपि
इति पुत्रवचः श्रुत्वा विस्मिता इव राभवत् चिंतयामास यद्येव विद्यानामसुतो ह्ययं लोके पुरख्यातिमायांति ततो
मस्याध्यरुः परं इत्यादि चिंतयन् यांतां रजन्यां भगवान्हरिः प्रहृष्टस्तस्य तेजो वीर्ये विस्मितः प्रादुरासच मूर्तिः
स्वयं चिनिक्राम्य ग्रांस्य च कदाधरः जगदुद्भासयन्भासा सूर्यकोटिसमप्रभः ततो निष्पलधरणी हृष्टरोमाश्रु
गद्गदः मूर्ध्नि बध्वांजलिं धीमान्नेतरे याथतुष्टवे नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय धीमहि प्रद्युम्नायानिरु
द्धाय नमः संकर्षणाय च नमो विज्ञानमात्राय परमानंदमूर्तये आत्मारामाय शांताय निवृत्तद्वैतदृष्टये आ
त्मानंदानुभूत्यैव सम्यक् सक्तोर्मये नमः ऋषिकेशाय महते नमस्तेनंतशक्तये वचस्युपरते प्राप्य य एको
मनसा सह अनामरूपचिन्मात्रः सोव्यान्नः सदसत्परः यस्मिन्निदं तत्पश्चिरं तिष्ठत्यपेति जायते म.संयपृथिव
मज्ज्ञाति तस्मै ते ब्रह्मणे नमः यन्न स्पृशंति न विदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः अंतर्बहिश्च विततं व्योमवत्प्रणतोस्म्य
हं देहेंद्रियप्राणमनोधियामीयदंशाबद्धाः प्रचरंति कर्मसु नैवान्यदा लोहमिवाप्रतप्तं स्थानेषु न तद् दृष्टपादशा

स्कं॰पु॰२ एते चतुर्भिश्चत्रिभिर्द्वाभ्यामेकधाप्रणमामि तां पूर्वापरापरं युगेशास्तारमीश्वरं हित्वागतो मोक्ष
कामायं भजंति दृश्यात्मकं तपरं सत्यमबलं त्वां वयं पर्युपास्महे ॐ नमो भगवते महापुरुषाय म
३७२ हानुभावाय विभूतये सकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकमलोत्पलकुड्मलोपलालि
तचरणारविंदयुगलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते तवाग्निरास्यं वसुधारयुग्मं नभःशिरश्चंद्ररवी च ने
त्रे समस्तलोका जठरं भुजाश्च दिशश्चतस्रो भगवन्नमस्ते जन्मानि तावंति न संति देव निष्पीज्य
सर्वाणि च सर्वकालं भूतानि यावंति मयात भीमे पितानि संसार महासमुद्रे संपष्ठितानां हि म
वश्महेंद्र केलासमवादिषु नैव तावत् देहानेकाननुगृह्णता मे प्राप्तास्ति संपन्महतीय थश्री
नसंति ते देव भुवि प्रदेशा न मेषु जातोऽस्मि तथाविनष्ट अन्नमयायेषु न जंतवश्च संभक्षिता वान
चमनतसंघैः शोकाभिभूतस्य ममाश्रु देव यावत्प्रमाणं पतितं भवेषु तावत्प्रमाणं न जलं पयोदाम्बु
वंति दिव्यैरपि वर्षलक्षैः मन्ये धरित्रीपरमाणुसंख्यामुपैति पित्रोर्गणनानमस्य मित्राण्यमित्रा ३७२
ण्यनुजीवबंधूनसंख्यानुमीशाश्मिन देवदेव त्वयसतिंनाथ पुनः पुनर्मे सनः समाक्षिप्य सुदुर्धराणि

कामावशंक्रोधमुखैः सहायैः करोति किं तद्भगवन्करोमि सोहं भयार्तः करुणाकरस्त्वं संसारगर्ते पति
तस्य विष्णो महात्मना संश्रयमभ्युपेतो नेयावसीदत्सति दुर्गतोपि परायणं रोगवतां हि वैद्यो महाब्धि
मानस्य च नौर्वरस्य बालस्य मातापितरौ सुघोर संसारखिन्नस्य हरे त्वमेव प्रसीद सर्वेश्च सर्व भू
त सर्वस्य हेतोः परमार्थसार मामुद्धरास्माद्दुरदुःखसंघात्संसारगर्तात्स्वपरिग्रहेण क्षुत्तृट्क्षुधा
नुभिरिमं मुकुंद दंदह्यमानं शीतोष्णवातसलिलैरितरेतराश्च कामाग्निनाच्युतरुषा च सुदुर्भरेण संप
श्यन्क्रमउरुक्रम दंतोऽहि भवंतु भद्राणि समस्तदोषाः प्रयांतु नाशं जगतोऽखिलस्य मयाद्य भक्त्या प
रमेश्वरप्रभो स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे अज्ञानिनो ज्ञानविदो भवंतु प्रशांतिभाजः मततेऽन्विचित्ताः कु
र्वंतु भक्तिं परमामनंते स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे ये भूतले ये दिवि चांतरिक्षे रसातले प्राणिगणाश्च
केचित् भवंतु ते सिद्धियुजो मयाद्य स्तुते जगद्धातरि वासुदेवे शृण्वंति ये मे स्तुवतस्तथान्ये पश्यंति
ये मामिदमीरयंतं देवासुराद्यामनुजास्तिरश्चा भवंतु ते प्यच्युत योगभाजः ये चापि मूकाविकलेंद्रि
यत्वात् शृण्वंति नो नैव विलोकयंति पश्वादयः कीटपिपीलिकाद्या भवंतु ते प्यच्युतयोगभाजः नश्यंतु

स्कं॰पु॰२ दुःखानि जगत्येते तु लोभादिको दोषगणः प्रजाप्यः यथात्मनि श्चातरि वात्मजे वा तथा नरस्यास्तु जनेपि भावः
संसारवैचित्र्यविदोषहानिविचक्षणे निर्वृत्तिहेतुभूते संसारबंधाः शिथिला भवंतु हृदिस्थितसर्वजनस्य विष्णो
३७३ पापं त्रणाशं मम च प्रयातु यन्मानसे यच्च करोमि वाचा शारीरमप्याचरितं च यन्मे स्मृते जगन्धातरि वासुदे
व यथा हि वा वासुदेवेति प्रोक्ते संकीर्तने विष्णुभक्तस्य वापि स्मृते हरौ चापि प्रयाति पापं सत्येन तेनेन मनश्यतु
तेन पापं मूढोयमल्पमतिरल्पविचिष्टितोयं क्लिष्टं मनोपि विषयैर्मयि न प्रसंगि इत्थं स्वरूपां कुरु मयि प्रणत
खिन्नतास्ता स्तोतुं मंबुजभुवोपि हि देव नम्राः सत्वं प्रसीद भगवन् कुरु मय्यनाथे विष्णो कृपां परमकारुणि
क कलुषं संसारसागरनिमग्नमनंतदीनमुद्धर्तुमर्हसि हरे पुरुषोत्तमोसि इत्थं स्तुतः स भगवानैतरेयेण मा
रत वासुदेवो विलोक्योत्मा सानंदमिदमाह तं वत्सैतरेय तुष्टोस्मि भक्त्यानेन स्तवेन ते वरं वृणु महाभक्ता
दुर्लभं यदभीप्सितं एतरेयउ॰ एष एव वरो नाथ मम नित्यमभीप्सितः मज्जतां घोरसंसारे कर्णधारो हरे
भव श्रीभगवानुवाच मुक्त एवासि संसाराद्यस्येत भक्तिरीदृशी यहे महायज्ञे विस्तोनेवतां द्विजयोदृशी ३७३
यश्च स्तोत्रेण सततं गुप्तक्षेत्रसमीहितं स्तोष्यते वासुदेवं मां स्वपापक्षयमीप्सितं यस्मादेतेन स्तोत्रेण पापं

MEMORIAL

नाशमवाप्स्यसि अयनाशनमिंस्यव तस्मात्ख्यातिमवाप्स्यति एकादश्यामुपोष्यैव ममाग्रे यः पठिस्यति स्तव
मेनं स पूतात्मा मम लोकमवाप्स्यति सर्वेषामेव क्षेत्राणां गुप्तक्षेत्रं प्रियं यथा तथा सर्वस्तवानां च स्तवेषसु प्रि
यो मम त्वं च वत्स श्रौतधर्मा सम्यगाचारश्रद्धया नैते बंधमयि न्यस्तैराप्तस्यनभिसंधितैः यज्ञयज्वैरवाप्येव
दारानंदय मातरं मयि ध्यानेन तीव्रेण मामेवाप्स्यस्यसंशयं बुद्धिर्मनोथ भूतानि बुद्धिकर्मेंद्रियाणि च
स्पर्शो रसो रूपगंधौ वचनादानमेव च विहृत्युत्सर्ग आनंदस्त्रयोदशमहाग्रहाः एतान्महाग्रहांस्तत्र शुद्धा
न शुद्धे स्वे केर्यहेः गृहाण ध्यानयोगेन मामेव मोक्षमाप्स्यसि एवं त्वं कर्मभिर्वीरि नैःकर्म्यसमवाप्स्यसि ता
म्रं रसेन संविद्धं दक्षाहेमं यथा श्रुतं वर्णाश्रमाचारवता मयि सन्यस्तकर्मणा मदनुध्यानयुक्तेन मोक्षो
नास्ति हदुर्लभः तस्मादेवं वर्तमानो नंदव्रतपरायणः उद्धृत्य सप्तपुरुषान् युयं मयि गमिष्यति सांप्रतं प्रति
भास्यंति वेदाश्चापि वितापिने ततस्त्वं कोटितीर्थे च यज्ञैर्वै हरिमेधसः या हि तत्र भविष्यंते सर्वमातुरभीप्सि
तं इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुर्मूर्तेर्मध्ये विवेश ह विलोक्यमानो निमिषं मात्रा चैव सुतेन च ततो मूर्तिं नमस्कृत्य
वासुदेवस्य विस्मितः एतरेयः स्वजननीमुदितो वाक्यमब्रवीत् पुराहमभवं शूद्रो भीतः संसारदोषतः

स्कं.पु.२ परिनिष्ठागतं धर्मं ब्राह्मणं शरणं गतः सकृपालुर्मम प्राह मंत्रं वै द्वादशाक्षरं स दैवं जपचैतस्मा
त्तमहं जप्तवांस्तदा तेन जाप्यप्रभावेन ममाप्यतिस्तवोदरात् जातस्मृतिर्विष्णुभक्तिः स्थिति
१७४ रत्र च सर्वदा इदानीं च प्रयाम्येष यज्ञं तं हरिमेधसः तद्रूपं विष्णुप्रात्यर्थं प्रणम्य त्वां प्रसादये
ततो महिनगराख्यकोटितीर्थतलस्थितं यज्ञं तं सहितं विप्रैः कोटिशस्तमुपागमत् गेहायमा
तरं प्रोक्त्वा स यज्ञे प्रोक्तवान् द्विजः नमस्तस्मै भगवते विष्णवे कुण्ठवेधसे यन्मायामोहितधियो भ्र
माम कर्मसागरे इति श्लोकं महार्थं ते हरिमेधसुखा द्विजाः आकर्ण्य स नप्तृ जांघैः पूजयामासु
रंगतः ततो वेदार्थनैपुण्येस्तेन ते तोषिता द्विजाः प्रददुर्दक्षिणां सर्वे हरिमेधाः सुतामपि द्रव्यं क
न्यां च संगृह्य स्वगृहं समुपागमत् इष्ट्वा यज्ञेरनेरयो द्वादशीव्रततत्परः वासुदेवानुध्यायेनमो
क्षं पश्चादुपागतः एवं विधो वासुदेवः स्वयमात्रास्ति भारते योर्चयेत्पूजयेत्तोति सर्वे तस्याक्ष
यं विदुः शिवधर्मेषु यः प्रोक्तं फलं सर्वं मया तव तादृशं लभते मर्त्यो वासुदेवप्रसादतः इति श्री १७४
स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे श्रीवत्सवासुदेवमाहात्म्ये द्विचत्वारिंशोऽध्यायः श्रीनारद उ॰

ततोहं पार्थ भूयोपि जनानुग्रहकाम्यया प्रत्यक्षं देवं मार्तंडमानयितुमैच्छथ सर्वेषां प्राणिनां
यस्मात्तु उद्धृतो भगवान् रविः इहामुत्र च कौंतेय विश्वो धारी रविर्मतः यस्मरंति रविं भक्त्या कीर्तयंति
च ये नराः प्रपूजयंति ये नित्यं कृतार्थास्ते न संशयः सूर्यभक्तिपरा ये च नित्यं तत्कृदमानसः ये स्मरं
ति सदा सूर्यं न ते दुःखस्य भाजिनः भवनानि मनोज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः धनं चाष्टपर्यं
तं सूर्यपूजाविधेः फलं दुर्लभा भक्तिः सूर्ये वा दुर्लभं तस्य चार्चनं दानं च दुर्लभं तस्मै ततो होमश्च दु
र्लभः नमस्कारादि संयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयं जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं तस्य जीवितं इत्यहं हृदि
संचिंत्य महात्म्यं रविजं महत् पूर्णवर्षशतं पार्थ रविभक्त्या ह्यतोषयं जपेन सुविशुद्धेन छंदसां वा
युभोजनः ततस्त्वाहुतीयं भर्ति कृत्वा योगबलाद्विभुः तेजसा दुर्दर्शो भास्वान् प्रत्यक्षः समजायत
तमहं प्रांजलिर्भूत्वा नमस्कृत्य रविं प्रभुं सामभिर्विविधैर्देवं पर्यतोषयमीश्वरं तुष्टो मम्माह वरदो
देवर्षे सुचिरं त्वया तपसाराधितोस्मीति वरं वृणु यथेप्सितं इत्युक्तोहं लोकनाथं प्रांजलिः प्रास्तु
वं वचः यदि तुष्टो भवान् मह्यं यदि देयो वरो मम ततस्ते कामरूपेण कालानाथ प्रवर्तते राजवर्ध

स्कं॰पु॰२ नराज्ञाया राधिताय जनैः पुराः तथा च कृतयामोनो सदात्र स्थातुमर्हसि ततस्तथेति देवेन प्रोक्ते तु द्विजनामा
रत अस्थापयमहं सूर्यं मद्गादित्याभिधानकं पट्टनस्थापितं यस्मात मयात स्माद्द्विजगो ततः संपूज्य
३७५ तं पुष्पैः कृतावैरामहं रवि भक्त्योद्रेकात्कृतां गोप्य स्तुतिमेतामथावरं सर्वदेवस्य सूर्यस्य श्च नाम भिश्च शताष्ट
भिः सप्तसप्तिरचिंत्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः संजीवनो जीवो जीवनाथो जगत्पतिः कालाश्रयः काल
कर्ता महायोगी महामतिः भूतांतकरणो देवः कमलानंदनंदनः सहस्रपाद्वरदो दिव्यकुंडलमंडितः
धर्मध्येयो चितात्मा च सविता वायुवाहनः आदित्यः क्रोधनः सूर्यो रश्मिमाली विभावसुः दिनकृद्दिनहृन्मो
नी सुरथी रथिनां वरः राशीपतिस्वर्गपिताः पूषा त्वष्टा दिवाकरः आकाशतिलको धाता संविभागी मनोहरः
प्राज्ञः प्रजापतिर्धन्यो विष्णुः श्रीशोभिषग्वरः आलोककृल्लोकनाथो लोकपालनमस्कृतः दिनाज्ञानश्च सुनयो
महात्मा भक्तवत्सलः कीर्तिः कीर्तिकरो नित्यो रोचिष्णुः कल्मषापहः जितानंदो महावीर्यो हंसः संहारकारकः ३७५
कृतकृत्यः सुसंगश्च बहुज्ञो वचसांपतिः विश्वपूज्यो मृत्युहारी घृणी धर्मस्य कारणं प्रणतार्तिहरो रोगः आ
युष्मान् सुखदः सुखी मंडलं पुंडरीकाक्षो व्रती व्रतफलप्रदः शुचिः पूर्णो मोक्षमार्गदाता भोक्ता महेश्वरः धन्वं

तरीः प्रियाभार्यो धनुर्वेदविद्रिकानन जगत्प्रीतो धूमकेतुर्विद्योतो ध्वांतहा गुरुः गोपतिश्च कृतातिथ्यः शुभाचा
रः शुचिप्रियः सामप्रियो लोकबंधुर्नैकरूपो युगादिकृत धर्मसेतुर्लोकसाक्षी खेटकः सर्वदाशुभः इत्येवं सं
स्तुवाचीतो भास्करो मामवोचत सदात्र सकलात्स्वैर्देवर्षिभिर्विशेषतः यो मम मात्र महाभक्त्या मदादित्यं
प्रपूजयेत सहस्रवारैः कामरूपस्य पूज्यः प्राप्नोति तत्फलं मामुद्दिश्य च यो विप्रस्तत्स्येवायदि नाबकुः शस्यते
त्राक्षयं तच्च ग्रहीष्यकरजयथा रक्तोत्पलैश्च कल्हारैः करवीरैः कणवीरकैः शतपत्रैर्महापद्मै रविं वीरणमा
नवः सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा येर्चयिष्यंति मामिह यान्यान्प्रार्थयते कामांस्तांस्तान्प्राप्स्यति निश्चितं दर्श
नात्मम भक्त्या च नाशो व्याधिदारिद्र्ययोः प्रणामात्स्वर्गमाप्नोति श्रुलोमाशं च निश्चयः अभिक्तिं यश्च कर्ता
मे सम्यङ्निश्चितं क्षयं अष्टोत्तरशतं नाम मम मांग्य यत्लेयाहितं त्रिकालमेककालं वा पठतः शृण्वतः फलं की
र्तिमान्सुभगो विद्वान् सुसुखी प्रियदर्शनः भवेद्वर्षशतायुश्च सर्वरोगविवर्जितः यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं प
ठेद्वा प्रयतः शुचिः अक्षयं स्वल्पमप्यन्नं भवेत्तस्यापि साधितं निजयी च भवेन्नित्यं तथा जातिस्मरो भवेत त
स्मादेतत्सदा जाप्यं परं स्वस्त्ययनं महत तथा मम मांग्य कुंडं च कुरु स्नानार्थमुत्तमं कामरूपा पलायत्र तत्र कं

स्कं॰पु॰ ड्वनेभवेत् एवं दत्वा वरान्मातुस्तत्रैवांतरधीयत बालो भास्करवाक्येन सिद्धेनास्य च सख्यतः
वनमध्ये च या कुंडं कृतं दर्भशिलाकया कामरूपभवं कुंडं वक्षास्ते चापि भारत सलिला स्तत्र मह
१७६ श्चर्यममाज्ञायते चतसि माघमासस्य शुक्लायां सप्तम्यां स्त्रीनरोपि वा स्नानं शुभे कुंडे कृत्वा महा
दित्यं स पश्यति तस्यानंतं भवेत्पुण्यं रथं यश्च प्रपूजयेत् रथयात्रां च कुरुते यस्मिन्यस्मिन्स सो
पथि यं च पश्यंति लोकास्ते धन्याः सर्वे न संशयः पुत्रधान्यधनैर्युक्ता निरुजस्तेजसान्विताः भ
विष्यंति नरास्ते या कारयंति रथोत्सवं गंगादि सर्वतीर्थेषु यत्फलं कीर्तितं बुधैः महादित्यस्य कुंडे
च तत्फलं सप्तमीदिने तत्र कुंडे च यः स्नात्वा सूर्यायार्घं प्रयच्छति कपिलागोशतस्यासौ दत्तस्य
फलमश्नुते अर्जुन उवाच वासुदेवादयः सर्वे वदंत्येवं महामुने भास्करार्घं विना प्रातः कृतं वै सर्व
निःफलं तस्याहं श्रोतुमिच्छामि विधिं विधिविदां वरः श्रीनारद उवाच यथा भक्त्यादयो देवा यच्छं
त्यर्घं महामुने भास्कराय शृणुष्व तं विधिं सर्वाघनाशनं प्रथमं तावत्सुप्रे उदिते सूर्ये शुचिर्भूत्वा १७६
गोमयकृतमंडलस्योपरि रक्तचंदनेन मंडलं कृत्वा ततस्ताम्रपात्रे रक्तचंदनोदकं श्वेतचंदना

तिद्रव्यैः प्रपूरणं कृत्वा तन्मध्ये हेमाक्षत दूर्वा दधि सर्षपान्परिक्षिप्य परिजप्य स्थापयेत् स्वशिर
मालभेत अनेन मंत्रेण ॐ खखोल्काय नमः सप्तवारानुच्चार्य स्नातव्यं तेन शुचिरूपस्तु जायते दे
हस्याचाहिताम्भवति पश्चादानम्य देवं सवितारं मंडलमध्ये द्वादशात्मकं सुरादिभिः संपूज्यमानं ध्यात्वा
पूर्वोक्तमर्घ्यपात्रं शिरसि कृत्वा भूमौ जानुनी निपात्य सूर्याभिमुखस्तन्मनाभूत्वा अर्घमंत्रमुदाहरे
त् तदुच्यते सूर्यवक्त्राद्विनिर्गतमिति यस्योच्चारणमात्रेण नरः संस्थाप्य भास्करः प्रतिगृह्णाति चैवार्घं
वरमिष्टं प्रयच्छति ॐ यस्याकृसप्तच्छंदांसि रथे तिष्ठंति वाजिनः अरुणः सारथिर्यस्य रथवाहोग्रतः
स्थितः जया च विजया चैव जयंती पापनाशनी दंडाश्च पिंगलाश्चैव वहंताश्च मुखस्तथा डिंडिश्च क्रौ
पनागश्च गणाध्यक्षस्तथैव च स्कंदरेवंतताक्ष्र्यश्च तथा कल्माषपक्षिणौ राज्ञी च सुप्रभा निक्षुभा देवी
कुलतां चैव संज्ञिता तथा यज्ञभुजो देवा ये चान्ये परिकीर्तिताः एभिः परिवृतो यासौ वधरोत्तरवासि
भिः तमहं लोककर्तारमावाहयामि तमोपहं ॐ मयो भगवान्भानुरमुपस्तूपवर्तय इदमर्घ्यं च पाद्यं
च प्रगृहाण नमो नमः आवाहनं सहस्रकिरणावरद जीवनरूपत्वां नमः इति सांनिध्यकारणं

स्कं॰पु॰ ॐ वषट् इत्युच्चार्य सूर्यस्य चरणायुगलं पश्यन् भुवि पद्म्यापात्रीं निवादयेत् पाद्यं तदुच्यते एवं पाद्यं दत्वाब
द्धांजलिः सुस्वागतमिति कुर्यात् स्वागतं भगवन्नीह मम प्रासादं विधाय आस्यतां इहगृहाण पूजां च प्रसा
३७७ दं चाविपाकुरु तिष्ठ त्वं तावदत्रैव यावत्पूजां करोम्यहं एवं विज्ञापनं दद्यादनेन मंत्रेण कमलासनं ॐ सो
मम्रार्तिक्षीरादिपतये नमः इतिक्षीरादिस्नानं ॐ भास्कराय निरवसेवनमः इति जलस्नानं ततो वासोयुगं
शुभं दद्यात् अनेन मंत्रेण इदं वासोयुगं सूर्य गृहाण कृपया मम कुटिभूषणमे कंते द्वितीयं चांगप्रावर्णं त
तोयज्ञोपवीतं दद्यात् अनेन मंत्रेण सूत्रतंतुमयं शुभ्रं पवित्रमिदमुत्तमं यज्ञोपवीतं देवत्र प्रगृहाण नमो
स्तुते ततः शक्तिश्चेतमुकुटमुद्रिकादि भूषणादि दद्यात् अनेन मंत्रेण मुकुटो रत्नबद्धोयं मुद्रिका भूषणा
नि च अलंकारं गृहाण मे मया भक्त्या समर्पितं एवमलंकारं नैवेद्य पश्चात्केसर कुंकुम कर्पूर रक्तचंदन
मितमनुलेपनं दद्यात् ॐ तवातिप्रियरक्षाणां सौरयंतिग्मदीधिते सततं वा चितः स्वामिन् गृहाण कृप
यामम ततश्चंपकजपाकरवीकर्णिकेसरकांकनदादिभिः पूजां कुर्यात् ॐ वनस्पतिरसोद्भूतो गंधाढ्यो गं ३७७
धमुत्तमः आहारः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां धूपमंत्रः ततः पयसादिनिष्पन्नं निवेदयेदनेन मंत्रेण

नैवेद्यममृतं सर्वभूतानां प्राणवर्धनं पूर्णपात्रे मया दत्तं प्रतिगृह्य प्रसीद मे ततः शुचौ तांबूल दीपारात्रि
कशांतलौक पुनः पूजादि नैवेद्य यथाशास्त्रं स्तुत्वा सुकृतं दुःकृतं वाक्षमस्वेति प्रोक्त्वा विसर्जयेत् ततो भूया
नमस्य हेमवस्त्रोपवीतालंकारान् ब्राह्मणाय निवेद्य निर्माल्यं संहृत्य भसि निक्षिपेत् इत्यर्घदानविधिः य ए
वं भास्करायार्घमुत्तौमंडलके पिवा नित्यं निवेदयेत्स्नातः स्यादमरात्मवाप्रियः अनेन विधिना कार्ष्णो भास्करे
र्घं प्रयच्छति ततः सूर्यस्य पार्थ साचात्मवद्धलभो मतः अजाक्त श्रोभ्नित्येमव अर्घं दातुं दिवाकरे ततो त्ररथस
प्तम्यां कुं इदयः प्रयत्नतः अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकमवाप्नुयात् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्यार्घो त्रभार
तः एवं विधस्त्वसौ देवो भद्रादित्यो त्रतिष्ठति भूयानेनोपिबहूनां पापकेहोमवर्धनः दिव्यमष्टविधं चात्र स
त्यपत्रयकारकं पापानां चापपुत्तेहि यथा पार्थ हलाहलं इतिश्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे भद्रादित्यमहा
त्म्ये त्रतीयचत्वारिंशोध्यायः ४३ अर्जुन उवाच दिव्यप्रकारमिच्छामि श्रोतुं सम्यक् मुनीश्वरः कथं का
र्याणि कानीह स्फुटं हि पुण्यपापकं श्रीनारद उ॰ शपथाः कोटधटकोविषाग्नीतप्तमाषको फालं च तंदुलं चैव
दिव्यानष्टाविदुर्बुधाः साक्षिकेषु चार्थेषु मिथ्याविवदमानयोः राजद्रोहाभिशापेषु साहसेषु तथैव च अविद

स्कं॰पु॰२ स्ततः सत्यं शपथेनाभिलंघयेत् महर्षिभिश्च देवैश्च सत्यार्थाः शपथाः कृताः जवानाम्नपतिःश्री
णो मिथ्याशपथमाचरन् वसिष्ठापिर्वर्षमध्ये सान्वयः विलभारतः अंधकात्रुगृहं गच्छेगोमिथ्याश
३७८ पथांश्चरेत् रौरवस्य स्त्वं इत्रमुह्ल्दयति दुर्मतिः अस्यंते वै पापकर्त्तान कश्चित्पश्यतीतिनः ताश्च
देवाः प्रपश्यंति स्वस्यैवांतरपौरुषः आदित्यचंद्रावनिलोनलश्च द्यौर्भूमिरापोहृदयं यमश्च अह
श्च रात्रिश्च भे उभे संध्ये धर्मोहि जानातिनरस्य वृत्तं एवं तस्माद्विज्ञाय सत्यार्थान् शपथांश्चरेत् य
थाहि शपथाकुर्वन्प्रत्यक्षं विनश्यति इदं सत्यं वदामीति ब्रुवन् साक्षी भवान्यतः शुभाशुभफलं
दे हि शुचिपादौ रवेः स्पृशन् अथ शास्त्रस्य विप्रोपि शास्त्रस्यापि वक्षत्रयः मांसं स्पृशन् स्तथावैश्यः
शूद्रस्वगुरुमेव च मातरं पितरं पुत्रं स्पृशे साधारणमिदं कोशस्य रूपं पूर्वेत्याख्यातं पांडुनंद
नः विप्रवर्ज्जं तथा कोशं वर्णिनां पाययेन्नृपः यो यो यो देवताभक्तः पाययेत्तस्य तं नरं समभक्ते च
देवानामादित्यं चैव पाययेत् सर्वेषां चाग्र देवानां पापविद् आयुधास्त्रकं स्नानोदकं वा सकलं गृही ३७८
त्वा पाययेन्नरं त्रिसप्तरात्रमध्ये च फलं कोशस्य निर्दिशेत् अतः परं महादिव्य विधानं शृणु भारत

शपथाख्यापि कोशं च विज्ञातं दिव्यमेव च कोशस्कंदप्रदातव्यमिति ब्रह्मा पुराब्रवीत् महोग्राणां
च दातव्यमग्निरस्कंमपि स्फुटं साधूनां वर्णिनां राज्ञा नाग्निरस्कं प्रदापयेत् न प्रर्यातधटं देयं नोष्ण
कालकृतान्नं वर्णिनां च तथा फालं तंदुलं मुखरोगिणां कुष्ठपित्तार्दितानां च ब्राह्मणानां च नो वि
षं तप्तमाषकमर्हति सर्वे धर्मनिरत्ययं नव्याधिमकरे देत्रा शपथान्कोशमेव च दिव्यानां सुकरे
मंत्रस्तंभयंतीह केचन प्रतिघातविदस्तेषां योज्यं धर्मवत्सलो दिव्यानां स्तंभकं ज्ञात्वा पापनि
श्चं महीपति विवासयेत्स्वकाद्राष्ट्रात्ते हि लोकस्य कंटकाः तेषामन्वेषणे यत्नं राजा नित्यं समाचरेत्
ते हि पापसमाचारा नस्कंरभ्योपि तस्कराः अग्रहद्दोषास्तु लोकेषु दिव्येषु विनिमार्जयेत् महि स्वापि
न चौर्येषु धर्मज्ञान धर्मवत्सलात् न मिथ्यावचनं येषां जन्मप्रभृति विद्यते श्रद्धया पार्थिवस्तेषां वच
नादित्यमाचरेत् ज्ञात्वा धर्मान्वितो राजा पुरुषस्य विचक्षणः क्रोधाल्लोभात्कारणेश्च स्वयमेव विदुष्यति
तस्मात्सर्वेषु दिव्येषु तस्य यत्र दोषः प्राप्यते धटे सुसमायां पृथिव्यां च दिग्भागे पूर्वदक्षिणे यज्ञीयस्य तु व
क्षस्य स्त्वाप्यस्यान्मुंडकद्वयं स्तंभकस्य प्रमाणं च सप्तहस्तं प्रकीर्तितं द्वौ हस्तौ निखनेत्कार्यं दृश्यंस्या

स्कं॰ पु॰ २ हस्तपंचकं अंतरं तु तयोः कार्यं तथा हस्तचतुष्टयं मंडकोपरि काष्ठं च दृढं कुर्याद्विचक्षणः चतुर्हस्तं तुला
३।१८ काष्ठामयं कार्यं स्थिरं खदिरार्जुनवृक्षाणां शाकपाशाल्मलेस्तथा तुलाकाष्ठे तु कर्तव्यं तथा वंशाश्मवद्
यं प्राङ्मुखा निश्चलः कार्यस्तु चोदग्घटः सदा पाषाणस्यापि जायेत स्तंभेषु च धटस्तथा वणिक्सुवर्णका
रो वा कुशलः कांस्यकारकः तुलाधारधरः कार्यो रिपो मित्रे च यः समः शीत्येऽष्टाद्वि बाकापि तुलाधारं विच
क्षणः ब्रह्मघ्नेयस्य तोलका तुलां धारयतान्विषा एतस्मिंस्तोलयेच्छिक्येत्तात्तं संयोषितं नरं द्वितीयस्मिंस्तु को
शुभ्यांगो रां तु तुलयेत्बुधः इष्टकाभस्मपाषाणकपालास्थीनि वर्जयेत् तुलयित्वा ततः पूर्वं तस्मिन्नमवनारोप्य
तु मूर्ध्निपात्रं तत्तान्यस्य स्वस्तपत्रे निवेशयेत् पत्रे मंत्रस्वयं लेख्यो यः पुराकृतः स्वयंभुवा ब्रह्मणस्त्वंसुतादे वि
तुला नाम्नेति कथ्यते तुकारो गौरवे निसंलकारो लघुनि स्मृतः गुरुलाघवसंयोगात्तु लांतेन निगम्यते सं
शयान्मोचयस्वैनं नमिज्ञास्त्वं नरं शुभे मयश्चारोपयेत्तं तु नरं तस्मिन्सपत्रकं तुलितायादवर्धेत शुद्धो भव
ति धर्मतः हीयमानो न शुद्धः स्यादिति धर्मविदो विदुः छिक्यच्छेदे तुलाभंगे पुनरारोपयेन्नरं एवं निःसंशय
ज्ञानं पश्चान्नेन न लेपयेत् एतत्सर्वं रवौ वारे कार्यं संपूज्य भास्करं अथातः संप्रवक्ष्यामि विषदिव्यं शृणुष्व मे

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

द्विप्रकारं च तत्प्रोक्तं घटसर्पविषं तथा शृंगिणो वत्सनागस्य हिमशैलभवस्य वा यवाः सप्त प्रदातव्या अ
थवा षड्घृतप्लुताः मूर्ध्नि विन्यस्य पत्रस्य पत्रे चैतं निवेशयेत् त्वं विष ब्रह्मणः पुत्रः सत्यधर्मे व्यवस्थितः त्राय
स्वैनं नरं पापात्सत्येनास्य भवामृतं येन वेगैर्विना जीर्णं छर्दिमूर्छाविवर्जितं तं तु शुद्धं विजानीयादिति धर्म
विदो विदुः क्षुधितं क्षुधितः सर्पं घटस्थं प्राच्य पूर्ववत् संस्पृशेन्नाभिकः सप्तन दंशेत्तं शुध्यतीति सः अ
ग्निदिव्यं तथा प्राह चिरं तितञ्छृणुष्व मे सप्तमंडलकान्कुर्यात्देवस्याग्रे रवेस्तथा मंडलान्मंडलं कार्यं पूर्वेणेति
विनिश्चयः षोडशांगुलकं कार्यं मंडलानामदंतरं आर्द्रवाससमाहूय तथोच्चैर्वाप्युपोषितं कारयेत्सर्वदि
व्यानि देवब्राह्मणसंनिधौ प्रत्यक्षं तारयेद्दिव्यं राज्ञा वाधिकृतस्य वा ब्राह्मणानां श्रुतवतां प्रकृतीनां तथै
व च पश्चिमेऽहनि काले हि प्राङ्मुखः प्रांजलिः शुचिः चतुरस्रे मंडले न्यकृत्वा चैव समाकरा लक्षयेयुः कु
नादीनि हस्तयोस्तस्य कर्मिणः सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि विधीयु करयोस्ततः नवेन सितसूत्रेण कार्पासेन दृढं
यथा ततस्तु सुसमं कृत्वा अष्टांगुलमथायुतं पिंडं कृत्वाश्मसंतप्तं पञ्चाशत्पलिकं दृढं आदौ पूजां रवेः कृत्वा
कृतान्तस्याथ कारयेत् रक्तचंदनधूपाभ्यां रक्तपुष्पैस्तथैव च अभिषक्तस्य यंत्रे च वह्नियांश्चैव मर्धनि

स्कं.पु.२ मंत्रेणानेन संयुक्तं ब्राह्मणाभिहतेन च त्वमग्ने वेदाश्चत्वारस्त्वं च यज्ञेषु हूयसे पापं पुनासि
३८० वै यस्मात्तस्मात्पावक उच्यते त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वं मुखं ब्रह्मवादिनां जठरस्थोऽसि भूतानां
ततो वेत्सि शुभाशुभं पापेषु दर्शयात्मानं अर्चिष्मान्भव पावकः अथवा शुद्धभावेषु शीतो भव
महाबलः ततोभिमन्त्रितः सन्नके मण्डलानि परिक्रमेत् परिक्रम्य ततो नेर्द्याल्लोहपिंडं ततः क्षितो
विपत्रहस्तं तं पश्चात्कार्येर्तव्रीहिमर्दनं निर्विकारो करौ दृष्ट्वा शुद्धो भवति धर्मतः भयाद्वा पात
येद्यस्तु तदधो वा विभाव्यते पुनस्त्वाहारयेल्लोहं ताम्रं वा षोडशांगुलं चतुरंगुलखातं तु मृन्मयं
वापि कारयेत् पूरयेत् घृततैलाभ्यां पलैर्विंशतिभिस्ततः सुतप्ते निक्षिपेत्तत्र तत्समाषं समु
द्धरेत् शुद्धं ज्ञेयमसंदिग्धं विस्फोटादपि वर्जितं फालशुद्धिं प्रवक्ष्यामि त्वां शृणु लंधनं जय
आयसं द्वादश फल घटितं फालमुच्यते अष्टांगुलसमं दीर्घं चतुरंगुलविस्तृतं यद्युक्तं विन्यसे
मंत्रं अभिषस्तस्य मूर्धनि त्रिपरावर्तयेज्जिह्वां जिह्वन्स्मात्पदंगुलं गवां क्षीरप्रदातव्यं जिह्वाशो ३८०
धनमुत्तमं जिह्वपरीक्षणं कुर्याद्दग्धं चन्न विभज्यते तद्विशुद्धं विजानीयाद्विशुद्धं नैव मोक्षयेत्

तंदुलस्याथ वक्ष्यामि विधिं धर्मसनातनं चौर्ये तु तंडुला देया न चान्यत्र कथंचन तांडुलानुस्यंके
सिक्का रात्रौ तेने यस्थापयेत् प्रभातकारिणे देया न चान्यत्र कथंचन तांस्तु वै कारयेच्छुद्धं स्तंडुला
न शालिसंभवान् मृन्मये भाजने कृत्वा सवितुः पुरतस्थितः तंदुलान्मंत्रयेच्छुद्धां मंत्रेणानेन धर्म
तः दीयसे धर्मतत्वज्ञे मानुषाणां विशोधनं सुतस्तंडुलसत्येन धर्मतस्त्रातुमर्हसि निष्ठिवने
कृते तेषां सवितुः पुरतः शोणितं दृश्यते यस्य तमशुद्धं विनिर्दिशेत् एवमष्टविधं दिव्यं पापसंशय
छेदनं भद्रादित्यस्य पुरतो जायते कुरुनंदनः जलदिव्यं तथा प्राहुर्द्विप्रकारं पुराविद जलहस्त
स्मृतं चैकं मज्जनं चापरं विदुः बाणाक्षेपस्तथा दानं यावद्दीर्घं बताकृतं तावत्तं मज्जयेज्जीवन्तथा
तच्छुद्धिमादिशेत् एवंविधमिदं स्थानं भाद्रादित्यस्य भारत ममैव कृपया भोना ज्ञातमेतन्महीत
ले इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे दिव्यवर्णनं चतुर्थचत्वारिंशोध्यायः श्रीनारद उ०
तथा बहूदकस्थोन कथामाकर्णयाद्भुतां यस्माद्बहूदकं कुंडं कामरूपे यदस्ति च तदस्ति चात्र सं
क्रांतं तस्मात्प्रोक्तं बहूदकं कपिलेनात्र तस्माच्च वर्षाणि सुबहून्यपि स्थापितं नाम्भिनं लिंगं कपि

स्कं॰पु॰२ लेश्वरसंज्ञितं तच्च लिंगसद्यः पार्थ नंदभद्र इति स्मृतः वणिक्संपूजयामास त्रिकालं च कृतादरः सर्वध
र्मविशेषज्ञः साक्षाद्धर्म इवापरः नाज्ञातं तस्य किंचिच्च यद्धर्मेषु प्रकीर्त्यते सर्वेषां च सुहृन्नित्यं सर्वेषां च हि
१८३ तेरतः कर्मणा मनसा वाचा धर्ममेनमुपाश्रितः न भूतो न भविष्यश्च न स धर्मोस्ति किंचन नदोषो या
हि सर्वत्र निश्चलेयं व्यवस्थितः अस्य धर्मसमुद्रस्य संभवः शृणु सर्वतः निर्मथ्य नंदभद्रेण आहृतं तन्नि
गामय वापिसंमन्यते श्रेष्ठं जीवनाय तदा स्थितः परछिन्नैः काष्ठतृणैः गारणं तेन कारितं॥ मघवर्ज्यं भे
द्वर्ज्यं कूटवर्ज्यं समं तथा सर्वभूतेषु वाणिज्यमल्पलाभेन संचरेत् अमायया परेभ्योसौ गृह्णाति च क्रि
याणकं अमायेयं च भूतेभ्यो विक्रीणाति स्वयं सदृतं केचिद्यत्तं प्रशंसंति नंदभद्रो न मन्यते दोषमेनं विनि
श्चित्य शृणुत पांडुनंदन लुब्धोन्यतीर्थिकश्च स्वप्रशंसापरायणः यजन्यैत्तैर्जगद्धंति स्वं चाधतमसं नय
त् अग्निप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः यद्वादायजमान
स्य कलिजाद्द्रव्यमेव च चौरप्रायस्य कलुषा जन्मनो यजनस्य हि अदक्षिणे तथा यज्ञे कृते चाप्यविधानतः १८३
पशवो वालकुटेर्हन्युर्यजमानं मृतं हताः तस्माच्छुद्धाद्धनं द्रव्य यजमानैः शुभः स्मृतः यज्ञ येतद्धि वार्योसौ य

ज्ञसारं समस्थितः श्रद्धयो देवपूजायां नमस्कारः स्तुतिः शुभाः नैवेद्यं हविषश्चैव यज्ञोयं हि विकल्मषः स
एव यज्ञः प्रोक्तो वै येन तुष्यंति देवताः केचिच्च संति संन्यासं नंदभद्रो न मन्यते योहि सन्न्यस्य विषयान् मनसा
गृध्यते पुनः उभयभ्रष्ट एवासौ छिन्नाभ्रमिव नश्यति सन्यासस्य तु यत्सारं तत्तेनाप्तमनुत्तमं कस्य चिन्नै
व कर्माणि ग्राप्ते वा प्रशंसति नानामार्गस्थिताल्लोकात् चंद्र वल्लीयतेक्षते न द्वेष्टि नो कामयते नानुरुध्य
विरुध्यते समाश्मकांचनाधार तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः अभयः सर्वभूतेभ्यो यथांधबधिराकृतिः न कर्मणां
फलकांक्षा शिवस्याधीनो नैहितम् कारणाधर्ममान्विष्ठन् जनलोके चतत्श्वरन् विविक्ततरस्तत्सारं मोक्ष
पुत्रगेह ऋषिकेचिच्च प्रशंसंति नंदभद्रो न मन्यते यस्मात्तिदंति वृषणात् यथाभिदंति नासिकाः कर्षयंति
महाभारान् बध्नंति दमयंति च वृकदंशामशान्दशान् नयंति बहुकर्दमान् वाहसंपीडिता धर्याः सीदंत्यविधि
नापरे मन्ये न भ्रूणहत्यापि विशिष्टान्नास्य कर्मणः अघ्न्या इति गवां नाम श्रुतौ ताः पीडयेत्कथं भूमिभूमिज्ञा
यांश्चैव हंति काष्ठमयामुखं पंचेंद्रियेषु जीवेषु सर्वं वसति दैवतं आदित्यश्चंद्रमा वायुः प्रभूत्येय च नास्तु
ना विक्रीणाति सुनुष्टस्य तस्य कानुविचारणा अजाग्निर्वरुणो मेषः सूर्यश्च पृथिवी विराट् धेनुर्वत्सश्च सोमा

स्कं·पु·२ वै विक्रीयेत न सिध्यति एवंविधसहस्रैश्च युतो दोषैः कृषिः सदा अष्टगवं स्याद्धि हलं त्रिंशद्भागं
त्यजेत्कृषेः धर्मेण दयासंबद्धान्यश्चान्येषु कृषीकृतः सारमेतत्कृषेस्तेन नंदभद्रेण चादृतं विसा
३०२ धितमन्यजातिस्वजातीनां देवपितृषु मनुष्येषु हि जनं तपुनियुंज्यानातिसर्वदा केचित्संति वैश्य
र्यं नंदभद्रो न मन्यते मानुषामानुषानेव दासामानेन भुंजते वधबंधविरोधेन पीडयंति दिवानि
शं देहि किमन्नदातुः स्वमातुर्वा जनकस्य च मातुपितुर्वा बलिनः केतुरन्येषु नापि वा इति सं
चिंत्य चिरन्नमराइव ईश्वरः ऐश्वर्यमदपापिष्ठा मदा मघमदादयः ऐश्वर्यमदमत्तो हि नापति
त्वा हि माद्यति आत्मवत्सर्वभूतेषु प्रियाने व च माद्यति नात्मप्रसयवान्देहे केश्वरश्चैदृशोस्तिहि
ऐश्वरस्यापि सारं स उयाहेतन्नित्रामय स्वजात्या सर्वभूतेषु यदसौ न पराङ्मुखः तीर्थाण्येक प्रशं
संति नंदभद्रो न मन्यते श्रमेण क्लेशकरा तापशीतवातक्षुधातृषा क्रोधेन गेहे धर्मस्य नापि नाश
मवाप्नुयात् सौख्यं भवाचनस्यापि श्रद्धया स्वल्पगोर्थवान् समर्थो हि मवस्पुण्यं त्राक आमुंक्य चा ३०२
स्तिसः सदा शुचिर्देवभाजी तीर्थसारं ग्रहेध्यधात् नापः पुनाति पापानि न शैला न महाश्रमः आ

त्मा पुनाति पापानि यदि पापान्निवर्तते एवमेष समाचारं प्राकुर्वंतं ततस्ततः एकोनक्षसदा धीमा
नंदभद्रसमास्थितः तस्यैवं वर्ततः साधोः स्पृहयंत्यपि देवताः वासवः प्रमुखाः सर्वे विस्मयं पर
मं ययुः अत्रैव स्थानके वापि शूद्रोभूत्प्रातिवेश्मकः स नंदभद्रधर्मं पुनःपुनरसूयते नास्ति
कः सुदुराचारः सत्यव्रत इति श्रुतः स सदा नंदभद्रस्य विलोकयति चांतरं छिद्रे चरस्य पत्याभि
तता धर्मान्निवर्तयेत् ततस्त्वेवं वर्ततोस्य नंदभद्रस्य धीमतः एकोभूत्तनयः कष्टाद्वार्द्धक्ये सो
प्यनश्यत ततोस्य सुप्रिया भार्या सर्वैः साध्वीगुणैर्युता गृहधर्मस्य मूर्तिर्या साक्षादिव अरुंधती
विनाशमागता पार्थ कनकानाम नामतः ततो जितं द्विषो पापहेंगे धर्म विनाशतः शुशोच हा क
ष्टमिति पापोहमिति चासकृत् ततस्य चांतरं दृष्ट्वा हृष्टः सत्यव्रतश्चिरात् उपाव्रज्य स हा कष्टं शृण्वं
स्तं नंदभद्रकं दधिकर्ण इवासाद्य नंदभद्रमुवाच सः हा नंदभद्र यद्येवं तवाप्येवंविधं फलं ए
तेन मन्ये मनसि धर्मोप्ययं व्यर्थ एव यत् इत्यादि वचोभिः प्राच्य तत्त्वाक्यं तस्य ततः सत्यव्रतस्त
तः प्राह नंदभद्रं कृतान्वितं नंदभद्र सदा तुभ्यं वक्तुकामोस्मि किंचन प्रस्तावस्याप्रभावाच्च नादि

स्क॰पु॰२ तमयचकचित् अप्रस्तावब्रुवन्वाक्यंबृहस्पतिरपिध्रुवं लभतेबुद्ध्यवज्ञानमवमानंचहीनवत् नंदभ
द्र उ॰ अहिअहिनेमकिंचित्साधुगाथीप्रियंपरं वचोभिप्रस्थसत्वानांनमोक्षोप्युपमीयते सत्यत्र
१८३ त उ॰ नचभिर्नचभिश्चैवविमुक्तंवाग्विदूषणैः नवभिर्बुधिदोषैश्चवाक्यंवक्ष्यामिदोषवत् सूक्ष्मंसंख्या
क्रमश्चापिनिर्णयःसप्रयोजनः पंचैतान्यर्थजातानियत्रतद्वाक्यमुच्यते धर्ममर्थंचकामंचमोक्षंचोद्दि
श्यचोच्यते प्रयोजनमितिप्रोक्तंप्रथमंवाक्यलक्षणं [illegible] धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञायवि
न्नाषतः इदंतदितिवाक्यंतेप्रोच्यतेसोपिनिर्णयः इदंपूर्वमिदंपश्चाद्वक्तव्यंयत्क्रमेणहि क्रमयोगंतम
प्याहुर्वाक्यतत्वविदोबुधाः दोषाणांचप्रमाणांचप्रमाणंप्रतिभागशः उभयार्थमभिप्रेक्ष्यसासंख्येत्यवधा
र्यतां वाक्यज्ञेयषुभिन्नेषुयत्राभेदंप्रदृश्यते तत्रातिशयहेतुत्वंतत्सौक्ष्म्यमितिनिर्दिशेत् इतिवाक्यगु
णानांचवाग्दोषोद्दिनवंश्रृणु अपेतार्थमभिन्नार्थमपवृत्तंतथाधिकं अश्लक्ष्णंचापिसंदिग्धंपदांतेगुरुवा
क्षरं पराङ्मुखमुखंयच्च अनृतंचाप्यसंस्कृतं विरुद्धंयत्त्रिवर्गेणन्यूनंकष्टातिशब्दकं व्युत्क्रमाभिहितंयच्च ३८३
सदोषंचाप्यहेतुकं निःकारणंचवाग्दोषात्बुधिजांश्रृणुलंचयत् कामक्रोधाद्भयाच्चैवलोभादैन्यादनार्य

कात् हिनानुकोशतोभावान्नचवक्ष्यामिकंचन वक्ताश्रोताचवाक्यंचयदात्वविकलंभवत् सममेतिविचक्षा
यांतदोसार्थप्रकाशते वक्तव्यमेतुयदावक्ताश्रोतारमवमन्यते श्रोतावाक्यथवक्तारंतदावाक्यंनरोहति
अथयस्वप्रियंब्रूयात्श्रोतुर्यात्कृत्यतत्कृतं विरोकजायतेतस्मिन्वाक्यंतदपिदोषवत् तस्माद्यस्वप्रियंसत्
क्तःश्रोतुश्चाप्यथयत्प्रियं सत्यमेवप्रभाषेतसवक्तानेतरोभुवि मिथ्यावादानृतशास्त्रजालसंभवान्परिहाय
च सत्यएववर्ततंयस्मात्तस्मात्सत्यव्रतस्त्वहं सत्यंतेसंप्रवक्ष्यामिमंतुमर्हसितत्तथा यदप्रभृतिभद्रत्वंपा
पाणःस्पार्चयेरतः तत्प्रभृतिकिंचिच्चनहिपश्यामिशोभनं एकःसोपिसुतोनष्टोभार्याचार्थाप्यनश्यत कृता
नांकर्मणांसाधुफलमनेविधंभवत् क्षदेवाःसंतिमिथ्येतत्दृश्यंतेचेद्भवंसदि सर्वोबकचतिप्राण्यद्रव्यार्थ
वविकल्पना पित्तदुद्दिश्ययत्कृतिममहास्तःप्रजायते अन्नस्यापद्रवंपश्यमेतोहकमषिष्यते यत्सदंवकु
धामत्ताघर्णोयंतिद्विजाधमाः विश्वनिर्माणमखिलंतत्रापिशृणुसत्यतः उत्पत्तिश्चापिभंगश्चविश्वस्येतद्द
यंमया एवमेवहिसर्वंचसदिदंवर्ततेजगत् स्वभावेनविश्वमिदंहिवर्ततेस्वभावतः स्वभावतोप्यवो
र्वीतिनिसंस्वभावेनावर्षतिवाबुदोयं स्वभावतोरोहतिधान्यजातंस्वभावतोवर्षहिमातपत्वं स्वभावतःसं

स्कं.पु.२ स्थितामेदिनी च स्वभावतः संरितः संस्थवेति स्वभावतः पर्वताभांति नित्यं स्वभावतो वारिधिरेष संस्थि
तः स्वभावतो गर्भिणि संप्रसूते स्वभावतो मीव हृ च स्थ जीवा यथा स्वभावं न भवंति वक्रा ऋतुः
३८४ स्वभावा बदरीषु कंटकः तथास्मभावेन न हि सर्वमेतत् प्रकाशते कोपि कर्तान दृश्यः तदेवं संस्थितो
लोके मूढा मुह्यंति मत्तवत् मानुष्यमपि यद्भूतां वदंत स्वर्गे शृणुष्वतत् मानुष्यात्परं कष्टं वैरिणेनो
भवेद्धि तत् शोकस्थानसहस्राणि मनुष्यत्वे क्षणे क्षणे मानुष्यं हि स्मृताकारं सभाग्यास्मादिमुं
च्यते पशवः पक्षिणः कीटाः क्रमयश्च यथासुखं अबद्धा विहरंत्येते योनिरेषां सुदुर्लभा नि
श्चितास्थावराह्येते सौख्यमेवां महद्भुवि बहुना किं मनुष्येभ्यः सर्वे धन्यान योनिजाः स्वभावमेनं ज्ञा
नं हि पुण्यापुण्यादि कल्पना यदेते स्थावराः कीटाः पतंगा मानुषादिकाः तस्मान्मिथ्यापरित्यज्य
नंदभद्र यथासुखं पिब क्रीड जड भुंक्ष्व भोगात्सत्यमिदं भुवि नारद उ० इत्येतैरसुखैर्वाक्यैरयु
क्तैरसमंजसैः स सव्रतस्य नाकंपन् नंदभद्रो महामनाः प्रहसन्निव तं प्राह क्षोभ्यसागरो य ३८४
था यदूवानाहधर्मिष्ठाः सदा दुःखस्य भागिनः तन्मिथ्या दुःखजालानि पश्यमः पापनामपि च

पबंधपरेक्लेशाः पुत्रदारादि वंचताः पापिनामपि दृश्यंते तस्माद्धर्मो गुरुर्मतः अहं साधुरहो क
ष्टं कष्टमस्य महाजनाः साधोर्वदंति तदपि पापिनां दुर्लभं त्विदं दारादिद्रव्यलाभार्थं विभ्रितः
पापिनो गृहे भवानपि बिभेत्यस्माद् दुष्टि कुप्यति तत्कथा यथास्य जगतो श्रेष नास्ति हेतुर्महेश्वरः
तद्दुर्लभाषितं तुभ्यं किं राजानं विना प्रजा यच्च प्रविषि पाषाणं मिथ्यालिंगं समर्चसि यद्भयात्
लिंगमाहात्म्यं वेत्ति नो धेय थार्थविधं रवि ब्रह्मादया सुराः सर्वे राजानश्च महर्द्धिकाः मानवा मुनयश्चै
व सर्वे लिंगं यजंति च स्वनामस्थानि चिन्हाते षां लिंगानि संति च एते किल भवन्मूर्खाः स्त्वं तु सत्यव्र
तः सुधीः प्रतिष्ठाप्य पुरा ब्रह्मा पुष्करे नीललोहितं प्राप्तवान्परमां सिद्धिः ससर्जेमाः प्रजाः प्रभुः
विष्णुनापि निहत्याजौ रावणं पयसां निधेः तीरे रामेश्वरं लिंगं स्थापितं चास्ति कं मुधा वत्रं हत्वा पु
रान्नाक्रो माहेंद्रे स्थाप्य शंकरं लिंगं विमुक्तपापोथ त्रिविदद्यापि मोदते स्थापयित्वा क्रिवं सं योगं
गा सागरसंगमे नरा मयोम्भ सोमश्च प्रभासे पश्चिमोदधौ काश्यपश्च धनदः सद्येगरुडकश्य
पौ नैमिषे वायुवरुणौ स्थाप्य लिंगं प्रमोदतः अस्मिन्नेव संभतीर्थे मारशंगुहो विभुः लिंगं संस्था

स्कं॰पु॰२ पयामाससर्वपापहरंतत्किं यममन्येसुरेयोनिपार्थिवेर्मुनिभिस्तथा संस्थापितानिलिंगानितानिसंख्यातुमु
३८५ त्सहे पृथिवीवासिनःसर्वेयेचस्वर्गनिवासिनः पातालवासिनस्तुष्टाजायतेलिंगपूजया यच्चब्रवीषिगीर्वाणा
नसंतिसंतिचकुतः कुत्रापिनैवदृश्यंते तेनमेविस्मयोमहान् एकवल्किस्मितादेवानृयावंतेवाकुलस्यवा
यमिच्छसिमहाप्राज्ञसाधुकौटिरुरूस्तव स्वभावान्नैवसर्वार्थासंसिध्यायदितेमतं भोजनानिकथंसिध्येन्नैव
कर्तारमंतरा बदरीमंतरेणापिदृश्यंतेकंटकानहि तस्मात्कस्यातिनिर्माणंयस्ययावत्तथैवतत् पंचत्रयीषि
पश्चाद्याःसुखीनोधन्यकास्त्वमी लब्ध्वेतेनेहमुक्तेर्चकनीपिश्रुतमेववा तामसाविकलायेच कष्टंतेषांचश्लाघ्य
ता सर्वेंद्रिययुताःश्रेष्ठाःकुतोधन्यानमानुषाः सम्यंतवब्रतंमन्येनरकायलयाहृतं अस्मिन्नार्थेअनिवृत्तिका
मोयंभवितावचिरा आदावाडंबरेणैवश्रुयतोज्ञानेभवेत् इत्थंनिःसारथाव्यक्तमादावाडंबराधियत् मायावि
मोहिश्रुवतांवाक्यंचाडंबरायतं कुनाणकमिवादिप्तं परिक्षेयंसदागतं आदौमध्येतथाचांतेयथावाक्यम
दोषवत् कषदाघेस्वर्णमिवच्छेदेपिस्याच्छुभंशुभं लयान्यथाप्रतिज्ञातमुक्तंचैवान्यथापुनः लंदोषानायमस्मा ३८५
कंलक्ष्वःश्रुणुमाहिमं नास्तिकानांचसर्पाणांविषस्यचगुणस्त्रयं मोहयंतिपरंयच्चदोषानैवपरस्यतु आपो

MEMORIAL

वस्त्रंतिलास्तैलंगंधावासेयतथा पुष्पाणामधिवासेनतथासंसर्गजागुणाः मोहजालस्ययोनिर्हि मूढैरेव
समागमः अहन्यहनिधर्मस्ययोनिःसाधुसमागमः तस्मात्प्राज्ञैश्चवृद्धैश्चशुद्धभावैस्तपस्विभिः सद्भिश्चस
हसंसर्गःकार्यःशमपरायणैः नर्नीचैर्नाप्यविदुद्भिर्नानातत्तैर्विशेषतः एषांत्रीण्यवशुद्धानियोनिर्विद्याचक
र्मच तांश्चसेवेद्धिशेषणशास्त्रेयषांहिविद्यते असतांदर्शनस्पर्शसंजल्पनसहासनैः धर्माचाराःप्रतीयं
तेनचसिध्यंतिमानवाः बुद्धिश्चहीयतेपुंसांनीचैःसहसमागमात् मध्येश्चमध्यतांयातिश्रेष्ठतांयातिचेत्तमैः
इतिधर्मस्मरन्नाहसंगमार्थीपुनस्तव यत्रिदंसिषिज्ञानेषवेपर्यार्णवकृतः वेदाप्रमाण्यंस्मृतयःप्रमा
णंधर्मायुक्तंवचनंप्रमाणं नेतत्रयंयस्यभवेदप्रमाणंकस्तस्यकुर्याद्वचनंप्रमाणं इत्थंयिरेलावचनंमाहा
त्मासनंदभद्रःसहसातेदेव गृहाद्विनिःसृत्यजगामपुण्यंबहूदकंभद्रवेःसकुंडं इतिश्रीस्कंदपुराणे
कुमारिकाखंडेपंचचत्वारिंशोध्यायः ४५ श्रीनारदउवाच बहूदकस्यकुंडस्यतिरस्थंलिंगमुत्तमं क
पिलेश्वरमभ्यर्च्यनंदभद्रस्ततसुधीः प्रणम्यचाग्रतस्तस्थौप्रबद्धकारसंपुटः संसारच्चरितेःकिंचित् दुःखी
गाथाप्यगायेत स्रष्टारमस्यजगतश्चेत्यश्यामिसदाशिवं नानादृष्टभिरथतंकुर्यानार्थविलक्षितं अपूर्यमा

स्कं·पु·२ णं तव किं जगत्संस्थानं विना निरीहवद्ध्यायेन स्वं दृष्टं भार्गं कुलाकुलवत् संचिन्तनेन शुभेन रागादिरहि
तेन च अकस्मात्त्वम् सहजं न स्वदृष्टं निर्मितं जडं निर्वैरेण समेन अथ सुखदुःखम् कामये वैः ब्रह्मादि की
३८६ टपर्यंतं किमर्थं क्लिश्यते जगत् कांश्चित् स्वर्गे अथ नरके पातयन्त्वं सदा शिव विफलं समवाप्नोति कि
मेवं कुरुषे वद दुष्टैः पुत्रादिभिर्नाथ वियुक्ता मानवाह्यमी त्वं देहि करुणासार किं घृणापि भवेन्तरे
अतीव नाचितं तुभ्यमिति दीश्वर सर्वथा यत्ते भक्तासमं पापे मज्जंते दुःखसागरे एवंविधेन संसार
चारित्रेण विमोहिताः स्थानांतरं न यास्यामि मोक्ष्ये पास्यामि नोदकं मरणांतमेव यास्यास्त्यास्य सं
चिन्तयंन दुःसएवं विमृशंनेव नंदभद्रोऽहं स्थितः ततश्च तुर्थे दिवसे बद्धदृढकृतं शुभे कश्चिद्बा
लः सप्तवर्षः पीडापीडित आययौ कौपीनी वगलकुष्ठी प्रमुत्थश्च पदे पदे नंदभद्रमुवाचेदं करुणा
त्संस्तंभ्य बालकः अहो सुरूपसंयोग कस्माद्दुःखी भवानपि ततोऽस्य कारणं सर्वं व्याचष्ट नंदभद्रकः
श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं बालो दीनमना अब्रवीत् अहो हकष्टमस्मत्त्वं बुद्धानां यदि बुद्धिताः तदहो भारतं ३८६
सं दुं सत्सायुषस्तद्धिकः अहमेव हृष्टोऽमन्ये पितृभ्यां यो विवर्जितः अशक्तश्चलितुं वापि मनुमिष्वा

मि या पुनः सर्वेऽलाभाः साभिमाना इति सत्यावतश्रुतिः संतोषाप्लुचितस्तुभ्यं देहं यस्य दृढं स्थिरं
शरीरं निरुजं चेन्मे भवेदपि कथं च न क्षणे क्षणे च तं कुर्यात भुज्यते पश्चाद्युगे इन्द्रियाणि वशे य
स्य शरीरं च दृढं भवेत् सोऽप्यन्यादि स्थितेन च श्रुको अन्यस्तस्मादचेतनः शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्था
नशतानि च दिवसे दिवसे मूढ माविशंति न पंडितं नहि ज्ञानविरुद्धेन बद्धपापेषु कर्मसु सज्जघा
तिषु सज्जंते बुद्धिमंतो भवद्विधा अप्रांगा बुद्धिमाकुर्या सर्वश्रेयोविघातिनीं श्रुतिस्मृत्यविरुद्धा
स्या बुद्धिलयास्तिनिर्मला अथ कृच्छ्रेषु दुर्गेषु व्यापत्सु स्वजनस्य च शारीरमानसैर्दुःखैर्न सीदंति
भवद्विधा नाप्राप्यमभिवांछंति नष्टं नेच्छंति शोचितुं आपत्सु च न मुह्यंति नराः पंडितबुद्धयः मनो
देहसमुत्थाभ्यां दुःखाभ्याम् अर्दितं जगत् तयोर्व्याससमासाभ्यां शमोपायमिमं शृणु व्याधिरनिष्टसं
स्पर्शाच्छ्रमादिष्टविसर्जनात् चतुर्भिः कारणैर्दुःखं शारीरं मानसं चयत् मानसं चाप्यप्रियस्य संयो
गः प्रियवर्जनं द्विप्रकारं महाकष्टं द्वयोरनुदाहृतं मानसेन हि दुःखेन शरीरमुपतप्यते अयःपिं
डेन तप्तेन कुंभसंस्थमिवोदकं तदाश्च प्रतिकारश्च सततं चविवर्जनात् व्याधराधेश्च प्रशमः क्रि

स्कं॰पु॰२ यायोगद्वयेन तु मानसं शमयेत् तस्मात् ज्ञानेनाग्निमिवांबुना प्रशांते मानसे ह्यस्य शारीरमुपशाम्यति मनसो
१८७ दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते स्नेहाच्च सज्जते जंतुर्दुःखयोगमुपैति च स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि
भयानि च शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते स्नेहादिंद्रियरागश्च प्रजज्ञे वै शायस्तथा अश्रेयस्कावुभा
वेतौ पूर्वस्तत्र गुरुः स्मृतः त्यागी तस्मान्न दुःखी स्यान्निर्वैरो निष्परिग्रहः अत्यागी जन्ममरण प्राप्नोतीह पुनः पुनः
तस्मात्स्नेहं न लिप्सेत मित्रेभ्यो धनसंचयात् स्वशरीरसमुत्थं च ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु
शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु न तेषु सज्जते स्नेहः पद्मपत्रेष्विवोदकं रागाभिभूतः पुरुषः कामेन परिकृष्यते इच्छा
संजायते तस्य ततस्तृष्णा प्रवर्धते तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी मता अधर्मबहुला चैव घोररूपा
निबंधिनी या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः योसौ प्राणांतिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखं अना
द्यंता तु सा तृष्णा ह्यंतर्देहगता नृणां विनाशयति संभूता लोहं लोहमलो यथा यथैधः स्वसमुत्थेन वह्निना ना
शमृच्छति तथा कृतात्मा लोभेन सहजेन विनश्यति तस्माल्लोभो न कर्तव्यः शरीरे चात्मबंधुषु इत्येषु वानह १८७
ष्यत प्रोक्षानाशेन शोचयेत् नंदभद्र उवाच अहो बालेन बालस्त्वं मतो मे लोनमाप्यहं तद्वाक्यैरतितृप्तोहं लो

प्रवक्ष्यामि किंचन कामक्रोधावहंकारमिंद्रियाणि च मानवाः निदंति तत्र मे नित्यं विविक्षेयं प्रजायते अह
मेषमेमेदं च कार्यमीदृशकस्त्वहं इत्यामिचात्मविज्ञानमहंकार इति स्मृतः परिहार्यः स चेत्तच्च विनोन्म
तः प्रकीर्त्यते कामाभिलाषयुक्तः स चेत्सुंसा विवर्ज्यते कथं सर्वो मुमुक्षा वा साध्यते ईदृशा यथा क्रोधो
वा यदि संत्यज्यस्ततः शत्रुक्षयः कथं बाह्यानामंतराणां वा विना तत्क्षणवह्निदुः इंद्रियाणि निगृह्यैव दुष्टानी
निपीड्येत् कथं स्यात्स्वधर्मश्रवणं कथं वा जीवनं भवेत् एतस्मिन्मे मनो विद्धं स्विद्यते ज्ञानसंकटे तथा कस्मा
दिदं स्पष्टं जडं विश्वं विदात्मना एवं यदुरुधाक्लेशैः पीड्यते ह्याकुतस्त्विदं बालक उ॰ सम्यगेतद्यथा पृष्टं यत्र
मुह्यंति जंतवः शृणुष्वैकाग्रमना भूत्वा ज्ञातं द्वैपायनान्मया प्रकृतिपुरुषश्चैव अनादी शृणु मे पुरा साध
र्म्येणावतिष्ठेते स्वेच्छाप्राग जरामरौ ततः कालस्वभावाभ्यां प्रेरिताः प्रकृतिः पुरः पुंसः समागमेच्छातद्रा
त्रास्मकुर्यंते ततस्तमोमयासा च लीलया देव विक्षिता राजसी समभूद्दृष्टा सात्त्विकी समजायते एवं त्रि
गुणतां याता प्रकृतिर्देवदर्शनात् तां समास्थाय परमश्विमूर्तिः समजायत तस्या प्रावरणार्थं च प्रवृत्तः स्वां
दशास्ततः असूयत महत्तत्वं त्रिगुणं तद्धि दुर्बुधाः अहंकारमहत्तत्वात्सत्त्वराजसतामसाः तमो रजस्तमा

स्कं॰पु॰२ पाद्य रजसत्वं गुणं नयेत् शुद्ध सत्वे ततो मोक्षं प्रवदंति मनीषिणः तमसो स रजसस्तस्मात्तं शु
३८८ द्धं धर्थं च सर्वदा जीवात्मसंज्ञानुस्वीयांज्ञानव्यभजत्परमेश्वरः तावंतस्ते च क्षेत्रज्ञा देहाद्यावं त
यं बहिः निःसरंति यथा लोहान्नपालिंगास्फुलिंगकाः तन्मात्रभूतसर्गो यमहंकारात्तु तामसात्
इंद्रियाणां सात्विका च त्रिगुणानि च तान्यपि एतैः संसिध्यर्थं तेन सच्चिदानंद विक्षणात् रजस्तमश्च
शोध्येत सत्वेनैव मुमुक्षुभिः तस्मात्कामं च क्रोधं च इंद्रियाणं प्रवर्तनं अहंकारं च संसत्व सात्विकि
सिद्धिमश्नुते राजसास्तामसाश्चैव सोऽद्या कामादयस्तमी सात्विका सर्वदा सत्या सात्विकी सिद्धि
मश्नुते गुणत्रयस्य वक्ष्यामि संक्षेपाल्लक्षणं तव शास्त्राभ्यासस्तितो ज्ञानं शौचमिंद्रियनिग्रहः धर्म
क्रियात्मचिंता च सात्विकं गुणलक्षणं आरंभरति ताधैर्यमुपसत्कार्यविग्रह धर्मक्रियात्मचिंता
च विषयोपासनाजसं अन्यायेन धनादानं तंत्रीनास्तिक्यमेव च कार्यं च याचकार्धं च मात्मसंगुण
लक्षणं तस्माद्बुद्धिमुखैस्सैतैः सात्विकैर्देवतां भजेत् राजसैर्मानवस्तं च तामसैस्थाणुयोनितां ३८८
बुध्वाद्वैरवमुक्तिस्यादेवैरेव च यातना अमीषां चाप्यभावेन किंचिदुपपद्यते कलौ दाहिकलाही

नं सुवर्णं शोधयेद्यथा तथा रजस्तमश्चैव संशोध्यो सात्विको गुणैः अस्मादेव गुणानां च समवाया
दनादितान् सुखिनो दुःखितश्चैव प्राणिनः शास्त्रदर्शने अष्टाविंशति लक्षैश्च गुणमेके कमीश्व
रः व्यभजच्चतुरशीति लक्षास्ता जीवयोनयः सकाशान्मनसस्तद्वत् आत्मनः प्रभवं हि ते ईश्व
रांशाश्चैतसर्वे मोहिताप्रकृतेर्गुणैः कृशानासादयंत्येव यथेनाधिक्षता चिमा अनान्नापयसावा
पि जीवानां चाथ श्रीयसे मानुष्यमाकृस्तत्वज्ञाः शिवभावेन भावितं नेदभद्रम् एवमेतत्किंतु भयः
ईश्वरास्त्वेदातारः पूज्यंते यैश्च देवताः स्वभक्तांस्तांतु दुःखेभ्यः कस्माद्रक्षंति मानवान् विज्ञापाले
पि दृश्यंते दुःखमग्नाः सुरा नरताः इतिमेमोह्यते बुद्धिस्त्वं वाक्यं बालमन्यसे बालकजना अशुचिश्चशु
चिश्चापि देवभक्ता हि जास्मृताः कर्मणा मनसा वाचा तद्भक्ता भक्त उच्यते अशुचिर्देवताश्चैव यदा पूज्
यते नरः तदा भक्तान्या विशांति सो पि मुह्यति तत्क्षणात् विभ्रष्टश्चाअकर्माणि तानि तानि नि भवेत
ततो विनश्यति क्षिप्रं नाशुचिः पूजयेत्ततः शुचिर्वाप्यर्चयेद्यस्य तस्य वेदं शुभं भवेत् पूर्वपुण्यं क
तं यत्कं कर्मणः का हि मुच्यते महेश्वरो ब्रह्महत्या भयात्तत्र ततस्ततः तस्तो तीर्थपुकस्तस्मादितरो

स्कं॰पु॰२ मुच्यते कृतात् अंबरीषसुतो हृत्वा पर्वतान्नारदास्तथा शीतापहारमोपेतिरामान्यो मुच्यते कथं अत्रापि
१८८ त्रिरसा छेदकामयित्वासुतामगात् इंद्रचंद्रविधिध्यप्रमुखाः प्रापुयुः कथं तस्मादत्र स्वयंस्वकृतं भोज्यमेव
नरैः सदा मुच्यते कोपि स्वकृतान्नैवेति श्रुतिनिर्णयः किंतु देवप्रसादेन लभ्यमेकं सुरप्रैतैः बहुभीर्जन्मभि
र्यो प्रभुज्यते केन जन्मना चतुर्भुक्त ततस्त्वर्थं भवेदिति विनिश्चयः यगतां तगते पापैः भुंचयो देवताश्रताः
इह ते पुत्रपौत्रैश्च मोदंते पुत्रवेरह च तस्माद्देवाः सदा पूज्याः भुविभिः श्रद्धयान्वितैः प्रत्यक्षे शोधनी यात्रस्व
वर्णोदितकर्मभिः स्वनुष्ठितोपि धर्मस्यात्कुशयेव विनाशितं दुराचारस्येदेवोपि प्राहेती भगवान्हरः भोक्त
व्यं स्वकृतं तस्मात् पूजनीयः सदा शिवः स्वाचारेण परित्याज्यारागद्वेषाविदं परं नंदभद्र उ॰ अत्र प्रज्ञकि
मतं च पापिनोपि नरा यदा मोदमाना प्रदृश्यंते धारैरपि धनैरपि व्यक्तं तैस्तमसा दत्तं दानं पूर्वेषु जन्मसु
सज्ज सापूजितः शंभुस्ततः प्राप्तं कृतं च तैः किंतु यत्तमसा कर्म कृतं तस्य प्रभावतः धर्माय नरति भूयात्तत्त
स्याश्च तदेव च भुक्त्वा पुण्यफलं यांति नरकं नात्र संशयः अस्मिश्च संशये प्रोक्तं मार्कंडेयेन श्रूयतां इहैवैक ३८८
स्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह इहचामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह पूर्वोपात्तं भवेत्पुण्यं भुक्ते नैवार्जयत्य

पि इह भोगः सर्वे प्रोक्तो दुर्भगः स्यात्स्वमेधसः पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति तपोभिश्चार्जयत्यपि परलोके तस्य भोगाधि
मतः सत्क्रियास्फुटं पूर्वोपात्तं यस्य नास्ति पुण्यं चेहानार्जयेत ततश्चेहामुत्र चापि भोगाधिक्तेन राधमं इति
ज्ञात्वा महाभाग सत्क्रिया ग्राह्या निकृत्स्नशः भजरुद्रं वर्णधर्मं पालयस्वात्परं न हि योहि न दृष्टश्च भीदृष्टपुप्रोमयापि
नत्राचति तत्प्येत वा भवेद्बुधा निश्चितं सोन्यजन्मनः नंदभद्र उ॰ वा॰ नमस्तुभ्यमबालाय बलारूपाय धीमते
कामवास्तव तो वेत्तु दृष्टा मिलांश्च विस्मिते बहवोपि मया चक्षा दृष्टाश्चोपासिताः सदा तेषामीदृशा कावुद्धि
नदृष्टा न श्रुता मया येनमे जन्मसंदेहा नाशीता लीलयैव च तस्मात्सामान्यरूपित्वे निश्चितं न मतं मम बाल उ॰
महदेवत्समाख्येयं मवत्यथ शृणु तत्वतः इति सप्ताधिके चापि सप्तमे जन्मनि त्वहं नैमित्रे न गवे विप्रो नाम्ना
सं धर्मजालिकः वेदवेदांगतत्वज्ञः स्मृतिशास्त्रार्थविद्वरः व्याख्याता धर्मशास्त्राणां यथा साक्षाद्बृहस्पतिः किं
त्वहं विविधान् धर्मान् लोकानां वर्णयेस्म वै स्वयं चाति दुराचारः पापिनामपि पारदान् मांसाशी मद्यसेवी च पर
दाररतिः सदा असत्यभाषिते भीच सदा धर्मध्वजिरवलः सोभी दुरात्मा कथं कोन कर्ता चर्हि चित क्वचित् य
नजालि स्मात् लिकं लोकेर्वीक्ष्य पापिनः तत्सर्वामां ततः प्रादुर्धर्मजालिक इत्युत सोहं तैर्बहुभिः श्चीर्णैः पातकैरंतमा

स्कं.पु.२ गते मृतो गतो मस्थानं पातितः कूटशाल्मली यमदूतैस्ततः कष्टः स्मार्यमाणः स्वचेष्टितं पक्षिश्वभिः
कृष्यमाणो जीवाभिः प्रक्षिप्यानि च आत्मनं च बहूनि दिनत्राण्यतीत्य च संगमाः नरके यामीति भ्रंशात्
१९० धर्मं प्रतिपद्यीउष्यतः सान्त्वे मुहूर्तमत्र स्वां दृषिध्यन्यस्ततः पुमान् नमानमः कर्मभूम्यैः सुकृतं दुःकृ
तं च वा तस्यां मुहूर्तमात्रेण युगेरपि नमष्यति ततो विपश्चिज्जनको मोक्षयामास नारकान् ततः स
हाहं प्रयुक्तश्च कथंचिदवपीडितः स्थाणुलमवभूयाथ क्रूराणां साधभूरिशः कीटोहमभवं प
श्चात्तीरे सारस्वते शुभे तत्र मार्गे सुखमीवसं सुप्तोहं यदृच्छया आगच्छतो रथस्यास्य शब्दमश्रौष
मुत्तमं तं मेघनिनदं श्रुत्वा भीतोहं सह साजनात् मार्गमुत्सृज्य दूरेण प्रपलाय नमाचरं एतस्मि
न्नंतरे व्यासस्तत्र प्राप्तो यदृच्छया स मामपश्यत्तत्र स्वं कृपयासंयुतो मुनिः यन्मया सर्वलोका
नां नानाधर्मप्रकीर्तितः विप्रजन्मनि तस्यैव प्रभावाद्व्याससंगमः ततः सर्वरुतज्ञो मां प्राहाचार्यः
कीटभाषया किमेवं नश्यसे कीट कस्मान्न स्नो बिभेषि च अहो समुचिता भीतिर्मनुष्यस्य कृतस्त १९०
व इत्युक्तो मतिमान्पूर्वपुण्याद्व्यासं तदाजिवान् नमे भयं जगद्वंद्य मृत्योरस्मात्कथंचन एतदेव

भयं मा तो गच्छेयमधमां गतिं अस्या अपि कुयोनेश्च संसना कोटिशो धमाः तासु गर्भादिकक्ले
शाभीतस्त्रस्तोस्मि नान्यथा व्यास उ॰ माभयं कुरु सर्वाभ्यो योनिभ्यश्चिराद्दिव मोक्षयिष्यामि ब्राह्म
ण्यं यावन्नेष्यामि निश्चितं इत्युक्तोहं कालव्यासेन तं प्रणम्य जगद्गुरुं मार्गमागत्य चक्रेण पीडितो मृत्युमा
चरं ततः काकशृगालादि योनिषु स्मि यदाभवं तदा तदा समागम्य व्यासो मां स्मारयच्च तत् ततो
बहुविधा योनिपरिक्रम्यास्मि कर्हितः ब्राह्मणस्य च गेहे स्यां योनो जातोतीति दुःखितः ततो जन्मप्र
भृत्यस्मि पित्रभ्यां परिवर्जितः गलकुष्ठी महापीडामतां योनुभवापि च ततो मां पंचमे वर्षे व्यास आ
गत्य ज्ञतवान् कर्णसारस्वतं मंत्रं तेनाहं संस्मरामि च अनधीतानि शास्त्राणि दोवेन धर्माश्च कृ
त्स्नशः उ॰ तं व्यासेन वेदांमे गच्छ क्षेत्रं गुहस्य च तत्र लं नंदभद्रं च याथ्वस्य महामतिं स ह्यां बहू
दकपाणान स्थितः स्थिता महीतले काराप्य लं ततोभावी मैत्रेय इति सन्मुनिः गमिष्यसि ततो मोक्षमि
ति मां व्यास उक्तवान् आगतश्च ततश्चात्र वाहीकेभ्याति कृत्स्नतः इति ते कथितं सर्वं आत्मनश्चरि
तं मया पापमेवंविधं कष्टं नंदभद्र सदाव्ययः नदभद्र उ॰ अहो महाद्भुतं तुभ्यं चरितं येन मे हृदि

स्कं॰पु॰२ भयः शतगुणं जातं धर्मोयद्दृच्छमानसं किंतु लयोक्तधर्मस्य कर्तुकामो स्मितिः कृतं धर्मस्य रभवांस्तस्मात्
१०१ किंचिदादिशानिश्चितं बालउवा॰ अत्रतीर्थेवसप्ताहं निराहारःस्वहंस्थितः सूर्यमंत्राञ्जपिष्यामिवस्यामिवै
ततस्ततः ततोकर्करिकातीर्थे दग्धव्याहं लयातटे अस्थिनिसागरेचापिममक्षेप्यानिचात्रहि यदिसापदवं
चितं मयातीवतवास्तिचेत् ततस्तांगुरुकार्यार्थं मादेष्यामिश्रृणुधतत अस्मिन्बहूदके तीर्थे यत्रप्राणांस्त्य
जाम्यहं तत्रमन्नामचिन्हस्तं संस्थाप्याभास्करोविभुः आरोग्यंधनधान्यंचपुत्रदारादिसंपदः भास्करोभगवा
स्तुष्टोदद्यादितश्रुतेर्यचः सवितापरमोदेवः सर्वेस्त्वंवाहितजन्मनां वेदवेदांगगीतश्चतमेष्यनसदाभज ब
हूकमिदंकुंडं संसर्यंवसदालया महत्म्यमस्यवक्ष्यामि संक्षेपाद्व्याससत्रचितं बहूदकेकुंडवरे स्नातियो
विधिवन्नरः आरोग्यंधनधान्याद्यं तस्यस्यात्सर्वजन्मसु बहूदकेयस्नात्वाचसप्तम्यांमाघमासके दद्यात्
पिंडंपितृणांचतेक्षयांतृप्तिमाप्नुयुः बहूदकस्यतीरेचप्रेतानुद्दिश्यदीयते यत्किंचिदक्षयंतेषामुपतिष्ठेन
चान्यथा स्नानंदानंजपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणं कृतंबहूदकतटे सर्वस्यात्सुमहत्फलं लेयेतहृदिसं १०३
धार्यमहात्म्यंव्याससत्रचितं बहूदकस्यकुंडस्यनंदभद्रमहामते नारदउ॰ इत्युक्तभगवान्मौनी स्नात्वाकुंडत

तःशुचिः तीरेश्चस्तरमाश्रित्य स्वयंमंत्राञ्जजापच ततः सप्तसगत्वांते जहौबालोनिजानसन् संस्कारि
तोयथातं नंदभद्रेणब्राह्मणैः यत्रबालःसचप्राणाजहौजपपरायणः बालादित्यमितिख्यातं तत्रास्था
पयतप्रभु बहूदकेतुयःस्नात्वाबालादित्यंप्रपूजयेत् तस्यस्यात्भास्करस्तुष्टो मोक्षोपायंचविंदति नंदभद्रो
प्यथान्यस्यांभार्यायामपरान्सुतान् उत्पाद्यात्मसमानधामान्शिवसूर्यपरायणः रुद्रदेहंयथोपार्थपुनरावृत्ति
दुर्लभं एवमेतन्महाकुंडं बहूदकमितिस्मृतं अस्यतीरेस्वमंत्रेन चल्मीनाथःप्रमोक्ष्यति दत्तात्रेयस्ययोग
गीह्यचतोरोभविष्यति अर्चयित्वाचतं देवं योगसिद्धिमवाप्नुयात् पश्चिनाम्नश्चिमांमातिगोत्राणारणोह्यसौ
प्रभुः पश्चिमायांबुधसुतस्तथाक्षेत्रभारत पुरूरवादित्यमिति स्थापयामासपार्थिवः सर्वकामप्रदश्चा
सोभद्रादित्यसमोरवि बहूदकक्षेत्रसमंतस्यक्षेत्रंचभारत अस्यक्षेत्रस्यमहात्म्यं जप्तव्यं कर्णमूलके पुत्र
स्यचापिशिष्यस्यनकथंचनानास्तिके श्रृणोतीदंश्रद्धयायःतस्यतुष्येच्चभास्करः धारयन्हृदयेमोक्षंमुच्य
तेभवसागरात् इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेबहूदकमहात्म्येपंचचत्वारिंशोध्यायः श्रीनारद
उवा॰ ततोमहास्यतीर्थस्यरक्षणायपुनर्जय समाराध्ययथोदेव्यःस्थापितानशृणुष्वमे यथातास्तर्वभूतेषु

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ व्यापकः परमेश्वरः तथैवप्रकृतिर्नित्या व्यापकारमेश्वरी शक्तिप्रसादादाप्नोति वीर्यसर्वाश्च
संपदः ईश्वरास्सर्वमेतत्तु साचैवंपार्थसंस्थिता बुद्धी ह्रीः पुष्टिर्लज्जेति तुष्टिः शांतिः क्षमास्पृहा
३०२ श्रद्धाचचेतनाशक्तिर्मैत्रीसाहप्रकृद्भवाः इयमेवचबंधाय मोक्षायेयंच सर्वदा एवमाराध्यचैश्वर्यं
इंद्राद्याः समवाप्नुयुः येचशक्तिंनमन्यंते तिरस्कुर्वंतिचाधमाः योगींद्राअपितेव्यक्तं भ्रश्यंते का
सिजायथा वाराणस्यांकालपुरासिद्धयोगीश्वराःपुनः अवमन्यवतेशक्तिःपुनर्भंशमुपागताः
तस्मात्सदादेहिनेयंशक्तिःपूज्यैवनित्यदा तुष्टाददातिसाकामान् रुष्टासंहरतेक्षणात् परमाप्र
कृतिःसाचबहुभेदैर्व्यवस्थिताः सिद्धांबिकातुपूर्वस्यांस्थापितासागृहेनच जगदादेमलकेतरु
तन्त्रासाप्रकीर्त्यते आराधियेतोतःसिद्धेस्तस्मात्सिद्धांबिकापरा दक्षिणस्यांतथातारासंस्थितास्था
पितामया तारणार्थायदेवानांयस्मत्कूर्मसमाश्रिताः ययाविष्टःसमुद्धर्त्तुंवेदान्कूर्मोजगद्गुरुः
अनयाविष्टदेहश्च बुद्धोवैब्राह्मनिष्यति कोटिशोवेदमार्गस्यध्वंसिकान्पापकर्मभिः इयंमयास
माराध्यसामनीतागिरेःसितात् कोटिसंख्याभिरत्यग्रेदेवीभिःसंवृताचसा दक्षिणांदिशमाश्रित्यसं ३०२

स्थितामरणारयान् पश्चिमायांतथादेवीसंस्थिताभास्करा शुभा ययाविष्टोनिभाशक्तिर्भास्वराकुरु
नंदन मयाराध्यसमानीताकहादत्रसंस्थिता कोटिकोटिवृतानिसेत्रायतेपश्चिमोदिने उत्तरस्यांतथा
देवीसंस्थितायोगनंदिनी परमप्रकृतेर्देहापूर्वेनिसृतयायथा दृष्टादृष्टानिमेलया योगमायुश्चतु
सनाः योगीश्वरीचसादेवीसनकाद्यैस्तुतोषिता सोचाहांउकृटाद्धाम्नेसमाराध्याप्रापितायोगीनिभिः
परिवृतासंस्थिताचोत्तरांदिशं एवमेतामहाशक्त्याश्चतत्रसंस्थिताःसदा पूजिताःकामदानित्यं
रुष्टासंहरणक्षमाः ततश्चनवमेदुर्गाःसमानीताश्चणुष्वता त्रिपुरासाचपरमादेवीस्थाणुर्यथा
पुराः आविष्टस्त्रिपुरंनिसंभस्मलंजगदीश्वरः त्रिपुरेतिततस्तांच प्रोक्तवान्भगवान्हरः तुष्टावच
स्वयंतस्मात्पूज्यासाजगतामपि साचाराध्यसमानितामयामरोश्चपर्वतान् भक्तानांकामदासात्नि
मदादिक्षसमीपतः अपराचापिकालंबामहाशक्तिसनातनी कालरूपीयदाविष्टःकेशवश्चाज
हारगां तस्मात्साविष्णुनाप्रोक्ताकालंबेतिस्तुतार्चिता साचदेवीमयापार्थभक्तियोगेनतोषिता
वाराहगिरिसंस्थानांसमानीताचसाब्रवीत् यत्राहंनारदसदातिष्ठामिकृपयार्थिनां तत्रकूपनसंस्थ

स्कं·पु·२ यं रुद्राणीसंस्थितेनवै तंहि कूपंविनामर्त्यंनरतिर्जीर्यते क्वचित् तस्माद्भवान्कूपवरं स्वयमत्रखनद्विज ए
३९३ वमुक्तः पार्थदेव्यादर्भमूलेनमेतदा कूपोखनियत्र साक्षाद्रुद्राणी कूपआवभौ ततोमयातत्र देवास्त्वात्वाज्ञ
स्नायतर्पिताः पूजिता च ततो देवी प्रणतंमांतदाब्रवीत् परितुष्टा ततो देवी कोलंबा जगदीश्वरी सदात्रचाहं
स्थास्यामि प्रसादं प्रापिता त्वया ये च कूपेत्र संस्नाता मामाघाष्टम्यां विशेषतः पूजयिष्यंति मां मर्त्यास्तेषां चेस्या
मि दुःखं सर्वतीर्थमयो यस्मात् सर्वतुं कुवंनेस्थितः मेरोः समीपे रुद्राण्याः कूपएष सएव च प्रयागादपि संगा
या गयायाश्च विशेषतः कूपस्मिन्नधिकं स्नानं मया नारद कीर्तितं तदहं तव वाक्येन संस्थितात्र तपोधन गु
हनाथसरः पुण्यं पालयिष्याम्यतंद्रिता कुमारं ह्यं पूजयित्वा पूजयिष्यंति ये च मां देविभिः षष्टिकोटिभिर्युता
तस्यास्त्यभीष्टदा अत्रास्म्यमातालंदेवं गुप्तक्षेत्रस्य कारणं तीर्थयात्रावृत्तातेषां नार्चयंतीह त्वांचेय इदं च
य त्सरः पुण्यं त्वं नाम्ना ख्यातिमेष्यति ईश्वरी सरसोस्यत्वं तीर्थस्यास्य तथेश्वरी एवं दीर्घतपस्त्वस्त्वं स्थापिता
मयि का शुभा महादुर्गा नरैस्तस्मात् पूज्येयं सततं बुधैः तृतीये च दिशि त्वस्यां स्थिता संस्थापिता मया गुहेन ३९३
चक्रपालेश्वराः प्रभी वास्याः पुरोततः धन्यास्ते ये प्रपश्यंति नित्यमेनां नरोत्तमः कपालेश्वरमभ्यर्च्य विश्वशक्ति रि

यंततः एवमेतास्तिस्रो दुर्गाः पूर्वस्यां दिशि संस्थिताः पश्चिमायां प्रवक्ष्यामि स्तोदुर्गा महोत्तमाः सुवर्णाक्षितया
देवी ब्रह्मांडपरिपालिनी समाथात्र समाराध्य तीर्थं देविनिवेशिता एवं तां प्रणमिष्यंति पूजयिष्यंति भक्तितः
त्रयस्त्रिंशच्च कोटिभिर्देवीभिः पूजिता चैते अपरा च महादुर्गा चर्चिता येति संस्थिताः रसातलतलात्साऽत्र म
यानीता सुभक्तितः इयमार्याचर्चिता चाविरत्वं समभीप्सुभिः बहुभिर्देवदैतेयैर्देत्यैश्च वीरतां इयमेव म
हादुर्गा श्रूद्रकं वीरसत्तमं चौरैर्बद्धं कलौ चाग्रे मोक्षयिष्यति विक्रमात् ततस्तेतां समाराध्य वीर्यकामैर्नरैः स
दा चर्चिता या महादुर्गा पश्चिमायां दिशि स्थिता तथा त्रैलोक्यविजया तृतीयास्यां दिशि स्थिता ऐंद्रत्वमवाप्स्य
सि नि हनिष्यति चाक्रम्य कालेनानमुखान्रिपून् तस्मादियं समाराध्य वी × यामाराध्य जयं प्राप्य त्रिलोक्यां रो
हिणीपतिः सोमं लोकान्मया नीता पूजिता जयदा सतां एवमेताः पश्चिमायामुत्तरस्यामतः शृणु तिस्रो देव्यः श्रे
त्तरस्यामेकवीरा मुख्याः स्थिताः एकवीरेति या देवी साक्षात्सा शिवपूजिता ययाविष्टो जगत्सर्वं संहरत्येष भूत
राट् वीर्येणत्यैकवीरा या कृत्वा लोकांश्च भस्मसात् मुखेकद्दश पूर्णे सेवित्वक्षोभ तु भस्मनि एवं विधा त्वेकवी
रा नाकिरपासनातनी पूजिताराधिता चैव सा सर्वाभीप्सितार्थदा ब्रह्मलोकात्समानीता मयाराध्या त्र भारत ना

स्कं॰पु॰ मकीर्तनमप्यस्या दुष्टानां घातनं विदुः द्वितीया हरसिद्धाख्या देवी दुर्गा महाबला सिकोत्तरा समा
राध्य मयानीता त्र पांडव यदाशीकोनरस्तेन पार्वत्या प्रार्थितेन च रुद्रेण डाकिनीमंत्र प्रोक्तो देव्याः रू
३९४ पालुना तदा मंत्रस्वभावेन मोहिता गिरिजा सती तेन वाक्यमांसं च त्राणि तेन भवं पपौ ततो रुद्र
शरीरात्तु विनिक्रांता तिनामिनी अहं सिद्धिर्महादुर्गा महामंत्रविशारदा सा सहस्रभुजा देवी समा
क्रम्याभिपीड्य च मोक्षयामास गिरिशं मशापयत तां तथा ततः प्रभृति सा लोके हरसिद्धिप्रकीर्त्यते दे
वीनां षष्टिकोटिभिरावृता पूज्यते सुरैः एतामाराध्य सुग्रीवप्रमुखा दोषनाशकाः अभवंस्तु महावी
र्या डाकिनीसंघनाशकाः तस्मादेतां पूजयेत्तु मनोवाक्कायकर्मभिः डाकिन्या ध्यानसंप्रीति हरसिद्धे
रनंतरं तृतीयस्थाने कोणस्थाचंडिका नवमी स्थिता वागीशोपि लभेत्पारं नैव यस्याः प्रवर्णने यापु
रा पार्वती देहाद्विनिःसृता महासुरैः चंडमुंडौ निहत्यैव भक्षयामास क्रोधतः अक्षौहणीतंत्रा लेकं चं
डमुंडौ च ता वुभौ नापूर्यत ग्रहासास्या विलक्ष्याप्यालिर्यं हिसा द्रुयमेवांधकानां च तृषितात्राणि तं ३९४
पुनः पापौ तानि जग्राह चांधकं भगवान्भवः द्रुयं च रक्तबीजानां कुलापानं च रक्तजं अर्पयामास तं

देव्या चामुंडा पितत्रशोषितं एषात्यल्पातिभक्तानां प्राणामेनापि भारत अर्बुदानां च कोटिभिर्दैत्यानां
पापकर्मणां कुंडं चास्यामयोदेव्याः पुण्यं निष्पादितं शुभं यत्र वै स्पर्शमात्रेण सर्वतीर्थफलं लभेत् ह
रसिद्धिर्देहसिद्धिर्धर्मसिद्धिश्च भारत त्रिविधा प्राप्यते सिद्धिस्तीर्थस्मिंश्चंडिकारिते: यश्च पूजय
ते देवीं स्वल्पेन बहुनापि वा कात्यायनी कोटिशतचत्वांतस्य विभूतिदा एवमेतन्महादुर्गा नवतीर्थे
त्र संस्थिता चतस्रश्चापि दिग्देव्यो नित्यसमर्थाय ताः शुभाः अश्विनस्य च माघस्य नवरात्रे विशेषतः
उपोष्यैकभक्तैर्वा देव्यास्ताः प्रपूजयेत् बलिपूपकनैवेद्यैस्तर्पणे धूपगंधिभिः तस्य रक्षां चरंत्य
तारथ्यासु त्रिकचत्वरे भूतप्रेतपिशाचाद्या नोपकुर्युः प्रपीडनं आपदो विद्रवंत्याशु याग न्यानं द
र्यति तं पुत्रार्थी लभते पुत्रान् बंधो मुच्येत बंधनात् आसां यः कुरुते भक्तिं नरो नार्यश्च श्रद्धया स
र्वान्कामानवाप्नोति यश्चिंतयति चेतसि कामगस्तु मोदेभ्यश्चिंतामणिनिभास्तथा कल्पवत्लोकभ
क्तानां प्रतिष्ठं दोषघ्नानिह तथाव भूतमातास्ति हरसिद्धेः सुदक्षिणे तस्य माहात्म्यमतुलं संक्षेपात्प्र
ब्रवीमि तं पूर्वं किल गुहा विद्वान्पुण्यसारस्वते तटे भूतप्रेतपिशाचानामधिराज्यमभिषिच्यते स च

स्कं॰पु॰७ सर्वाणि भूतानि मर्यादायामधारयत् एतदेनं प्रदत्तेव कृपया भगवान्गुह यस्मंत्र कृतं किंचिद्वचाद्यं
चयत्कृतं अश्रद्धया च कोपेन तद्वृत्तं पैशाचं भविष्यति ततस्तेनेन भोगेन तानि निंदति कृत्स्नशः ततः केनापि
१९५ कालेन अश्रद्धयाश्रद्धया कृतं पुण्यं तानेव भूतानि प्रसंसाक्रम्य देवताः ततो देवाः क्षुधार्तास्ते गुहायैतन्न्य
वेदयत् स चैतदाकर्ण्य क्रुधः गुहः कालाग्निरिवाभवत् तस्य क्रुद्धस्य भूमध्यमध्यात्काचिद्विनिर्गता ज्वालामाला
स्तु दुर्दर्शा नारी दृष्ट्वा रक्तलोचना सा च प्रणम्य तं प्राह कृतवाक्यकिरहं प्रभो शीघ्रमादिश मां कृत्सं किं करोमि त
वाक्षितं स्कंद उ॰ भूतैर्भूतैर्गणैः पापैरुल्लंघ्याम मत्प्राशनं मनुष्यदत्तं सकलं भुज्यते स्वेच्छया धमे शीघ्रेम
तानि त्वं तस्मान्मर्यादायामुपानय एतास्त्वां तु प्रेजिष्यंति देव्य कोटरकांतं शुभे ततस्तथेति सा चाप्लकाद्देवीभिः
संवृता तदा मयूरं समास्थाय गुहशक्तिसमागताः त्रिरोभुवनमासाद्य भूतसंघानपश्यत जघान च स
मासाद्य देवीनां नानाविधायुधैः ततः प्रेतपिशाचाद्या हन्यमाना महारणे प्रसादयंति तां देवीं नानावरैः सुदी
नवत् केचिद्ब्राह्मणवेशाश्च तापसानां तथोक्तिभिः नृसंतो देवि पय्याशि प्रसीदेति पुनः पुनः ततः प्रसन्ना १९५
सा देवी ब्रियतां स्वेच्छयाहितान् ते च प्रोचुस्प्राणिनस्त्वं भूतमाता भवेश्वरी मर्यादां नैव लक्षामो वयं स्कंदविनिर्मि

तां येचैवं त्वां तोषयंति तेषां देहि वरान्सदा श्रीदेव्युवाच वैशाखे दर्शदिवसे ये चैवं तोषयंति मां अरिष्टाभ
रणापुण्यैर्दधियुक्तैश्च भोजनैः तेषां सर्गोपसर्गा वै यास्यंति विपुलं स्फुटं एवं दत्वा वरं देवी मुमुदे भूतसंवृता
एवं प्रभावा सा देवी मायानी तात्र भारत ये चेमां प्रणमन्मर्त्याः सर्वारिष्टैर्विमुच्यते एवं प्रभावाः परिकीर्तिता
मया समासतस्तीर्थवरे च देव्यः चतुर्दशी वार्जुन पूजयाच चतुर्दशस्थानवरेष्टमुख्यैः इतिश्रीस्कंदपुरा
णे कुमारिकाखंडे देव्यापाख्यानं सप्तचत्वारिंशोध्यायः श्रीनारद उवाच अथ ते संप्रवक्ष्यामि सोमनाथ
मिह स्फुटं श्रणुयं कीर्तयिष्यामि पापमोक्षमवाप्नुते पुरा वै तायुगपार्थ गोदेवासमुद्भवौ कुर्वयं तश्च प्राल
योवित्रावास्तां महाद्युत तावेकदा पुरा पार्थ श्लोकमेकमपश्यतां तां दृष्ट्वा सर्वशास्त्रज्ञौ आस्तां कष्टफितस्तयो
प्रभासाद्यानि [illegible] तीर्थानि पुलस्त्याय हपस्त्रभूः नचैवात्र प्लुतं येन वा किंस्तीर्थमुपासितं इति श्लोकं पवि
त्रां तां पुनः पुनरभिष्टुतं तदर्थं च प्रभासार्थिनिःसृतौ स्नातुमुत्तमौ तौ च नानि नदीश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः
महर्षिगणसंकीर्णामुत्तीर्णौ नर्मदां शिवां गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं महीसागरसंभवं तत्र श्रुत्वा प्रभासाय त
न्मध्यनमतस्थतुः ततो मार्गस्य श्रांतौ क्षुधापीडितौ भृशं आस्तां विचेतनौ विप्रासिद्धलिंगसमीपतः

स्कं॰पु॰२ मिसनाथं नमस्कृत्य संप्राप्तौ तौ सुधैर्यतः क्षुधावेगेन तीव्रेण तृषाभ्याऽर्कतापितौ सहसा पतितौ भू
मौ तेन पादौ विमूर्छितौ ततो मुहूर्तात्संलिय उर्जयंतमभाषत किंचिद्धिश्वस्य धैर्याच्च सर्वं वेकिं नश्रु
३०८ तं स्वया यथा यथा विवर्णांगो जायते तीर्थयात्रया तथा तथा भवद्दीन दीनः सोमेश्वरो हरः तथास्वांग
दमानौ वां वेव सुकृतेन वश्रुतं लुठमानौ जगामैव प्रायेऽलं किंचिदंतरे उच्छितं सहसा लिंगं भूमिं भित्वा
सुदुर्दृशी खवाणी चाभवत्तत्र पुष्पवर्षपुरःसरा प्रालेयत वहे तौ स्तु सोमनाथसमं फलं उच्छितं
सागरतटे लिंगं तिष्ठात्र सुव्रत प्रालेयउ॰ यद्येवं सलभेत च यथाप्यस्मात्प्रकल्पिताः प्रभासाय प्र
यातव्यं यदा मसोमयास्फुटं ततश्चैवार्जयंतोपि मूर्छां भावाद्धुवन्पुनः अपश्यदुच्छितं लिंगं सर्वं वं
प्रत्यपद्यते ततः प्रत्यक्षतां प्राप्तो मवश्यं केतयोर्हरः दृश्यते नूतयोर्यानौ प्रभासं निविपस्यच ता व
तौ सोमनाथो ह्युसिद्धेश्वरसमीपतः उर्जयंतः प्रतीच्यां च प्रालेयस्येश्वरोपरः सोमकुंडं त्रानवीपिस्ता
त्वार्णवमहीतले सोमनाथद्वयं पश्येज्जन्मपापात्प्रमुच्यते ब्रह्मा न स्थापयित्वात्तु हाटकेश्वरसंज्ञि ३०६
तं महीनगरके लिंगं पातालात्सुमनोहरं तुष्टाव देवप्रयतस्तुतिं तां शृणु पांडव नमस्ते भगवान्रु

द्र भास्करामिततेजसे नमो भवाय रुद्राय रसायांबुमयाय ते शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे
नमः ईशायवायवे तुभ्यं संस्पर्शाय नमो नमः पशूनां पतये चापि पावकायातितेजसा भीमाय व्यो
मरूपाय शब्दमात्राय ते नमः महादेवाय सोमाय अमृताय नमोस्तु ते उग्राय यजमानाय नमस्ते क
र्मयोगिने इसेवनाम भिर्दृष्यैः स्तोत्रमेतदुदीरितं यः पठेच्छृणुयाद्वापि पितामहकृतं स्तवं हाटके
श्वरलिंगस्य नित्यं संप्रयतो नरः अष्टमूर्तेः स सायोज्यं लभते नात्र संशयः हाटकेश्वरलिंगस्य प्र
यतो यः स्मरेदपि तस्यस्याद्दूरदेशस्थाते नेदं स्थापितं त्वय एवं विधानि तीर्थानि महीसागरसंग
मे बहूनि संति पुण्यानि संक्षेपाद्वर्णितानि मे इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे स्तंभतीर्थमहात्म्ये
अष्टचत्वारिंशोध्यायः ४८ अर्जुन उ॰ असंख्यातानि तीर्थानि लिंगानि च महामुने श्रुत्वा तव मु
खांभोजाद्धृष्टं मे तुष्यते मनः महीनगरकस्यापि स्थापितस्य त्वया मुने यानि तीर्थानि मुख्यानि तानि
वर्णय मे प्रभो श्रीनारद उ॰ श्रीमन्महीनगरके यानि तीर्थानि फाल्गुन तानि वक्ष्यामि यत्रास्ते जया
दित्यो रविप्रभुः जयादित्यस्य यो नाम कीर्तयेदिह मानवः सर्वरोगविनिर्मुक्तो लभते सोपि हृदीप्सितं

स्कं·पु·२ यस्य संस्पर्शनादेव कल्याणैरपि पूर्यते मुच्यते चाप्यकल्याणैश्चाप्यबान्यार्थमानवः तस्य तीर्थस्य चोत्पत्तिं
शृणु तीर्थं वदामि ते शृण्वन्वा कीर्तयन्वापि प्रसादं भास्करालभेत् अहं संस्थाप्य संस्थानमेतत्कालेन केनचित्
१९७ प्रयातो भास्करं लोकं दर्शनाय यदृच्छया समां प्राणतमासीनमभ्यर्च्यार्घेण भास्करः प्रहसन्निव प्राहेदं
देवो मधुरया गिरा कुत आगम्यते विप्र क्व च वा प्रतिगम्यते क्व चार्यं नारद मुने कालस्ते विहृतो भवत्
श्रीनारद उ· एवमुक्तो भास्करेण प्रत्यवोचं वचस्तदा भारते विहृतः खंडे महीसागरकादपि द र्शनार्थं ते
व विभो समायातोस्मि भास्करः रविरुवाच यत्त्वया स्थापितं स्थानं तत्रेयसंति ब्राह्मणाः तेषां गुणान्मम ब्रूहि
किं गुणा ननु ते द्विजाः श्रीनारद उ· एवं दृष्टो भगवता पुनरेवाब्रुवं वचः यदि तान्भो प्रशंसामि स्थायान्स्तौ
ति वाच्यतां निंदाम्यनर्हान्कस्माद्वा कष्टमेवोभयत्र च अथ वा परमाहात्म्यसंतितेषां महात्मनां अल्पं कृते व
र्णने स्याद्दोष एव महान्मम मदर्चितद्विजं द्राणां यदि स्यादुर्वणेप्सिता ततः स्वयं विलोक्यास्ति गत्वेदं मे मतं
रवे इति श्रुत्वा मम वचो रविरासीत्सुविस्मितः स्वयं द्रक्ष्यामि चोवाप्रर्थानिर्णय धरो धमि जटा त्रिषवण १९७
स्नानपिंगलां धारयन्नथ द्विधि द्विजो महातेजा ददर्श ब्राह्मणोत्तमम् ततो हारीतप्रमुखाः प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः

उत्थाय ब्राह्मणं शालायास्ते द्विजा द्विजमाद्रवन् नमस्कृत्य द्विजाग्र्यं ते महर्षादिदमब्रुवन् अद्य नो दिवसः पुण्यः
स्थानमेतोत्तमं त्विदं यत्त्वया विप्र प्रवर स्वयमागमनं कृतं धन्यस्य हि गृहस्थस्य रूपेषु द्विजोत्तमाः अ
तिथ्यो वषणायांति पावनार्थं न संशयः तत्वं गेहानि चास्माकं पादचंक्रमणेन च दर्शनाच्च जनास्थाना दस्मा
भि सह पावय अतिथिरुवाच भोजनं द्विविधं विप्रा प्राकृतं परमं तथा तदहं सम्यगिच्छामि दत्तं परमभोज
नं उ सेत इति श्रुत्वा हारितः पुत्रमब्रवीत् अष्टवर्षं तु कमठं वेत्सि पुत्र द्विजोत्तमं कमठ उ· तात प्रण
म्य तां वक्ष्यामि परमभोजनं द्विजं च तर्पयिष्यामि दत्त्वा परमभोजनं सुतेन किल जातेन जायते च नृणः
पिता ससंकरिष्यत्वद्वाक्यं संतर्प्यातीर्थमुत्तमं भोजनं द्विप्रकारं च प्रविभागस्तयोरयं प्राकृतं प्रोच्यते
तेव मन्य परमभोजनं तत्र तत्प्राकृतं नाम प्रकृति प्रमुखस्य तत् चतुर्विंशति तत्त्वानां गणस्यात्र हि तर्पणं
षट्रसं भोजनं तच्च पंचभेदं वदंति च येन भुक्तेन तृप्तस्याशुत्वं यो देहलक्षणं तथापरं परं नाम प्रोक्तं
परमभोजनं परमः प्रोच्यते चात्मा तस्य तत् भोजनं भवेत् ततो नानाप्रकारस्याधमस्य श्रवणं भवेत्
मनसे वप्रन्नास्यामु प्रश्नमेनमथाकरोत् कथं संजायते जंतुः कथं वापि प्रलीयते भस्मतामथ संप्राप्य क्व

MEMORIAL

स्कं·पु·२ चार्यं प्रतिपद्यते कमंडलु· गुरवेप्राज्ञमस्कृत्य धर्मायतद्नंतरं ॐ दागीतमम प्रश्नं ज्ञात्वा वक्ष्या
मितेद्विज जनेनत्रिविधंकर्म हेतुर्जंतोर्भवेत्किल पुण्यंपापंचमिश्रंच ज्ञात्वावक्ष्यामितेद्विज सत्वरा
१९८ जसतामसं तत्रयःसात्विकोनाम सस्वर्गंप्रतिपद्यते स्वर्गात्कालपरिभ्रष्टो धनीधर्मी सुखीभवेत्
अथायस्तामसोनाम नरकंप्रतिपद्यते भुक्त्वाबह्वीर्यातनाश्च स्थावरत्वंप्रपद्यते महतांदर्शनस्प
र्शरूपभोगसहासनैः महताकालयोगेन संसारेमानवोभवेत् सोपिदुःखैर्द्रारिद्र्यैर्विशिष्टोविकलें
द्रियः प्रत्यक्षःसर्वलोकानांपापस्यतद्विलक्षणं अथवामिश्रकर्माण्यात्तिर्यक्त्वंप्रतिपद्यते म
हतामवसंसर्गात्संस्मरान्मानवोभवेत् यस्यपुण्यंपृथुतरंपापमल्पंहिजायते सपूर्वंदुःखितोभू
त्वापश्चात्सौख्यान्वितोभवेत् पापंपृथुतरंयस्यपुण्यमल्पतरंभवेत् पूर्वंसुखीततोदुःखीमिश्रा
स्यतद्विलक्षणं तत्रमानुषसंभूतिंशृणुयादृगसौभवेत् पुरुषस्यस्त्रियाश्चैवशुक्रशोणितसं
गमे सर्वदोषविनिर्मुक्तोजीवःसंसरतेस्फुटं गुणान्वितःसतन्मात्रोमनोबुद्ध्यहमन्वितः जीवः १९८
प्रविष्टोगर्भंतुकलिलेप्रतितिष्ठति मूढश्चकलिलेतत्रमासमात्रेचतिष्ठति द्वितीयंतुतथामासं

घनीभूतःसतिष्ठति तस्यावयवनिर्माणंतृतीयेमासिजायते अस्थीनिचतथामासिजायतेचच
तुर्थके त्वंजन्मपंचमेमासिषष्ठेरोमसमुद्भवः सप्तमेचतथामासिभूःशमुद्विजेततः जरायुणा
विष्टितांगोमुखबद्धकरांगुलिः मध्येक्लीबस्तुवामेस्त्रीदक्षिणेपुरुषस्तथा तिष्ठत्युदरभागेचपृष्ठे
रभिमुखःकिल यस्यांतिष्ठत्यसौयोनौतांचवेत्तिनसंशयः सर्वंस्मरतिचत्तंतंबहूनांजन्मनामपि
अंधेतमसिक्लिष्टश्यागंधान्माहंद्वद्वंभवेत् शीतमात्रजलपातेशीतमुष्णेतथोष्णके व्यापोमल
भेतमातुक्लेशंव्याधिश्चैवधनो अलक्षापित्तमातृभ्यांजायतेव्याधयःपुराः सौकुमार्याभुक्तंतीव्राज
नेजीतिचतस्यते स्वल्पमप्यथतंकालंवत्तिवर्षशतोपमं संतप्यतेभृशंगर्भकर्मभिश्चपुरातनैः म
नोरथांश्चकुरुतेसुकृतार्थंपुनःपुनः जन्मचेदहमाप्स्यामिमानुष्यजीवितंतथा ततस्तत्प्रकरिष्यामि
येनमोक्षोभवेत्स्फुटं एवंतुचिंतमानस्यसीमंतोनयनादनु मासद्वयंतद्भृतातिपीड्यतेस्त्रियुगा
कृतिः ततःस्वकालेसंपूर्णेसूतिमारुतचालितः भवसवानुरवाजंतुपीडामनुभवत्परां अधोमुखः
संकटेनयोनिद्वारेणनिःसरेत् पीडयापीड्यमायातिचर्मोत्कर्तनतुल्यया करपत्रसमस्पर्शंकरसंक

स्कं॰पु॰ स्यनादिकं असौ जातो विजानाति मासमात्रे विमोहितः प्राक्कर्मवशाग स्यास्य गर्भज्ञानं न पश्यति ततः कृ
शोतिकर्माणि श्वेतरक्तासितानि च अस्थिपद्दत्त लास्तंभस्नायुबंधनयंत्रितं रक्तमांसमृदालिप्तं विण्मूत्र द्र
३९९ व्यभाजनं सप्तभीतिसुसंबंधं छन्नं रोमतृणैरपि वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टविभूषितं तु ह्रद्वयकपाटं चदं
तार्गलविमुद्रितं नाडिश्चेद प्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतं जराशोकसमाविष्टं कालवक्त्रानलस्थितं रा
गद्वेषादिभिर्ध्वस्तं शार्दूकोशकसमुद्भवं एवं संज्ञायते पुंसो देहं गेहमिदं द्विजः यस्मिन्वसति क्षेत्रज्ञाग्र
हस्थाबुद्धिगहिभिः मोक्षं स्वर्गं च नरकं मास्तं संसाधयन्नपि इति श्री स्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नवच
त्वारिंशोध्यायः ४९ अतिथिरुवाच साध्वबालमते बाल कर्म हेतलयोच्यते शरीरलक्षणं श्रोतुं पु
नरिच्छामि तद्वद कमठउवाच यथैवतद्ध्ब्रह्मांडं शरीरं च तथोच्यते पादमूलं च पातालं प्रपदं च रसात
लं तलातलं तथा गुल्फौ घें जे चास्य महातलं जानुनी सुतलं चोरू वितलं चातलं स्मृतं नाभिर्महीतलं
प्राहुर्भवो लोकमथोदरं उरस्तलं च स्वर्लोकमहर्ग्रीवां मुखं जनं नेत्रे तपः सत्यलोकः शीर्षदेशो वदंति च ३९९
नव यथा सप्त द्वीपानि पृथिव्यां संस्थितानि च यथात्र धातवः सप्त नामतस्तानि बोधमे त्वगसृग्मांसमेदोस्थि

मज्जाशुक्राणि धातवः अस्थमत्र शतानि स्युस्त्रीणि षष्ट्याधिकानि च त्रिंशच्छतसहस्राणि नाडीनां कथि
तानि च षट्पंचाशत्सहस्राणि तथान्यानि नैव तु ताव हंति रसं देहे जलं नद्यो यथा भुवि सार्धा भिस्तिस्रभि
श्च कोटीभिः समंताद्रोमकोटिभिः शरीरं स्थूलसूक्ष्माभिर्दृश्यादृश्याहिताः स्मृता षडंगानि प्रधानानि कथ्यमानानि
मे शृणु द्वौ बाहू सक्थिनि द्वे च मूर्धा जठरमेव च अंत्राण्यत्र तथा त्रीणि सार्धव्यामात्रयाणि च त्रिव्यामाणि तथा
स्त्रीणां माहुर्वेदविदो द्विजा ऊर्ध्वनालमधोवक्त्रं हृदि पद्मं प्रकाशितं हृत्पद्मवामतः प्लीहा दक्षिणस्मात्तथा य
कृत मज्जातो मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज मलस्यैव पित्तस्य श्लेष्मणः सकृतस्तथा रक्तस्य च रसस्या
त्र गताः शीजलयं स्मृतः तेभ्यः प्रवर्तमानास्ते देहं संधारयंत्युत शिवन्यश्च तथा सप्त पंच मूर्धानमाश्रिताः
एकं मेढ्रगतां चैका तथा जिह्वागता द्विज नाड्यः सर्वाः प्रवर्तंते नाभिपद्मात्तथात्र च यासां श्रेष्ठाः शिरो या
तासु षम्ना चाति पिंगला नासिकाद्वारमासाद्य संस्थिते देहवर्द्धने वायुरग्निश्च द्रमाश्च पंच धा पंच धात्र च
प्राणापानसमानश्च उदानो व्यान एव च पंच भेदाः स्मृता वायोः कर्माण्येषां वदंति च उच्छ्वासश्चैव निश्वासो
ह्यन्नपानप्रवेशनं आकंठशीर्षसंस्थश्च प्राणकर्म प्रकीर्तितं सोगाविण्मूत्रशुक्राणां गर्भमिश्रवर्ण तथा

स्क.पु.२ अपानकर्म निर्दिष्टं स्थानमस्य गुदोपरि समानो धारयत्यन्नं विवेचयति चाप्यथ रससत्ते च च
रति सर्वश्रोणेष्वारितः वाक्प्रवृत्तिप्रयत्नोर्जप्रयत्ने सर्वकर्मणां आकण्ठमुरस्स्थानमुदा
२०० नस्य प्रकीर्तितं व्यानो हृदि स्थितो नित्यं तथा देहचरोऽपि च धातुवह्निप्रदश्चैव लालाभेषानि
मपकृत पावको रंजकश्चैव साधकालोचकौ तथा भ्राजकश्च तथा देहे पंचधा पावकः स्थितः
पावकस्तु पचत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः आमाशयस्थश्च रसं रंजकः कुरुते त्वसृक् साधको
हृदि संस्थश्च बुद्ध्यादुत्साहकारकः आलोचकश्च दृक्स्थोऽसौ रूपदर्शनशक्तिकृत त्वक्संस्थो भ्रा
जको देहं भ्राजयन्निर्मलीकृतः क्लेदको बोधकश्चैव तर्पणश्लेष्मणस्तथा आलंबकस्तथा देहे पंच
धा सामउच्यते क्लेदकः क्लेदयत्यन्नं नित्यं पक्वाशये स्थितः बोधको रसनास्थश्च रसानामवबो
धकः शिरस्थश्चक्षुरादीनां तर्पणात्तर्पणः स्मृतः सर्वसंधिगतश्चैव श्लेष्मणाश्लेष्मकृत्तथा
उरस्थः सर्वगात्राणि आलंब्यालंबकः स्थितः एवं वाय्वग्निसोमैश्च देहः संधारितस्त्वसौ आकाश २००
जानि श्रोत्राणि तथा कोष्ठविविक्तता पार्थिवानि हि जानीहि घ्राणं काठिन्यकानि च अस्थिनि धैर्यगुरुता

त्वग्मांसं हृदयं गुदं नाभिर्मेदः पक्वमज्जा अंत्रमामाशयः शिराः स्नायुः पक्वाशयश्चैवं प्राक्तैर्देवि
दो द्विजाः नेत्रयोर्मंडलं शुक्लं कफाद्भवति पैत्तिकं कृष्णं च मंडलं वातात्तथा भवति मातृकं पक्ष्मम
डलमेकं तु द्वितीयं वर्त्ममंडलं शुक्लं तृतीयं कथितं चतुर्थं कृष्णमंडलं दृङ्मंडलं पंचमं तु नेत्रस्यास्य
च मंडलं अपरे नेत्रभागेऽपि उपांगापांग एव च उपांगो नेत्रपर्यंतो नाशामूलमुपांगतः वपेणाच
तथा प्रोक्तो मेदः स्कंदकफमांसकैः असृग्मांसमयी जिह्वा सर्वेषामेव देहिनां हस्तयोः पादयोर्मेद्र
ग्रीवायां षड्कूर्चता एवमत्र स्थितो जीवो देहस्मिन्सप्तसप्तकैः पंचविंशतिको व्याप्य देहं वागस्य
मूर्धनि त्वगसृक्मांसमित्याद्यसृक्मातृसमुद्भवं मेदोमज्जास्थिकं प्रोक्तं पितृजं बस्यकौशि
कं एवं भूतमयं देहं पंचभूतसमुद्भवं अन्नैर्यथाग्निमिलितं देहं वर्णयामि ते तदन्नं पिंडकवले
ग्रासं भुक्तं च देहिभिः पूर्वं स्वप्नाशये वायुः प्राणः प्रकुरुते द्विधा समप्रविश्यान्नमध्ये तु पृथगन्नं पृथ
क्जलं अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्य तदन्नं तु जलोपरि जलस्याधः स्वयं प्राणः स्थित्वाग्निं धमते शनैः
वायुनाध्मायमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलं तदन्नमुष्णतोयेन समंतात्पच्यते पुनः द्विधा भवति तत्सकिट्ट

स्कं॰पु॰२ थक॰कीटं पृथग्रसं मलेङ्गीदशभिः कीटं भिन्नं देहाद्बहिर्व्रजेत कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादंताःशस्नेगुदंन
खाः रोमकूपाणि चैवस्यु द्वादशैते मलाश्रयाः हृत्सद्मप्रतिबद्धाश्च सर्वा नाड्यः समंततः तासां मुखे तु तं स
२०३ सूक्ष्मं व्यानं स्थापयते रसं रसेनैतेन ता नाड्यः समानः पूरयेत्पुनः ततः प्रयाति संपूर्णा व्याप्य देहं समंततः
ततः स नाडिमध्यस्थः शरीरजेन कोष्मणा रसः पच्यते पच्यमानस्तु रुधिरत्वं भवेत्पुनः ततस्तु क्लोममेदश्च मां
संशायुशिराशिस्थि च नखा मज्जा रवं वैमाल्यं शुक्रं च षड्भिः क्रमाद्भवेत एवं द्वादशधान्नस्य परिणामः प्रकीर्त्यते
एवमेतद् द्विनिःपन्नं शरीरं पुण्यहेतवे यथैव स्यंदनः शुभ्रो भारसंहायनाय च तैलाभ्यंगादिभिर्यत्नैर्बंधु
भिः पाल्यते नवा किं कुर्संसाध्यते तेन यद्भारं वहेन्नहि एवमेतेन देहेन किं कुर्संभोजनाद्यैः वर्धितेन
चेत्पुण्यं कुरुते पश्चात् वञ्चितः भवंति चात्र श्लोकाः यस्मिन्काले च देशे च वयसा यादृशेन च कृतं शुभाशु
भं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते तस्मात्सदा शुभं कार्यमविच्छिन्नसुखार्थिभिः छिद्यते यथा भागाग्नीप्सि कृसारि
ते यथा तस्मात्पापं न दुःखानि तीव्राणि स्युर्बहून्यपि तस्मात्पापं न कर्तव्यमात्मपीडाकरं हितं एवं तवर्णितः २०३
साधो प्रश्नार्थं शास्त्रतामया यथा संजायते प्राणी यथा श्रेष्ठप्रलीयते आयुष्य कर्मणि क्षीणे संप्राप्ते मरणे नृणां

स्वकर्मवशगो देही कृष्यते यमकिंकरैः पंचतन्मात्रसहितः समनोबुद्ध्यहंकृतिः पुण्यपापमयैः पाशैर्ब
द्धो जीवस्तजेद्वपुः शीर्षणः सप्तभिश्छिद्रैर्निर्गच्छेत्पुण्यकर्मणां अधश्च पापिनां याति योगिनां ब्रह्मरंध्रतः
तत्क्षणात्सोप्यगृह्णाति शरीरं चातिवाहिकं अंगुष्ठपर्वमात्रं तु स्वप्राणैरेव निर्मितं ततस्तस्मिन्स्थितं जीवं देहे
यमभटास्तदा बध्वा नयंति मार्गेण याम्येनातियथाबलं अंबरीषाभे वत्र भ्रष्टाः अयोगुडनिभे दच प्रतप्तासि
केनेनापि ताम्रपत्रनिभेन च षडशीतिसहस्राणि योजनानां महीतलात कृष्यमाणो यमपुरीं नियंते पाप
कृतभटैः क्वचिच्छीतं महादुर्गमंधकारं क्वचिन्महत् अग्निसंस्पर्शनदैनेकाककाकाजबुंबुके मक्षिकादंश
मशकैर्भक्षितसर्पवृश्चिकैः भक्ष्यमाणोपि तैर्जंतुः कंदतां म्रियते नहि क्वचिच्च भक्ष्यते घोरो राक्षसैः कृष्यते ऽस्य
ते दह्यमानोतिघोरेण शिशिकृतेन चनीयते मुहूर्ते दशभिर्याति तं मार्गमतिदुस्तरं तत्कालं सुममं द्विति
पुरुषावर्षसंमितं तार्यते च नदीं घोरां पूयशोणितवाहिनीं नदीं वैतरणीं नाम केशशैवलशाद्वलां
ततो यमस्य पुरतः स्थाप्यते यमकिंकरैः पापी महामयं पश्येत कालांतकमुखेवृतं पुण्यकर्मा सौम्यरूपं
धर्मराजं तदा किल मनुष्या एव गच्छंति यमलोकं न चापरे मरणानंतरं तेषां जंतूनां योनिपूरणं तथाहि

स्कं·पु·२ प्रेतामनुजाः श्रूयंते नान्यजंतवः धार्मिकः पूज्यते तत्र पापः पाश्यगलो भवेत् धार्मिकश्चयथा
याति तं मार्गं चाभियच्छते आराम द्रुम दातारः फलपुष्पवतां यथा छायया च सुखं याति तथा य
२०२ छत्र दा नराः उपानह प्रदायोनेर्वित्त पापूर्तधर्मिणः विमानैर्यानदा यांति तथान्नाद्यासनप्रदाः
भक्ष्यभोज्यैस्तथा तृप्ता याति भोजनदायिनः दीपप्रदाः प्रकाशेन गोप्रदास्तानदीं सुखं श्रीस
र्यश्रीमहादेवं भक्त्या च पुरुषोत्तमं जन्मप्रभृतिसंयाति पूज्यमानाय मानुगैः महीगांकांचनंला
हं तिलान्नकर्मा समेव च लवणं सप्तधान्यं च दत्वा याति सुखं नरः तेषां तत्र गतानां च पापिनां पु
ण्यकर्मणां चित्रगुप्तस्ततो याति निरूपयति वै ततः प्रेतलोके च वसति ततः संवत्सरं नरः वत्स
रेण च तेनास्य शरीरमभिजायते सोदकुंभमथानाद्यं प्राप्नोति स्वयमेव च स्वयं येन न दत्तं च त
था हा तात न विद्यते न चाप्युदकदाता सो क्षुत्तृष्णाभ्यामतिपीड्यते बांधवैस्तूदकं दत्तं न दीभक्ताप
तिष्ठति मासिमासि च यच्छ्राद्धं षोडशाख्यं सपूर्वकं तत्र न क्रियते यस्य प्रेतत्वात्तन मुच्यते मा २०२
नुषं च दिने नैव प्रेतलोके दिनं स्मृतं तस्माद्दिने दिने देयं प्रेताया न्नांच वत्सरं तं च श्मशानिका

नामगणायाम्याभयावहा शीतवातातपो पेतं तत्र रक्षति पापिनं यदेह बंधने कश्चित् रक्ष्यते
विषमैर्नरैः प्रेतपिंडान दीयंते षोडशाश्राद्धपूर्वकाः यस्य तस्य न मोक्षोऽस्ति प्रेतलोके युगैरपि
ततः सपिंडीकरणे बांधवैः सकृते नरः पूर्णे संवत्सरे देहं संपूर्णं प्रतिपद्यते पापात्मा घोररूपं तु
धार्मिको दिव्यमुत्तमं ततः स नरकं याति स्वर्गं वा स्वेन कर्मणा रौरवाद्याश्च नरकाः पातालतलसं
स्थिताः स्वराद्यास्सप्तपर्यंताः स्वर्लोकः स्योर्ध्वमाश्रितः इतिहासपुराणेषु वेदस्मृतिषु यच्छ्रुतं
पुण्यं तेन भवेत्स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययात् तत्रापि कालं वसति कर्मणामनुरूपतः अर्वाक्स
पिंडीकरणं यस्य वर्षा च वा कृतं प्रेतत्वमति तस्यापि प्रोक्तं संवत्सरं ध्रुवं यरिष्टं च त्रिभिर्मघैर
र्चितं वा सुरत्रयं प्रेतकोकं न ते यांति तथा ये समरे हताः शुद्धेन पुण्येन दिवं च शुद्धं पापेन
शुद्धेन तथा तमोघं मिश्रेण स्वर्गं नरकं च याति देहस्तथैवस्य भवेच्च तादृक् प्रश्नत्रयं येति
न च प्रणीतमुत्पत्तिमृत्यू परलोकवासः यथा गुरुर्मे समुदाजहार किं भूयश्च स्तुतत द्वदा
मि इतिश्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे पंचशोध्यायः ५० अतिथिरुवाच

स्कं॰पु॰२ यदेतत्सर्वलोकस्य स्वरूपं व्याहृतं त्वया आगमं समुपाश्रित्य तत्तथैव न संशयः किं त्वत्र नास्ति कः पापाः स द
२०३ ह्यंतेल्पचेतनाः तेषां निःसंशयं कुरुते वद कर्मफलं हि यत् इहैव कस्य कस्यैव कर्मणः पापकस्य च प्रभा
वा कीदृशो जायते कर्मणैतद्वदास्ति चेत् [illegible] कस्य कमठ उवाच सर्वमेतत्प्रवक्ष्यामि स्थिरो भूत्वा शृ
णुष्व च यथा मम गुरुः प्राह यान्मे चेतसि संस्थितं अन्नहा क्षयहारी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः सुवर्णचौरः
कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः तत्संसर्गी सर्वरोगी पंचपातकिनस्त्वमी निंदामाकर्ण्य यो धूर्तो बधिरः संप्रजा
यते स्वयंप्रकीर्तयश्चापि मूकः पापोभिजायते आज्ञालोपी गुरूणां च अपस्मारि भवेन्नरः अवज्ञाकारक
स्तेषां कृमिरेवाभिजायते उपेक्ष्यतः पूज्यकार्यं दुःप्रज्ञत्वं प्रजायते चौर्यार्थं साधु द्रव्याणां यो देयावत्सदाभि
च तावद्वर्षाणि पंगुत्वं संप्राप्नोति नराधमः दत्वा हरति तद्द्यो जायते कुकलासकः कुपीतान प्रसाद्यैव पूज्या
न्स्याच्छीर्षरोगवान् रजस्वलाभिगश्चैव चांडालं संप्रजायते वस्त्रापहारी चित्रि स्यात्कृच्छ्रकुष्टी तथाग्निदः
उदरी रूप्यहारि स्यात्कूटसाक्षी मुखारुजः परदाराभिकामेन दृष्टा स्यादक्षिरोगवान् प्रतिज्ञाया प्रयच्छन् २०३
यो ह्यल्पायुर्जायते नरः विप्रस्वापहारि स्यादजीर्णी सर्वदाधमः नैष्टिकानाक्रानाड्र्यो निवृत्तो रोगवान्सदा

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

पोत्तीव कुब्जे लेकायां रेतो मोक्षक्षयी भवेत् स्वामिनाधर्मयुक्तोयस्तं ज्ञात्वा न समाचरेत् स्वयं वा भक्षये
त्तद्द्रव्यं समूढस्याज्जलोदरी दुर्बलं पीड्यमानं यो बलवान्समुपेक्षते अंगहीनः स च भवेदन्नं हृत्वा क्षुधाभ
वेत् व्यवहारे पक्षपाती जिह्वारोगी भवेन्नरः धर्मप्रवृत्तिं संवार्य पत्न्यादिष्टवियोगवान् स्वयंपाकाग्र्य
भोजी यो गलरोगमवाप्नुयात् पंचयज्ञानकृत्वैव भुंजन्स्यात्स ग्रामशूकरः सर्वमिथुनकृन्मोहपारसज्यस्वेग
हिनी वक्रयाद्रिक्तो मूढात्मा खल्वाटो नरकाद्भवेत् छद्मनोपाचरेद्यस्तु पितरं स्वामिनं गुरून् प्राप्तप्राप्तस्या
तिकष्टापरिभ्रंशोऽर्थनाशो भवेत् विश्वस्तस्वापहारी यो दुःखानां भाजनं भवेत् मिथ्यागुणैरात्मश्लाघी लोका
नां दुर्भगो भवेत् धार्मिके क्षुद्रकारी यो नरः स वामनो भवेत् दुर्बलो विषयायीयः कटिलूति भवेन्नरः जासंधः
श्चापि योगाभ्यासिनः पश्चाद्दुःखकृत्तज्ज्ञवां निर्दयो गोपु घासाद्यैः सदा साध्वसु कष्टगः निस्तेजकः समार्यायो गल
गंडीस जायते सदा क्रोधी च चांडालः प्रतिपक्षश्च सूचकः अजविक्रियकृद्व्याधः कुंडाशी भृतको भवेत् ना
स्तिकः शिलपिंडस्यादश्वघोगीतजीविनः अभिक्षादोगडमाली अस्वादिता सुदास्यकृत् अज्ञायनोऽज्ञानयो
हि मूर्खो भवति मानवः शास्त्रचारकेफराश्यः कथां पुण्यां च हेतुभिः कृमिवक्रः स च भवेद्धि भ्रष्टो नरकाक्षो १ धीः

स्कं॰पु॰२ देवद्विजगवां वृत्तिहारकोवांतभक्षकृत् तडागारामभेत्ता यो भवेद्धि कलपाणिकः वातरोगी कु
वेद्यः स्यात् दुश्चर्मा गोष्टमेहनः मधुमेहश्खरागामी गोत्रस्त्रीमैथुनात्पसू स्वसारं मातरं पुत्रवधू ग
२०४ च्छन् नवीर्यवान् कृतघ्नः सर्वकार्याणां वैकल्यं समुपाश्नुते इत्येषलक्षणोद्देशः पापिनां परिकीर्ति
तः श्वित्रगुप्तापि मुत्यत सकलस्यानुवर्णने एते नरक विभ्रष्टा भुक्त्वा योनि सहस्रशः एवंविधाश्चिह्नि
ताश्च जायंते लक्षणैर्नराः एहधर्मेन मन्यंते तथा ये दानवर्जिताः सर्वव्यसनान संत्यक्त्वा धर्ममेकं भ
जंति ते भवंति चात्र श्लोकाः धर्मादनवमं सौख्यमधर्मा दुःखसंभवः तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्या
त्पापं च विवर्जयेत् लोकत्रयेपि यत्सौख्यं तद्धर्माद्भ्यते यतः धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकार्यार्थसिद्धये
मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना इति श्रुत्वाय प्र
यथाशक्त्यामर्यारितं असूक्ष्मसूक्ष्ममथवा क्षंतव्यं किं विदामि वा श्रीनारद उ॰ कमठस्य तदाकर्ण्य
अष्टवर्षस्य भाषितं भगवान्भास्करः प्रीतो बभूवातीव विस्मितः प्रशशंस च तान्विप्रान् हारीतप्रमुखां २०४
स्तदा अहो वसुमति धन्या द्विजैरेवंविधैरिमैः अथ प्रजापतिर्धन्यो यन्मर्यादमिपाल्यते अमीभि

र्ब्राह्मणवरैर्धन्यो वेदाश्च संप्रति येषां मध्ये बालबुद्धिरियमीदृशी स्फुटा हारीतप्रमुखानां हि का
वे बुद्धिर्भविष्यति असंशयं त्रिलोकस्थमेषामविदितं न हि यथैतन्नारदः प्राह भूयस्तस्मादमी बुधः
इति प्रशस्य तान्विप्रान् प्रहृष्टो रविरब्रवीत् अहं सूर्यो विप्रमुख्या युष्माकं दर्शनात्स्फुटे समागतः
सूर्यलोकात्प्राप्तनेत्रफलं त्वमे भवद्भिर्धीर्विप्रमुख्यैः संजल्पन सहासनात् अंस जाऽपि पज्ञोनो किं पु
नमादृशा द्विजाः सर्वथा नारदो धन्यो यो सौ त्रैलोक्यत लावित् युष्माभिर्बध्यते श्रेयो यस्यैवं ध्यतिदा
नवत् प्रणमामी च वः सर्वान् मनोबुद्धिसमाधिभिः तपोविद्याचावित्तं तपापवार्धक्यकारणं वरं म
त्तो वृणीध्वं च वदुर्लभं यद्धृदीच्छथ यूयं स्वयं हि वरदा मत्संगो मा सुनिःफलः देवतानां हि संसर्गो निः
फलो नापजायते तस्मान्मत्तो वरं किंचित् वृणुध्वं प्रवदामि वः इति सूर्यवचः श्रुत्वा प्रहृष्टास्ते द्विजो
त्तमाः संपूज्य परया भक्त्या पादार्घस्तुतिवंदनैः मंडलादीन्महाजप्यान् गृहंतः प्राचुरं रविं जया
दित्य जय स्वामिन् जय भानो जयामल जय वेदपते श्वश्वस्तारयास्मान् हर्षिते विप्राणां लंपरो देवो
विप्रस्वर्गापितन्मयः नितरां पूतमेतन्नः स्थानं देवलये क्षितं अद्य नः सफलो वेदा अद्य नः सफला क्रिया

स्कं॰पु॰२ अद्य नः सफलं गेहं त्वया संगम्य गोपते वरं यदि प्रदातासि तदेनं प्रवृणीमहे अस्माकं यदिदं स्थानं न
हि त्याज्यं कथंचन श्रीसूर्य उवाच यस्माद्भवद्भिः पूर्वं तु जयादित्येति नोदितं जयादित्य इति ख्यातस्तस्मात्स्थास्ये
२०५ त्र सर्वदा यावन्मही समुद्राश्च पर्वता नगराणि च तावत्स्थानमिदं विप्रा न हि त्यक्ष्यामि कर्हिचित् दारिद्र्य
रोगसंघातान् दुर्वामंडलानि च दुष्टादीन्नाशयिष्यामि भजतामत्र संस्थितः यो मामत्र स्थितं चापि पूजयिष्य
ति मानवः सूर्यलोकमिवागम्य पूज्यां तस्य भजाम्यहं नारदः एवमुक्ते भगवता हापीताद्या द्विजोत्तमाः मूर्ति
संस्थापयामासुर्वेदोदितविधानतः ततो द्विजाः प्राकुर्वन् कमकं त्वत्कृते रविः अत्र स्थाने मितस्तस्मात्स्थ
मं तु हितं रविं इत्युक्तो ब्राह्मणैः सर्वैः कमठो वाग्मिनां वरः प्रतिपत्स जयादित्यं महास्तोत्रमिदं जगौ नत्वं
कृतकेवलसंश्रुतश्च यज्ञेष्विव व्याहरस्यादिदेव चतुर्विधा भारतिदूरदूरं दृष्टस्तोमि स्वार्थकामक्षमेतत्
मार्तंड सूर्यांशुरविस्तथेंद्रो भानुर्भगश्चार्यमा स्वर्णरेताः दिवाकरो मित्रविष्णू च देव ख्यातस्त्वमेव द्वादशात्मा
नमस्ते लोकत्रयं चैतव गर्भगेहं जलाधारः प्रोच्यसे त्वं समग्रं नक्षत्रमालाकुसुमाभिमालातस्मै नमो व्योमलिं २०५
गाय तुभ्यं त्वं देव देवत्वमनाथनाथ त्वं पाल्यपालः कृपणः कृपालुः त्वं नेत्रनेत्रं जनरक्षिबुद्धिराकाराकाराज

यजीवजीवः दारिद्र्यदारिद्र्यनिधिर्निधिनां मंगलानां मंगलं रोगरोग प्रथितः पृथिव्यां चरं जरादित्य ज
यात्प्रमेय व्याधिग्रस्तं कुष्ठरोगाभिभूतं भग्नघ्राणं जीर्णदेहं विसंज्ञं मातापिता बांधवः संत्यजंति सर्वे स्व
त्कृपासि कोऽपि स्यादन्यः त्वमेव पिता त्वं जननि त्वमेव त्वं मे गुरुर्बांधवाश्च त्वमेव त्वमेव धर्मस्त्वं च मे मोक्षमार्गो दास
स्तुभ्यं स जनार्क्षं देव पापोऽस्मि मूढोऽस्मि महोग्रकर्मी रौद्रास्यमाचारविधानमस्मि तथापि तुभ्यं प्रणिपत्य
पादौ याचेऽयं भक्त्या नाथ यथा श्रीजयार्कः श्रीनारद उ॰ एवं स्तुतो जयादित्यः कमठेन महात्मना स्निग्धगंभीरया
वाचा प्राह तं प्रहसन्निव जयादित्याष्टकमिदं यत्त्वया परिकीर्तितं अनेन स्तोष्यते यो मां भुवि तस्य न दुर्लभं रवि
वारे विशेषेण मासमभ्यर्चयेत् पठेत् तस्य रोगा न नश्यंति दारिद्र्यं च न संशयः त्वया चेतत्पिता वत्स तव
दास्ये वरं त्वमुं सर्वलोभुवि भूत्वा त्वं ततो मुक्तिमवाप्स्यसि त्वत्पिता स्मृतिकारश्च भविष्यति द्विजार्चितः स्था
नस्यास्य न नाशश्च कदाचित्संभविष्यति न चैतत्स्थानकं वत्स परित्यक्ष्यामि कर्हिचित् एवमुक्त्वा स भगवान् ब्रा
ह्मणैरर्चितः स्तुतः अनुज्ञाप्य द्विजेंद्रांस्तांस्तत्रैवांतर्दधे प्रभुः एवं पार्थ समुत्पन्नो जयादित्यो त्र भूतले अश्वि
ने मासि तस्मात्स मासो त्रेति विशिष्यते अश्विने भानुवारेण यो जयादित्यमर्चयेत् कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्मह

स्कं॰पु॰२ सुमहत्फलमश्नुते अथवाश्विनमासे च जयादित्यं प्रपूजयेत् कोटितीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्य
पोहति पूजनाद्रक्तमाल्यैश्च रक्तचंदनकुंकुमैः लेपनाद्धूपदीपैश्च नैवेद्यैर्घृतपायसैः ब्रह्मघ्नश्च सुरा
२०६ पश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः मुच्यते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं स गच्छति पुत्रदारधनधान्यमुः प्राप्य संसा
रिकं सुखं इष्टैः कामैः समायुक्तः सूर्यलोके चिरं वसे सर्वपुरविकारेषु जयादित्यस्य दर्शनं कीर्त
नं स्मरणं चापि सर्वरोगापहं त्विदं अनादिनिधनं देवमव्यक्तं तेजसां निधिं ये भक्त्यास्मे चलीयं ते सौ
रस्थाने निरामेय सूर्योपरागे संप्राप्ते रविकूपसमाहितः स्नानं यः कुरुते पार्थ होमं कुर्यात्स्वयं ततः
दानं चैव यथाशक्त्या जयादित्याग्रतस्थितः तस्य पुण्यस्य माहात्म्यं शृणुष्वैकमना नृप कुरुक्षेत्रे च यत्
पुण्यं प्रभासपुष्करेषु च वाराणस्यां च यत्पुण्यं प्रयागे नैमिषेपि वा तत्पुण्यं लभते मर्त्यो जयादित्यप्र
सादतः इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे जयादित्यमहात्म्ये एकपंचाशोध्यायः अर्जुन उ॰
यदा मे स्थापितं स्थानं प्रसाद्याथ मया प्रभुः ब्रह्मलोकात्समानीतः साक्षाद्ब्रह्मा पितामहः ततोम २०६
ध्याह्नसमये स्नानार्थं भगवान्विधिः सस्मार कोटितीर्थानां स्मृतान्यत्रागतानि च स्वर्गाच्च दश ल

क्षाणि सप्तनीश्च महातले ।। पातालाद्द्वि लक्षाणि स्मृत्वान्यभ्यागतानि च अनेन प्रविभावेन लिं
गान्यपि कुरूद्वह आयातानि यथा पूजां विदधाति पितामह ततोभिषेचनं कृत्वा लिंगान्यभ्यर्च्य पद्म
भूः मध्याह्नकृत्यं संसाध्य मम प्रेमावरं ददौ ततो भगवता यत्र मनसा निर्मितं सरः भगवानर्च्य
ते स्त्रीर्थैरिदमेव प्रजापतिः किं कुर्म भगवान् धातरादेशं देहि न प्रभो तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा प्रा
ह प्रजापतिः एतस्मिन्सरसि स्थेयं तीर्थैः सर्वैः रथात्र च एकस्मिंश्च तथा लिंगे सर्वलिंगसमार्चनात्
कोटिनामवती तीर्थानां लिंगानां स्नानपूजया दानेन च फलं तत्र यदि संस्थं वचो मम यः श्राद्धं कुरुते
चात्र पिंडदानं यथाविधि पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते नात्र संशयः स्नात्वा योभ्यर्चयेद्देवं कोटि
श्वरमनन्यधीः कोटिलिंगार्चनफलं व्यक्तं तस्यापजायते त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्त
था तेषां सफलमाप्नोति कोटितीर्थावगाहनात् एवं दत्वा वरं ब्रह्मा ब्रह्मलोकं ययौ प्रभुः कोटिती
र्थं च संजातं ततः प्रभृति विश्रुतं अस्य तीरे पुरा पार्थ ब्रह्माद्यैर्देवसत्तमैः यज्ञान्बहुविधान्कृत्वा
ततः सिद्धिं परां ययुः वशिष्ठाद्यैर्मुनिवरैस्तपश्चीर्णं पुरानघ मनसाभीप्सितान्कामान्प्रापुरन्ये

स्कं॰पु॰२ तपोधनाः अत्र तीर्थे पुरा पार्थ अत्रिणा विहितं तपः कोटितीर्थाद्दक्षिणतः स्थापितं लिंगमुत्तमं अत्रीश्वराभिसं
ज्ञं तु महापापहरं परं स्थापयित्वा च तल्लिंगमत्र चक्रे सरोवरं तत्र स्नात्वा च यो मर्त्यः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः
२०७ अत्रीश्वरं समभ्यर्च्य रुद्रलोके वसेच्चिरं भरद्वाजेन मुनिना कोटितीर्थे सरोवरे तपश्चीर्णं महाबाहो यत्ना
च्चाविहितं किल भरद्वाजेश्वरं लिंगं स्थापितं सुमनोहरं तत्र कृत्वा सरो रम्यं पुरीमुत्तमवाप्तवान् तत्र स्ना
त्वा नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्याद्विधानतः भरद्वाजेश्वरं पूज्य शिवलोके महीयते ततश्च कोटितीर्थेस्मिन् गोत
मो गतवानृषिः अतप्यत तपो घोरमहल्यासंगमाशया तं कामं प्राप्तवान् धीमान् परां मुदमुपागतः अहि
ल्यायाः समायोगमस्य तीर्थप्रभावतः अस्मिन् क्षेत्रे महालिंगं गौतमेश्वरसंज्ञकं स्थापयामास भगवान् अहि
ल्यासरसस्तटे अर्जुन उ॰ अहिल्यया कदा ब्रह्मन् नवानितं चेमहासरः तन्मम ब्रूहि सकलं अहिल्यासरकार
णं श्रीनारद उ॰ अहिल्या शापमापन्ना गौतमान् किल फाल्गुन पुराचेन्द्रसमायोगपरं दुःखमुपागता त
ता दुःखातः स मुनिः कोटितीर्थे करोत्तपः तपसा तेन वै पार्थ अहिल्या सह संगतः ततः साध्विपरं हृष्टा अ २०१०
त्र क्षेत्रे सरोवरं चकार सुमहत्पुण्यं तीर्थाद्यैः परिपूरितं अहिल्यासरसि स्नानं पिंडदानं समाचरेत् गो

तमेशं च संपूज्य ब्रह्मलोकं स गच्छति कोटितीर्थे नरश्रेष्ठ अनेकमुनयो मलाः तपस्तप्त्वा सुघोरं च परां
सिद्धिमुपागताः अस्य तीरे द्विजं चैकं मिष्टान्नैर्यश्च तर्पयेत् तेन श्रद्धासहायेन कोटिर्भवति तर्पिताः अस्य तीरे
नरः पार्थ रत्नानि विविधानि च गोभूमितिलधान्यानि वासांसि विविधानि च श्रद्धया परया पार्थ द्विजेभ्यः संप्रय
च्छति ज्ञातकोटिगुणं पुण्यं कोटितीर्थप्रभावतः कोटितीर्थे प्रतिश्रुत्य द्विजेभ्यो न प्रयच्छति नरके पातयित्वा
च कुलमेकोत्तरं शतं आत्मानं पातयत्पश्चाद्दारुणं सैरवं महत् माघमासे तु संप्राप्ते प्रातःकाले तथामल
यः स्नाति मकरादित्ये तस्य पुण्यं शृणुष्व मे सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलं सर्वदानव्रतैर्यच्च कोटिती
र्थे दिने दिने तत्पुण्यं लभते मर्त्यो नात्र कार्या विचारणा कन्यागते सवितरि यः श्राद्धं कुरुते नरः पितरस्त
स्य तुष्यंति गयाश्राद्धशतैर्न तु कार्तिके मासि संप्राप्ते स्नानादि कुरुते यदि तदक्षयफलं सर्वं ब्रह्मणो वच
नं यथा इष्ट्वा च यज्ञमेकं तु कोटियज्ञफलं लभेत् कन्या श्रेष्ठेण विधिना दत्वा कोटिगुणं फलं सर्वं दानं को
टिगुणं कोटितीर्थे भवेद्यतः कोटितीर्थे त्यजन्प्राणान् हृदि कृत्वा तु माधवं तस्य पार्थ चिरं स्वर्गे त्वक्षयाश्च
ती गतिः कोटितीर्थे तीर्थवरे देहत्यागं करोति यः तस्य पूजां प्रकुर्वंति ब्रह्माद्या देवतागणाः अस्य तीरे देहदा

 दानं यस्य कस्य प्रजायते अस्ति क्षेपोस्य भेवेन महीसागरसंगमे तत्फलं गदितुं पार्थ वागीशोपि न वे
क्षमः एतत् ज्ञात्वा परं पार्थ कोपि तीर्थं प्रसेवते दिने दिने फलं तस्य कापिलिंगो सहस्रकं स्वर्गे मर्त्ये
 च पाताले तस्मादेतत्सुदुर्लभं इतिश्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे कोटितीर्थमहात्म्ये द्विपंचशोध्यायः
५२ श्रीनारद उवा॰ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि शालामाहात्म्यमुत्तमं संस्थापितपुरा स्थाने प्रार्थिताहं
द्विजपुंगवैः स्थानस्य रक्षणार्थाय उपायं कुरु सुव्रतः ततो मया प्रतिज्ञातं करिष्ये स्थानरक्षणं आरा
धितामया पश्चाद्ब्रह्मा विष्णु महेश्वरं त्रयश्चैकाग्रचित्तेन ततस्तुष्टा सुरोत्तमाः समागम्याथ मां प्रोचु
र्नारद ब्रियतां वरः प्रोक्तं तानर्थ्यं च मया क्रियतां स्थानरक्षणं अयमेव वरो मह्यं देयो देवैः सुतोषितैः
स्थानलोपो यथा न स्याद्यथा कीर्तिर्भवेन्मम एवमस्त्विति देवेशैः प्रतिज्ञाते तदा द्विज स्वांशेन प्रकरि
ष्यामो द्विजानां तव रक्षण एवमुक्त्वा कलामुक्ता देवैस्त्रिपुरुषास्स्वयं अंतर्धानततः प्राप्ताः सर्वेपि सुर
सत्तमाः ततो मया द्विजैः सार्धं शालाग्रे स्थानरक्षणं स्थापिताश्च पृथग्दृवा स्त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः पी
ड्यमानाय दाविप्राः केनापि च भवंति हि पूर्वाह्ने चापि कृत्वेदं मध्याह्ने यजुरेष्वथ यामस्तृतीये सामा

नि नारस्वरमधीलस च शापं यस्य प्रदास्यंति शालाग्रे भृशरोषिता सप्ताहमध्य वर्षाद्वा त्रिवर्षा
न् भस्मतां व्रजेत् प्रतिज्ञाता स्थानरक्षा यदि वो नारदाग्रतः स सेन ते न नो वैरी भस्मीभवतु तत्क्षणा
त् अनेन शापमंत्रेण भस्मीभवति निश्चितं शालात्रिपुरुषा तत्र यः पश्यति दिने दिने अर्चये
त्तोषयेद्यासौ स्वर्गलोके महीयते इतिश्री स्कंदपुराणे त्रिपुरुषशालामहात्म्यं तृतीयपंचशोध्या
यः ५३ श्रीनारद उ॰ अथान्यं संप्रवक्ष्यामि मदीयसरसो महत् माहात्म्यमतुलं पार्थ
देवानामपि दुर्लभं मया पूर्वं सरः खातं दर्भांकुरशलाकया मृत्तिकाताम्रपात्रेण सद्यो बाह्येत
तः स्वयं सर्वेषामेव तीर्थानामाहृत्योदकमुत्तमं सतत्रसरसि क्षिप्तं तेन संपूरितं सरः अश्विने मा
सि संप्राप्ते भानुवारः शुचिः श्राद्धं यः कुरुते तत्र स्नात्वा दानं विशेषतः पितरस्तस्य तृप्यंति यावदा
भूतसंप्लवं नारदीयं सरो ह्येतद्विख्यातं जगतीतले महता पुण्ययोगेन देवैरपि हि लभ्यते यदत्र
दीयते दानं हूयते यच्च पादके सर्वं तदक्षयं विद्यात् जपान् ज्ञानसाधना नारदीये सरःश्रेष्ठे स्ना
त्वा यो नारदेश्वरं पूजयच्छ्रद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्र तीर्थे पुरा पार्थ सर्वनागैस्तपः कृतं क

स्कं॰पु॰२ दुर्वासापस्य मोक्षार्थमात्मनो हितकाम्यया ततः सिद्धिपरां प्राप्ता अस्य तीर्थप्रभावतः ततो नागेश्वरं लिंगं
स्थापयामास रूर्जितं नारदाउ॰ ते भोगसर्वनागाः प्रहर्षिताः नारदीयसरः श्रेष्ठे यः स्नात्वा पूजयेत् हरे
२०९ नागेश्वरं महाभक्त्या तस्य पुण्यमनंतकं तेषां सर्पभयं नास्ति नागानां वचनं यथा इतिश्री॰ नारदीयसा
रो माहात्म्ये चतुर्थपंचशोध्यायः ५४ श्रीनारदउ॰ अपरद्वारकानामदेवी चात्रास्ति पांडव साक्षात्मा
चद्वारे वै सदेव विहिता लया चतुर्विंशतिकोटिभिर्देविभिः परिरक्षिता ततो दीर्घतपस्तप्तामयानिता रक्ष
षिता अपरस्मिन्तोद्वारे स्था॰ पिता परमेश्वरी पूर्वस्मिन्नगरद्वारे स्थापिता द्वारवासिनि नवमी चैत्रमासस्य कृ
ष्णपक्षे भवेतु या कुंडस्नानं ततः कृत्वा तां च देवी प्रपूजयेत् बलिया कुलनैवेद्यैर्गंधधूपादिपूजनैः सप्तजन्म
कृतं पापं नाशमायाति तत्क्षणात् यान् प्रार्थयते कामान् तांस्तान् प्राप्नोति मानवः वंध्या च लभते पुत्रं स्नानमात्रे
ण तत्र वै नवम्यां चैत्रमासस्य पुष्पधूपार्घपूजया विघ्नानि नाशयेद्देवी सर्वसिद्धिं प्रयच्छति भक्तानां तत्क्ष
णादेव सत्यमेतन्न संशयः उत्तरद्वारकां चापि पूज्ये वं विधिवन्नरः एतदेव फलं सोपि प्राप्नुयान्मानवोत्तमः २०९
पूर्वद्वारे तु वै देवी या स्थाता द्वारवासिनी तस्याः पूजनमात्रेण प्राप्नुयद्वांछितं फलं अश्विने मासि संप्राप्ते नर

रात्रे विशेषतः उपोष्य नवरात्रं च स्नात्वा कुंडे विमत्सितः पूजयेद्वत्रतां भक्त्या पुष्पधूपान्नतर्पणे अपुत्रो लभते
पुत्रान् निर्धनो लभते धनं वंध्या प्रसूयते पार्थ नात्र कार्या विचारणा इतिश्रीस्कंद॰ कोटितीर्थादिमहात्म्ये
पंचपंचाशोध्यायः ५५ श्रीनारदउ॰ ममापि पार्थ तत्रास्ति मूर्तिर्ब्राह्मणकाम्यया तत्र नाहं सजाम्यंग
छत्रदंडविभूषितः कार्तिकस्य तु या शुक्ला भवेत्सैकादशी शुभा तस्यां मद्दर्शनं कृत्वा कलिदोषैर्विमुच्यते
अर्जुनउ॰ बाल्यात्प्रभृति संदेहो ममायं हृदि वर्तते पृच्छतस्तं च मे विप्र न क्रोधं कर्तुमर्हसि स दान्तो मे क्षधर्मेषु
परिनिष्ठां परां गतः सर्वभूतसमो दांतो रागद्वेषविवर्जितः त्यक्तनिंदास्तुतिर्मौनी मोक्षस्य परिकीर्त्यते
त्वं च नारद लोकेषु वायुवच्चपलो मुने सौदामिनी च विचरन् दृश्यते प्राज्ञसम्मतः सदा कलिकरो लोके निर्द
यः सर्वप्राणिषु बहूनां हि सहस्राणि देवगंधर्वरक्षसां राज्ञां मुनिनरेंद्राणां कलहात् ध्वानितं भवेत् कस्मा
त्ते देषोच्छ्रेते संदेहं मे हरा द्विज संदेहान्न सुसंशेते बाणविक्षमगो यथा सूतउ॰ ज्ञान केदं वचः श्रुत्वा फा
ल्गुनाच्चारदामुनिः प्रहरन्निव बाभ्रव्य वदनं संनिरीक्षत सच बाभ्रव्य नामा वै हारितस्यान्वयोद्भवः ब्राह्मणो
नारदमुने समीपे वर्तते सदा स च ज्ञात्वा महाबुद्धिर्नारदस्य मनीषितं प्रहसन्निव भावाच फाल्गुनं स्निग्धया गि

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं॰पु॰२ रा ब्राह्मण उ॰ सत्यमेतद्यथाप्रुष्टं त्वं नारदं प्रति पाण्डव सर्वोपि चात्र वृत्तान्ते संशयं याति मानवः तदहं
ते प्रवक्ष्यामि यथा कृष्णान्मया श्रुतं स्तोककालांतरे पूर्वं सर्वे यादवनंदनः महीसागरयात्रायां कृ
२३० ष्णस्तत्राययौ प्रभुः उग्रसेनेन सहितो वसुदेवेन बभ्रुणा रामेण रौक्मिणेयेन युयुधानादिभिस्तदा
स च स्नात्वा स्नानि समं महीसागरसंगमे पिंडदानादिकं कृत्वा दत्वा दानानि भूरिशः गुहेश्वरादिलिं
गानि यत्नतः परिपूज्य च स्नानं कृत्वा कोटितीर्थे जयादित्यं समर्च्य च पूजयन्नारदमुनिं युक्तः कृष्णो
महात्मना उग्रसेनराज्ञा वै पूर्वजन्मजटायुना महादीनि प्रमुख्यानां यदूनां चोपशृण्वतां उग्रसे
नो महाराजः कृष्णं प्रोवाच संसदि उग्रसेन उ॰ कृष्ण प्रक्ष्यामि त्वामेकं संशयं वद तं मम यो यं नाम
महाबुद्धिर्नारदो विश्ववंदितः कस्माद्दोषात्ति चपलो वायुवत् भ्रमते जगत् कलिप्रियश्च कस्मा
द्वा तस्मात्त्वय्यति प्रीतिमान् श्रीभगवानुवाच सत्यं राजंस्त्वया पृष्टमेतत्सर्वं वदामि ते दक्षेण तु
पुरा शप्तो नारदो मुनिसत्तमः सृष्टिमार्गात्सुतान्विक्ष्य नारदेन विचारितान् नावस्थानं च लोकेस्मि २३०
न्भ्रमतस्ते भविष्यति पैशून्यवक्ता च तथा द्वितीयानां प्रचालनात् इति शापद्वयं प्राप्य द्विविधात्म

जचालनात् निराकर्तुं समर्थोपि मुनिर्मेने तथैव तत् एतावान्साधुवादो हि यत्क्षमेतेश्वरः स्वयं वि
नाशकालं चावीक्ष्य कलिं वर्धयते यतः स संचवक्ति तस्माच्च न स पापेन लिप्यते ब्रह्मतोपि च सर्वत्र
नास्य यस्मात्पृथक् पृथक् अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवदर्शनं अहं हि सर्वदा स्तौमि नारदं देवद
र्शनं महेंद्रगादितेनैव स्तोत्रेण शृणु तन्नृप श्रुतिचारित्रयो जीता यस्याहंता न विद्यते अगुप्तश्रु
तिचारित्रं नारदं तं नमाम्यहं अरतिः क्रोधचापल्ये भयं नैतानि यस्य च अदीर्घसूत्रं तं धीरं नारदं प्र
णमाम्यहं कामाद्वा यदि वा लोभाद्वाचं यो नान्यथा वदेत् उपास्यं सर्वजंतूनां नारदं प्रणमाम्यहं अ
ध्यात्मगतितत्वज्ञं क्षांतं शक्तिं जितेंद्रियं ऋजुं यथास्ति वक्तारं नारदं प्रणमाम्यहं तेजसा यशसा बुध्या
नयेन विनयेन च जन्मना तपसा वृद्धं नारदं प्रणमाम्यहं कल्याणं कुरुते बाढं पापं यस्मिन्न विद्यते
न प्रीयते च परार्थे यो सौ तं नौमि नारदं वेदस्मृतिपुराणोक्तधर्मे यो नित्यमास्थितः प्रियाप्रियवि
मुक्तं तं नारदं प्रणमाम्यहं अशनादिषु लुब्धं च पंडितं नालसं द्विजं बहुश्रुतं चित्रकथं नारदं प्र॰
नार्थे क्रोधे च कामे वा भूतपूर्वस्य विभ्रमः येनैते नाशिता दोषा नारदं प्र॰ वीतसंमोहदोषो यो दृढभ

स्कं॰पु॰२ क्लिश्यश्रेयसि मुनयं सत्रपतं च नारदं॰ अशक्तः सर्वसंगेषु यः सक्तात्मेव लक्ष्यते अदीर्घसंज्ञायो वाग्मनारदं॰
नाभ्ययसागमं किंचिद्यस्तपोनोपजीवति अवंध्यकालो वश्यात्मा तवहं नौमिनारदं कृतश्रमं कृतप्रज्ञं न च तृ
२३१ प्तं समाधितः नित्ययत्नाप्रमत्तं च नारदं तं नमाम्यहं न हृष्यत्यर्थलाभेन योलाभेन व्यथत्यपि स्थिरबुद्धि
रसक्तात्मा तदहं नौमिनारदं तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिमकंतरं कालज्ञं च नयज्ञं च शरणं यामि नारदं
इमं स्तवं नारदस्य नित्यं राज्यन माम्यहं तेन मे परमां प्रीतिं करोति मुनिसत्तमः अन्योपि च शुचिर्भूत्वा
नित्यमेतां स्तुतिं भवेत् अचिरात्तस्य देवर्षिः प्रसादं कुरुते परं एतान्गुणान्नारदस्य तमर्थाकर्ण्य पार्थिव ज
पन्नित्यं स्तवं पुण्यं प्रीतस्तेभविता मुनिः इति विष्णुमुखाच्छ्रुत्वा नारदस्य गुणान्नृपः बभूव परमप्रीतश्चक्रे
तच्च तथा वचः ततो नारदमानर्च्य दत्वा दानांश्च पुष्कलान् नारदीयद्विजाग्र्याणां नारदः प्रीयतामिति
यं यो द्वारवतीं कृष्णः सभ्रातृ ज्ञातिबांधवः तीर्थयात्रामिमां कृत्वा विधिवत्पुरुषोत्तमः तस्मात्त्वमपि कौरव्य
नारदस्य गुणानिमान् श्रुत्वा श्रद्धामयो भूत्वा शृणु कृत्यं यदत्र च कार्तिके शुक्लद्वादश्यां प्रबोधिन्यामसौ मुनिः २३३
विष्णोर्ध्यानसमाधेश्च प्रबुद्धो जायते तदा तस्मिन्दिने नारदेन निर्मिते तत्रैव कूपके स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन श्राद्धं

कुर्यात्समाहितः तपो दानं जपश्चात्र कूपे भवति चाक्षयं इदं विष्णोति मंत्रेण ततो विष्णुं विबोधयेत् नरदश्च
मुनिं पश्चान्मंत्रेणानेन पांडव योगनिद्रा यथा त्यक्ता हरिणा मुनिसत्तमः तथा लोकोपकाराय भवानपि
परत्यज इति मंत्रेण चोत्थाप्य नारदं परिपूजयेत् कृष्णप्रोदितया स्तुत्या छत्रधोत्रार्चनैः शुभैः ब्राह्मण्याद्द्विजा
नादेयं च छत्रं धोत्रं कमंडलुं प्रणम्य ब्राह्मणान्भक्त्या नारदः प्रियतामिति एवं कृते प्रसादात्तु मुनेः पापेन मु
च्यते जायते न कलिस्तस्य न चासौ रव्यं भवेदिह इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे नारदमहात्म्यं षट्पं
चशोध्यायः ५६ सूतउ॰ इति बाभ्रव्यवचनमाकर्ण्य कुरुनंदन प्रणम्य नारदं भक्त्या विस्मितः पुलका
न्वितः प्रशास्य चचिरं कालं पुनर्नारदमब्रवीत् गुप्तक्षेत्रमहात्म्यं शृण्वन्नस्तात् मुखान्मुने तृप्तिं नैवाधि
गच्छामि भूयस्तद्वक्तुमर्हसि श्रीनारदउ॰ महालिंगस्य वक्ष्यामि महिमानं कुरूद्वह गौतमेश्वरलिंगस्य
सावधानः शृणुष्व तत् अक्षनाम महायोगी गोतोद्योभवन्मुनिः गोदावरीसमानीता अहिल्यायाः पतिः प्रभुः
गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं स च ज्ञात्वा महोत्तमं योगसंसाधनं कुर्वन् तत्रैव तेते तपो महत् योगसिद्धिं ततः प्राप्य
गौतमेन महात्मना अत्र तं स्थापितं लिंगं गौतमेश्वरसंज्ञया संस्थाप्य तन्महालिंगं चंदनेन विलिप्य च सं

स्कं·पु·२ पूज्यपुष्पैर्विविधैर्गुग्गुलं दाहयेत्पुरः सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते अर्जुन उ० योग
स्वरूपं तु छामि योगतत्त्वं कुरुद्वह श्रवणादपि निर्मल्यं यस्यास्ति वनाकिमु चित्तवृत्तिविरोधाख्यं
२३२ योगतत्त्वं प्रकीर्त्यते श्रीतुनारद तत्त्वतः योग सर्वं प्रशंसंति यतः सर्वोत्तमोत्तमं श्रीनारद उ० तदृ
ष्टांगप्रकारेण साधयंती ह योगिनः यमश्च नियमश्चैव प्राणायामस्तृतीयकः प्रत्याहारो धारणा च ध्या
यं ध्यानं च सप्तमं समाधिरिति चाष्टांगो योगः संपरिकीर्तितः प्रत्येकं लक्षणं तेषामष्टानां शृणु पांड
व अनुक्रमान्नरो येषां साधनाद्योगमश्नुते अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ एते पंच यमाः प्रो
क्ताः शृण्वेषामपि लक्षणं आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय प्रवर्तते अहिंसैषा समाख्याता देवसंविहि
ता च या दृष्टं श्रुतं नानुमितं स्वानुभूतं यथार्थतः कथनं सत्यमित्युक्तं परपीडाविवर्जितं अनादानं
परस्वानामापद्यपि कथंचन मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं प्रकीर्तितं अमैथुनं यतीनां च मनोवा
क्कायकर्मभिः रतौ स्वदारगमनं गृहीनां ब्रह्मचर्यता यतीनां सर्वसंन्यासो मनोवाक्कायकर्मणा २३२
गृहस्थानां च मनसा स्मृतं यैषपरिग्रहः एते यमास्तव प्रोक्ताः पंचैव नियमान् शृणु शौचं तुष्टिस्तपश्चै

व जपो भक्तिर्गुरोस्तथा एतेषामपि पंचानां पृथक् संशृणु लक्षणं बाह्यमाभ्यंतरं चैव द्विविधं शौ
चमुच्यते बाह्यं मृज्जलैः प्रोक्तामांतरं शुद्धमानसं न्यायेनागतया वृत्त्या भिक्षया वार्तयापि च
संतोषो यस्य सततं सा तुष्टिरिति चोच्यते स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवाभ्यसनादिभिः शिवे ज्ञानं गुरोर्भक्तिः गुरुभु
क्तिरिति स्मृता एवं संध्येस्तान्नियमान् त्रामांश्च सुविचक्षणः प्राणायामाय संदध्यान्नान्यथा योगसाधकः
यतोऽशुचिशरीरस्य वायुकोपो महान्भवेत् वायुकोपात्कुष्टं च जडत्वादीन्युपाश्नुते तस्माद्विचक्षणः शुचिं
कृत्वा देहं यतनस्तरं प्राणायामस्य वक्ष्यामि लक्षणं शृणु पांडव प्राणापाननिरोधश्च प्राणायामः प्रकी
र्तितः लघुमध्योत्तरीयाख्यः स च धीरैस्त्रिधोदितः लघुर्द्वादशमात्रस्तु मात्रा निमिषउन्मिषः द्वि
गुणो मध्यमश्चोक्तस्त्रिगुणश्चोत्तमः स्मृतः प्रथमेन जयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुं विषादं च तृतीये
जयो दोषाननुक्रमात् पाद्याद्यमासनं कृत्वा रेचकं पूरकं तथा कुंभकं च सुखासीनः प्राणायामं त्रिधा
भ्यसेत् प्राणानामुपसंरोधात् प्राणायाम इति स्मृतः यथा पर्वतधातूनां ध्मातानां दह्यते मलः य
थेंद्रियकृता दोषाः प्राणायामेन दह्यते गोशतं कापिलं दत्वा यत्फलं तत्फलं भवेत् प्राणायामेन योगज्ञ

स्कं पु॰ २ स्तस्मात्प्राणंसदायमेत् प्राणायामेनसिध्यंतिदिव्याःशांत्यादयःक्रमात् शांतिप्रशांतिदीप्तिश्चप्रसादश्चयथा
क्रमं सत्य आगंतुकामानांपापानांचप्रवर्तता ध्वंसनंशांतिरित्याख्यः प्रथमाजायतेगुणः लोभमोहात्मकान्
२३२ दोषान्निराकृत्यचकृत्स्नशः तमसांचयदाप्राप्तिःप्रशांतिरितिचोच्यते सर्वेंद्रियप्रसादश्चबुद्धेश्चैवमरुतामपि प्र
सादइतिसंप्रोक्तःप्राथमंचचतुष्टयं एवंफलंयदायोगीप्राणायामंसमभ्यसेत् म इत्यसेव्यमानस्तुसिंह
शार्दूलकुंजराः यथायांतितथाप्राणोवश्योभवतिसाधिनः प्राणायामस्त्वयंप्रोक्तःप्रत्याहारंततःशृणु विषये
षुप्रवृत्तस्यैवतस्मादिनिवर्तनं प्रत्याहारंविनिर्दिष्टंतस्यसंयमनंहियत् प्रत्याहारस्त्वयंप्रोक्तोधारणालक्ष
णंशृणु यथातोयार्थिनस्तोयंयंत्रनालादिभिःशनैः आपिबेयुस्तथावायुंयोगीनयतिसाधितं प्राणाभ्यांहृदयेचा
रयततालोभ्रुवोंतरे चतुर्दलेषट्दलेचद्वादशेषोडशच्छिके ओंकुंचनेनैवमूर्ध्नेमुनियपवनंशनैः मूर्ध
निब्रह्मरंध्रेतंप्राणंसंधारयेत्कृती प्राणायामादशद्वौचधारणेषाप्रकीर्तिते द्वेशैताधारणास्त्वाप्यप्राप्नोत्य
क्षरसंज्ञितां धारणास्थस्ययद्ध्येयंतस्यलंशृणुलक्षणं ध्यायंबहुविधंपार्थयस्यांतोनोपलभ्यते केचिच्छि २३३
वंहरिंकेचित्केचित्सूर्यंविधंपरे केचिद्देवीमहद्भूतान्युतध्यायंतिकेचन तत्रैयोयच्चध्यायेतसचतत्रप्रलीय

ते तस्मात्सदाशिवंदेवंपंचवक्त्रंहरंस्मरेत् पद्मासनस्थंतंगौरंबीजपूरकरस्थितं दशाहस्तंसुप्रसन्नवद
नंध्यानमास्थितं ध्येयमेतत्तवप्रोक्तंतस्माध्यानंसमाचरेत् ध्यानस्यलक्षणंलेतन्निमेषार्धमपिस्फुटं न
पृथक्जायतेध्येयाधारणायासमास्थितः एवमेतांउरारोहभूमिमास्थाययोगवत् नकिंचिच्चिंतयेत्पश्चात्
सासमाधिरितीर्यते समाधेर्लक्षणंसम्यक्ब्रुवतोमनिशामय शब्दस्पर्शरसैर्हीनंगंधरूपविवर्जितं परंपु
रुषंसंप्राप्तःसमाधिस्थःप्रकीर्तितः तांतुप्राप्यननोविघ्नैर्नाभिभूयेतकर्हिचित् समाधिस्थस्यदुःखेन
गुरुणापिनचाल्यते शंखादिशतशस्तस्यवाद्यतेयदिकर्णयोः भेर्यश्चापिदिहन्यंतेशब्दंबाह्यंनवेदति कृश
प्रहाराभिहतोवह्निदग्धतनुस्तथा शितांबुचस्थितोघोरेस्पर्शंबाह्यंनविंदति रूपंगंधेरसेबाह्येताद्दृस्य
तुकार्कथा दृष्ट्वायआत्मानमात्मासमाधिंलभतेपुनः दृष्ट्वावावभुवक्षाशांनातिबाधतिकर्हिचित् नस्वर्गेन
चपातालेमानुष्येचनतत्सुखं समाधिनिश्चलंप्राप्ययत्सुखंविंदतेनरः एवमारूढयोगस्यतस्यापिकुरु
नंदनः पंचोपसर्गाःकटुकाःप्रवर्तंतेयथाशृणु प्रीतिमःश्रावणोदेवोभ्रमावर्तोथभीषणः प्रतिभासर्व
शास्त्राणांप्रातिभोयंचसात्विकः तेनयोममदादद्याद्भिगाग्रंथ्यचेतसः योजनानांसहस्रेभ्यःश्रवणंश्रावणं

स्कं·पु·२ तु सः द्वितीयः सात्विकश्चायं अस्मान्मत्तो विनश्यति अंष्टोयश्चतियोनिश्च देवानां देवदूतसो अ
यंबसात्विको दोषो मदादस्माद्विनश्यति आवर्तइवंतातस्य जनावर्तैयदाकुलः आवर्ताख्यः स्वयं
२-३४ दोषो राजसः समहामयः भ्राम्याचयन्निरालंबं मनो दोषश्च योगिनः समस्ताधार विभ्रंशाद्भ्रमाख्य
स्तामसो गुणः एतैर्नास्तितयोगास्तु सकलादेवयोनयः उपसर्गैर्महाघोरैरावर्तंते पुनः पुनः प्राप्नुस
कंबलकुक्ष्यो योगीतस्मान्मनोमयं चिंतयेत्परमं ब्रह्म ननु रूपात तत्स्वरूपं मनः आहारासात्विकाश्च
व संसव्यासिद्धिमिच्छिता राजसीस्तामसीश्चैनयोगीसिद्धेन्न कर्हिचित् श्रद्धानेषु दांतेषु श्रोत्रिये
षु महात्मसु सधर्मा दनेपतेषु भिक्षायोग्या च योगिना भैक्ष्यं यवान्नं तक्रं वा पयोयावकमेव वा फलं
मूलं विपक्वं वा कणपिण्याकसक्तवः इत्येते चैव आहारा योगिनां सिद्धिकारकाः मृत्युकालं विदित्वा
च निमित्तैर्योगसाधकः योगयुञ्जीतकालस्य वञ्चनार्थं समाहितः निमित्तानि च वक्ष्यामि ----
मृत्युर्यैव रक्तचर्माम्बरधरा गायंती हसती वयं दक्षिणाशांनयन्नारी स्वप्ने सोपि न जीवति नग्नंक्षप २३४
णकं स्वप्ने प्रसमानं प्रहस्य च एवं च वीक्ष्य वल्गंतं विद्यान्मृत्युमुपागतं ऋक्षवानरयुग्यस्थो गायन्यो

दक्षिणां दिशं याति मज्जेद्थो पंके गोमये चान जीवति केशांगारैर्भस्मभुजंगैर्निर्जलां नदी
एषामन्यतमेः पूर्णं दृष्ट्वा स्वप्ने न जीवति करालैर्विकटैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः पाषाणैस्ताडितः स्व
प्ने सद्यो मृत्युं भवेन्नरः सूर्योदये यस्य शिवा क्रोशंतीयाति सम्मुखं विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृ
त्युमर्छति दिपातिगंधनोयत्तिवमस्येग्रतथानिशि नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्ष्यते न स जीवति शृ
क्रायुग्मं चार्धरात्रे दिवा चाहर्गणं तथा दृष्ट्वा मन्येत संक्षीणमात्मा जीवितमात्मवान् नासिका वक्रता
मेति कर्णयोर्नमतोन्नती नेत्रं च वामं स्रवति तस्य तस्यायुरुद्गतं अरक्ततामेति मुखं जिह्वा चाप्य
सिता यदा तदा प्राज्ञो विजानीयादासन्नं मृत्युमात्मनः उष्ट्ररासभयानेन स्वप्नेयो याति दक्षिणं दि
शंकर्णौ पिधायापि निर्घोषं शृणुयान्न च नस जीवेत्तथा स्वप्ने पतितस्य पिधीयते द्वारं न चोत्तिष्ट
ति च स्वभ्राद्दृष्टिश्चलोधिका स्वप्नेग्निं प्रविशेद्यस्तु न च निःक्रमते पुनः जलप्रवेशाद्पि वा तदंतं
च तस्य जीवितं यथापि हन्यते दुष्टैर्भूतैरात्रावथो दिवा स कृतविकृतिर्वापितस्यासन्नो यमांतके दे
वतानां गुरूणां च पित्रोर्ज्ञानविदां तथा निंदा मवज्ञां कुरुते भक्तोमृत्वा न जीवति एवं दृष्ट्वा निमित्ता

स्कं॰ पु॰ २ निविपरीतानि योगवित् धारणां गम्यतास्तास्तु समाधावचलो भवेत् यदिनेच्छंति तत्रस्तु ततो नास्तो प्रपद्य
ते विमुक्तिमवाप्नोति विसृजेद्ब्रह्मरंध्रनि सतिदेहविमुक्तेवा उपसर्गाश्चये पुनः योगिनं समुपायांति श्र
२३५ णुतानपिपांडव ऐशान्यराक्षसपुरयाक्षंगंधर्वएवच ऐंद्रोसौम्यप्राजापत्यब्राह्म्यश्चाष्टसुसिद्धयः भ
वंतिचाष्टौश्रृणुताः पार्थिवाद्याश्चतैजसी वायव्यामात्मिकाचैवमानसाहंभवाभिति प्रत्येकमष्टधाभिन्नाद्विगु
णाद्विगुणाक्रमात् पूर्वचाष्टौचतोषष्टीरंतेश्रृणुचतद्यथा स्थूलतान्हृताबाल्यंवार्धिक्यंयौवनंतथा नानाजा
तिस्वरूपंचचतुर्भिर्देहधारणं पार्थिवांशंविनानित्यमष्टौपार्थिवसिद्धयः विज्ञितेष्वीतलपदेशान्यभवंति
च भूमावितजलेवासोनातुराणमवापिबेत् सर्वत्रवजलप्राप्तिरपिशुष्कंद्रवंफलं धारणंत्रिमिदेहे
स्यनदीवास्थापयेत्करे अव्रणत्वंशरीरस्यकांतिश्चाप्यष्टकंस्मृतं अष्टौपूर्वाद्रुमाचाष्टौराक्षसानांपुरस्मृताः
देहादग्निविनिर्माणंतत्रापभयवर्जनं शक्तिर्दग्धुंचलोकानांजलमध्येग्निज्वालनं अग्निग्रहश्चहस्तेनस्मृ
तिमात्रेणपावनं भस्मिभूतस्यनिर्माणंद्वाभ्यांदेहस्यधारणं पूर्वाषोडशाचाष्टौतेजसायक्षसद्मनि मनो
गतिर्भूतानामंतर्निवेशनंतथा पर्वतादिमहाभारवहनंलीलयैवच लघुत्वंगौरवत्वंचपाणिभ्यांवायुधा

MEMORIAL

रणं अंगुल्यग्रनिपातेनभूमेःसर्वत्रकंपनं एकेनदेहिनिःपत्तिर्गांधर्वैवातसिद्धयः चतुर्विंशतिपूर्वाश्चाप्य
ष्टौवतोश्चसिद्धयः गंधर्वलोकद्वात्रिंशादतऊर्ध्वानिशामय दृश्याविहितनिःपत्तिरिंद्रियाणामदर्शनं आका
शगमनंनित्यमिंद्रियार्थसमस्वयं दूरेशब्दग्रहणंशासर्वशब्दावगाहनं तन्मात्रलिंगग्रहणंसर्वप्राणिनिद
र्शनं अष्टौवातात्मिकाश्चैंद्रेद्वात्रिंशादपिपूर्वकाः यथाकामोपलब्धिश्चयथाकामविनिर्गतं सर्वत्राभिभवश्चै
वसर्वगुह्यनिदर्शनं संसारदर्शनंचापिमानास्यष्टौचसिद्धयः चत्वारिंशतिपूर्वाश्चसौमलोकेस्मृतास्त्विमाः
छेदनंतापनंबंधःसंसारपरिवर्तनं सर्वभूतप्रसादत्वंमृत्युकालजयस्तथा अहंकारोद्भवंचाष्टौप्राजापत्येत्व
पूर्वकाः अकारेणजगत्सृष्टिस्तथानुग्रहमेवच प्रलयस्याधिकारंचलोकचित्रप्रवर्तनं प्रसादस्याभिदंव्यक्तं
निर्वाणंचपृथक्पृथक् शुभेतरस्यकर्तव्यमष्टौबुद्धिभवास्त्विमाः षट्पंचाशत्तथापूर्वाश्चतुःषष्टिरमेगुणाः
ब्रात्म्यपदेप्रवर्तंतेगुह्यमेतत्त्रयेषितं जीवतेदेहमेदेवासिद्धिर्ष्टितास्त्रयोगिना संगोनैवविधातव्योभयास
तनसंभवात् एतान्गुणान्निराकृत्यसंयुंजतोयोगिनःसदा सिद्धयोष्टौप्रवर्तंतेयोगसंसिद्धिकारकाः अ
णिमालघिमाचैवमहिमाप्राप्तिरेवच प्राकाम्यंचतथेशत्वंवशित्वंचतथापरं यत्रकामावसायित्वंमाहेश्वरपद

 स्थितं सूक्ष्मात्सूक्ष्मत्वमणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा स्मृता महिमाशेषपूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य
यत् प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशत्वं चेश्वरो यतः वशित्वाद्वशिता नाम सप्तमा सिद्धिरुत्तमा य
२३६ त्रेच्छा तत्र च स्थानं यत्र कामावसायिता ऐश्वर्यं पदमाप्तस्य भवंते ता अष्टसिद्धयः ततो न जायते नैव
वर्धते न विनश्यति एषमुक्त इति प्रोक्तो य एवं मुक्तिमाप्नुयात् यथा जलं जले नैक्यं निक्षिप्तमुप
गच्छति तथैव सात्म्यमभ्येति योगिनो ह्यात्मपरात्मना एवं ज्ञात्वा फलं योगी सदा योगं समभ्यसेत् अत्रो
पमां प्याहरंति योगार्थे योगिनो मलाः शशांकरश्मिसंयोगादर्ककांतेरुतथाग्निं समुत्सृजति नैकः स
तु पमा सा तिरो योगिनः कपिंजलारवुनकूला वसंति स्वामिवद्गृहे ध्वस्ते यांत्यनंतो दुःखं नैतेषां सोपमा
यते मंदहि काल्पदेहापि मुखाग्रेण कनीयसा करोति मृद्भागं च यमुपदेशः स योगिनः पशुपक्षिमनु
ष्याद्यैः पुत्रपुष्पफलान्वितं वृक्षं विलुप्यते मानं च स्तुध्या सिध्यते योगि मेत्रः रुरागात्रविषाणाग्रमाल
क्ष्य तिलकाकृतिं स हते न विवर्धते योगी सिद्धिमुपाश्नुते द्रव्यं पूर्णमुपादाय पात्रमारोहते भुवः २३६
तुंगं मार्गं विलोक्यैवं विज्ञानं किं न योगिना तद्गृहं यत्र वसति तद्भोज्यं येन जीव्यते येन निःपाद्यते

चार्थः स्वयं सा ध्येयागसिद्धये तथा ज्ञानमुपासीत योगी यत्कार्यसाधनं ज्ञानानां बहुता येयं यो
गविघ्नकरी हि सा इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत् कपिलस्य सहस्रेण नैवा ज्ञेयमवाप्नु
यात् त्यक्तसंगो जितक्रोधो लघ्वाहारो जितेंद्रियः पिधाय बुद्ध्या द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् अहो
रं सालिकं सेवनतं येन विचेतनः स्वादयंतं हि भुंजानो शिरवस्य प्रियातिथिः वाग्दंड कर्मदंडश्च मनो
दंडश्च ते त्रयः यस्यैते नियता दंडाः स त्रिदंडी यतिः स्मृतः अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनं
न बिभ्यति च सत्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं गंधः शुभो मूत्रपुरीषमल्पं
कांतिप्रसादः स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्ते प्रथमं हि चिह्नं समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी शुचिस्तथैकांत
रतिर्जितेंद्रियः समाप्नुयाद्योगमिमं महात्मना विमुक्तमाप्नोति ततश्च योगः कुलं पवित्रं जननी कृता
र्थवसुंधरा भाग्यवती च तेन अबाह्यमार्गे सुखसिंधुमग्नं लग्नं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः विशुद्धबुद्धिः
समलोष्टकांचनः समस्तभूतेषु च सन्मनो हियः स्थानं परं शाश्वतमव्ययं च यतिर्हि गत्वा न पुनः प्र
जायते इदं मया योगरहस्यमुक्तमेवविधं गौतमः प्राह योगं तेनेतस्थश्चोपपार्थलिंगसंदर्शनाद

स्कं॰पु॰२ चैनाकल्मषघ्नं यश्चाश्विनेकृष्णचतुर्दशीदिने रात्रौसमभ्यर्च्यतिलिंगमेतत् स्नात्वाअहिल्यासरसिप्रधानेश्रा
द्धादिसर्वंप्रविधायभक्तितः महान्तकौरणविमुक्तपापः सयातियत्रास्तिसगौतमोमुनिः इदंमयापार्थतवप्रणी
२३७ तंगुप्तस्यक्षेत्रस्यसमासयोगात् महात्म्यमेतत्सकलंशृणोतियस्याद्विशुद्धःकिमुवाचिभूयः इतिश्रीस्कंद॰कु॰
गौतमेश्वरमहात्म्यंसप्तपंचाशोध्यायः ५७ श्रीनारदउ॰ अतःपरंप्रवक्ष्यामिब्रह्मेशंलिंगमुत्तमं यस्यश्र
वणमात्रेणवाजपेयफलंलभेत् एकदातुपुरापार्थसृष्टिकामेनब्रह्मणा तपःसुचरितंघोरंसार्धवर्षसहस्र
कं तपसातेनसंतुष्टःपार्वतीपतिशंकरः वरमस्मैततःप्रादाल्लोककर्त्रेस्वयंस्थितं ततोहृष्टप्रमुदितः
कृतकृत्यपितामहः ज्ञात्वाक्षेत्रस्यमाहात्म्यंस्वयंलिंगंचकारह चखानचसरःपुण्यंनाम्नाब्रह्मसरःशुभं मही
नगरकात्पूर्वेमहापातकनाशनं अस्यतीरेमहालिंगंस्थापयामासवैप्रभुः तत्रदेवस्वयंसाक्षाद्विद्यतेकि
लशंकरः पुष्करादधिकंतीर्थंब्रह्मेशंनामफाल्गुन तत्रस्नात्वानरोभक्त्यापिंडदानंसमाचरेत् दानंचैवय
थाशक्त्याकार्तिक्यांचविशेषतः दैवंप्रपूज्ययद्भक्त्याब्रह्मेशंहृष्टमानसः पितरस्तस्यतुष्यंतियावदाहूतसं २३७
प्लवं पुष्करेषुचयत्पुण्यंकुरुक्षेत्रेरविग्रहे गंगादिपुण्यतीर्थेचयत्फलंप्राप्यतेनरः तत्फलंसमवाप्नोतितीर्थ

स्यास्यावगाहनात् मोक्षलिंगस्यमाहात्म्यंशृणुपार्थमहाद्भुतं मयास्थानहितार्थंचसमाराध्यमहेश्वरं दर्भा
ग्रेणततःपार्थकूपंखनितवाहनं प्रसाद्यलोककर्तारंब्रह्माणंपरमेष्ठिनं कमंडलोब्रह्मणश्चसमानीतासर
स्वती कूपस्मिन्मोक्षनाथस्यलोकानांप्रेतमुक्तये कार्तिकस्यतुमासस्यशुक्लपक्षेचतुर्दशी कूपेस्नात्वानरस्त
स्यांतिलपिंडसमाचरेत् प्रेतानुद्दिश्यनियतंमोक्षतीर्थफलंलभेत् कुलेनजायतेतस्यप्रेतोपार्थमसंशयः
प्रेतानांमोक्षंप्रगच्छंतितीर्थस्यास्यप्रभावतः जयादित्येकूपवरेनरःस्नात्वाप्रयत्नतः गर्गेश्वरंनमस्कृत्यनसग
र्भेषुमज्जति महात्म्यमतत्सकलंशृणोतियस्याद्विशुद्धःकिमुवाचिभूयः इदंमयापार्थतवप्रणीतंगुप्तस्य
समासयोगात् इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेब्रह्मेश्वरादिमाहात्म्येअष्टपंचाशोध्यायः ५८
अर्जुनउ॰ गुप्तक्षेत्रमिदंकस्मात्कस्माद्ब्रूहिचनारद यस्यप्रभावःसुमहान्नैवंकस्यापिसंश्रुतः श्रीनारदउ॰
पुरातनामत्रकथांगुप्तक्षेत्रस्यकारणे शृणुपांडवशापेनगुप्तमासीदिदंवच पुरानिमित्तकस्मिंश्चित्सर्वती
र्थादिदेवताः प्रणामायाब्रह्मसदोब्राह्मणसहिताययुः पुष्करस्यप्रभासस्यनैमिषस्यार्बुदस्यच कुरुक्षेत्र
स्यक्षेत्रस्यधर्मारण्यस्यदेवताः वस्त्रापथस्यक्षेत्रस्यफल्गुतीर्थस्यचापियाः केदारस्यतथान्येषांक्षेत्राणांत्रिकोटि

स्कं॰पु॰२ नाधिपाः सिंधुसागरयोगस्य महीसागरकस्य च गंगासागरयोगस्य अधिस्तूपरिकस्य च गंगा
रेवा मुनीनां च नदीनामधिदेवताः शोणह्रदपुरोगाणां ह्रदानां चाधिदेवता तेसर्वे संघशोभला
२३८ श्चाग्रतानायमुत्तमः समुपाजमुरमलां महतीं ब्रह्मणः सभां तत्रतीर्थानि सर्वाणि समायाता
नि स्वर्वासिः उत्तस्थौ सहितः सर्वैः सभासद्भिः पितामह प्रणम्य सर्वतीर्थेभ्यः प्रबद्धकरसंपुटः
तीर्थानि भगवानाह विस्मियास्फुललोचनः अघनः सब्रह्म कलं युष्माभिरितिपावितं वयं च पावि
भूता योयुष्माकं दर्शनादपि तीर्थानां दर्शनं श्रेयः स्पर्शनं स्नानमेव च कीर्तनं स्मरणं वापि न
स्यात्पुण्यं विनात्परं महापापान्विता राजाः स्वपियस्युः सुनिष्टुराः तेपि तीर्थप्रपूयंते किंपुनर्ध
र्मसंस्थिताः एवमुक्त्वा पुलस्त्यं सपुत्रमभ्यादिदेशाह शीघ्रमर्घं तीर्थहेतोः समानय यथार्चये
पुलस्त्य उ॰ असंख्यातानि तीर्थानि दृश्यंते पद्मसंभव यथादिशसि मां तात अर्घमेकमुपानये धर्म
प्रवचनेश्लोकोयत एष प्रगीयते मेवे युर्युदसंख्याता अर्घयोग्या समर्चने ततस्तेषां वरिष्टा २३८
यदा तव्यार्घः किलकनः श्रीब्रह्मा उ॰ साभिप्रायं साधु वत्स त्वया प्रोक्तमिदं वचः एतं गुरुघचार्घ

कमानयस्व सुशीघ्रतः ततः पुलस्त्यो वेगेन समानिन्ये र्घमुत्तमं तं च ब्रह्मा करे गृह्य तीर्थान्याह ति
भारती सर्वैर्भवद्भिः संहत्य मुखास्ते कं प्रकीर्त्यते तस्मै चार्घ प्रयच्छामि नैवमामनयस्प्रशत तीर्था
न्यूचुः न वयं श्रेष्ठतां विघ्नः कथं च न परस्परं अस्माभिर्तोश्च संप्राप्ति ज्ञोत्वादेहि त्वमेव तत्त श्रीब्रह्मा
उवाच नाहं वेद्मि श्रेष्ठतां वः कथं च नन मोस्तु वः सर्वे चापरमाहात्म्याः स्वयमेव वक्तुमर्हथ यत्र गंगा ग
या काशी पुष्करं नैमिषं तथा कुरुक्षेत्रं तथा रेवा महीसागरसंगमः प्रभासाद्यानि शतशो यत्र न स्तत्र का
मतिः एवमुक्ते पद्मभुवा कोपि नावाच किंचन चिरेणेदं ततः प्राह महीसागरसंगमः मेमेन मर्वत्वं
व चदे तुरानन शीघ्रतः यतः कोटिकल्पायां वा ममकोपि न पूर्यते यतश्चेंद्रद्युम्नराज्ञा ताप्यमाना व
सुंधरा सर्वतीर्थद्रवीभूता मही वामामवन्नदी सा च सर्वाणि तीर्थानि संयुक्ता च मया सह सर्वतीर्थ
मयस्तस्मादस्मिन्ख्याता जगत्त्रये गुहेन च महालिंगं कुमारेश्वरमीश्वरं संस्थाप्य मुख्यतीर्थत्वं मम
दत्तं महात्मना नारदेनापि मत्तीरे स्थानं संस्थाप्य शोभनं सर्वेभ्यः पुण्यक्षेत्रेभ्यो दत्तं श्रेष्ठ्यं पुरा मम
एवं त्रिभिर्हेतुवरैर्मे मेवार्घप्रदीयतां गुणैकदेशेपि समं ममनी तीर्थं नैव परं इत्युक्ते वचने तत्र तीर्थराजे

स्कं.पु.२ नभारत सर्वे नोचुः किंचनापि किं ब्रह्मा वक्ष्यतीतियत् ततो ब्रह्मसुतो ज्येष्ठः श्वेतमाल्यानुलेपनः दक्षिणं बा
हुमुद्धृत्य धर्मं वीचनमब्रवीत् अहो कष्टमिदं कृतं तीर्थराजेन मोहतः सतोपि न गुणा वाच्याः स्वयं सद्भिः स्व
२३९ कायतः स्वीयान् गुणान् स्वयं यो हि संसमुपक्षिपन्यराट् भवती राजसस्त्वेषम्यहंकारो जुगुप्सितः तस्मादस्मा
दहंकारात्तत्त्वप्येषु गुणेषु च अप्रख्यातं ध्वस्तरूपं इदं तीर्थं भविष्यति स्तंभतीर्थमिति ख्यातं स्तंभो गर्वकृ
तायतः स्तंभस्यापि फलं सद्यो ब्रह्मापि प्राप किं परः इत्युक्ते धर्मदेवेन हाहेति खं उत्थितः तत्र शीघ्रं समाया
तो योगीशोहं च पांडव गुहस्ततो वचः प्राह धर्मं देहसमागमे अयुक्तमेतच्छापोयं दत्तोय धर्मधार्ष्ट्यता ब्रवी
तु कापि सर्वेषां तीर्थानां लोकेषु वर्तते यद्यैश्वर्यं नार्हतो सोमहीसागरसंगमः तिष्ठ नात्मागुणा यच्च तीर्थरा
जेन वर्णितः तत्रैकोपि गुणो नाममिथ्यावोदितस्ते गुणः अहो नियुक्तपालानां यदितेप्याविमृश्य च एवमर्था
न्करिष्यंति कं यातिशरणं प्रजाः एवमुक्ते गुहेनाथ धर्मो वचनमब्रवीत् सत्यमेतद्यदाहायं महीसागरसंग
मः मुख्यत्वं सर्वतीर्थानां मर्घश्चापि पितामहात् किं तु नाम गुणा वाच्याः सतामेतत्सदा व्रतं परक्षेपः स्वप्रशं २३९
सा ब्रह्माणमपि चालयेत् स्वप्रशंसां प्रकुर्वाणः परोक्षेपरसन्विता किंदिवाः पृथिवी पूर्वं ययातिर्न पपात ह या

नि पूर्वं प्रमाणानि कृतानि त्वेन धीमता तानि संपालनीयानि तानि कोतिक्रमेद्बुधः तवपित्रा समादिश्य यदर्थं
स्थापिता वयं पालयामः सदा तच्च त्वं च पालितुमर्हसि ईश्वरा स्वप्रमाणेन भवंतो यदि कुर्वते तदस्माभिरिदं यु
क्तं त्वारनं स्थाप्यतां वरः एवमुक्त्वा स्वयं मुद्रां मोनु कामं वृषं तदा अहं प्रस्थाप्य मन्विश्य वाक्यमेतदुदीरय
धर्मो धर्माय महते विश्वधात्रे महात्मने ब्रह्मविष्णुगिरीशैर्नित्यं पूजिताय च नाम्ने यदि मुद्रां भवान् धर्मप
रिलक्षति कर्हिचित् तदस्माकं कुतो भावो माविश्वनाशयप्रभो योगीश्वरं गुहं चापि सन्मानयितुमर्हसि शि
वव न्मानन्नियो हि यतः साक्षाच्छिवात्मजः लोचं देवा गुहः स्वामी समानयितुमर्हसि युवयोरैक्यभावेन सुखं जी
वेदिदं जगत् त्वया प्रदत्तशापोयमास्त प्रख्याति लक्षणः अनुग्रहश्च क्रियतां तीर्थराजस्य नारद एवमु
च्चरमाणं मां प्रशस्याहापि पद्मभूः साध्वेतं नारदेनोक्तं धर्मैतद्वचनं कुरु संमानय गुहं चापि गुहः स्वामी य
तो हि नः एवमुक्ते ब्रह्मणा च धर्मो वचनमब्रवीत् नमो गुहाय सिद्धाय किंकरायस्ये वयं मदीयां स्कंद विज्ञ
प्तिं नाप्तेनामवधारय स्तंभोदतन्महातीर्थं अप्रसिद्धं भविष्यति स्तंभतीर्थमिति ख्यातं सर्वतीर्थफलप्रदं
यश्चात्र स्नानदानादि प्रकरिष्यति मानवः यथोक्तं च फलं तस्य स्फुटं सर्वं भविष्यति त्रानिवारत्वमा वास्यां भव

तेषां फलं हि यत् महीसागरयात्रायां भवेत्तच्चावधारय प्रभासदशयात्राभिः सप्तभिः पुष्करस्य च
अष्टाभिश्च प्रयागस्य तत्फलं प्रभविष्यति पंचभिः कुरुक्षेत्रस्य नकुलीशस्य च त्रिभिः अर्बुदस्य च
२२०
यत्षड्भिस्तत्फलं च भविष्यति, कन्यायाः षड्भिर्यथा यस्या गोदावर्याश्च पंचभिः तत्फलं स्तंभतीर्थे वै ग्रानि
दृष्टे भविष्यति वस्त्रापथस्य तिसृभिर्गंगायाः पंचभिश्च यत् कूपोदर्याश्चतुर्भिश्च तत्फलं प्रभविष्यति
एवं दत्ते वरे स्कंदस्तदा प्रीतमना भवेत् अत्रापि स्तंभतीर्थाय ददौ वर्षं समाहितः ददौ च सर्वतीर्था
नां श्रेष्ठत्वममितद्युतिः तीर्थानि च गुहं नार्थं सन्मान्य विससर्ज सः एवमेतत्सुराख्यातं गुप्तक्षेत्रस्य
कारणं भूयश्चापि प्रसिध्यर्थं प्रेषितास्सरस्रोत्रमे विमोक्षिता याह रूपास्तया ताश्च कुरुद्वह यंतो
धर्मस्य सर्वस्य नानारूपैः प्रवर्तितः परित्राणाय भवतः कृच्छ्रस्य च मयैव भवे तदिदं वर्णितं तुभ्यं स
र्वतीर्थफलं महत् श्रुत्वेतदादितः सर्वं पुमान्पापैः प्रमुच्यते श्रुत्वेति विजयो धीमान् प्रशांसस्सुवि
स्मितं विसृष्टो नारदाद्यैश्च द्वारकां प्रति जग्मिवान् इति श्री स्कंदपुराणे कु० अर्जुनतीर्थयात्रा समाप्तः २२०
शौनक उ० इत्युक्तमिदं सूत गुप्तक्षेत्रस्य पावनं महन्माहात्म्यमतुलं कीर्तितं हर्षवर्धनं पुनर्यसिद्धि

लिंगस्य पूर्वमाहात्म्यकीर्तिते इत्युक्तं यत्प्रसादेन सिद्धमातुस्तु सेत्स्यति विजयो नाम पुण्यात्मा सा
हाय्यं चंडिलस्य च कोन्यसौ चंडिलो नाम विजयो नामकस्तथा कथं च प्राप्तवान्सिद्धिं सिद्धमातुः प्रसा
दतः एतदाचक्ष्व तत्त्वेन श्रोतुं कौतुहलं हि नः सतां चरित्रश्रवणे कौतुकं कस्य का भवेत् उग्रश्र
वा उ० साधु पृष्टमिदं विप्रा दुरंतारतमप्युत श्रुतां द्वैपायनमुखात्कथां वक्ष्यामि चात्र वः पुरा द्रुपद
राजस्य पुत्रीमासाद्य पांडवाः धृतराष्ट्रमतेः पश्चादिंद्रप्रस्थं न्यवेशयत् रक्षिता वासुदेवेन कदाचि
त्तत्र पांडवाः उपतिष्ठासभामध्ये कथाश्च कुः पृथग्विधाः देवर्षिपितृभूतानां राज्ञां चापि प्रकीर्तिते
क्रियमाणे यथ तदा गांगेय पुत्रके दोत्कच त दृष्ट्वा भ्रातरः पंच वासुदेवश्च वीर्यवान् उत्थाय सह
सा पीठाद्दोर्लिंगितु मुदायुधाः स च तान्प्रणतः प्राह दो वंदे भीमनंदनः सापि रेवतं ताराज्ञा
स्त्वोत्संगउपवेशितः आघ्राय स्नेहतो मूर्ध्नि प्रोक्तश्च जनसंसदि युधिष्ठिर उ० कुत आगम्यते पुत्र
कच्चायां विहितस्त्वया काले कच्चित्सुखं राज्यं कुरुषे मातुले हते कच्चिद्द्वेषु विप्रेषु गोषु साधुषु
सर्वदा हेडंबेनाप कुरुषे प्रियमेन क्षरेश्च नः हिडिंबस्य वनं सर्वं तस्य ये सैन्यराक्षसाः पाल्यमाना

स्कं·पु·२ त्वयासाधोवर्धतेजनक्षेमकाः क्वचिन्नंदतितेमाताभृशंनःप्रियकारिणी कन्येवयापुराभीमंतत्कामानंप
रिश्रुत्वा इतिपृष्टोधर्मराजास्मरन्हेडंबिरब्रवीत् हतेतस्मिन्दुराचारेमातुलंस्मिनियोजितः तद्राज्यंत्वा
२२३ सनेस्थाप्यदुष्टानिघ्नंश्चरामिच मातांकुशलिनीदेवीतपोदिव्यमुपाश्रिता मामुवाचसदापुत्रपितृणांभक्ति
द्भव सोहंमातुर्वचःश्रुत्वामेरुपादासमागतः प्रणामोयेवभवतांभक्तिप्रह्वेणचेतसा अत्मानंचमहत्स
र्थकस्मिश्चिन्नानियोजितं भवद्भिरहमिच्छामिफलंयस्मादिदंमतं यदाज्ञापालनंपुत्रापितॄणांसर्वदाचरेत्
तेनोर्ध्वलोकान्सजयेदिहजायेश्चकार्तिमान् सूतउ० इत्युक्तवंतंतंराजापरिरभ्यपुनःपुनः उवाचधर्मराट्पु
त्रमानंदाश्रुसगद्गदं त्वमेवैनोभक्तिकारीसहायश्चापिवर्तसे एतदर्थंचहेडंबेपुत्रानिच्छंतिसाधवः
दुःहामुन्नतारयंतेताद्दृशाश्चापिपुत्रकः अवश्यंयादृशीमातातादृशस्तनयोभवेत् माताचतेभक्तिमती
दृढंनस्त्वंचताद्दृशः अहोसपुरकंदेवीकुरुतेमेप्रियावधूः याभर्तृप्रियमुल्लंघ्यतपएवसमाश्रिता नूनं
कामंनभोगैर्वारूपबध्वानिममबाक् यापुत्रमुखमन्वीक्ष्यपरलोकार्थमास्थितः दुःकुलीनाप्रियाभक्तास् २२३
तेपलंचभक्तिमत् कुलीनमेवतन्मन्येमामिदंमतमुत्तमे एवंबहूनिवाक्यानितानितानिवदन्नृपः धर्म

राजसमाभाष्यकेशवंवाक्यमब्रवीत् पुंडरीकाक्षजानासियथाभीमादभूदयं जातमात्रस्ययस्यासीद्यौवन
स्तोबभूवह अष्टानांदेवयोनीनांयतोजन्मचयौवनं सघएवचभवेत्तस्मात्तद्योस्यास्तीतियौवनं तदास्यो
चितदारार्थेसदाचिंतास्तिकृष्णमे उचितंवतहेडंबेःकलत्रप्रदृश्यते तद्भवान्कृष्णसर्वज्ञस्त्रिलोकीमपिवेत्सि
च हेडंबेरुचितान्दारान्वक्तुमर्हसियादृशी एवमुक्तोधर्मराज्ञाक्षणंध्यात्वाजनार्दनः धर्मराजमिदंवाक्यं
पदांतरमथाब्रवीत् अस्तिराजन्प्रवक्ष्यामिदारामस्योचितांशुभां सांप्रतंसंस्थितारम्येप्राग्ज्योतिषपुरेवरे
साचपुत्रीमुरोःपार्थदैत्यस्याद्भुतकर्मणः यासौनरकदैत्यस्यप्राणतुल्यसखाभवत् सचेमेनिहतोघोरःपाश
दुर्गसमन्वितः नरकश्चदुराचारस्तेमेताद्दूत्रिवर्ततः ततोहतेमुरौदैत्येमयातस्यसुतांव्रजत् याद्भुमानति
वीर्योसाघोराकामकटंकटा तांतत्राहंमहायुद्धेखड्गखेटकधारिणीं अयोद्दयंमहाबाणैःशार्ङ्गधनुषनिः
सृतैः खड्गेनच्छिदेबाणान्ममसाचमुरोःसुता समागम्यचखड्गेनगरुडंमूर्ध्न्यताडयत् सचमोहसमाविष्टो
गरुडोभूद्द्वेतनच ततस्तस्यावधार्थायमयाचक्रंसमुद्यतं चक्रंसमुद्यतंदृष्ट्वामयातस्मिन्रणाजिरे का
मारव्यानाममांदेवीपुरस्थितावचाब्रवीत् नैनाहंतुंभवानर्हेरक्षिनोपुरुषोत्तमः आजयंतुमयाप्यस्यादत्तंरव

स्क॰पु॰२ ङ्कं च खेटकं बुभुक्षितप्रतिमाचापि शक्तिश्चपरमारणे ततस्तयात्रिरात्रं पि न जीतासीन्मुरोसुता
एवमुक्ते तदा देवी वचनं चाम हाद्भुतं अथमेषनिवृत्तोस्मि वारयेनां च त्वं शुभे ततश्चालिंग्य
२२२ तां भक्तां कामाख्या वाक्यमब्रवीत् भद्रे रणान्निवर्तस्व नायं हंतु कथं च न शक्यके नापि समरे
माधवेरण दुर्जयः नाभूदस्ति भविष्यो वा यएनं संयुगे जयेत् अपि चास्यं च कः पुत्री नैनं शक्तः
कुतोन्यकः तस्मादेनं नमस्कृत्य भाविनं श्वशुरं शुभे रणात्स्त्वं निवर्तस्व तवोचितमिदं स्फुटं
अस्य भ्रातुर्हि भीमस्य स्नुषात्वं च भविष्यति तस्मात्त्वं श्वशुरं भद्रे सन्मानय जनार्दनं नच शोकः
स्त्वयः कार्यः पितरं प्रति पंडिते जातस्य हि ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च बहवः शास्त्रवेत्तारो व
दके नापि वार्यते ऋषयश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धान्सुरूपान्नृपांश्च कालः सुरकोनपेत्त
त कालेपरावरज्ञोत्र न तुल्यते क्वचित् श्लाघ्य एव हि ते मृत्युः पितुरस्माज्जनार्दनात् सर्वपातक
निर्मुक्तो गतोसौ धाम वैष्णवं एवं कामाख्यया प्रोक्ता सा च कामं कटंकटा स क्रोधं च स वसन २२२
गात्राणि प्रणता च मां तामहं साशिषं चापि प्रवोचं भरतर्षभ अस्मिन्नेव परे तिष्ठ भगदत्तेन पूजि

ता मया दिव्यात्र पृथ्व्यात्र भगदत्त कृपो नृपः स ते पूजां बहुविधां करिष्यति स्वसुर्यथा वसंति
चात्र तं वीर हैडंबं पतिमाप्स्यसि एवमाश्वास्य तां देवी मुरोदयं मोर्वी सर्जयं सास्थिता च पुरे तत्र
गतोहं शक्र सद्म च ततो द्वारवतीं प्राप्य त्वया सह समागतः एवमेषोचिता चोरा हैडंबं वेद्यते शु
भा कामाख्या चरणे घोरा या विद्युदिव भासते न च रूपं वर्णितुं मे स्वसुरस्योचितं सुतः साधा
र्हि नेत दुचितं सर्व स्त्रीणां च वर्णनं पुनरेकश्च समयः कृतस्तं शृणुयस्तथा यो मां निरुत्तरां प्रश्न
कुलैव विजयेत्सुमान् यो मे प्रति बलश्चापि स मे भर्ता भविष्यति एनं च समयं श्रुत्वा बहवो दैत्यरा
क्षसाः तस्या जयार्थमगमं स्तेचाजिता हतास्तथा यो यं येनांगतः पूर्वं न सभ्युपान्य वर्तितां व
न्हेरिवप्रभां दीप्तां पतंगानां समुच्चयः एवमेतादृशी मौर्वी जेतुमुत्सहते यदि घटोत्कचो महावी
र्यो भार्या स्यान्नियतं भवेत् युधिष्ठिरउ॰ अलं सर्वगुणैस्तस्याप्यमास्त्वेको गुणो महान् क्रियतां किं
हि क्षीरेण यदि तद्विषमिश्रितं प्राणाधिकं मे मसैनिं कथं केवलसाहसात् क्षपयं तत्र वाक्यानां
शुश्रूषानां चाप्य कोविविदं अन्या अपि स्त्रियः संति देशदेशे जनार्दन बह्व्यस्तासां वरां कांचिद्यो षितं व

कुमर्हसि भीमउवाच सम्यगुक्तं केशवेन वाक्यं बह्वर्थमुत्तमं राज्ञापुनस्नेहवशाद्युक्तं तन्नमातिमे का
र्ये दुःसाध्य एव स्यात्क्षत्रियस्य पराक्रमः सिंहस्येव च यूथेषु गजानां नमृगेषु च अत्मा प्राख्यातिमानेषः स
र्वेषां वीरपुंगवैः सात्वख्याति कथं जाये दुःसाध्यकरणादिति नह्यात्मवर्णनं पार्थ हैडंबेरस्य लक्षणं येन दै
तः स्वयं धात्रा स एनं पालयिष्यति सर्वथा च पदारोहेयत्रः कार्यो विजानता तन्न सिध्यति चेद्दैवान्नासौ दो
षो विजानतः यथा देवव्रतस्त्वेको जान्हकाशीसुतापुरा तथैक एव हैडंबेमो वीर्यं प्राप्नोति माचिरं अर्जुनउ॰
केवलं पौरुषवरं भीमेनोक्तमिदं वचः अबलं दैवहेतुत्वात्स बलं प्रतिभाति मे नम्रषाहि वचो ब्रूते कामा
ख्याया पुराब्रवीत् भीमसेनसुतः पाणिं तव भद्रे करिष्यति अनेन हेतुनायातु शीघ्रं तत्र घटोत्कचः इति मे
रोचते कृष्ण ब्रूहि किं तव रोचते श्रीभगवा॰ रोचते मे वचस्तुभ्यं भीमस्य च महात्मनः नहि तुल्यो भैमसेने बुद्धि
वीर्ये च कश्चन अंतरात्मा च यो वक्ति प्राप्ता मे वसुरोसुतां तच्छ्राघ्यं यातु हैडंबस्त्वं च कं पुत्र मन्यसे घटोत्क
चउ॰ नहि न्याय्या स्वका वक्तुं पूज्यानामग्रतो गुणाः प्रवृत्ता एव भासंते सद्गुणाश्चरवेकराः सर्वथा तत्करि
ष्यामि पितरो येन येमलाः लज्जिष्यंति न संसत्सु मया पुत्रेण पांडव एवमुक्त्वा महाबाहुस्ताप प्रणनाम तान्

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

याम शीर्भिश्च पितृभिर्वर्धितो गंतुमैच्छतः तं गंतुकामामाहेदं मभिनंद्य जनार्दनः कथा कथन कालेमां स्म
रेथा स्त्वं जयावहां यथा बुद्धिसु दुर्मेधां वर्धयामि बलं च ते इत्युक्त्वालिंग्य तं कृष्णो विसर्जयत साशिषं ततो
हैडं वातनयो महौजाः सूर्याक्षकालाक्ष महोदरानुगः वियत्सथं प्राप्य जगाम तत्पुरं प्राग्ज्योतिषं नाम दिनव्य
पाये इति श्रीस्कंदपुराणे॰कुमा॰नवपंचशोध्यायः ५९. सूतउ॰ सोथ प्राग्ज्योतिषाद्बाह्ये महोपव
नसंस्थितं सहस्रभौमिकं गेहमपश्यत्त हिरण्मयं वेणुवीणामृदंगानां निःस्वनैः प्रतिपूजितं दत्रासहस्रसं
ख्याभिश्चेटीभिराभिभूषितं आयाद्भिः प्रतियाद्भिश्च भगदत्तस्य किंकरैः किमिच्छतीति भगिनी पृच्छकैरभिपूरि
तं तदासाद्य स हैडंबिर्मेरोः शिखरवद्गृहं द्वारिस्थितां ददर्श सा देकर्णप्रावरणां सखीं तामाह ललितं वीरो
भद्रे साक्षमुरो सुता कामुको द्रष्टुमिच्छामि दूरदेशात्तो गतोतिथिः कर्णप्रावरणोवाच किं तवास्ति महाबाहो
तया मौर्व्या प्रयोजनं कोटिशो हि हता पूर्वं यया कामुक कामुकाः तव रूपमहं दृष्ट्वा घटहासं महोत्कचं प्रण
म्य पार्श्वया वीरस्थितेवचनं करी तन्मया सह सोदस्व भुंक्ष्व भोगांश्च कामुक तवाप्यनुचराणां हि दास्यामि
तिस्त्रोणां प्रियाः घटोत्कच॰ कल्याणि किंचदंतिते प्रयुक्ता स्वा वितां शुभे पुनर्नैतद्वचस्तुभ्यं विपते मम चेतसि

स्कं॰पु॰२ वामः कामायते भद्रे यस्मिन्नुपनिबध्यते स चात्रैनैव बध्नाति तद्वयं किं प्रकुर्महे अद्य ते स्वामि
निर्दिष्टा जीता वा कीर्तिता मया तया वा विजिता यास्य पूर्वेषां कामिनां गतिं कर्णप्रावरणेत स्माच्छी
२२४ घ्रमेव निवेदितां यथा दर्शनमात्रेण पूजयस्यतिथिं खलु इति मे मेर्वचः श्रुत्वा प्रसवन्ती नि
शाचरी प्रासादशीघ्र राया स्त्री मोर्णीमिवं वचोदयत देवी कोपीयुवा श्रीमां स्त्रैलोक्ये प्यमितप्रभः
कामातिथिस्त्वद्द्वारि वर्तते दिशितत्परं कामकटं कटाउ॰ उच्यतां शीघ्रमौ वासो विमर्थ वा विलं
ब्यते कदाचिद्दैवसंगत्या समयो मेभिपूर्यते इत्युक्तवचना च्छोटी प्राप्या बोच घटोत्कचं व्रज शी
घ्रं कामकलं तस्याम् सोश्वसंनिधौ इत्युक्तः सप्रहस्यैव तत्रात्मज्यस्वकानुगान् प्रविवेशाग्रहं
मेमिःसिंहो मेरुगुहामिव स पश्यं सुकसंघाता न्यापापतवरां तथा सारिकाश्च मदोन्मत्ताश्चैवस्त
श्चाप्यपश्यत रूपेणवयसा चैव रतरप्परातिकरि आदोलकसुखासीनां सर्वाभरणभूषितां
तां विद्युतमिवोन्नद्धां दृष्ट्वाभिनिर्चितयत अहो कष्टं न पित्रामि निर्दिष्टेयं ममोचिता भाव्यमतल्कि
त पूर्वं दृष्टायत्कामिनां गणाः शरीरं क्षयपर्याप्तं क्षीयंते यदि कामिनां कामिनीनां कृते येषां क्षीयतां गण

नात्र का एवं बहुविधं कामिश्चिंतयं नाहमन्मयः निष्ठुरे वज्रहृदये प्राप्तोहमतिथिः स च उचितातस्त
तां पूजां कुरुयां ते हरिश्चिता धिगहयन्मया पूर्वं समयः सकृतो भवत न कृतो भव्यदि पुरा अभवि
ष्यदसौ पतिः इति संचिंतयंती सा भैमि वचनमब्रवीत वृथा त्वमागतो भद्र जीवन याहि पुनः सु
खी अथ कामार्य समां त्वं तत्कथां शीघ्रमुच्चर कथामाभाष्य यदि मां संदेहे पातयिष्यति ततो हं वश
गा जाता हतो वा स्वपप्यसि मया स्मृतउ॰ इत्युक्तवचनो मत्तां नेत्रां पातेन वीक्ष्य सः स्मृत्वा चराचरं गु
रुं कृष्णमारभ्यवान्कथां कस्यांचिद्भवत्स्यांयुनाकोप्यजितेंद्रियः तस्यैवैकासुता जज्ञे भार्या चापि
मृताभवत ततो बालिकां कीर्तिपुत्रीं पुपोष चरर क्ष च सायदाभ्रैवोवनगाव्यं जिता वनवाशुभा त्रो
ल्लसत्कच मध्यांगी प्रोत्फुल्लमुखपंकजा तदापि कामलुलितमालानं प्रजहो मनः ज्ञानाचतां चतन
यां समालिंग्यउ शशयः प्राति नश्नकपुत्री त्वं मया निलात्रपोषिता भार्यार्थं सुचिरं कालं तत्कार्यं
साधयस्व प्रिये इत्युक्ता सा च मेने ता तत्तथैव च स्तदा पतित्वेन च भेजे तं भार्यात्वेन सतां तथा ततस्त
स्यां सुता जज्ञे तस्मान्मदनरासभात वदस्वात स्य भवति किं दौहित्री सुताथवा एवं प्रश्नं मम ब्रूहि

स्कं॰पु॰२ शाघ्नं ते शक्तिरस्तिते इति प्रश्नं च सा श्रुत्वा चिंतयन्त्यक्रुधा हृदि न च पश्यति निर्धारं प्रश्नस्यास्य कथंचन
ततः प्रश्नेन विजिता स्वां शक्तिं समुपाददे अतो देयरुक्मरज्जुकाराभ्यां दोलकस्य च ततो रक्षांसि निःपुतुको
२२५ टिशो भिषणान्यति सिंहव्याघ्रावराहाश्च महिषाश्चिव कामगा समीक्ष्य तानसंख्येयान्वादितं धावतोरुषा
अवादयन्त्वोभीर्भीमैः कनिष्ठांगुष्ठेनोहसन् ततो विनिःसृतास्तत्र द्विगुणा राक्षसादयः तैर्मौर्वीनिर्मितास्सर्वे
क्षणादेव समभक्षिता विजितायां स्वशक्तौ च बलशक्तिमथाददे उत्थाय सहसा दोलात् वक्रमादातुमैच्छत
उत्तिष्ठति च तां भीमी रनुसृत्य जवादिव केशेष्वादाय सव्येन पाणिना पातयन्भुवि ततः कंठे सव्यपादं दत्वा
दायच कीर्तिकां दक्षिणेन करेणास्याछेत्तुमैच्छत नासिकां विस्फुरंति ततो मौर्वीमिंदमाह घटोत्कचं प्र
श्नेन शक्त्या च बलेन नाथ त्रिविधा लयाहं जीविता नमस्ते तन्मुखं च मां कर्मकरीं तवास्मि समादिश प्रकरो
मि तच्च घटोत्कच उ॰ यद्येवं तर्हि मुक्तासि भूयो दर्शय यद्बलं एवमुक्ता मुमोचैतां मुक्ता चाह प्रणम्य सा जा
नामि त्वां महाबाहो वीरं शक्तिमतां वरं सर्वराक्षसभर्तारं त्रैलोक्ये चातिविक्रमं गुह्यकाधिपतिस्त्वं हि काल २२५
नाम इति स्मृतः षष्टिकोटिपतिर्जातो जयरक्षाकृते भुवि इति मां प्राह कामाख्या सर्वं तत्संस्मराम्यहं इदंगो

हंसानुगं मे दत्तमप्यात्मना तव समादिश प्राणनाथ कर्म किं करोमि ते घटोत्कच॰ प्रच्छन्नस्तत्र घटते न
विवाहः कथंचन मौर्वी यस्य हि वर्तते पितरो बांधवास्तथा तस्माच्छीघ्रं वह शुभे शक्रप्रस्थाय सप्रति अयं कु
लक्रमोऽस्माकं यद्भार्यापतिमुद्वहेत् तत्रानुज्ञां समासाद्य परिणेष्यामि त्वामहं सूत उ॰ भगदत्तमथो नाथं त
तो मौर्वी न्यवेदयत् समादाय बहुद्रव्यं विससर्जाथ भारत ततः स्कंधं समारोप्य घटोत्कचमनिंदिता ना
नाद्रव्यपरिवारा शक्रप्रस्थं समाव्रजत् ततो सौ वासुदेवेन पांडवैश्चाभिनंदितः उद्वह्य तां तद्धनैश्च तर्पया
मास पांडवान् कुंती च द्रौपदी चाभौ मुमुदाते नितांतं च मंगलान्यस्य चक्राते मौर्वीश्च धनतर्पिते ततो विवा
हनिर्वृत्ते प्रतिपूज्य घटोत्कचं भार्यया सहितं राजा स्वराज्य स्वराज्याय समादिशत् सोप्याज्ञां शिरसा गृह्य
हैडंबि भार्ययान्वितः शुभं हिडंबस्य वचनं सराज्यं समुपाव्रजन् ततो राक्षसयोषाभिर्विरकास्यैः प्रवर्धितः
महात्मा वनमहतां स्वराज्यं प्रमुमोद सः ततो वनेषु चित्रेषु निम्नगापुलिनेषु च रेमे सह तया भैमिर्महार्ये द
यराणव एवं विक्रीडतस्तस्य गर्भो जज्ञे महाद्युतिः हैडंबराक्षसव्याघ्रा बालसूर्यसमप्रभः स जातमात्रो वव
धे क्षणाद्यौवनगोऽभवत् नीलमेघचयप्रख्यो घटास्यो दीप्तलोचनः ऊर्ध्वकेशश्चोर्ध्वरोमा पितरौ प्रणतोऽब्रवीत्

स्कं॰पु॰ प्रणमामि युवां वीरौ जातस्य पितरौ गुरू भवतोर्हि प्रियं कृत्वा अनृणः स्यां सदा भवेत भवद्भ्यां
दत्तमिच्छामि अभिधानं तथात्मनः अतः परं च यच्छ्रेयः कर्तव्यं प्रोच्यतामिदं ततो भीमः समालिंग्य
२२६ पुत्रं वचनमब्रवीत् बर्बराकारकेशत्वाद्बर्बरीकाभिधो महान् भविष्यसि महाबाहो कुलस्यानंद
वर्धनः श्रेयश्चैतत्परमं च दृष्टं प्रकीर्तितं च वक्तृविप्रमुखैः प्रक्ष्यावहे तद्यदुवंशनाथं गत्वा पुरीं
द्वारकां वासुदेवं इति स्कंदपुराणे कु॰ नवपंचशोऽध्यायः सूत उ॰ ततो घटोत्कचो मुक्त्वा
तत्र कामकटंकटां पुत्रेणानुगतो धीमान्नियतो द्वारकां ययौ आगच्छंतं च तं दृष्ट्वा राक्षसं राक्षसा
नुगं द्वारकावासिनो योधाश्च क्रूरमुल्बणं रवं यामे यामे सुसंनद्धा तवलक्षमितास्तथा राक्षसो
द्वौ समायातौ पाल्यतां धावितारौ स्थिति तान्नाहतानायुधान्दृष्ट्वा यदुधीरान्घटोत्कचः प्रगृह्य विपुलं
बाहुं जगौ तारस्वरेण सः राक्षसं वित्त मां वीरा भीमपुत्रं घटोत्कचं सुप्रियं वासुदेवस्य प्रणामार्थ
मुपागतं निवेदयत मां प्राप्तं यादवेंद्राय सात्वतं इति तस्य वचः श्रुत्वा ते कृष्णाय न्यवेदयन् आ २२६
हृद्य च सभास्थान्य शीघ्रमात्राज्ञसौ ततः प्रवेशयामासु द्वारकां ते घटोत्कचं स पुत्रोऽत्र परिम्या

णि वनान्युपवनानि च क्रीडाशैलांश्च हर्म्याणि संपश्यन्नागतः सभां स तत्र उग्रसेनं च वसुदेवं च सा
त्यकिं अक्रूररामप्रमुखान्सर्वान्देवं कृष्णमेव च तं पादयोर्निपतितं समालिंग्य सहात्मजं सान्निध्ये
स्वसमीपस्थमुपवेश्येदमब्रवीत् पुत्र राक्षसशार्दूल कुरूणां कुलवर्धन कुशलं सर्वतः कच्चित् कि
मर्थस्ते समागमः घटोत्कच उ॰ देव युष्मत्प्रसादेन सर्वतः कुशलं मम श्रूयतां कारणं स्वामिन्
यदर्थमहमागतः देवोपदिष्टभार्यायां जातोऽयं तनयो मम स च प्रश्नं प्रवक्ष्यामि श्रूयतामागत
स्त्वतः श्रीभगवानुवाच वत्स मोर्वेय ब्रूहि त्वं सर्वं पृच्छ यदिच्छसि यथा घटोत्कचो मह्यं सुप्रियश्च
तथा भवान् बर्बरीक उ॰ प्रणम्य त्वामादिदेवं मनोबुद्धिसमाधिभिः वक्ष्यामि केन श्रेयं स्याज्जंतो
जातस्य माधव केचिच्छ्रेयो धर्ममाहुरैश्वर्यं त्यागभाजनं केचिदमंततो द्रव्यं भोगान्मुक्तिं च केच
न तदेवं शतसंख्येषु श्रेयस्सु पुरुषोत्तम ममचैवं कुलस्यास्य श्रेयो यद्ब्रूहि निश्चितं श्रीभगवान्॰
वत्स पृथक्पृथक्प्रोक्तं वर्णानां श्रेय उत्तमं ब्राह्मणानां तपोमूलं दमोऽध्ययनमेव च धर्मप्रकटनं
चापि श्रेय युक्तं मनीषिभिः बलं साध्यं पूर्वमेव क्षत्रियाणां प्रकीर्तितं दुष्टानां शासनं चापि साधूनां

स्कं॰पु॰२ परिपालनं पाशुपाल्यं च वैश्यानां कृषिर्विज्ञानमेव च शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाजीवन्वणीभवेत् त्रि
स्त्रियो वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरेत् भार्यारतिर्मत्सरपाष्टाशुचिश्चाद्यपरायणः नमस्कारेण मंत्रेण पंच
२२० यज्ञान्नहापयेत् सद्भावाक्षत्रियकुले जातोसि कुरु तच्छृणु बलं साधय पूर्वं त्वमतुलं तेननिक्षेय दुष्टानाम्य
पसाधश्च स्वर्गमेवमवाप्स्यसि बलं च लभते पुत्र देवीनां सुप्रसादतः तद्भवान्बलप्राप्त्यर्थं देव्याराधन
माचरेत् बर्बरीक उ॰ कस्मिन्क्षेत्रे च कां देवीं कथमाराधयाम्यहं एतत्प्रसादप्रवणं मनः कृत्वा प्रकर्त्त
व्य स्तत उ॰ इति पृष्टः क्षणं ध्यात्वा प्राह दामोदरो विभुः वत्स क्षेत्रं प्रवक्ष्यामि यत्र तप्स्यसि तत्तपः गुप्तक्षे
त्रमिति ख्यातं महासागरसंगमे तत्र त्रिभुवने याश्च संति देव्यः पृथग्विधा नारदेन समानीतास्ताश्चैकत्वं
सुमहात्मना वत्सस्तत्रादिदेव्यन्नवदुर्गाश्च संति याः समाराधय तां गत्वा ताः सोमैक्यं हि दुर्लभं नित्यं
पूजयतां पुत्रपुष्पधूपविलेपनैः स्तुतिभिश्चोपहारैश्च यथा तुष्यंति तास्तव तुष्टास्तु देवी सुबलं धनं च की
र्तिं च पुष्यासुभगाश्च दाराः स्वर्गस्तथामुक्तिपं च पुत्र न दुर्लभं सत्यमेतत्तवोक्तं एवमुक्त्वा बर्बरीकं कृष्णः प्रा २२०
हर्घटोत्कचं घटोत्कचार्य पुत्रास्ते ह्रदं सुहृदयोह्यसौ तस्मात्सुहृदयेत्येवं दत्तं नाम मया द्विजं एवमुक्त्वा समा

लिंग्य संतर्प्य विविधैर्धनैः गुप्तक्षेत्राय भगवान्बर्बरीकं समादिशत् सोथ कृष्णं नमस्कृत्य पितरं यादवांश्च
तान् अनुज्ञाप्य च तान्सर्वान्गुप्तक्षेत्रं समाव्रजत् घटोत्कचोपि कृष्णेन विसृष्टः स्ववनं ययौ स्मरन्पुण्यान्पत्न्या
स्वं राज्यं समपालयत् ततः सुहृदयो धीमान् दग्धसृष्टस्वकृताश्रमः त्रिकालं पूजयामास देव्याः कर्मसमा
धिभिः नित्यं पुष्पैश्च धूपैश्च उपहारैः पृथग्विधैः तस्याधरायतो देव्यास्तुतुष्टुहायनैस्त्रिभिः ततः प्रत्यक्षतां प्र
त्वा बलं तस्य महात्मनः बलं यत्त्रिषु लोकेषु कस्यचिन्नास्ति दुर्लभं उचुश्च कंचित्कालं त्वं वसात्र त्वं महाद्युते सं
गत्वा विजयस्य त्वं भूयः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि इत्युक्तः सर्वदेवीभिः स तत्रैव व्यवस्थितः आगमोंगोथा विज्ञेया
नाम्ना मागधब्राह्मणः सप्त वा पृथिवीं कृत्वा पादाक्रांतां द्विजोत्तमाः काश्यां विद्याबलं प्राप्य साधनार्थमुपायियो
गुह्येश्वरसुरवान्येषु सप्तलिंगानि पूजन आराधयामास चिरं देव्यो विद्याफलाप्तये ततस्तुष्टास्तस्य देव्यः स्व
प्नेप्राहुरिदं वचः विद्यां साधय त्वं साधो सिद्धमातुः पुरोगणे अयं मत्कः सुहृदयः साहाय्यं ते करिष्यति तत
स्तद्वचनं श्रुत्वा विजयः स्वप्नमध्यतः उत्थाय नत्वा देव्यस्तं चक्रे भीमात्मजात्मजं सोपि देवीवचः श्रुत्वा मे
ने काहाय्यकारणं ततः कृष्णचतुर्दश्यामुपोष्य विजयः शुचिः स्नात्वाभ्यर्च्य लिंगानि देव्याश्चैवार्चयेत्तथक

स्कं॰पु॰२ कृत्वा स्नानमुपोष्यैव बर्बरिकां तिकमयत् प्रथमायां ततो रात्रौ यथा सिद्धांबिकापुरः मंडलं तत्र
कृत्वा च भगाकारं करान्नव अष्टदिक्षष्टकोलं च निखन्यैव ससूत्रकान् कृष्णाजीनधरो भूत्वा बर्ब
२.२८ रीकसमन्वितः शिखामाबध्य दिग्बंधं कृत्वारेभे ततो विधिं मध्ये वै मंडलस्यापि कुंडं शुभ्रं त्रिमेख
लाः सपर्प्य च ततः खङ्गं खादिरं मंत्रतेजितं संस्थाप्य कालानभितो बर्बरीकमथाब्रवीत् शुचि
र्विनिद्रः संदिष्टः स्तवे देव्याः समुद्गिरन् यावत्कर्म करोम्येष यथा विघ्नं न जायते इत्युक्ते संस्थिते तत्र
बर्बरीके महाबले विजयः शोषणं देहं प्लावनं कृतवान् यमी सुखासीनस्ततो भूत्वा ॐ गों गुरुभ्यो
नमः इति मंत्रमष्टोत्तरशतं जप्त्वा गुरुभ्यः प्रणम्य च ततो गणेश्वरविधानमारब्धवान् अथातः सं
प्रवक्ष्यामि मंत्रं गणपतेः परं सर्वकार्यकरं स्वल्पं महार्थं सर्वसिद्धिदं ॐ गां गीं गूं गैं गौं गः सप्ताक्षरोयं
महामंत्रः ॐ गणपति मंत्रस्य गणको नाम ऋषिः विघ्नेश्वरो देवता गं बीजं ॐ शक्तिः पूजार्थे जपार्थे
वा तिलकार्थे मनसः ईप्सितार्थे होमार्थे वा विनियोग इति साधकस्य पूर्वं तिलककरणं ॐ गां गणप २२८
तये नमः इति तिलकस्योपरि अक्षतान् दद्यात् अनेन मंत्रेण गां गणपतये नमः इति तिलकमंत्रः

ॐ गों नेत्रत्रयाय वौषट् मंत्रेण गणेशाय पुष्पांजलित्रयं दत्वा मूलमंत्रेणात्र चंदनपुष्पधूपदीपने
वेद्यफलतांबूलादिकं दद्यात् अतऊर्ध्वं मंत्रेण जपं कुर्यात् अष्टोत्तरशतं सहस्रं लक्षं कोटिं चेति
यथाशक्ति जप्त्वा दशांशहोमार्थं गणेशाय अग्नये आवाहयामीति अग्निमावाह्य ॐ गं गाणपतये स्वा
हेति मंत्रेण गुग्गुलादिकैर्भिर्होमं विदध्यात् विनियोगं चेति गणेश्वरो महाकल्पः य एवं सर्वविघ्नप्रसा
धयेन्मंत्रमुत्तमं सर्वविघ्नान् विनश्यंति नमोभीष्टं च सिध्यति डाकिन्यो यातुधानाश्च प्रेताद्याश्च भयं
कराः शत्रूणां जायते नाशो वशीकरणमेव च इदं गाणेश्वरं कल्पं विजनो तिजयोपि च तिलकं विधि
ना कृत्वा जप्त्वा चाष्टोत्तरशतं दशांशं गुटिकां कृत्वा पूज्या सिद्धिविनायकं सिद्ध्यं क्षेत्रपालस्य च
कृपूजां ततो निशि इति श्री॰ कुमारिकाखंडे महाविद्यासाधने द्विषष्टितमोध्यायः ६२
शौनक उ॰ श्रुतास्सुत पुरास्माभिरुत्पत्तिर्गणेस्य च क्षेत्रनाथ कथं जज्ञे तं दैतज्ञं वक्तुमर्हसि नः सूत
उ॰ पुरा दारुकदैत्येन पीड्यमाना दिवौकसः शिवं देव्या सहासीनं प्रणिपत्येदमब्रवीत् देवदैत्ये
न घोरेण दुर्जयेन सुरासुरैः पीडिता दारुकेणास्म स्वस्थाना च्यापि च्याविता न विष्णुना न चेंद्रेण न

स्कं॰पु॰२ चान्येनापि केनचित् शक्योहं तु सदुरात्मा अर्धनारीश्वरं विना तेन संपीड्यमानानामस्माकं शरणं भव इ
त्युक्तो रुद्रो देवान्स्याहि त्राहीति चाब्रवीत् ततोपि कृपयाविष्टो हरः कंठस्य कालिमा गृहीत्वा पार्वतीं चक्रे वा
२२९ शमिकां महाभयां आत्मशक्तित्रमुक्ता प्रोवाच देवचः शुभा यस्मादतीव काला सी नाम्ना त्वं कालिका भव
देवारिं च दुरात्मानं शीघ्रं नाशय शोभने एवमुक्ता महारावा कालिका प्राप्य तं तदा रावणेन समं तं चक्रे सानुगं
स्फुटिकाहृदं ततो वंती श्मशानस्था महारावान्मुंचत येरासन्विकलालोकाः स्वयापि प्रमृता यथा ततो
रुद्रो बालरूपं कृत्वा विश्वकृते प्रभुः रुदं तस्याः समीपे चाप्यागतः प्रेतसद्मनि रुदंतं च ततो बालं कृत्वोत्सं
गे कृपान्विता कालिका पाययत्स्तन्यं मा रुदेती प्रजल्पती पीत क्रोधस्वभावे च सौम्यासि कालिका तदा
बालोपि बालरूपं तं सत्तुमेघ कृतक्रियः ततो देवाः कालिकेयाः शंकमानाः पुनर्भयं ऊचुस्ता बाल बालत्वं परि
त्यज्य कृपां कुरु बालउ॰ न भेतव्यं कालिकेयाः सौम्यादेवीयतः कृताः अस्ति चेद्भवतां भीतिरन्यान्स्रक्ष्यामि बाल
कान् चतुःषष्टि क्षेत्रपालानित्युक्ता सोसृजन्मुखात् प्राहतान्बालरूपांश्च बालरूपी महेश्वरः स्वर्गेषु पंच विंश २२९
नां पातालेषु च तावतां चतुर्दशानां भूर्लोके वा सो वः पालनं तथा अयं मध्यमशानस्थो भविता श्च वाहनं ने

MEMORIAL

वेद्यं भवतारक्त माषतंडुलमिश्रकाः अनभ्यर्च्य च यो युष्मान् किंचित्कृत्संविधास्यति तस्य तं निमलंभा विमुक्ते
प्रेक्षेश्च राक्षसैः इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवांतरधीयत क्षेत्रपालास्थिताश्चैव यथास्थानेन निरूपिताः इति
वः क्षेत्रपालानां सृष्टिः प्रोक्ता समासतः आराधनं प्रवक्ष्यामि येन प्रीता भवंति ते ॐ क्षां क्षेत्रपालाय नमः इति
नवाक्षरो महामंत्रः अनेनाचर्चं द्रनादिदत्वा राजमाषतंडुलमिश्रकां च चतुःषष्टिकृत भागांनि वेद्य तावत्सो दि
पिकास्तावंति पत्राणि पूजानि च निवेद्य दंडवत्प्रणम्य महास्तुतिमेतां जपेत् ऊर्ध्वकेशा विरूपाक्षा नित्यं योघो
ररूपिणः रक्तनेत्राश्च पिंगाक्षः क्षेत्रपालान्नमामितान् अजरोघपशुभ्यश्च इआचारस्तथैव च इंद्रमूर्तिश्च को
लाक्ष उपपादो रिपुंसनः सिध्येयश्चैव वचलीक निलपादेक दंष्ट्रिकः इरापतिश्च अघहारी विघ्नहारी तथांतकः
ऊर्ध्वपादः कंबलश्च खंजनः खर एव च गोमुखश्चैव जंघालो गणनाथश्च वारणः जटाचाप्यजटालश्च नोमि स्व
क्षेत्रपालकान् उकारोह ढकारश्च टंकपाणि खणिस्तथा टंटंकणो जंबरश्च स्फुलिंगास्य स्तडिद्दवि दंतुरो घ
ननादश्च नंदकश्च तथापरे फेत्कारकारिकां चालो बर्बरी भीमरूपवान् भग्नपक्ष कालमेघो युवा नोभस्वरस्त
था रौरवश्चापि लंबोष्ठो वज्रिणः सुजटालिकः सुगंधो कुंकुकश्चैव नोमि पातालरक्षकान् सर्वलिंगेषु कुंकारः

स्कं॰ पु॰ २ श्मशानेषु भयावह महालक्षो वने घोरे ज्वालाक्षो वसतो स्थितः एकवृक्षश्च वृक्षेषु करालव
दनो निशि घंटारवो गुहावासी पद्मखंडो जलेस्थितः चत्वारः पुरु रोहः पार्वते कुरुवे स्तथा नि
२३० र्झरेषु प्रवाहाख्यो मणिभद्रो विधिष्वपि रसक्षेत्रे रसाध्यक्षो यंत्रवाटेषु कोटनः चतुर्दशभुवं व्या
प्य स्थिताश्चैव नमामि तान् एवं चतुःषष्टिमितान् शरणं यानि क्षेत्रपान् प्रसीदंतु प्रसीदंतु तुष्यं
तु मम पूजया सर्वकार्येषु यश्चैवं क्षेत्रपानर्चयेच्छुचिः क्षेत्रपास्तस्य तुष्यंति यच्छंति च समीहितं इ
द्द क्षेत्रपकल्पं च विज्ञनन्विजयस्तथा यथोक्तविधिनाभ्यर्च्य सिद्धेयं तु इदं वचतं प्रणम्य च ततो देवीं
यानर्चेद्वटयक्षिणीं पुरा यदा नारदेन कलापग्रामतो द्विजाः समानीताश्च ते सार्कं सुनंदा नाम ब्राह्म
णी विधवाभ्यागता चात्र तपतप्तुं मही तटे सा कृच्छ्राणि चपाराकान् चकृच्छ्राणि कुर्वती ज्येष्ठभाद्र
पदे चक्रे सावित्र्याद्य त्रिरात्रकं मासोपवासं च तथा कार्तिके कुलनंदिनी सप्त लिंगानि संपूज्य दे
वीपूजां सदाव्यधात् दर्शस्नानं तथा चक्रे मही सागरसंगमे इत्यादिबहुभिस्तैस्तैर्नियमपाल २३०
ने धूतपापा यया लोकमुमाया कृतस्त्वागताः अंशेन च वटतास्मि संभूता वटयक्षिणी तस्यास्तुष्टो व

रं प्रादात् सिद्धलिंगस्थितो हरः अनभ्यर्च्य यश्चैनां च मत्पूजां प्रकरिष्यति तस्य तन्निष्फलं सर्वं मित्युक्तं
पाल्यमेवसे तस्मात्पूजयेतन्निलं वटस्थां वटयक्षिणी पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्मंत्रेणानेन भक्तितः सुनंदे
नंदनियासि पूजामेतां गृहाण मे प्रसीद मम कालेषु मम लं वटयक्षिणी एवं संपूज्यतो नत्वा क्ष
माप्य वटयक्षिणी सर्वान् कामानवाप्नोति नरो नारी च सर्वदा विजयश्चापि माहात्म्यमिदं ज्ञानम
हामतिः अनर्च्य वटवृक्षस्थां शक्तितो वटयक्षिणी ततः सिद्धांबिकां स्तुत्वा जप्तवानपराजितं
महाविद्यां वैष्णवीं तु साधनेन समन्वितां यस्याः स्मरणमात्रेण सर्वदुःखक्षयो भवेत् तां विद्यां कीर्त
यिष्यामि शृणुध्वं विप्रपुंगवाः ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमोनंताय सहस्रशीर्षाय क्षीरोदार्ण
वशायिने शेषभोगपर्यंकाय गरुडवाहनाय पीतवाससे वासुदेव संकर्षण प्रद्युम्नानिरुद्धाय
हयशिरवराह नरसिंह वामन त्रिविक्रम राम राम प्रदंन नमोस्तु ते नमोस्तु ते असुरदैत्यदानवयक्ष
राक्षस भूत प्रेत पिशाच कुंभांड सिद्ध योगिनि डाकिनि स्कंद पुरोगमान् ग्रहान् नक्षत्रग्रहांश्चान्यांश्च
हन २ पच २ मथ २ विध्वंसय २ विद्रावय २ शंखेन चक्रेण वज्रेण गदया मुशलेन भस्मीकुरु २ सहस्र

स्कं॰पु॰२ बाहो वसहस्रवणायुजय २ विजय २ अपराजित अप्रतिहत सहस्रनेत्र ज्वल २ प्रज्वल २ विश्वरूप बहु
रूप मधुसूदन महावराह महापुरुष वैकुंठ नारायण पद्मनाभ गोविंद दामोदर हृषिकेश सर्वासुरोत्साद
२३३ न सर्वभूतवशंकर सर्वदुःस्वप्नप्रभेदन सर्वयंत्रप्रभंजन सर्वनागप्रमर्दन सर्वदेवमहेश्वर सर्वबंधवि
मोक्षण सर्वाहितप्रमर्दन सर्वज्वरप्रणाशन सर्वग्रहनिवारण सर्वपापप्रशमन जनार्दन जनानंदकर न
मोस्तु ते स्वाहा इमामपराजितां परमवैष्णवीं महाविद्यां जपति पठति शृणोति स्मरति धारयति कीर्तयति न चतस्य
वाय्वग्नियज्ञाश्मलावर्षज्ञानभयं न समुद्रनग्रहभयम तश्चौरभयं श्वापदभयं न भवेत् एतेर्मंत्रपदे रुद्रा हृते थे
द्धैः संसिद्धापराजितेः तद्यथा ॐ नमो नमस्ते अस्तु अभये अनघे अजिते असिते अमृते अपराजिते पठितसिद्धे स्म
रितसिद्धे एकानंशे उमे ध्रुवे अरुंधती सावित्री गायत्री जातवेदसी नाम लोके सरस्वती धारणी धारणि सौदामि
नि अदिति विनते गौरि गांधारि गांधारि मातंगी कृष्णे यशोदे सत्यवादिनी ब्रह्मवादिनि कालि कपालिनि इंद्रसंघो
यथाग्न नकरिस्थरुगतं मतरिक्षगतं वरक्ष २ सर्वभूतभयोपद्रवेभ्यो रक्ष २ स्वाहा यस्याप्रणश्यते पुष्पं गर्भो वा २३३
प्रपतेयदि म्रियते बालका यस्याः काकवंध्या च या भवेत् धारयेत इमां विद्यां मेमेर्दोषैर्न लिप्यते रणे राजकु

लेयूते नित्यं तस्य जयो भवेत् अस्त्रं धारयेतद्येषां समरे कांडधारिणी गुल्मशूलाक्षिरोगानां नित्सं नाशक
री तथा शिरोरोगज्वराणां च नाशिनी सर्वदेहिनां तद्यथा ॐ हन २ कालीसर २ गौरीधाम विद्ये आले ताले मा
लेगंधेयच २ विद्येनाशाय पापं हन दुःस्वप्नविनाशाय कष्टनाशिनी रजनीश्वेश्वरिद्र विडिद्रा विडिके शाव दृथि
ते पशुपतिमहिते दुर्दमे दमनी शांबरी कीरातिमातंगि ॐ ह्रं ह्रं ह्रं क्रं क्रं क्रं सर २ य मां द्विषंति प्रत्यक्षं परो
क्षं वा दम २ मर्दय २ पातय २ शोषय २ उत्सादय २ माहेश्वरी वाराही विनायकि एंद्रि याग्नेयि चामुंडे वारुणी
प्रचंड विद्योते एंद्रोपेंद्र भगिनि विजये शांति स्वस्तिपुष्टिविवर्धनिका मां कुले कामदुघे सर्वकामवरप्रदे स
र्वभूतेषु वासिनी प्रतिविद्यां कुरु २ आकर्षनि वेष निज्वाला मालिनि मर्मपिरामणि धारिणी धारणी मानोन्मा
निनि रक्ष २ वायवे ज्वालामालिनी तापशोषणिनील पताके महागौरि महाश्रिये महामयू आदित्यरश्मि जाह्न
वी यमघंटे किणि २ चिंतामणि सुरभि सुरोत्पन्ने कामदुघे यथा मनीषितं कार्यं तन्मम सिध्यतु स्वाहा ॐ स्वा
हा ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा यत्रैवागतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु स्वाहा ॐ ब
ले महाबले असि इति मां साधयामास सो वैष्णवीपराजितां विजयः संयतो भूत्वा मनोबुद्धिसमाधिभिः युएनां

स्कं॰पु॰२ पर्वतेनिसंसाधनेनविनापिवा तस्यापिसर्वेविघ्नानिनश्यंतिद्विजपुंगवः इतिश्रीस्कंदपुराणे
बर्बरिकोपाख्याने तृतीयषष्टितमोध्यायः ६३ सूतउवाच अश्वत्थदलाक्षवान्होचसर्षपान्केसर
२३२ युतान् जुह्वतोमंत्रमुख्यैस्तु बलानिविलसंज्ञकैः यामेतुप्रथमेयातिकाचिन्नारीसमाययौ शोणि
ताक्षीकसत्सनांमहोच्चोर्ध्वशिरोरुहा दारुणाक्षीशुष्कदंतीभयस्यापिभयंकरी साऽरुरोदमहारा
वंभितिस्याःसन्मुखमाययौ ततोधृढंसमाश्लिष्य तस्यामतिमतांवरः रुरोदद्विगुणंवीरोमेघ
वत्प्रलयंबहु तद्दृष्ट्वाविस्मितासाचयावन्मुंचतिकर्तितं तावन्निःपीडितकंठामास्तुतस्मिन्नया
शाकत् पीड्यमानेनबालेना कंठेतस्यामुहुर्मुहुः मुमोचविविधान्रावान् तज्ञाहतइवाचलः क्षणं
रावांस्ततोमुक्ताशाहमोचितिक्त्यणु ततःकृपालुनामुक्तापादयोःपतिताब्रवीत् शरणंतेप्रपन्ना
स्मि दासीकर्मकरीतव महाजिह्वेतिमांविद्धिराक्षसींकामरूपिणी कासीश्मशाननिलयांदे
वदानवदर्पहा इदासीयदिमेवीर दुर्लभांप्राणदक्षिणां ततस्तपश्चरिष्यामि सर्वभूताभयप्र २३२
दा अस्मिन्नार्थेस्वंदेवस्य शपथामतथात्मनः यद्येतद्वितथंकुर्यामिसीभूयांततःक्षणात् एवंब्रु

वाणांतांवीरोनिगृह्यशपथेर्दृढं मुमोचसापिसंहृष्टाकृष्णानुकार्ययौवनं सोपिवीरःखड्गधारी
तत्रैवचस्थितोभवत् ततोमध्यमरात्रौचगर्जितंश्रूयतेमहत् अंधकारंचजज्ञेसतमोधनरक
प्रभं ददृशेचततःशैलशातश्रृंगोतिविस्तरः नानाशिलाप्रमुमुंचेनानावृक्षांश्चसोच्छ्रयात् ना
नानदरसंघोषंवर्षेशापितंबहु तंतथानगमालोक्यनिर्भीतिर्भैमिनंदनः पर्वतोद्विगुणोभू
त्वापर्वतंसहसाप्लुतः यदाभिजज्ञेसंहृत्यपर्वतंस्वेनभूभृता तदाविशीर्णसोभूत्वपतितोभू
मिमंडले ततोयोजनदेहात्माद्यतशीर्षःशतोबलः विधायतादृशंरूपंनदंतंचाभ्यधावत त
तोमध्यमरात्रौतालघुचित्रंचसुष्टुव युयुधातेबाणजालैर्यथाप्रावृषितोयदौ छिन्नचापौचखड्गा
भ्यांछिन्नखड्गौचमुष्टिभिः पर्वताविवसप्रक्षौचिरंयुयुधतुस्थिरं ततःकक्षेसमुत्पाद्यभ्रामयित्वा
मुहूर्तकं भूमौप्रधर्षयामासप्रसूतंचमुमोचह क्षिप्तोचाग्निकोणेतंमहीसागरराधसी रालुत
ग्रामनामाख्यग्रामसाद्यापिवर्तते एवंसरेफलोनामवत्तुल्यपराक्रमः नाथश्मशानस्यावंसोवि
घ्नकृन्निहतोभवत् तंनिहत्यपुनर्वीरो बर्बरीकस्थिरोभवत् ततस्तृतीययामेच प्रतीच्यांदिशआ

स्कं·पु·२ ययौ पर्वताभामहानादपारे कंपयतीव भुः डुहडुहाख्याश्वतरी मेघश्यामा तडिद्घया तामायांतीं तथा दृ
ष्ट्वा सूर्यवैश्वानरप्रभां उपसृत्य जवाद्भिमिरुरोध प्रहसन्निव वेगात ततः पद्रवती तुंडआहत मुष्टिभिः स्था
२३३ पयामास तत्रैव तस्थौ सा चातिपीडिता ततः क्रुधा महारावं कृत्वा पुनः डुहडुहा जगत्सामाशु विक्षेप बर्बरी
कं तथैव कं ततो नदीलाववतीव पादघातमुमुंचत पादौ च शीरसंगृह्य विक्षेप भुवि लीलया ततः पुनः
समुत्थाय धावंतीतां निगृह्य ततः मुष्टिना पातयित्वैनं तावत्कंठमपीडयत् क्लिन्नवासदूवापी उ्थप्राणानसा जय
द्रुतं एवं शीकोत्तरस्थानेश्मशानेकंपदोद्भवा शाकिनीनामधीशा सा बर्बरीकेण सूदिता हत्वा तां चापि वि
क्षेप प्रतीच्यां मबलीलया डुहडुहग्रामनाम तत्र ग्रामं समवर्तते ततस्तथैव संतस्थौ बर्बरीको भिरक्षिणे
ततश्च तुर्थयामे व प्राप्तः क्षिपणकोद्भुतः मुंडीन ग्रामयूराणां पिच्छधारी महाव्रतः हीयमाणे यतो वह्नौ सू
क्ष्मजीववधो महान् श्रुत्वेदं वचनं तस्य बर्बरीको ब्रवीत्स्मयन् वदने सर्वदेवानां हूयमाने स्म पावके अनु तं
माघस्ते पापिन सिख्यायो गयो सुदुर्मते इत्युक्त्वा सहसोपेत्य कक्षायां तस्य शिरो स्य च दंतान्मुष्टिप्रहारैश्च समाह २३३
त्याभ्यपातयत् रुधिराविलवक्त्रं तं मुमोच पतितं भुवि सक्षणाच्चेतनं प्राप्य घोरदेहवपुर्धरः भयाद्भिमे

प्रदुद्राव गुहामिव रमाविशत् बहुप्रभेति नगरी षष्टियोजनमायता तस्यां विषेषसहसा तं चानु बर्ब
रीककः बर्बरीकं ततो दृष्ट्वा नादो भूच्च पलाशिनां धावध्वं हन्यताम्येष छिद्यतां भिद्यतामिति ततश्च दैत्यवीरा
णां कोटयो नव भीषणा नानायुधधरा वीरं बर्बरीकमुपाद्रवन् दृष्ट्वा तान् कोटिशो दैत्यान् क्रुधो भीमात्म
जात्मजः निमिल्य सहसा नेत्रमध्ये तेषामधावत पादघातैस्ततः कांश्चित् भुजाघातैस्तथापरान् हृदयश्चाभि
घातैश्च क्षणान्निन्ये यमक्षयं यथानलो वनं क्रुधः कुर्याद्भूमिसमं करी नवकोटिस्तथा जघ्ने सहतेन पलाशिना
ततो नागा समाजग्मु वासुकिप्रमुखास्तथा तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरूचुः सहृदयं च ते नागानां परमं हृत्यं कृतं
ते भैमिनंदन पलाशीनामदैत्यो यं नितो यत्सागोर्मयं अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना पीडिता विवि
धापायैः पातालादप्यधः कृताः वरं वृणीष्व तं तस्मान्नागेभ्यो भिमतं परं वरदाः सर्व एव स्म वयं तुभ्यं सुतोषि
ताः सुहृदय उ· यदि देयो वरो मह्यं तदेनं प्रणवाम्यहं सर्वविघ्नविनिर्मुक्तो विजयः सिद्धिमाप्नुयात् त
तस्तथेति ते प्रोचुः प्रहृष्टावायुभो जनाः स चैतेभ्य पुरीं रत्नानि वृत्तो नागपूजितः विवरस्यन्वरम्येण समाग
च्छन्महाप्रभं सर्वरत्नमयं लिंगं स्थितं कल्पतरोरधः अर्च्यमानं सुबह्वीभी नागकन्याभिरैक्षत ततो सौ

स्कं·पु·२ विस्मयाविष्टो नागकन्याह्यपृच्छत केनेदं स्थापितं लिंगं सूर्यवैश्वानरप्रभं लिंगादपि चतुर्दिक्षु
मार्गोश्चेमे तु कीदृशाः इति वीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधराः सव्रीडं सस्मितापांगनिमेक्षिमि
२३४ दमब्रुवन् सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना तपस्तप्त्वा महालिंगमिदमत्र प्रतिष्ठितं द
र्शनात्स्पर्शनाध्यानाद्दर्शनात्सर्वसिद्धिदं लिंगात्पूर्वेण मार्गोयं याति श्रीपर्वतं भुवि एलापत्रेण
निहितो नागानां तत्र प्राप्तये दक्षिणेन च मार्गोयं याति सूर्याकरं भुवि कर्कोटकेन नागेन कृतोयं
यत्र प्राप्तये पश्चिमेन च मार्गोयं प्रभासं याति सुप्रभं ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च उ
त्तरेण च मार्गोयं याति क्षेत्रं कुरोर्भुवि विहितस्तक्षिकेनासौ यातु तत्र महात्मना ऊर्ध्वोयश्चापि
मार्गोयं येन यातु भवान्स्थितः गुप्तक्षेत्रे सिद्धलिंगं याति शक्तिगुहः कृतः इतीदं वर्णितं वीर वि
ज्ञप्तिश्रूयतां मम को भवानधुनैव त्वं देसपृष्ठगतो भवत् अधुनैव तथैकाकी समायातोत्र नो व
द वयं च सर्वास्ते दास्यस्त्वां पतिं प्रवृणीमहे अस्माभिः सहितः क्रीडविविधासु च भूमिषु बर्बरी २३४
कउ· अहं कुरुकुलोत्पन्नः पांडुपुत्रस्य पौत्रकः बर्बरीक इति ख्यातस्त्वं दैत्यं हंतुमागतः स च दैत्यो

हतः पापपुनर्योद्येमहीतलं भवतिभिश्चेमेनास्ति कृत्यं भोभो कथं चनं ब्रह्मचारिव्रतं यस्माद्द
हं तसत मास्थितः इत्युक्त्वाभ्यर्च्य तं लिंगं प्रणिपत्य च दंडवत् ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभि
रीक्षितः ततो बहीसमागत्य सप्रकाशमुखे तदा प्रहर्षेणेव पूर्णाया विजयं ददृशे दिशः तस्मि
न्कालेच विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान् कालसूर्यसमाभास ऊर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् ततो वियत्स्थैः
देवैः पुष्पवर्षमभून्महत् जगुर्गंधर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः विजयो बर्बरीकं ततो वच
नमब्रवीत् तव प्रसादाद्धि रैंद्र सिद्धिप्राप्तामया तुला चिरंजीव चिरं नंद चिरं तमचिरं जय अ
त एव हि साधूनां संगमिच्छंति साधवः ॐ षधं सर्वदोषाणां भवेत्सत्संगमो यत त्वं च होमस्थितं
भस्मसिंदूरसदृशप्रभं निशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाय च अक्षयाम संग्रामे प्रथमं तेप्रमुंचत
शत्रूणां स्थानकं मत्तो देहध्वस्तं चरिष्यति एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति बर्बरीकउ·
उपकुर्यान्निराकांक्षो यसः साधुरितीयते साकांक्ष मुपकुर्याद्यः साधुत्वे तस्य को गुणः तदेहि भ
स्म चान्यस्मै केनाप्यर्थीनश्चण्वापि प्रसादसन्मुखां दृष्टिं को विनान्यद्वृणोम्यते देवा ऊचुः कुरूणां पांड

वानांच भविष्यति महान् रणः ततो भूमिस्थितं भस्म सोपि चक्रे तथा वचः देवीभिः सहिता देवाः तान्मान्य विज
यं च ते सिद्धेश्वर्यं ददुस्तस्मै सिद्धसेन नाम च एवं प्राप्स्यति यदि कौरवाः महाननर्थो भविता पांडवानां ततस्फुटं
 तस्मात् गृहाण तं भस्म सविजयो विप्राः सिद्धिं लभेसुदुर्लभां बर्बरीकश्च तल्लेके देविभक्ति रतो वसन्
इति श्री स्कंद पुराणे कुमारिका खंडे सिद्धिः चतुर्थषष्ठितमो ध्यायः सूत उ॰ एवं तत्र स्थिते वीरे देव्याराधन तत्परे
सप्तलिंगार्चनरते भीमनंदननंदने ततः कालेन केनापि पांडवा द्यूतनिर्जिताः तत्राजग्मुश्चक्रमत्तीर्थस्ना
नकृतेध्रुवं प्रागेव चंडिकां देवी क्षेत्रादीन्यानतस्थितः असेदुर्मार्गखिन्नास्ते द्रौपदी पंचमास्तदा तत्रैव चो
पविष्टोभूत्तदानीं चंडिगणः बर्बरीकश्च तान्वीरान्समायातान पश्यते परं नासौ वेद पांडून् पांडवांस्तं च नो वि
दुः आजन्मयस्मान्नैवाभूत् सांडूनां वास्य संगमः ततः प्रविश्य मौनस्थि देवीमासाद्य पांडवः पीठकार्यं तत्र मुक्त्वा
तृषायेसूज्जलं तदा ततो भीमः कुंडमध्यं जलं पातुं विवेश ह प्रविशंतं च तं प्राह युधिष्ठिर इदं वचः उद्ध
त्याभिमतो यं सं प्राद्यौ प्रक्षाल्य मो बहिः ततः पिबान्यथादोषो महांस्त्वामुपपश्यते एतद्भ्रातुर्वचो भीमः तृषा
व्याकुललोचनः अश्रुत्वैवाविवशास्तो कुंडमध्यं जलेच्छया सचद्दृष्ट्वा जलं पातुं तत्रैव कृतनिश्चयः मुखं हस्तौ

MEMORIAL

च चरणौ क्षालयामास स्थुश्चये यतः पीतं जलं पुंसा अयं चाद्रेणयद्भवेत् प्रेतापिन्नाचास्तद्देहं संक्रम्य प्रपिबंति
तत् एवं प्रक्षालयानेच पादौ तत्र वृकोदरे उपरिस्थस्तदा प्राह स संसहृदयो वचः दुर्मते भो किमेतत्त्वं कु
रुषे पापनिश्चयः देवीकुंडे स्वालयसी मुखं पादौ करौ च यत् यतो देवी सदानेन जलेन स्नाप्यते मया तदत्र
प्रक्षेपस्तोये मलं पापान बिभ्यसि मलाक्तो नायं यन्नाम अस्पृश्यं तं नरैरपि कुतो देवैश्च यत्पापं स्पृशति तत्
तावद् शीघ्रं तं निःसरास्मात्तु कुंडाद् कृत्वा बहिः पिब यद्येवं पाप मूढोसि तीर्थे सुभ्रमसे कुतः भीम उ॰ किमे
तद्भाषसे क्रूर परुषं राक्षसाधम यतस्तोयानि जंतूनां मुपयोगार्थमेव हि तीर्थेषु कार्यं स्नानं च दुक्तं मुनिव
रैरपि अंगप्रक्षालनं स्नानमुक्तमादौ न से कुतः यदि न क्रियते पान संगप्रक्षालनं तथा तत्किमर्थं दुराचार
तीर्थे वदसि बालिश यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतं निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स हि तीर्थफलं लभे
त् भीम उ॰ अधर्मो वापि धर्मोस्तु निर्गंतुं नैव शक्नुयां क्षुधातृषामयानि स्वारितुं नैव शक्यते सहृदय
उ॰ जीवितार्थं भवान्कस्मात् पापं प्रकुरुते वद किं न श्रुतस्त्वया श्लोकः शिवेनायः समीरितः मुहूर्तमपि जीवेत
नरः शुक्लेन कर्मणा न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना भीम उ॰ काकारावेण ते मह्यं कर्णे बधिरतां

स्कं॰पु॰२ गतो पास्यमेवजलं चात्र कामं विलयश्शुष्यवा सुहृद्वय उ॰ क्षत्रियाणां कुले जात स्त्वहं धर्माभिरक्षिणा
तस्मात्तेपातकं कर्तुं न दास्यामि कथंचन तत्तुवरकशीघ्रंत्वं अस्मात्कुंडाद्विनिःसर इत्युक्तो कश क
लेः शीघ्रं चूर्णयिष्यन्यथातव इत्युक्त्वा चेष्टिकां गृह्य मुमोच शिरसप्रति भीमश्चवंचयित्वा ता मप्यु
त्सवकुंडाव्रजन् मर्त्स्यंतौ ततश्चाभामन्योन्यभीमविक्रमौ युयुधाते प्रबलं बाभ्यां बाहुभ्यां युद्धपा
रगौ वृकोदरस्को दीर्घभुजोनियुद्धकुशलावुभौ मुष्टिभिपार्ष्णिघातैश्च जानुभिश्चानुजघ्नतु त
तो मुहूर्तात्कौरव्यः पर्यहीयत पांडवः हीयमानस्ततो भीम उद्यतो भूत्पुनः पुनः अहीयतत तोप्यं
गवत्वघेबर्बरीककः ततो भीमं समुत्पाद्य बर्बरीको बलादिवा निःपिपषततः क्रुधस्तद्भूतमिवा
भवत् मूर्छितं चेनमादाय विस्फुरं तं पुनः पुनः सागरायप्रचलितः क्षिप्तुंतत्र महांभसि ददृशुः
पांडवोनेतद्व्यानयनयत्रिताः तथागृहीतकुरुवीरमुख्यवीरेणतेनाद्भुतविक्रमेण आश्चर्यमा
सिद्धिविद्देवतानां देवीभिराकाशतिलेनिरीक्ष्यतं सागरस्यततस्तीरे बर्बरीकं गतं तदा निरीक्ष्य २३६
भगवान् रुद्रो वियस्थसमभाषत भोभो राक्षसशार्दूल बर्बरीक महाबलः मुंचैनभरतश्रेष्ठं भीमं

तवपितामहं अहंहितीर्थयात्रायां विचरन्भ्रातृभिर्युतः कुण्ड्याचाप्यदस्तीर्थस्नातुमेवाभ्युपा
ययौ सन्मानं सर्वथातस्माद्दर्हः कौरवनंदनः अपापो वासपापोवा पूज्यएवपितामह सूत उ॰ इति
रुद्रवचः श्रुत्वा सहसाचविमुच्यसः न्यपतत्पादयोर्हाधिक् कष्टंकष्टंचप्राहसः क्षम्यतां क्षम्यतां
चेति पुनः पुनरवोचत शिरश्चताडयस्वीयंरुरोदचमुहुर्मुहुः तत्तथापरिशोचंतं मुह्यमानं मु
हुर्मुहुः भीमसेनः समालिंग्य आघ्रायचवचोब्रवीत् वयं चानैवजानीम स्त्वं चास्माज्जन्मकालतः
अत्रवासश्वेतपुत्रभेमेकुण्ड्याचसंश्रुतः परं नोविस्मितं सर्वं नानादुःखैः प्रमुह्यतां दुःखितायांय
तः सर्वास्मृतिर्ध्वंसाभवेत्स्फुटं तदस्माकमिदं दुःखं सर्वकालविधानतः माशोचस्त्वंच तनय नते
दोषोस्तिचाण्वपि यतः सर्वक्षत्रियस्पदं ज्येष्ठवेपथिसंस्थितः आत्माभिदंड्यसाधूनां प्रवृत्तकुपथा
द्यदि पितृमातृसुहृत्भ्रातृ पित्रादीनां किमुच्यते अतीवममहर्षोयं धन्योहंपूर्वजाश्चमे यस्य
त्वद्दश्यकः पुत्रो धर्मज्ञो धर्मपालकः वरार्हत्वं प्रशंसार्हो ममान्येषां सतांतथा तस्माच्छोकं विहाय मं
स्वस्थभवितुमर्हसि बर्बरीक उ॰ पापं मां तात तातत्वं ब्रह्मघ्नादपिकुत्सितं अप्रशस्यं नार्हसीह द्रष्टुं

स्कं·पु·२ स्त्वष्टुमतिप्रभो सर्वेषामेवपापानां प्रोच्यतेद्विजैः पितरोरभक्तस्यपुनर्निःकृतिर्नैवविद्यते तद्येनदेहेन
२३७ मया तात तातोभिपीडितः तत्समेवसमुत्स्रक्ष्येमहीसागरसंगमे मेवंभवेयमन्येषु अपि जन्मसुपा
तकी नमामस्मादभिप्रायादर्हकोपिनिवर्ततुं यतोंशेनविळिप्येत प्रायश्चित्तानिवारकः एवमुक्त्वापु
त्रयया येघार्णवंबली समुद्रापिचकंपेच कथमेनंनिहन्म्यहं ततः सिध्धांबिकायाश्च देव्यास्तत्रचतु
र्दश्याः समालिंग्यचसंस्थाप्य रुद्रेणसहिताजगुः अज्ञातविहितेपापे नास्तिवीरेंद्रकल्मषं शास्त्रेस्सुक्तमिदं
वाक्यनान्यथाकर्तुमर्हसि अमुंचएष्टलग्नंत्वं पश्यभोस्वपितामह पुत्रपुत्रातिवात्सल्तमनुत्वांमरणोन्मुखः
अधुनोचेत्त्वकंदेहंवीरत्वंसरित्स्यक्ष्यसि ततस्त्वपिभीमापिपातकं तन्महत्तव एवंज्ञात्वाधारयत्वं स्वशरी
रमहामते यथोचयत्कुमारत्वंतत्रापिवचनंश्शृणु स्वल्पेनैवच कालेन कृष्णादेवकिनंदनात् देहपात
स्तवप्रोक्तस्तंप्रतीक्षघटोत्कचसि यत्नाविष्णुकराघात्संदेहपातोविशिष्यते तस्मात्प्रतीक्ष्यतंकालमस्माक
प्रार्थितनच एवमुक्तोनिववर्तेतबर्बरीकोपिदुर्मनाः रुद्रदेवीश्चचामुंडां सोपालंभवचोब्रवीत् त्वमेवदेवी २३७
जानासीरक्षतेशार्ङ्गधन्विना पांडवाभूमिकत्सार्थंतत्तेकस्मादुपेक्षितं त्वयाचसमुपागम्यरक्षितोयंवृकोदरः

अहंचरक्षयिष्यामित्वभक्तंकृष्णमृत्युतः तस्माच्चचंडिकाकृत्सेकृतोनेनमहारणः तस्माच्चंडिलनाम्नायंवि
श्वपूज्योभविष्यति एवमुक्त्वागताः सर्वेदेवदेव्यस्ततदृश्यतां भीमोपितंसमादाय पांडवः सर्वभूपिवान् विस्मि
तापांडवास्तंचपूजित्वापुनः पुनः यथोक्तविधिनाचक्रुतीर्थस्नानमतंद्रता भीमोपियत्ररुद्रेण मोक्षितास्त
त्रसुप्रभो लिंगंसंस्थापयामासभीमेश्वरमितिश्रुतं ज्येष्ठमासेकृष्णपक्षेचतुर्दश्यामुपोषितः रात्रौसंपूज्य
भीमेशंजन्मपापाद्विमुच्यंते यथैवलिंगानिसुपूजितानि सप्तात्रमुख्यानिमहाफलानि भीमेश्वरंलिंगमि
दंतथैवसमस्तपापापहरंसुपूज्यं इतिश्रीस्कंदपुराणेकुमारिकाखंडेभीमेश्वरमहात्म्यंपंचषष्ठोध्या
यः ६५ सूतउ· उषित्वासप्तरात्राणितीर्थेस्मिन्भ्रातृभिःसह युधिष्ठिरोमहाते जागमनायोपच
क्रमे प्रभातविमलेस्नात्वादेवीलिंगान्यथार्चय कृत्वाप्रदक्षिणंक्षेत्रे देवीस्तोत्रंजजापसः प्रयाणकेलेषुसदा
जप्यंकृष्णेनकीर्तनं युधिष्ठिरउवाच देवीपूज्येयथाशक्ति कृष्णस्यभगिनीप्रिये नत्वात्वांशरणंयामि म
नोवाक्कायकर्मभिः संकर्षणामयदानकृष्णच्छविप्रमप्रभे एकानंशेमहादेवीपुत्रवत्राहिमांशिवे त्वयात
तमिदंविश्वजगद्व्यक्तस्वरूपया इतिमत्वात्वांगतोस्मिशरणंत्राहिमांशुभे कार्यारंभेषुसर्वेषु सानुगेनमया

स्कं·पु·२ तव स्वआत्मा कल्पितो भद्रे त्रैलोक्यदनुकंप्यता सूत उ॰ इति श्रुत्वा णां राजानं शिरो बध्वांजलिं तदा वा
युपुत्र प्रहस्यैव सा सूयमिदमब्रवीत् यत्त्वं राजन् वदंत्वेदं सर्वं ज्ञायं युधिष्ठिर त्वथैव वचनं तेषां
२३८ यतस्त्वं वेत्सि वाण्यपि को हि प्रज्ञावतां मुख्य सर्वशास्त्रविदां वरः स्त्रीणां कारणमापद्य त्वं जु बुधिर्य
था भवान् यत स्त्वमेव वेत्सि दं सर्वशास्त्रेषु कोर्सते जडेयं प्रकृतिर्मूढा यथा संमोह्यते जगत् स
चेतनं स पुरुषं प्रकृतिं च विचेतनां प्राकुर्बुधा नराध्यक्षं पुंसश्च प्रकृतेः प्रिया तत्त्वयं पुरुषो भूत्वा
युधिष्ठिर त्वथा मत प्रकृतिं स्तोषि न त्वेवां हा सामतीव जायते अहा रे यच्छिरो नैव कश्चिद्धि लाउ
पानहो यथा सम्मूढा भवति देवी भक्तिरतस्तथा यदि ते बंदिवत्पार्थ तिष्ठो द्रूणि निवारिता तत्
किमर्थं महादेवं न स्तोषि त्रिपुरांतकं अलक्ष्मितिवामत्मा महेशानं महामते ततः किमर्थं दाश्चा
र्हं न स्तोषि पुरुषोत्तमं यस्य प्रसादात्स्माभिः प्राप्ताद्रुपदनंदिनी इंद्रप्रस्थे तथा राज्यं राजसूयस्त्व
याचसः विजयेन धनुर्लब्धं जरासंधो मया हतः प्रसाहर्तुं तथेच्छामः कोरवेभ्यः स्व कांश्रियं यस्य २३९
प्रसादात्तं मुक्त्वा कृष्णं हा स्तोषि यज्जयी अथ स्वयं पौरवाणामुत्पन्न कुलसत्तमे जानं नात्मनम

त्स ला द्दुःखे न स्तोष यादवं कल्किमर्थं महावीर्यं न स्तोष्यर्जुनमुत्तमं एन विश्वं पुरालक्षे एन कर्णादयो
जिताः येन तस्मां इवं दग्धं यज्ञे येन नृपा जिताः श्रूयते येन विक्रम्य महेशानोपि निर्जितोः स्वर्लो
कसंस्थितस्यास्य शरणं याहि मोषि च अथवा तेन शक्रेण राज्यं मे नार्पितं कुतः इति मला त्वथैव त्वं
नास्तोषि भ्रातरं मम ततो मां वा कथं नीरं न स्तोषि त्वं युधिष्ठिर एवं त्वं रक्षितः पूर्वं लाक्षागेहाग्नि
मध्यतः वृक्षेणाहस मद्दृशो न दीक्षुक्तां प्रतारितः राजराजस्तथायोन जरासंधो निपातितः पूर्वाद
ग्नि र्जिता येन येन पूर्वं बको हतः हिडंबश्च महावीर्य किमिरश्चाधुना वने कालेकाले च रक्षामि त्वामेवा
हं सदानुगं न तां पश्यामि रक्षंती न त्वायां सोषि भारत अथ क्षुधा लुज्ज्वालामासं दोर्दीकसत्तमं
क्रूरं साहसिकं चैव न स्तोषि क्षमिणां वरः ततः सुसंयतो भूत्वा प्रणवं समुदीरयन् कथं न यासि
मोर्गं त्वं यथा लोपा हि दोषभाक् प्रेतापिशाचरक्षांसि त्वथा लापरतं नरं आविशंति तदाविष्टो न
का बध्यं पुनः पुनः त्वथा लापियदश्नाति यत्करोति शुभं क्वचित् प्रेतादिस्त्वपयस्सर्वमिति शास्त्रवि
निश्चयः नायं तस्यास्ति वै लोकः कुत एव परो भवेत् तस्माद्द्विजायता यत्ना त्लाज्यनेव त्वथा नचः ए

स्कं॰पु॰२ वंसंस्मारितोपि त्वं यदि भूयः प्रवर्तसे भूताविष्टचिकित्स्योनो विविधैरौषधैर्भवान् इति प्रवाणीं तां श्रुत्वा
भीमसेनेन भारती तदिमीवप्रविततां विहस्याह युधिष्ठिरः नूनं त्वमप्यविज्ञानो वेदाधीतास्त्वयावृथा मा
२३९ तरं सर्वभूतानामंबिकायन्नमन्यसे स्त्रिपक्षइतिमत्वामवजानासि मो कथं स्त्रिसतीन प्रणम्या किं त्वया
कुंती वृकोदर यदि न स्यान्महामाया ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता तव देहाद्भवः पार्थ कथं तस्या त्वतो वद ईश्वरः
परमात्मा तां सकुशक्तः कथं नहि पुनर्भजे यत्तां देवीं तेन मन्ये महोर्जितां वासुदेवोपि नित्यं तां स्तौति शक्ति
परात्परां अहं यदि चिकित्स्यः स्यां चिकित्सः सोपि किं भवेत् नैवं भूयः प्रवक्तव्यं मोख्यात्प्रति महेश्वरीं
भूमौ निपत्य शरणं याहि चेत्सुखमिच्छसि भीम उ॰ सर्वोपायैर्बाधयंती चाटाहस्तंगतं नरं इदं मेवौषधं तत्रैतैः सा
र्धं जल्पनं नहि मुंडमुंडमतिर्भिन्ना सत्यमेतन्नृपस्फुटं स्वाभीष्टं कुरुते सर्वः कुर्मो भीष्टं वयं तथा नागायुतस
मप्राणो वायुपुत्रो वृकोदरः न स्त्रियं शरणं गच्छेत् वाग्मात्रेण कथंचन इत्युक्त्वा वचनं भीमो ह्यनुवव्रज तं नृ
पं राजापि सोनुयानं त्तो साध्वीति मुहुर्ब्रुवन् ततः क्षणेन विकलस्स्खितश्चैतश्च प्रस्खलन् उवाच वचनं भीमः २३९
सुसंभ्रांतो नृपं प्रति धर्मराज महाबुद्धे पश्यमां नृपसत्तमः चक्षुर्भ्यां नैव पश्यामि वैकल्यं किमिदं मम राजा उ॰

भीम भीम ध्रुवं देवी कुपिता ते महेश्वरी तेन नेष्टे च चक्षुषि ते महासाहसवल्लभः तत्सांप्रतमभिप्रेहि शरणं
परमेश्वरीं पुनः प्रसन्नाते दद्यात् रुदा चिन्नयने पुनः भीम उवा॰ अहमप्यंगजानामि तमोदेव्यानकश्च
न प्रभावप्रत्ययार्थं हि सदानिंदामितां पुनः तस्मात्प्रभावं दृष्ट्वैव न्हिपत्यवसुधातले मनोबुद्धिभिर्मत्वा शर वा॰कु॰
णं त्वामिमातरं इत्युक्त्वाभ्रातरं ज्येष्ठं साष्टांगं प्रणिपत्य च गत्वैव देव्याश्शरणं भीष्टस्तुष्टाव मातरं भीम उ॰
सर्वभूतांबिके देवी ब्रह्मांडशापुत्रके बालीशं बालकं स्वीयं त्राहि त्राहि नमोस्तु ते त्वं ब्राह्मी ब्रह्मणः शक्तिर्वैष्ण
वी त्वं च शांभवी त्रिमूर्तशक्तिरूपा त्वं रक्षरक्ष नमोस्तु ते त्वमिंद्री च त्वमाग्नेयी त्वं काम्या त्वं च नैर्ऋती ईशानी
दृविवाराहि रैनो सिंही जयप्रदे कौमारी कुलकल्याणि कपेश्वरी नमोस्तु ते त्वं सूर्य त्वं तथा सोम भूम त्वं बुधगु
रो त्वं शुक्रे त्वं स्थिता राहो त्वं केतु पुनर्नमोस्तु ते सप्तद्वीपेषु त्वं देवी समुद्रेषु च सप्तसु सप्तस्वपि च पाता
ले ष्वंबस्वंस्तेन मोस्तु ते चतुर्भुजे चतुर्वक्त्रे फले देव चलच प्रिये चराचरस्तुते देवी चरणाप्रमणामि ते महा
घोरे कालरात्रि घंटालि विकटोज्वले सततं सप्तमी पूज्ये नेत्रदे शरणं भव महानादे महावीर्ये महामो
ह विनाशिनी महाबंधापहे देवी देहि नेत्रत्रयं मम सर्वमंगलमांगल्याय दित्वं सततांबिके ततो मे मंगलं

स्कं·पु·२ देहि नेत्रदानानमोस्तुते यदि सर्वकृपातुभ्यः सत्यतस्त्वं कृपावती ततः कृपांकुरु मयि। हृतनेत्रेन
मोस्तुते पापायमितियं देवी प्रकुप्यसित्वथैवतत् त्वंमोहयसि वत्वं नतेकिंतनमोस्तुते स्वयमु
२४० त्पाद्ययारेणुचेष्टितस्तेन कुप्यति तथाकुप्यसिमेमातरनाथस्यास्यदर्शय इतिस्तुतापांडवे
न देवी कृच्छ्रविच्छविः रामारामाभिवदनाप्रत्यक्षासमजायत विद्युत्कोटिसमाभासामुकुटे
नातिशोभिता सूर्यबिंबप्रभा स्याचकुंडलाभ्यांविभूषिता प्रवाहेनेवहारेण सुरनद्याविराजिता
कल्पद्रुमप्रसूनैश्चपूर्णावतंसमंडिता दंतैर्दुकांतिवध्वस्तभक्तमोहमहाभया खड्गचर्मशूलपात्र
चतुर्भुजाविराजिता वाससातडिदाभेनमेघलेखेवधिष्ठिता मालयासुमालयया भ्राजितासा
लिमालया सत्काञ्चरणदास्यंच पद्मानूपुरराजित जयेतिपुष्पवर्षैश्च शक्राद्यैरभिपूजिता ग
णैर्देवीभिराकीर्णा ज्ञातपद्यैर्महाबलैः तांतादृशींव्योम्निदृष्ट्वामातरंव्योमवाहिनीं भूमौनिप
सराजेंद्रनमोनमइतिस्थितः भीमोपिमातरंदृष्ट्वायथाबालोभिधावती यथासंमुखमाध २४०
वतजयमातरतिब्रुवन् दर्शनेनैवदेसाश्चश्रुभ्रनेत्रत्रयस्तदा प्रणिपत्यनमस्तुभ्यं मुहुर्मुहु

वरंजगौ प्रसीददेविपद्माक्षिपुनर्मातः प्रसीदमे पुनः प्रसीदपापस्यक्षमाशीले प्रसीदमे
एवंस्तुताभगवतीस्वयमुत्थाप्यपार्थिवं भीमंचोत्संगमारोप्यक्रियतेवंदचोब्रवीत् श्रीदेवी
उ॰ यत्वयाभिहितंस्तोत्रं तेतुष्टातवोपरि अतोनेत्रत्रयंदत्तं द्रष्टुंबाह्यंचांतरंपरं नाहंकोपंयत्र
तत्रदर्शयाभिवृकोदर मत्प्रभावपरिज्ञानहेतवेकोदृशास्त्विति तदेवंनैवभूयस्तेप्रकर्तव्यंकथं
चन अस्तिक्षेपोहिपूज्यानामावहत्यधिकारुजं तदिदानींसर्वमेवक्षंतव्यंचपरस्परं यच्चब्रवी
मित्वांवीर तन्निशामयभारत यदायदाहिधर्मस्यग्लानाविर्भवतिर्भवति तदातदावतीर्याहं वि
च्छारस्यसहायनि इदानींचहरिर्जातोवसुदेवसुतोभुवि अहंचगोपनंदस्यएकांशेनयुता
भिधा येभीमांभगिनिसेवंमांस्तोष्यंतिनरोत्तमाः आबाधांनाशयिष्यामितेषांहर्षसमन्विता
पंचभ्रातस्तथवीरप्रदास्यसिमहारणे भुजयोस्तेवसिष्यामिधार्तराष्ट्रनिपातिने कृत्वाराज्यं
चवर्षाणिषट्त्रिंशत्तदनंतरं महाप्रस्थानधर्मेणपृथिवींपरिचष्यथ अस्मिन्नेवततेद्वापे
लोहोनाममहासुरः भवतांन्यस्तशास्त्राणांवधार्थप्रकरिष्यति ततस्तंसर्वभूतानांमवध्यंभ

स्कं॰पु॰२ यतो कृते अंधकृत्वा पातयिष्ये ततो यूयं प्रयास्यथ निश्चिर्यं च हिमं सर्वे निमग्ना वालुकार्णवे स्वर्गं यास्यथ
राजेंकः सत्पुरी रोगमिष्यति अथो यत्र कृता लोहा लोहाणा भिधया पुरं भविष्यति च तत्रैव स्थास्येहं कलया
२४१ सदा ततः कलियुगे प्राप्ते कलो नाम भविष्यति ममभक्तस्तस्य नाम्ना भाव्या कलेश्वरी त्वहं वैलाकश्चापि रोभ
क्तो भविष्यति ममोत्तमः तस्याराधनतः ख्यातिं प्रयास्यामि कलौ युगे लोहाणा संस्थितां चैव अर्चयिष्यंति मां ज
नाः श्रद्धया सितसप्तम्यां तैश्च सर्वत्र पूजिता अथान्यं च प्रधास्यामि भाविनी नयनाम्यहं तस्मिन्दिने तर्पिताहं भ
क्तिभावेन पांडव पादांगुष्ठेन च भवांस्तत्र कुंडं विधास्यति सर्वतीर्थस्नान तुल्य तत्र स्नानं च तद्दिने मत्स्यानो
नेत्रनेत्रस्थं तेजस्थं मात्रमुत्तमं उद्धसं योजयिष्यामि प्रत्यक्षं तद्भविष्यति एवं मम महास्थानं कलोख्यातं भ
विष्यति लोहाणाख्यं महाबाहो नाम कलेश्वरीति च दुर्गमाख्यं ततो हत्वा अस्मिन्क्षेत्रे च भारत दुर्गा नाम भ
विष्यामि भवतां त्राणकारणात् धर्मारण्ये स्थितां चैव अर्चयिष्यंति मानवाः अश्विने मासि चैत्रे वा नवम्यां शुक्
पक्षके महीसागरे स्नाला च तेषां दास्यामि वांछितं विधिना येर्चयिष्यंति मां च श्रद्धा समन्विताः पुत्रपौत्रान्प्रदा २४१
स्यामि स्वर्गमोक्षं न संशयः प्रवेशे च कलेः काले भवतां वंशसंभवः वत्सराजपांडवानां तोषयिष्यति यत्नतः त

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्या नाम्ना ततः ख्याता भविष्यामि कलौ युगे वत्सेश्वरीति वत्सस्य राज्ञ सर्वार्थदायिनी मत्प्रसादात्सराजा
च भुवने ख्यापकारिणी अट्टालयां नाम तदा राक्षसीं निहनिष्यति तस्याश्चापि वधस्थाने अट्टादिजमितिस्थि
तं भविष्यति पुरं तत्र मां च संस्थापयिष्यति अट्टालयजग्रामे मां अर्चयिष्यंति ये जनाः वत्सेश्वरी सतिष्ठ मां अ
श्विने तैः सदार्चिता वत्सेश्वरीं च ये देवीं पूजयिष्यंति मानवाः तेषां सर्वफलावाप्ति भविष्यति न संशयः इत्थ
मज्जलयेवासो लोहाणे च भविष्यति धर्मारण्ये महाक्षेत्र मही सागर संनिधौ मम लोकहितार्थाय लोह
स्य च निःशम्य तां अंधीकृतो महालोहो बकातत्ताः स्वपः समाः वृतासुर इवाजेयो लोकानुच्छादयिष्यति सं च
विश्वपतिर्धीमान वतीर्य बुधा हरिः यत्र हंता त्र च ग्रामं लोहाटीति भविष्यति गया नामापरो देवो भवतां वि
घ्नकृत्तदा प्रस्थाने लोहवतभावी करिष्यतेन पुंसकं गडत्राडेति मां तत्र पूजयिष्यति मानवाः ग्राम चापि
गयत्राडं तत्र ख्यातं भविष्यति गयत्राडे गयत्राडां ये र्चयिष्यंति मानवाः माघाष्टम्यां न शिष्यंति तस्य सर्वेप्युपद्र
वा ये च मां कोपयिष्यंति पांडवाराधितां सदा तेषां पुत्रं हरिष्यामि महारोद्राधितिष्ठति परिवारश्च मे चात्र
षंढः सर्वो भविष्यति तस्मिन्स्तु च स्वर्गे तेषु गर्योपि सुमहत्तपः तप्त्वा सोथ पुनः पुंस्त्वं लोकान्संपीडयिष्यति गया

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

स्कं·पु·२ तीर्थं गतं तत्र गयो ध्वंस नकाम्यया बुधयेच गस्वामी तत्र तं सूदयिष्यति इत्थं श्रीमा न्पी
तव्यासा अवतीर्य बुधप्रभुः बहूनि कृत्वा कर्माणि स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते इति संक्षेपतः प्रोक्तं म
२४२ विष्यं पांडवा मया भवतां चित्तनिवृत्तौ श्रूयतां भूयएव च इदं तीर्थवरं मह्यं संसेव्यं सर्वदा प्रियं कृ
तं यदत्रागमनं तेन नः प्रीतिपरा मम भीमस्य चापि पौत्रेण दृढं संतोषितास्मि च देव्यः सर्वाश्च मद्रूप
ने तज्ज्ञेयमतोन्यथा व्रजध्वं चापि तीर्थानि यानि वो न कृतानि च आवाबाधस्मि सर्वासु स्मरणीयास्त्व
सेव च अपेक्ष्य चापि वः सर्वान् यूयं कृच्छ्रसमा मम इति देव्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललो
चनः पुनः पुनः प्रणम्यैनां नापश्यद्दीपवत्कृतां ततस्ते बर्बरीकं च संस्थाप्यात्रैव निश्चितं आग
च्छयुस्ते चोत्कंठं चक्रुस्तीर्थानि मुख्यशः इति श्रीस्कंदपुराणे कुमारिकाखंडे बर्बरिकोपाख्याने
कालेश्वरी क्षेत्रेश्वरि दुर्गादेवीगया माहात्म्ये षष्ठषष्ठ्योध्यायः ६६ सूत उवा० ततस्त्रयो
दश वर्षव्यतीत समये तदा उपप्लवे संगतेषु सर्वराजसु पांडवः योद्धुमागत्य संतस्थुः कुरु २४२
क्षेत्रं महारथा कौरवाश्चापि संतस्थु दुर्योधनपुरोगमाः ततो भीष्मेण प्रोक्ते चैरैः श्रुत्वा च युधिष्ठि

रः तथातिरथसंख्यां तु राज्ञां मध्ये वचोब्रवीत् भीष्मेण विहिता कच्छ रथातिरथवर्णना दु
र्योधनो पृच्छदिदं भीष्मेण च कृपेण च पर्श्च द्रोणवत्स्याच द्राभिद्रौणिना रणे षाङ्गकर्णेन च तथा
सदामम भयं कृत्वा सीयानस्महारथान् स्वसैन्यान् पांडवांश्चेतान् हन्यात् कालेन केन कः मासेन तु प्र
तिज्ञातं ता तदहं स्वोश्च पश्चामि केन कालेन हंतिकः एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः फाल्गुनो वाक्यमब्र
वीत् अयुक्तमेतद्भीष्माद्यैः प्रतिज्ञातं युधिष्ठिरः ततो जयं च विजयं निश्चयो हि मे षवत्तत्
तवापि ये संति नृपाः सन्नाधारणसंस्थिताः पश्येतान्पुरुषव्याघ्र काकितानं च दुर्जयं धृष्टद्यु
म्नं सपुत्रं च महावीर्यं घटोत्कचं भीमाद्यं च महेष्वासान् केशवं चापराजितं मान्यहमेकस्त्वेतेषां ह
न्यात्कौरववाहिनीं सन्नद्धाः प्रतिदृश्यंते भीष्माद्या बहवो रथा तन्मामयं न कार्यं ते कलावो मीमृगा
इव अस्माकं धनुषां घोष इदानीमेव भारत कौरवा विद्रविष्यंति सिंहत्रस्ता मृगा इव यथा द्वी
ष्मादि ज्ञाद्व्याद्रोणादपि कृतादपि बालि ज्ञात्किंभयं द्रोणेस्तपुत्रान्दुर्लभे अथ याचितानिर्दैसे
ज्ञातुमिच्छामि भारत शत्रूणां प्रसानिके पुवधं तच्छृणुमे वच एको हामेव संग्रामे सर्वतिष्ठं तु तेरथाः

स्कं॰पु॰२ एकान्हा पक्षये सर्वान्कौरवान्सैन्यसंयुतान् इत्यर्जुनवचः श्रुत्वा स्मयदामोदरोब्रवीत् एवमेव यथा प्राह फा
ल्गुनोयं मृषामतत् ततः शंखाश्च भेर्यश्च शातनाश्चैव पुष्करान् निवार्य राजमध्यस्थो बर्बरीको वचोब्रवीत्
२४३ यन्नतत्तं गुप्तक्षेत्रे येन देव्यस्तु तोषिताः यस्यातुलं बाहुबलं तेन चोक्तं निशम्यतां यद्ब्रवीमि वचः सत्यं शृणुध्वं
तन्नराधिप आत्मनो वीर्यसदृशं केवलं न तु दर्पतः यदार्येण प्रतिज्ञातमर्जुनेन महात्मना न मर्षयामि
तद्वाक्यं कालक्षेपो महानयं सर्वे भवंतस्तिष्ठंतु सार्जुनाः सहकेशवाः एको मुहूर्ताद्भीष्मादि वसान्नेष्ये यम
क्षयं मयि तिष्ठति केनापि शस्त्रं ग्राह्यं न क्षत्रिया स्वधर्मः पथा वास्तु मतेगत्यं ततो मयि पश्यध्वं मे बलं बा
ह्वोर्दैव्याराधनसंभवं महत्स्यं गुप्तक्षेत्रस्य तथा भक्तिमवपांडुषु पश्यध्वं मे धनुर्घोरं तूणीरावक्षयौ तथा
खड्गं च देव्याय दत्तं ततो वन्हिवचस्त्विदं इति तस्य वचः श्रुत्वा क्षत्रिया विस्मयं ययुः अर्जुनस्त्वरकटाक्षेपल
ज्जितः कृष्णमैक्षत तमाह ललितं कृष्णः फाल्गुनं परमं वचः आत्मापद्रकमेवं दं भैमिपुत्रोभ्यभाषत नव
कोठियुतोनिनपक्षाश्चिनियतः पुरा क्षणादेव च पातालोश्रूयते महदद्भुतं पुनः प्राप्स्यामहे त्वेतं कोनोपाये २४३
न कौरवान् मुहूर्ताद्धंसि ब्रूहीति पृष्टतां चाहतं जयः ततः स्मयन्नदेवेंद्रो भैमिपुत्रमभाषत भीष्मद्रोणकृ

पद्रोणी कर्णदुर्योधनादिभिः गुप्तां त्वं बकदुर्जेयां सेनां हंति कथं क्षणात् अहं महान्विस्मयस्ते वचसो भैमिनं
दनः संभृतः सर्वराज्ञां च फाल्गुनस्य च धीमतः तद्ब्रूहि कोनोपायेन मुहूर्ताद्धंसि कौरवान् उपायवीर्यं तज्ञा
त्वा मस्यामोत्रयमच्युत सूतउ॰ इत्युक्तो वासुदेवेन सर्वभूतेश्वरेण च सिंहरक्षापर्वताभो नानाभूषणभूषि
तः घटास्यो घोरहासश्च ऊर्ध्वकेशोतिदीप्तिवान् विद्युद्दीक्षावायुजवो यश्चैनोन्नात्रयेजगत् दैवीदत्तातुलबलो
बर्बरीकोभ्यभाषत यदि वो मानसं वीरा उपायस्य प्रदर्शने तदहं दर्शयाम्येष पश्यध्वं सहकेशवाः इत्युक्त्वा
धनुरास्फाल्य संदधे विशिखं त्वरन् त्रिरत्यं चाभिसंपूर्णं सिंदूराभो नभस्वता आकर्णमाकृष्य च तं मुमोच मुखा
द्योद्भूतमभूच्च भस्म सेनाद्वयेतेन्चपपात शीघ्रं यास्यैव यत्रास्ति मृत्युमर्म सर्वे रोमसु भीष्मस्यो कंठेराधय
द्रोणयो ऊरौ दुर्योधनस्यापि शल्यस्यापि च वक्षसि कंठे च शकुने दीप्तं भगदत्तस्य चापयत् कृष्णस्य पादत
लके कंवे हृत्पदमस्ययोः शिखंडिनस्तथा काद्याकंठे सेनापतेस्तथा पपात रक्तं तद्भस्म यन्येषां च मर्म च
केवलं पंच पांडूनां कृपद्रोणेश्चनास्पृत् इति कृत्वा ततो भूयो बर्बरीकोभ्यभाषत दृष्टं भवद्भिरेवयन्मया मर्म
निशक्षितं अधुना पातयिष्यामि मर्मस्थोपांसि तान् शरान् देवीदत्तान्मोच्यास्यान् येमरिष्यंति मीक्षणात् शा

पथावस्वधर्मस्य शास्त्रं याद्धेन च कश्चित् मुहूर्तात्पातयिष्यामि शत्रूंस्तान्निशितैः शरैः ततो विस्मित
चित्तानां युधिष्ठिरपुरोगिणां आसीन्निनादः सुमहान् साधु साध्विति शंसतां वासुदेवस्तु संक्रुद्धश्च
क्रेण निशितेन च एवं ब्रुवत एवास्य शिरश्छित्वा निपातयत् ततः क्षणात्सर्वमासीदाविग्नमेभिस्ततः क
थं पांडवाश्चापि मुमुचुरश्रूणि सहपार्थिवाः हा हा पुत्रेति चरणान् प्रस्खलंश्च पदे पदे घटोत्कचोऽपत
दीनः पुत्रोपरि विमूर्छिताः एतस्मिन्नंतरे देव्यश्चतुर्दश समाययुः सिद्धांबिका कोडमाता कपाली
तारा सुवर्णा चत्रिकेलोजेत्री भाणेश्वरी चर्चिका वैकवीरा योगेश्वरी चंडिका त्रिपुरा च भूतांबिका हर
सिद्धिस्तथा मुसं प्राप्य तत्स्कुर्नसविस्मयंकरा श्रीचंडिकाथास्य ततो घटोत्कचं प्रोवाच वाक्यं महता
स्वरेण शृणुध्वं पार्थिवाः सर्वे कृष्णेन विदितात्मना हेतुना येन निहतो बर्बरीको महाबलः मेरुमू
र्ध्नि पुरा पृथ्वी समेवत्तान् दिवौकसः भाराक्रांता जगौ देतान् भारापन्हियतां हि मे ततो ब्रह्मा प्राह विष्णुं
भगवंस्त्वमवतारय देवास्तानुगमिष्यंति भारं तं हर भुवः प्रभो ततस्तथेति तान्प्रोने वचनं विष्णुरव्य
यः एतस्मिन्नंतरे बाहुं मुद्धृत्याचेर भारत सूर्यवर्चा इति यक्षो दृश्वतुराणातिकोटिपः किमर्थं मानुषे लोके

भवद्भिर्जन्म कार्यते मयि तिष्ठति दोषाणां मनेकानां महास्पदे सर्वे भवंतो मोदध्वं स्वर्गेषु सह विष्णु
ना अहमेकोऽवतीर्यैतान् हनिष्यामि भुवो भरान् स्वधर्मशापथानो वैसंततिजन्म प्राप्स्यथ इत्युक्तव
चेन ब्रह्मा क्रुद्धस्तं समभाषत दुर्मते सर्वदेवानामविज्ञायं महाभरं स्वसाध्यं ब्रूषि मोहात्त्वं शापो या
ज्याविबालिशा दशकालोद्धितं स्वीयं परस्य च बलं हृदा अविचार्यैव प्रभुषु वक्ति हसोतिदंडनं त
स्मात् भूभारहरणे युद्धयोपक्रमे सति शरीरनाशं कृष्णात्त्वमवाप्स्यसि न संशयः एवं शप्तो ब्रह्म
णासौ विष्णुमतद्यायच यद्येवं भविता नाशस्तदेकं देवप्रार्थये जन्मप्रभृति मे देहि मतिं सर्वार्थ
साधनं ततस्तथेति संप्राप्य केशवो देवसंसदि शिरस्ते पूजयिष्यंति देव्यः पूज्यो भविष्यति इत्युक्त्वा
सावतीर्णौ सोसहदेवैर्हरिस्तदा हरिर्नाम सकृष्णोसौ भवंतस्ततथा सुरः सूर्यवर्चा सचायं हि निहि
तो भीमपुत्रिकः प्राक्शापं ब्राह्मणः स्मृत्वा हतोऽनेन महात्मना तस्माद्दोषो न कृष्णोस्मिन् द्रष्टव्यः सर्व
भूमिपैः श्रीभगवानु० यदुक्तं भूमिपो देव्या तत्तथैव न संशयः यद्येन मधुना नैव हन्यां ब्रह्मवचोन्यथा
ततो भवेदितिस्मृत्वा मया सोविनिपातितः गुप्तक्षेत्रे मयैवासौ नियुक्तो देव्यनुस्मृतो पूर्वं दत्तं वरं स्वीयं

स्कं०पु०२ स्मरतो देवसंसदि इत्युक्त्वा चंडिका प्राह देवभक्तिशिरस्त्विदं अभ्युक्ष्य सुधया शिक्ष्यामि युक्तं तदनुन्यतां
ततः कृष्णो वचः प्राह मेघगंभीरवाक्प्रभुः यावन्मही सनक्षत्रा यावच्चंद्रदिवाकरौ तावत्त्वं सर्वलोकानां वत्स पू
२४५ ज्यो भविष्यसि देवीलोकेषु सर्वेषु देवीवद्विचरिष्यति स्वभक्तानां च लोकेषु देवीनां दास्यसे स्थितं बालानां ये
भविष्यंति वातपित्तकफोद्भवः पिटकास्तास्सुखेनैव शामयिष्यसि पूजनात् इदं च शृंगमारुह्य पश्य युद्धं यथा
भवेत् धार्वत्ते तेकोरवास्मान् वयं यावत्स्वमूनिति इत्युक्ते वासुदेवेन देव्यो रथांबरमाविशन् बर्बरीकशि
रश्चैव गिरिशृंगमवाप्यतत् देहस्य भूमिसंस्कारश्चाभवन्नैवमूर्धतः ततो युद्धं महदभूत् कुरुपांडवसेनयोः
अष्टादशानि हंहतायेच द्रोणकर्षादयः दुर्योधने हते क्रूरे अष्टादशादि सेनाये युधिष्ठिरो ज्ञातिमध्ये गोविं
दं समभाषत पुरुषोत्तसंग्राममस्मुं संतारतावयं त्वयैव नाथ नहरे नमस्ते पुरुषोत्तम श्रुत्वा तस्यापि
सासूयमिदं भीमो वचोब्रवीत् येनध्वस्ता धार्तराष्ट्रास्तं निराकृत्य मान्नृप पुरुषोत्तमं कृष्णमिति ब्रवीषि किमु
मूढवत् धृष्टद्युम्नं फाल्गुनं च सात्यकिं मां च पांडवः निराकृत्य ब्रवीष्येवं सुतधिष्ठता युधिष्ठिरं अर्जुन उ० २४५
मैवं मैवं भीम ब्रूहि न त्वं वेत्सि जनार्दनं नमद्यानत्वया पार्थ नास्माना पिहतारयः अहं हि सर्वदा गच्छन्नरं पश्या

म्यसंयुगे निघ्नंतं शास्त्रवांतत्र न जाने कोप्यसाविति भीम उ० विभ्रांतो सि ध्रुवं पार्थ नात्र हंता नरोपरः अथ
चेदस्ति त्वसौ त्र मुच्यस्व च किंहंतिकः उपसृत्य ततो भीमो बर्बरीकमपृच्छत ब्रूहि ते केन निहता धार्तराष्ट्रा हि शत्रवः
बर्बरीक उ० नु को मयाप्यमान्दृष्टो युध्यमानः परैः सह सव्यतः पंचवक्त्रः स दक्षिणे नैकवक्त्रकः सव्यतो दश
मूर्द्धश्च धृतशूलं च धृतायुधः दक्षिणाच्च चतुर्हस्तो धृतचक्राद्युतायुधः सव्यतश्च जटाधारी दक्षिणे मुकुटो
च्चयः सव्यतो भस्मधारी च दक्षिणे च सचंदनः सव्यतश्चंद्रधारी च दक्षिणे कौस्तुभद्युतिः ममापि तद्दर्शन
नो महद्भयमजायत ईदृशो मे नरो दृष्टो न चायो न्यो जघानता इत्युक्ते पुष्पवर्षं तु खादासीत्सुमहत्प्रभं सस्व
नुर्देववाद्यानि साधु साध्विति चोगजगुः विस्मिता पांडवाश्चासन् प्रणेमुः पुरुषोत्तमं विलक्षश्चाभवद्भीमो निः
श्वासांश्चाप्यमुंचत तं ततः केशवस्वामी समादाय करे दृढं कुरुशार्दूल मेहीति प्रोक्ता संस्मार काश्यपं आरुह्य
गरुडं पश्चात्स्मृतमात्रमुपस्थितं भीमेन सहितो व्योम्नि प्रियतो दक्षिणां दिशं ततोर्णवं संतीर्यैव सुवेलं च म
हागिरिं लंकासमीपे दृष्ट्वा सरः कृष्णोब्रवीदिदं वचः कुरुशार्दूल पश्यैनं सरो द्वादशयोजनं यदि शूराच्छित
शीघ्रमानयास्यात लाब्जदं इत्युक्तो गरुडाच्छीघ्रं न्यपतत्तज्जले बलि योजनं वायुजवाद्गच्छन्नंतं नापश्यत

स्कं·पु·२ ततोभीमोध्वनिःसत्त्वभग्नवीर्योऽभ्यभाषत आधर्गामेतत्सुमहत् सरकैश्चिन्महाबलैः अहंरवा
दितुमारब्ध कथंचिच्चापिनिर्गतः एवमुक्तोहसन्कृष्णउत्क्षिपमहत्सरः स्वनांगुष्ठेनतेजस्वी
२४६ तदद्भुतमजायत तद्दृष्ट्वाविस्मिताप्राहकृष्णपब्रूहिमे श्रीभगवानुवाच कुंभकर्णइतिख्यातः
पूर्वमासीन्निशाचरः रामबाणहतस्याभृच्छिरश्छिन्नंसुदुर्मते शिरसस्तस्यतालुक्य खंडमेतत्व्
कोदरः योजनद्वादशायामंमहुक्षिप्तंविचूर्णितं विघ्नतस्त्वंतुयेस्तेचसरोगहाभिधासुराः त्रि
कूटस्यशूलाभिश्चचूर्णितायेचकोटिशः एतेहिविश्वरिपवोनिहितास्सुरूपायतः गच्छामपांडवा
न्भीमः श्रोणिहिलरतेदृढं ततोभीमप्रणम्याहमनोवाक्कायबुद्धिभिः कृतमाजन्मतःसर्वं
कृष्णतंक्षमकेशव पुरुषोत्तमभवान्नाथबालीशस्यप्रसीदमे ततःक्षांतमितिप्रोक्ताभीमे
नसहितोहरिः रणाजीरंभूयएसबर्बरीकंवचोब्रवीत् चरनेवंसहृदयसर्वलोकेषुनिसशः
पूजितःसर्वलोकेस्त्वंयच्चंस्तेषांवरान्वतात् गुप्तक्षेत्रंचनलासंसर्वक्षेत्रोत्तमोत्तमं दहिस्थ २४६
ल्यातथावासःक्षेमनोदुःकृतंचयत् इत्युक्तस्तानमस्कृत्यभीमिस्वैरंययौसदा वासुदेवोपिकार्या

णिकृत्वान्यानिदिवंगतः इतिवोवर्णितोत्पत्तिबर्बरीकस्यपांडवाः स्तवंचास्यप्रवक्ष्यामियेनतुष्य
तियक्षराट् जयजयचतुराशीतिकोटिसूर्यपरिवारसूर्यवर्चाभिधानयक्षराज जयभूभारहा
रणप्रवृत्तलघुशापप्राप्तनैर्ऋतयोसंभव जयकामकटंकटाक्षिराजहंस जयघटोत्कचानंदवर्ध
नबर्बरीकाभिधान जयकृष्णोपदिष्टगुप्तक्षेत्रदेवीसमाराधनप्राप्ततुलवीर्य जयविजयसिद्धिदा
यक जयपिंगलारेपलेंद्रद्रुहानवकोटीश्वरपलाशिन्दावानल जयभूपालालांतराले नागकन्या
परिहारक जयभीममानमर्दनजयसकलकौरवसेनावधमुहूर्तप्रवृत्तजयश्रीकृष्णवरलब्धस
र्वप्रवरदानसामर्थ्य जयजयकलिकालवंदितनमोस्तुतेपाहिपाहीति ७२ अनेनयःसुहृदयंश्रा
वणेभ्यर्च्यदर्शके वेशाखस्चत्रयोदश्यांकृष्णपक्षेद्विजोत्तमाः ज्ञातदीपैःपूरिकाभिःसंस्तवैस्तस्यतुष्य
ति इत्युक्तस्तानमस्कृत्यभीमिःस्वैरंययौमुदा वासुदेवोपिकर्माणिसर्वाण्युत्तमकारयत् ततोविप्रा
नरेंद्रश्चसमाराध्यमहेश्वरं महीनगरेकेपुण्येस्थापयामासशंकरं लोकानांचहितार्थायकेदा
रंलिंगमुत्तमं अत्रीशाउत्तरेभागेमहापापप्रणाशनं अग्निकुंडेनरःस्नात्वाश्राद्धंकृत्वायथाविधिः अ

स्कं०पु०२ चीरांचनमस्कृत्यकेदारंचप्रपश्यति मातुस्तन्यंपुनर्नैवसपिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् ततोरुद्रोनीलकंठो
नारदायमहात्मना वरंदत्वास्वयंतस्थौमहीसागरकेशुभे कोटितीर्थेनरःस्नात्वानीलकंठंप्रपश्यति ज
२४७ यादित्यंनमस्कृत्यंनमस्कृत्यरुद्रलोकमवाप्नुयात् जयादित्यंप्रपश्यतिकूपेस्नात्वानरोत्तमः नतेषांवंध्यनारी
स्तिजयादित्यप्रसादतः तेषांकुलेनरोगस्यान्नदारिद्र्यंनलांछनं पुत्रपौत्रसमायुक्ताधनधान्यसमायुतः
भुक्त्वाभोगानिहबहून्सूर्यलोकेवसंतिते इतिप्रोक्तंमयाविप्रागुप्तक्षेत्रंसमासतः सप्तक्रोशप्रमाणंचक्षेत्र
स्यास्यपुराद्विजः स्वयंभुवाप्रोक्तमिदंसर्वकामार्थसिद्धिदं इतिवोवर्णितःपुण्योमहीसागरसंभवः शृण्व
न्संकीर्तयंश्चैनंसर्वपापैःप्रमुच्यते यइदंश्रावयेद्विद्वान्महीमाहात्म्यसंभवं सर्वथापतिनिर्मुक्तोरुद्रलोक
मवाप्नुयात् गुप्तक्षेत्रस्यमहात्म्यंमहीनगरकस्यच शृणोतिश्रावयेद्यस्तुब्रह्मभूयायकल्पते कोटितीर्थेन
रःस्नात्वाश्राद्धंकृत्वाप्रयत्नतः सकलंश्रावयेद्यदि सर्वैश्वर्यमवाप्नोतिब्रह्महत्यांव्यपोहति कोटितीर्थस्य
महात्म्यंरदानंदद्याद्यथाशक्त्याश्शृणुध्वंतत्फलंहिमे स्वर्गपातालमर्त्येषुयानितीर्थानिसंनिधौ तेषांदानेषु २४
यत्पुण्यंतत्फलंप्राप्यतेनरैः अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैश्चैवाप्तदक्षिणैः सर्वव्रततपोभिश्चकृतैर्यत्पुण्यमाप्य

ते तत्पुण्यंजायतेविप्राकोटितीर्थेनसंशयः इदंपवित्रंखलुपुण्यदंसदायस्करांपापहरंपरात्परं शृ
णोतिभक्त्यापुरुषःसपुण्यभागसुक्षयेरुद्रलोकतांव्रजेत् धन्यंयशस्यंनियतंसपुण्यंस्वर्मोक्षदंपा
पहरणंनराणां शृणोतिनित्यंनियतःशुचिःपुमान्भिलारविंविष्णुपदंप्रयाति इतिश्रीस्कंदपुराणे
२४८ इतिश्रीस्कंदपुराणेद्वितीयखंडःसमा
कुमारिकाखंडेगुप्तक्षेत्रमहात्म्येसप्तषष्टीतमोध्यायः ६७ इतिश्रीस्कंदपुराणेद्वितीयखंडःसमा
प्तः शुभंभवतु संवत् ३०९० क्रोधिनामसंवत्सरेआषाढकृष्णप्रतिपदायांभौमवारेसमाप्ति
तं श्रीकृष्णार्पणमस्तु श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु श्रीरामचंद्रप्रसन्न ॥ छ०

२४

॥ इति स्कंदपुराणस्य द्वितीयकुमारिकाखंडः समाप्तः॥ छ॥